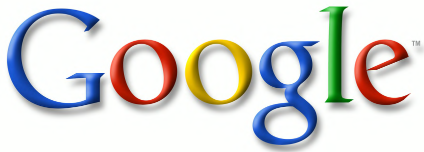

Cameron Mann
1874

SCRIPTORUM

ECCLESIASTICORUM

OPUSCULA

PRÆCIPUA QUÆDAM.

Ex libris Jac. Roosevelt Bayley B.

SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM OPUSCULA

PRÆCIPUA QUÆDAM.

RECENSUIT,

NOTASQUE SUAS ET ALIORUM

ADDIDIT,

MARTIN JOSEPH ROUTH, S.T.P.

COLLEGII S. MAGDALENÆ PRÆSES.

TOM. II.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.

MDCCCXXXII.

CANONES

NICÆNI CONCILII GENERALIS.

Incipiunt tituli Canonum Nicæni concilii numero xx. Ex interpretatione Dionysii Exigui.

I. De eunuchis, et qui seipsos absciderunt.
II. De his, qui ex gentilibus post baptisma ad clericatus ordinem promoventur.
III. De subintroductis mulieribus.
IV. De his, qui ad episcopatum in provinciis provehuntur.
V. De excommunicatis.
VI. De privilegiis, quæ quibusdam civitatibus competunt.
VII. De episcopo Æliæ, id est, Hierosolymorum.
VIII. De his qui dicuntur Cathari, id est, mundi.
IX. De his, qui ad honorem presbyterii sine examine provecti sunt.
X. De his, qui in persecutionibus negaverunt, et postmodum in clero promoti sunt.
XI. De laicis, qui negaverunt.
XII. De his, qui abrenunciaverunt, et iterum ad sæculum sunt regressi.
XIII. De his, qui communionem tempore mortis exposcunt.
XIV. De catechumenis lapsis.
XV. Quod non oporteat demigrari.
XVI. De his, qui in ecclesiis, in quibus provecti sunt, minime perdurarunt.
XVII. De clericis usuras accipientibus.
XVIII. De privilegiis presbyterorum.
XIX. De his, qui a Paulo Samosateno ad ecclesiam veniunt.
XX. De flectendo genua.

CANONES

NICÆNI CONCILII UNIVERSALIS.

Κανόνες τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΕΙΤΙΣ *ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ. εἰ δέ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξέτεμεν, τοῦτον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξεταζόμενον πεπαῦσθαι προσήκει· καὶ ἐκ τοῦ δεῦρο μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι. ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα καὶ τολμώντων ἑαυτοὺς ἐκτέμνειν εἴρηται· οὕτως εἴτινες ὑπὸ βαρβάρων ἢ δεσποτῶν εὐνουχίσθησαν, εὑρίσκοιντο δὲ ἄλλως ἄξιοι, τοὺς τοιούτους εἰς κλῆρον προσίεται ὁ κανών.*

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, edita Moguntiæ anno* 1525. *a Joan. Wendelstino, recusa Parisiis anno* 1609. *a Petro Pithæo.

[Canones trecentorum et octo et decem sanctorum patrum, qui Nicææ convenerunt.]

CANON I.

Si quis a medicis per languorem defectus est, aut a barbaris excisus, hic in clero permaneat. Si quis autem seipsum sanus abscidit, hunc, et in clero constitutum, abstineri convenit, et deinceps nullum debere talium promoveri. Sicut autem hoc claret, quod de his: qui hanc rem affectant, vel ausi sunt seipsos abscindere: hæc, quæ diximus, statuta sunt; ita si qui vel a barbaris, vel a dominis suis eunuchi facti sunt, et probabilis vitæ sunt: tales suscipit ecclesiastica regula ad clerum.

ΚΑΝΩΝ Β.

'Επειδὴ πολλὰ ἤτοι ὑπὸ ἀνάγκης ἢ ἄλλως ἐπειγομένων τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο παρὰ τὸν κανόνα τὸν ἐκκλησιαστικὸν, ὥστε ἀνθρώπους ἀπὸ ἐθνικοῦ βίου ἀρτὶ προσελθόντας τῇ πίστει, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ κατηχηθέντας, εὐθὺς ἐπὶ τὸ πνευματικὸν λουτρὸν ἄγειν, καὶ ἅμα τῷ βαπτισθῆναι προσάγειν εἰς ἐπισκοπὴν, ἢ εἰς πρεσβυτέριον· καλῶς ἔδοξεν ἔχειν τοῦ λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο γίνεσθαι. καὶ γὰρ καὶ χρόνου δεῖ τῷ κατηχουμένῳ, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα δοκιμασίας πλείονος. σαφὲς γὰρ τὸ ἀποστολικὸν γράμμα τὸ λέγον, Μηδὲ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου· εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη περὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐλέγχοιτο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, πεπαύσθω ὁ τοιοῦτος τοῦ κλήρου. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν, ὡς ὑπεναντία τῇ μεγάλῃ συνόδῳ θρασυνόμενος, αὐτὸς κινδυνεύσει περὶ τὸν κλῆρον.

CANON II.

Quoniam plura aut per necessitatem, aut alias cogentibus hominibus, adversus ecclesiasticam facta sunt regulam, ut homines ex gentili vita nuper accedentes ad fidem, et instructos brevi tempore, mox ad lavacrum spiritale perducerent, simulque, ut baptizati sunt, ad episcopatum, vel ad presbyterium promoverent: optime placuit, nihil tale de reliquo fieri. Nam et tempore opus est ei, qui catechizatur, et post baptisma probatione quamplurima. Manifesta est enim apostolica scriptura, quæ dicit. Non neophytum, ne in superbiam elatus in judicium incidat, et laqueum diaboli. Si vero processu temporis aliquod delictum animæ circa personam reperiatur hujusmodi, et a duobus vel tribus testibus arguatur: a clero talis abstineat. Si quis autem præter hæc fecerit, quasi contra magnum concilium se efferens: ipse de clericatus honore periclitabitur.

ΚΑΝΩΝ Γ.

'Απηγόρευσεν καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος, μήτε ἐπισκόπῳ, μήτε πρεσβυτέρῳ, μήτε διακόνῳ, μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν· πλὴν εἰμὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφὴν, ἢ θείαν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγεν.

ΚΑΝΩΝ Δ.

'Επίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι. εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ· ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι. τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν ἀκοινωνήτων γενομένων, εἴτε τῶν ἐν τῷ

CANON III.

Interdixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, non diacono, nec alicui omnino, qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem: nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quæ suspiciones effugiunt.

CANON IV.

Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus, qui sunt in provincia, episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem, aut propter itineris longitudinem: tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus, et absentibus quoque pari modo decernentibus, et per scripta consentientibus; tunc ordinatio celebretur: firmitas autem eorum quæ geruntur, per unamquamque provinciam, metropolitano tribuatur episcopo.

CANON V.

De his, qui communione pri-

κλήρῳ εἴτε τῶν ἐν λαϊκῷ τάγματι ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπων, κρατείτω ἡ γνώμη κατὰ τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀποβληθέντας, ὑφ' ἑτέρων μὴ προσίεσθαι. ἐξεταζέσθω δὲ, μὴ μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ, ἤ τινι τοιαύτῃ ἀηδίᾳ τοῦ ἐπισκόπου ἀποσυνάγωγοι γεγένηνται. ἵνα οὖν τοῦτο τὴν πρέπουσαν ἐξέτασιν λαμβάνῃ, καλῶς ἔχειν ἔδοξεν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν δὶς τοῦ ἔτους συνόδους γίνεσθαι. ἵνα κοινῇ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο· καὶ οὕτως οἱ ὁμολογουμένως προσκεκρουκότες τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ λόγον ἀκοινώνητοι παρὰ πᾶσιν εἶναι δόξωσι, μέχρις ἂν τῷ κοινῷ τῶν ἐπισκόπων δόξῃ τὴν φιλανθρωποτέραν ὑπὲρ αὐτῶν ἐκθέσθαι ψῆφον· αἱ δὲ σύνοδοι γινέσθωσαν, μία μὲν πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἵνα πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης, τὸ δῶρον καθαρὸν προσφέρηται τῷ Θεῷ. δευτέρα δὲ περὶ τὸν τοῦ μετοπώρου καιρόν.

vantur, seu ex clero, seu ex laico ordine, ab episcopis per unamquamque provinciam: sententia regularis obtineat. Ut hi, qui abjiciuntur, ab aliis non recipiantur. Requiratur autem, ne pusillanimitate aut contentione vel alio quolibet episcopi vitio videatur a congregatione seclusus. Ut hoc ergo decentius inquiratur, bene placuit, annis singulis per unamquamque provinciam bis in anno concilia celebrari: ut communiter omnibus simul episcopis congregatis provinciæ, discutiantur hujusmodi quæstiones. Et sic qui suo peccaverunt evidenter episcopo, excommunicati rationabiliter ab omnibus estimentur: usque quo, vel in communi vel episcopo placeat humaniorem pro talibus ferre sententiam. Concilia vero celebrentur, unum quidem, ante quadragesimam paschæ: ut omni dissensione sublata munus offeratur Deo purissimum. Secundum vero, circa tempus autumni.

ΚΑΝΩΝ ϛʹ.

Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν. ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι εἴ τις χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου γένοιτο ἐπίσκοπος, τὸν τοιοῦτον ἡ μεγάλη σύνοδος ὥρισε μὴ δεῖν εἶναι ἐπίσκοπον. ἐὰν μέν τοι τῇ κοινῇ πάντων ψήφῳ εὐλόγῳ οὔσῃ, καὶ κατὰ κανόνα ἐκκλησιαστικὸν, δύο ἢ τρεῖς δι' οἰκείαν φιλονεικίαν ἀντιλέγωσι, κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μετροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.

CANON VI.

Antiqua consuetudo servetur per Ægyptum, Libyam, et Pentapolim, ita ut Alexandrinus episcopus horum omnium habeat potestatem. Quia et urbis Romæ episcopo parilis mos est. Similiter autem et apud Antiochiam, cæterasque provincias, suis privilegia serventur ecclesiis. Illud autem generaliter clarum est, quod si quis præter sententiam metropolitani fuerit episcopus, hunc magna synodus definivit episcopum esse non oportere. Sin autem communi cunctorum decreto rationabili, et secundum ecclesiasticam regulam comprobato, duo aut tres, propter contentiones proprias, contradicunt: obtineat sententia plurimorum.

CANON VII.

Quia consuetudo obtinuit, et antiqua traditio, ut Æliæ episcopus honoretur; habeat honoris consequentiam, salva metropoli propria dignitate.

ΚΑΝΩΝ Η.

Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς Καθαροὺς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. πρὸ πάντων δὲ τοῦτο ὁμολογῆσαι αὐτοὺς ἐγγράφως προσήκει, ὅτι συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας δόγμασι, τοῦτ᾽ ἔστι, καὶ διγάμοις κοινωνεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ διωγμῷ παραπεπτωκόσιν· ἐφ᾽ ὧν καὶ χρόνος τέτακται, καὶ καιρὸς ὥρισται· ὥστε αὐτοὺς ἀκολουθεῖν, ἐν πᾶσι, τοῖς δόγμασι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. ἔνθα μὲν οὖν πάντες (for. πάντῃ) εἴτε ἐν κώμαις, εἴτε ἐν πόλεσιν αὐτοὶ μόνοι εὑρίσκοιντο χειροτονηθέντες, οἱ εὑρισκόμενοι, ἐν τῷ κλήρῳ ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι. εἰ δὲ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὄντος προσέρχονταί τινες, πρόδηλον, ὡς ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ἕξει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου· ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγο-

CANON VIII.

De his, qui se cognominant Catharos, id est mundos, si aliquando venerint ad ecclesiam catholicam, placuit sancto et magno concilio ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant. Hæc autem præ omnibus eos scriptis convenit profiteri, quod catholicæ et apostolicæ ecclesiæ dogmata suscipiant et sequantur. Id est, et bigamis se communicare, et his, qui in persecutione prolapsi sunt, erga quos et spatia constituta sunt, et tempora definita: ut ita ecclesiæ catholicæ et apostolicæ placita sequantur in omnibus. Ubicunque vero, sive in civitatibus ipsi soli reperti fuerint ordinati: qui inveniuntur in clero, in eodem habitu perseverent; ubi autem catholicæ ecclesiæ episcopo, vel presbytero constituto quidam ex illis adveniunt: certum est, quod episcopus ecclesiæ habebit episcopi dignitatem. Is autem,

μένοις Καθαροῖς ἐπίσκοπος, τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἕξει. πλὴν εἰ μὴ ἄρα δοκοίη τῷ ἐπισκόπῳ τῆς τιμῆς τοῦ ὀνόματος αὐτὸν μετέχειν. εἰ δὲ τοῦτο αὐτῷ μὴ ἀρέσκοι, ἐπινοήσει τόπον ἢ χωρεπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι, ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἴ τινες ἀνεξετάστως προήχθησαν πρεσβύτεροι, ἢ ἀνακρινόμενοι ὡμολόγησαν τὰ ἁμαρτήμενα αὐτοῖς, καὶ ὁμολογησάντων αὐτῶν παρὰ κανόνα κινούμενοι οἱ ἄνθρωποι, τοῖς τοιούτοις χεῖρα ἐπιτεθείκασιν· τούτους ὁ κανὼν οὐ προσίεται. τὸ γὰρ ἀνεπίληπτον ἐκδικεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Ὅσοι προεχειρίσθησαν τῶν παραπεπτωκότων κατὰ ἄγνοιαν, ἢ καὶ προειδότων τῶν προχειρισαμένων, τοῦτο οὐ προκρίνει τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ. γνωσθέντες γὰρ καθαιροῦνται.

qui nominatur apud eos episcopus, honorem presbyterii possidebit, nisi forte placuerit episcopo nominis eum honore censeri. Si vero hoc ei minime placuerit, providebit ei aut corepiscopatus aut presbyterii locum, ut in clero prorsus esse videatur: ne in una civitate duo episcopi probentur existere.

CANON IX.

Si qui presbyteri sine examine sunt provecti, vel, cum discuterentur, peccata sua confessi sunt, et homines, contra canones commoti, manus confessis imponere tentaverunt, tales regula non admittit, quia quod inreprehensibile est, catholica defendit ecclesia.

CANON X.

Quicunque de lapsis ad ordinem cleri promoti sunt per ignorantiam, vel per ordinantium dissimulationem: hoc ecclesiasticæ non præjudicat regulæ, cogniti namque deponantur.

ΚΑΝΩΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν παραβάντων χωρὶς ἀνάγκης, ἢ χωρὶς ἀφαιρέσεως ὑπαρχόντων, ἢ χωρὶς κινδύνου, ἤ τινος τοιούτου, ὃ γέγονεν ἐπὶ τῆς τυραννίδος Λικινίου· ἔδοξε τῇ συνόδῳ, εἰ καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φιλανθρωπίας, ὅμως χρηστεύσασθαι εἰς αὐτούς. ὅσοι οὖν γνησίως μεταμελῶνται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμενοις ποιήσουσιν οἱ πιστοί· καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται. δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Οἱ δὲ προσκληθέντες μὲν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ τὴν πρώτην ὁρμὴν ἐνδειξάμενοι, καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἔμετον ἀναδραμόντες ὡς κύνες, ὥς τινας καὶ ἀργύρια πρόεσθαι, καὶ βενεφικίοις κατορθῶσαι τὸ ἀναστρατεύσασθαι· οὗτοι δέκα ἔτη ὑποπιπτέτωσαν, μετὰ τὸν τῆς τριετοῦς ἀκροάσεως χρόνον. ἐφ᾽ ἅπασι δὲ τούτοις, προσήκει ἐξε-

CANON XI.

De his, qui præter necessitatem prævaricati sunt aut præter ablationem facultatum, aut præter periculum, vel aliquid hujusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii: placuit synodo, quamvis humanitate probentur indigni, tamen eis benevolentiam commodari. Quicunque ergo veraciter pœnitudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur: et sex annis (*vid. not.*) omni se contritione dejiciant, duobus autem annis sine oblatione populo in oratione communicent.

CANON XII.

Quicunque vocati per gratiam primum quidem impetum monstraverunt deponentes militiæ cingulum: postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi, ita ut quidam et pecunias tribuerent, et beneficiis militiam repeterent, hi decem annis post triennii tempus (quo inter audientes erunt) in afflictione permaneant. Sed in his omnibus propositum et

τάζειν τὴν προαίρεσιν καὶ τὸ εἶδος τῆς μετανοίας. ὅσοι μὲν γὰρ καὶ φόβῳ καὶ δάκρυσι καὶ ὑπομονῇ καὶ ἀγαθοεργίαις, τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ καὶ οὐ σχήματι ἐπιδείκνυνται, οὗτοι πληρώσαντες τὸν χρόνον τὸν ὡρισμένον τῆς ἀκροάσεως, εἰκότως τῶν εὐχῶν κοινωνήσουσι, μετὰ τοῦ ἐξεῖναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλεύσασθαι, ὅσοι δὲ ἀδιαφόρως ἤνεγκαν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ εἰσιέναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀρκεῖν ἑαυτοῖς ἡγήσαντο πρὸς τὴν ἐπιστρέφειαν, ἐξ ἅπαντος πληρούτωσαν τὸν χρόνον.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε εἴτις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι. εἰ δὲ ἀπογνωσθεὶς καὶ κοινωνίας πάλιν τυχών, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῇ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. καθόλου δὲ καὶ περὶ παντὸς οὑτινοσοῦν ἐξοδεύοντος αἰτοῦντος δὲ με-

speciem pœnitentiæ convenit explorare, quotquot enim metu et lachrymis, atque patientia, vel bonis operibus rebus ipsis conversionem suam, non simulationem demonstrant: hi definitum tempus auditionis implentes, tum demum fidelibus in oratione communicent, postmodum vero licebit episcopo de his aliquid humanius cogitare. Quicunque vero indifferenter tulerunt, et aditum introeundi ecclesiam sibi arbitrati sunt ad conversionem posse sufficere, hi definitum modis omnibus tempus impleant.

CANON XIII.

De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex antiqua regularisque servabitur, ita, ut siquis egreditur e corpore, ultimo et necessario viatico minime privetur. Quod si desperatus, et consecutus communionem oblationisque particeps factus, iterum convaluerit: sit inter eos, qui communionem orationis tantummodo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in exitu posito, et pos-

τασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Περὶ τῶν κατηχουμένων καὶ παραπεσόντων ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε τριῶν ἐτῶν αὐτοὺς ἀκροωμένους μόνον μετὰ ταῦτα εὔχεσθαι μετὰ τῶν κατηχουμένων.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διὰ τὸν πολὺν τάραχον καὶ τὰς στάσεις τὰς γινομένας, ἔδοξε παντάπασι περιαιρεθῆναι τὴν συνήθειαν τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὑρεθεῖσαν ἔν τισι μέρεσιν· ὥστε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον. εἰ δέ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ὅρον, τοιούτῳ τινὶ ἐπιχειρήσειεν, ἢ ἐπιδοίη ἑαυτὸν πράγματι τοιούτῳ, ἀκυρωθήσεται ἐξάπαντος τὸ κατασκεύασμα, καὶ ἀποκατασταθήσεται τῇ ἐκκλησίᾳ, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐχειροτονήθη.

centi sibi communionis gratiam tribui, episcopus probabiliter ex oblatione dare debebit.

CANON XIV.

De catechumenis sancto et magno concilio placuit, ut tribus annis sint inter audientes tantummodo, post hæc autem cum catechumenis orent.

CANON XV.

Propter multam perturbationem et seditiones, quæ fiunt, placuit consuetudinem omnimodis amputari, quæ præter regulam in quibusdam partibus videtur admissa: ita, ut de civitate ad civitatem non episcopus, non presbyter, non diaconus transferatur. Siquis autem post definitionem sancti et magni concilii tale quid agere tentaverit, et se hujuscemodi negocio mancipavit: hoc factum prorsus in irritum ducatur, et restituatur ecclesiæ cui fuit episcopus, aut presbyter, vel diaconus ordinatus.

ΚΑΝΩΝ Ιϛ.

Ὅσοι ῥιψοκινδύνως μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, μήτε τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα εἰδότες ἀναχωρήσουσι τῆς ἐκκλησίας, πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι, ἢ ὅλως ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι· οὗτοι οὐδαμῶς δεκτοὶ ὀφείλουσιν εἶναι ἐν ἑτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπάγεσθαι χρὴ, ἀναστρέφειν εἰς τὰς ἑαυτῶν παροικίας, ἢ ἐπιμένοντας, ἀκοινωνήτους εἶναι προσήκει. εἰ δὲ καὶ τολμήσειέν τις ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα, καὶ χειροτονῆσαι ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ, μὴ συγκατατιθεμένου τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, οὗ ἀνεχώρησεν ὁ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενος, ἄκυρος ἔστω ἡ χειροτονία.

ΚΑΝΩΝ ΙΖ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες, ἑκατο-

CANON XVI.

Quicunque temere ac periculose, neque timorem Dei præ oculis habentes, nec ecclesiasti cam regulam agnoscentes, discedunt ab ecclesia presbyteri, aut diaconi, vel quicunque sub regula prorsus existunt : hi nequaquam debent in aliam ecclesiam recipi, sed omnem necessitatem convenit illis imponi, ut ad suas parochias revertantur, quod si non fecerint, oportet eos communione privari. Siquis autem ad alium pertinentem audacter invadere, et in sua ecclesia ordinare tentaverit, non consentiente episcopo, a quo discessit, is qui regulæ mancipatur : ordinatione hujuscemodi irrita comprobetur.

CANON XVII.

Quoniam multi, sub regula constituti, avaritiam et turpia lucra sectantur, oblitique divinæ scripturæ, dicentis, Qui pecuniam suam non dedit ad usuram ; mutuum dantes centesimas exigunt : juste censuit sanc-

στὰς ἀπαιτοῦσιν· ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἴτις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνειν, ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην σύνοδον, ὅτι ἔν τισι τόποις καὶ πόλεσι, τοῖς πρεσβυτέροις τὴν εὐχαριστίαν οἱ διάκονοι διδόασιν, ὥσπερ οὔτε ὁ κανὼν οὔτε ἡ συνήθεια παρέδωκε, τοὺς ἐξουσίας μὴ ἔχοντας προσφέρειν, τοῖς προσφέρουσι διδόναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. κακεῖνο δὲ ἐγνωρίσθη, ὅτι ἤδη τινὲς τῶν διακόνων καὶ πρὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς εὐχαριστίας ἅπτονται. ταῦτα οὖν πάντα περιῃρήσθω· καὶ ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται εἰσὶν, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι. λαμβανέτωσαν

ta et magna synodus, ut siquis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipiens, aut ex adinventione aliqua, vel quolibet modo, negotium transigens, aut hemiolia (id est, sescupla) exigens, vel aliquid tale prorsus excogitans turpis lucri gratia: dejiciatur a clero, et alienus existat a regula.

CANON XVIII.

Pervenit ad sanctum magnumque concilium, quod in quibusdam locis et civitatibus presbyteris gratiam sacræ communionis diaconi porrigant, quod nec regula nec, consuetudo tradidit, ut ab his, qui potestatem non habent offerendi, illi, qui offerunt, Christi corpus accipiant. Necnon et illud innotuit, quod quidam diaconi ante episcopos sacra oblata contingant. Hæc igitur omnia resecentur, et in sua diaconi mensura permaneant, scientes, quod episcoporum quidem ministri sint, inferiores autem presbyteris habeantur per

δὲ κατὰ τὴν τάξιν τὴν εὐχαριστίαν μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους, ἢ τοῦ ἐπισκόπου διδόντος αὐτοῖς, ἢ τοῦ πρεσβυτέρου· ἀλλὰ μηδὲ καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων ἐξέστω τοῖς διακόνοις· παρὰ κανόνα γὰρ καὶ παρὰ τάξιν ἐστὶ τὸ γινόμενον. εἰ δέ τις μὴ θέλοι πειθαρχεῖν καὶ μετὰ τούτους τοὺς ὅρους, πεπαύσθω τῆς διακονίας.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Περὶ τῶν Παυλιανισάντων, εἶτα προσφυγόντων τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅρος ἐκτέθειται ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξάπαντος. εἰ δέ τινες ἐν τῷ παρεληλυθότι χρόνῳ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξητάσθησαν, εἰ μὲν ἄμεμπτοι καὶ ἀνεπίληπτοι φανεῖεν, ἀναβαπτισθέντες χειροτονείσθωσαν ὑπὸ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου. εἰ δὲ ἡ ἀνάκρισις ἀνεπιτηδείους αὐτοὺς εὑρίσκοι, καθαιρεῖσθαι αὐτοὺς προσήκει. ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ὅλως περὶ τῶν ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζομένων ὁ αὐτὸς τύπος παραφυλαχθήσεται. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν, ἐπεὶ μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ

ordinem. Ergo post presbyteros gratiam sacræ communionis accipiant aut episcopo, aut presbytero porrigente. Sed nec sedere in medio presbyterorum diaconis liceat; quia si hoc fiat, præter regulam et ordinem probatur existere. Siquis autem etiam post has definitiones obedire noluerit, a ministerio cessare debebit.

CANON XIX.

De Paulianistis ad ecclesiam catholicam confugientibus definitio prolata est; ut baptizentur omnimodis. Si qui autem de his præterito tempore fuerint in clero, siquidem immaculati et inrepræhensibiles apparuerint, baptizati ordinentur ab episcopo ecclesiæ catholicæ, quod si discussio incongruos eos invenerit, abjici tales conveniet. Similiter autem et de diaconissis, et omnino de his, qui sub regula versantur, hæc forma servabitur. Meminimus autem de diaconissis, quæ in eodem habitu esse probantur,

ἔχουσι, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετάζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Ἐπειδή τινές εἰσιν ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες, καὶ ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστῆς ἡμέραις, ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι, ἑστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ.

quod non habeant manus impositionem, et ideo modis omnibus eas inter laicos deputari.

CANON XX.

Quoniam sunt quidam in die Dominico genua flectentes, et in diebus Pentecostes, ut omnia in universis locis consonanter observentur, placuit sancto concilio stantes Domino vota persolvere.

Expliciunt Canones Nicæni Concilii.

CONCILII
CONSTANTINOPOLITANI
ANNO CHRISTI CCCLXXXI. HABITI.
CANONES ET SYMBOLUM.

CANONES

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἕκατον πεντήκοντα ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων.

Canones sanctorum centum quinquaginta patrum, qui Constantinopoli convenerunt.

Epistola Synodi ad Theodosium Magnum.

Προσφωνητικὸς τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου πρὸς τὸν εὐλαβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον τὸν μέγαν, ᾧ ὑπέταξαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκτεθέντας κανόνας.

Ejusdem sancti concilii ad piissimum Imperatorem Theodosium Magnum nuncupatoria; cui adjunxerunt a se statutos canones.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ ἡ ἁγία σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τῶν ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν συνελθόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ΑΡΧΗ μὲν ἡμῖν τοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν γράμματος, εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἀναδείξαντα τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας τὴν βασιλείαν, ἐπὶ κοινῇ τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνῃ καὶ τῆς ὑγιοῦς πίστεως στηριγμῷ· ἀποδιδόντες δὲ τῷ Θεῷ τὴν ὀφειλομένην εὐχαριστίαν,

Piissimo imperatori Theodosio, sanctum concilium episcoporum, qui ex diversis provinciis Constantinopoli convenerunt.

Initio quidem nostri ad tuam pietatem scripti, gratias agimus Deo, qui vestræ pietatis imperium constituit ad communem pacem ecclesiarum, et sanæ fidei confirmationem. Agentes autem Deo debitas gratias, necessario quoque ea quæ

ἀναγκαίως καὶ τὰ γεγενημένα κατὰ τὴν ἁγίαν σύνοδον πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν ἀναφέρομεν· καὶ ὅτι συνελθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ γράμμα τῆς σῆς εὐσεβείας, πρῶτον μὲν ἀνενεωσάμεθα τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν· ἔπειτα δὲ καὶ συντόμους ὅρους ἐξεφωνήσαμεν, τήν τε τῶν πατέρων πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες, καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἐκφυείσας αἱρέσεις ἀναθεματίσαντες. πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐταξίας τῶν ἐκκλησιῶν ῥητοὺς κανόνας ὡρίσαμεν· ἅπερ ἅπαντα τῷδε ἡμῶν τῷ γράμματι ὑπετάξαμεν. δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον· ἵν' ὥσπερ τοῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος. ὁ δὲ Κύριος στηρίξῃ σου τὴν βασιλείαν ἐν εἰρήνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ παραπέμψῃ γενεαῖς γενεῶν, καὶ προσθείῃ τῷ ἐπιγείῳ κράτει καὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐπουρανίου τὴν ἀπόλαυσιν. ἐῤῥωμένον

acta sunt in sancto concilio, ad tuam referimus pietatem, nempe quod ex quo tempore juxta litteras tuæ pietatis Constantinopoli convenimus, primum quidem mutuam inter nos concordiam renovavimus: deinde vero breves etiam pronunciavimus definitiones, quibus et patrum, qui Nicææ congregati fuerunt, fidem confirmavimus; et, quæ adversus eam obortæ sunt, perversas hæreses ac pravas opiniones extrema cum exsecratione ac detestatione reprobavimus. Præterea etiam ad disciplinam ecclesiarum, certos canones statuimus: quæ omnia huic nostro scripto subjecimus. Rogamus igitur tuam clementiam, ut per litteras quoque tuæ pietatis ratum habeatur concilii decretum: ut sicuti litteris, quibus nos convocasti, ecclesiam honore prosecutus es; ita etiam finem eorum quæ decreta sunt, obsignes. Dominus autem imperium tuum in pace et justitia stabiliat, et producat in multas ætates et generationes, atque ad terrenum imperium cœlestis quoque regni fructum adjiciat. Gratificetur Deus orbi terra-

σε, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς διαπρέποντα ὁ Θεὸς χαρίσαιτο τῇ οἰκουμένῃ, εὐχαῖς τῶν ἁγίων, τὸν ὡς ἀληθῶς εὐσεβέστατον καὶ θεοφιλέστατον βασιλέα.

rum, ut te, qui re vera pietatis studiosissimus, Deique amantissimus Imperator es, sanctorum precibus bene valentem, omnibusque præclaris rebus florentem, aspiciat. Gentiani Herveti Interpretatio ab Harduino recognita, apud *Concilia* edit. Harduin. tom. I. pag. 807.

Τάδε ὥρισαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριτι Θεοῦ συνελθόντες ἐπίσκοποι ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ κλῆσιν τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Θεοδοσίου.

Hæc decreverunt ac statuerunt episcopi, qui gratia Dei ex diversis provinciis Constantinopoli convenerunt, vocati a Theodosio piissimo Imperatore. *Concil.* edit. Labbe et Cossart. vol. II. pag. 945.

TITULI CAPITULORUM,

EX ISIDORI MERCATORIS COLLECTIONE.

I. Custodiendam esse fidem patrum trecentorum decem et octo.

II. Ut episcopi suam diœcesim gubernent, nec ad alias accedant.

III. Non invitatos episcopos ultra diœcesim propriam accedere non debere.

IV. De ecclesiis barbaricis positis, sive in barbaricis compositis.

V. (Apud Græcos III.) De honore Constantinopolitani episcopi.

VI. (IV.) De Maximo Cynico philosopho.

VII. De fide symboli apud Constantinopolim constituti. (Apud Isidorum ultimus Canon est symbolum CP. Apud Græcos Canon V. est, De tomo occidentalium. VI. De accusatoribus episcoporum orthodoxorum. VII. De admissione hæreticorum.)

ΚΑΝΩΝ Α.

Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν πατέρων τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων· ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν, καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν· καὶ ἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτουν Ἀνομοίων· καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν, εἴτουν Εὐδοξιανῶν· καὶ τὴν τῶν Ἡμιαρειάνων εἴτουν Πνευματομάχων· καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Φωτεινιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν.

ΚΑΝΩΝ Β.

Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους, ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγχέειν τὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας, τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους, τὴν ἀνατολὴν μόνην διοικεῖν· φυλαττομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quæ cum Canone de Maximo finitur. Reliqua interpretatus est Gentianus Hervetus.

CANON I.

Fidem non violandam patrum CCCXVIII. qui apud Nicæam Bithyniæ convenerunt: sed manere eam firmam, et stabilem, anathematizandam omnem hæresem, et specialiter Eunomianorum, vel Anomœorum, et Arianorum, vel Eudoxianorum, et Macedoniorum, vel Spiritui Sancto resistentium, et Sabellianorum, et Marcellianorum, et Photinianorum, et Apollinariorum.

CANON II.

Qui sunt super diœcesin episcopi, nequaquam ad ecclesias, quæ sunt extra præfixos sibi terminos, accedant: nec eas hac præsumptione confundant, sed juxta canones Alexandrinus Antistes quæ sunt in Ægypto, regat solummodo, et orientis episcopi orientem tan-

Νικαίαν πρεσβείων τῇ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως ἐπισκόπους τὰ κατὰ τὴν Ἀσιανὴν μόνον οἰκονομεῖν· καὶ τοὺς τῆς Ποντικῆς, τὰ τῆς Ποντικῆς μόνα· καὶ τοὺς τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς μόνον οἰκονομεῖν. ἀκλήτους δὲ ἐπισκόπους ὑπὲρ διοίκησιν μὴ ἐπιβαίνειν ἐπὶ χειροτονίᾳ ἤ τισιν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς· φυλαττομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνος, εὔδηλον ὡς τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἡ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, οἰκονομεῖσθαι χρὴ κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν πατέρων.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.

tum gubernent, servatis privilegiis, quæ Nicænis canonibus ecclesiæ Antiochenæ tributa sunt. Asianæ quoque diœceseos episcopi ea solum, quæ sunt in Asiana diœcesi dispensent. Necnon, et Ponti episcopi ea tantum, quæ sunt in Ponto, et Thraciarum, quæ in Thraciis sunt, gubernent.

Non vocati autem episcopi ultra suam diœcesin non accedant propter ordinationes faciendas, vel propter alias dispensationes ecclesiasticas. Servata vero quæ scripta est de gubernationibus regula, manifestum est, quod illa, quæ sunt per unamquamque provinciam, ipsius provinciæ synodus dispenset, sicut Nicæno constat decretum esse concilio. Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit juxta consuetudinem, quæ est a patribus observata.

CANON III.

Veruntamen Constantinopolitanus episcopus habeat honoris primatum post Romanum episcopum: propterea quod urbs ipsa sit junior Roma.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Περὶ Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀταξίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης, ὥστε μήτε τὸν Μάξιμον ἐπίσκοπον ἢ γενέσθαι ἢ εἶναι, μήτε τοὺς παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ κλήρου πάντων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀκυρωθέντων.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τοῦ τόμου τῶν δυτικῶν· καὶ τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεδεξάμεθα τοὺς μίαν ὁμολογοῦντας Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος θεότητα.

ΚΑΝΩΝ ϛ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καὶ συκοφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουσιν, οὐδὲν ἕτερον ἢ χραίνειν τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις

CANON IV.

De Maximo cynico, et ejus inordinata constitutione, quæ Constantinopoli facta est, placuit neque Maximum episcopum esse, vel fuisse, nec eos, qui ab ipso in quolibet gradu clerici sunt ordinati: cum omnia, quæ ab eodem perpetrata sunt, in irritum deducta esse videantur.

CANON V.

De volumine occidentalium: etiam eos suscipimus, qui Antiochiæ unam Patris et Filii et Spiritus Sancti Deitatem confitentur.

CANON VI.

Quoniam multi ecclesiasticum ordinem confundere et subvertere volentes, inimice et sycophantice adversus orthodoxos episcopoos, qui ecclesias administrant, accusationes quasdam confingunt, nihil aliud quam sacerdotum bonam existimationem lædere, et in

καὶ ταραχὰς τῶν εἰρηνευόντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες· τούτου ἕνεκεν ἤρεσεν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεδραμόντων ἐπισκόπων, μὴ ἀνεξετάστως προσίεσθαι τοὺς κατηγόρους, μηδὲ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τὰς κατηγορίας ποιεῖσθαι κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας, μηδὲ μὴν πάντας ἀποκλείειν. ἀλλ' εἰ μέν τις οἰκείαν τινὰ μέμψιν, τοῦτ' ἔστιν, ἰδιωτικὴν, ἐπαγάγοι τῷ ἐπισκόπῳ, ὡς πλεονεκτηθεὶς, ἢ ἄλλό τι παρὰ τὸ δίκαιον παρ' αὐτοῦ πεπονθώς· ἐπὶ τῶν τοιούτων κατηγοριῶν μὴ ἐξετάζεσθαι, μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγόρου, μήτε τὴν θρησκείαν. χρὴ γὰρ παντὶ τρόπῳ, τότε συνειδὸς τοῦ ἐπισκόπου ἐλεύθερον εἶναι, καὶ τὸν ἀδικεῖσθαι λέγοντα, οἵας ἂν ᾖ θρησκείας τῶν δικαίων τυγχάνειν. εἰ δὲ ἐκκλησιαστικὸν εἴη τὸ ἐπιφερόμενον ἔγκλημα τῷ ἐπισκόπῳ, τότε δοκιμάζεσθαι χρὴ τῶν κατηγορούντων τὰ πρόσωπα· ἵνα πρῶτον μὲν αἱρετικοῖς μὴ ἐξῇ κατηγορίας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ποιεῖσθαι. αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τούς τε πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀπο-

pace degentium populorum tumultus concitare conantes: ea de causa placuit sanctæ synodo episcoporum, qui Constantinopoli convenerunt, nec sine examine admittere accusatores; nec omnibus, eorum qui ecclesias administrant, accusationes permittere; nec omnes excludere. Sed si quis propriam quidem querelam, id est, privatam, intendat episcopo, ut oppressus, vel injuria aliqua ab ipso affectus; in ejusmodi accusationibus nec accusatoris personam, nec religionem examinari. Oportet enim episcopi conscientiam esse omnibus modis liberam, et eum qui sibi injuriam factam esse dicit, cujuscumque sit religionis, jus suum obtinere. Si autem sit crimen ecclesiasticum, quod episcopo intenditur; tunc examinari oportet personas accusatorum: ut primum quidem hæreticis non liceat orthodoxos episcopos de rebus ecclesiasticis accusare. Hæreticos autem dicimus, et qui olim ab ecclesia

κηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας. πρὸς δὲ τούτοις, καὶ τοὺς τὴν πίστιν μὲν τὴν ὑγιῆ προσποιουμένους ὁμολογεῖν, ἀποσχίσαντας δὲ καὶ ἀντισυνάγοντας τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις. ἔπειτα δὲ καὶ εἴ τινες τῶν ἀπὸ τῆς ἐνκλησίας ἐπὶ αἰτίαις τισὶ προκατεγνωσμένοι εἶεν καὶ ἀποβεβλημένοι, ἢ ἀκοινώνητοι, εἴτε ἀπὸ κλήρου, εἴτε ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος· μηδὲ τούτοις ἐξεῖναι κατηγορεῖν ἐπισκόπου, πρὶν ἂν τὸ οἰκεῖον ἔγκλημα πρότερον ἀποδύσωνται. ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν προλαβοῦσαν ὄντας μὴ πρότερον δεκτοὺς εἰς ἐπισκόπου κατηγορίαν ἢ ἑτέρων κληρικῶν, πρὶν ἂν ἀθώους ἑαυτοὺς τῶν ἐπαχθέντων αὐτοῖς ἀποδείξωσιν ἐγκλημάτων. εἰ μέν τοι τινὲς μήτε αἱρετικοὶ, μήτε ἀκοινώνητοι εἶεν, μήτε κατεγνωσμένοι ἢ προκατηγορημένοι ἐπί τισι πλημμελήμασι, λέγοιεν δὲ ἔχειν τινὰ ἐκκλησιαστικὴν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου κατηγορίαν· τούτους κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατ-

ejecti sunt, et qui sunt postea a nobis anathematizati. Ad hæc autem et eos, qui se sanam quidem fidem confiteri præ se ferunt, avulsi autem sunt et abscissi, et adversus canouicos nostros episcopos congregationem faciunt. Præterea autem et si aliqui eorum ab ecclesia ob aliquas causas prius condemnati, et ejecti, vel excommunicati fuerint, sive ex clero, sive ex laicorum ordine; nec eis licere episcopum accusare, priusquam proprium crimen absterserint. Similiter autem et eos, qui sub priore adhuc accusatione laborant, non prius ad episcopi vel aliorum clericorum accusationem admitti, quam se objectorum sibi criminum insontes ostenderint. Sed si nonnulli nec hæretici, nec excommunicati fuerint, nec prius damnati, vel aliquorum criminum accusati, dicant autem se habere ecclesiasticas aliquas adversus episcopum criminationes; eos jubet sancta synodus, primum quidem apud provinciæ episcopos accusationem intendere, et apud eos probare

ηγορίας, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐλέγχειν τὰ ἐγκλήματα, τοῦ ἐν αἰτίαις τισὶν ἐπισκόπου. εἰ δὲ συμβαίη ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ· τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων, καὶ μὴ πρότερον ἐνίστασθαι τὴν κατηγορίαν, πρὶν ἢ ἐγγράφως αὐτοὺς τὸν ἴσον αὐτοῖς ὑποτιμήσασθαι κίνδυνον, εἴπερ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἐξετάσει συκοφαντοῦντες τὸν κατηγορούμενον ἐπίσκοπον ἐλεγχθεῖεν. εἰ δέ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδηλωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν ἢ βασιλικὰς ἐνοχλεῖν ἀκοάς, ἢ κοσμικῶν ἀρχόντων δικαστήρια, ἢ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν, πάντας ἀτιμάσας τοὺς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους· τὸν τοιοῦτον τὸ παράπαν εἰς κατηγορίαν μὴ εἶναι δεκτόν, ὡς καθυβρίσαντα τοὺς κανόνας, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν λυμηνάμενον εὐταξίαν.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῇ μερίδι

crimina episcopo objecta. Quod si evenerit, ut provinciales episcopi crimina, quæ episcopo intentata sunt, corrigere non possint; tunc ipsos accedere ad majorem synodum diœcesis illius episcoporum, pro hac causa convocatorum; et accusationem non prius intendere, quam in scriptis æquale periculum sibi statuant, si quidem in rebus examinandis accusatum episcopum calumniari convicti fuerint. Si quis autem iis, quæ (ut prius declaratum est) decreta fuerunt contemptis, ausus fuerit vel imperatoris aures molestia efficere, vel sæcularium principum judicia, vel universalem synodum perturbare, neglectis diœcesis episcopis; eum nullo modo esse ad accusationem admittendum; ut qui canonibus injuriam fecerit, et ecclesiasticum ordinem everterit.

CANON VII.

Eos qui rectæ fidei se adjungunt, et parti eorum qui ex

τῶν σωζομένων ἀπὸ αἱρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀπολουθίαν καὶ συνήθειαν. Ἀρειανοὺς μὲν καὶ Μακεδονιανοὺς καὶ Σαββατιανοὺς καὶ Νουατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς καθαροὺς καὶ ἀριστεροὺς, (scribitur *καὶ ἀρίστους*) *καὶ τοὺς Τεσσαρεσκαιδεκατίτας εἴτουν Τετραδίτας, καὶ Ἀπολλιναριστὰς δεχόμεθα διδόντας λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν, μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία· καὶ σφραγιζομένους ἤτοι χριομένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ, τό τε μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ῥῖνας καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα. καὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς, λεγομεν· σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου. Εὐνομιανοὺς μέν τοι τοὺς εἰς μίαν κατάδυσιν βαπτιζομένους καὶ Μοντανιστὰς τοὺς ἐνταῦθα λεγομένους Φρύγας, καὶ Σαβελλιανοὺς τοὺς υἱοπατορίαν διδάσκοντας, καὶ ἑτερά τινα χαλεπὰ ποιοῦντας· καὶ τὰς ἄλλας πάσας αἱρέσεις (ἐπειδὴ πολλοί εἰσιν ἐνταῦθα, μάλιστα οἱ ἀπὸ τῆς Γαλατῶν χώρας ἐρχόμενοι)· πάντας τοὺς ἀπ' αὐτῶν θέλοντας προστίθεσθαι τῇ ὀρ-*

hæreticis servantur, recipimus, secundum subjectam hic consequentiam et consuetudinem. Arianos quidem, et Macedonianos, et Sabbatianos, et Novatianos, qui dicunt seipsos Catharos et Aristeros, et Tessaradecatitas, sive Tetraditas, et Apollinaristas, recipimus, dantes quidem libellos, et omnem hæresim anathematizantes, quæ non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica ecclesia; et signatos, sive unctos primum sancto chrismate, et frontem, et oculos, et nares, et os, et aures. Et eos signantes dicimus, *Signaculum doni Spiritus Sancti*. Atqui Eunomianos, qui in unam immersionem baptizantur; et Montanistas, qui hic dicuntur Phryges, et Sabellianos, qui eumdem esse Patrem et Filium opinantur, utrumque simul confundentes, et alia gravia et indigna faciunt; et alias omnes hæreses: quoniam hic multi sunt hæretici, et maxime qui ex Galatarum regione veniunt; quicumque ex his rectæ

θοδοξίᾳ ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα, καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχουμένους, εἶτα τὴν τρίτην ἐξορκίζομεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐμφυσᾷν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν. καὶ οὕτως κατηχοῦμεν αὐτοὺς, καὶ ποιοῦμεν αὐτοὺς χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν· καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν.

fidei adscribi volunt, ut Gentiles admittimus: et primo quidem die ipsos Christianos facimus; secundo catechmenos; deinde tertio exorcizamus sive adjuramus ipsos, ter simul in faciem eorum et aures insufflando. Et sic eos catechizamus, et curamus ut longe tempore versentur in ecclesia, et audiant scripturas; et tunc eos baptizamus.

Expliciunt Canones Constantinopolitani Concilii.

SYMBOLUM CONSTANTINOPOL.

AD EXEMPLAR, QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα* Θεὸν, Πατέρα *παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.* Καὶ *εἰς ἕνα* Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, *τὸν* Υἱὸν *τοῦ* Θεοῦ *τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ* Πατρὸς *γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φῶτος,* Θεὸν *ἀληθινὸν ἐκ* Θεοῦ *ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ* Πατρί· *δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμέτεραν σωτηρίαν, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ* Πνεύματος *ἁγίου, καὶ* Μαρίας *τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυροθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ* Ποντίου Πιλάτου, *καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ* Πατρός· *καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος·* Καὶ *εἰς τὸ* Πνεῦμα *τὸ ἅγιον, τὸ* Κύριον, *καὶ τὸ ζωοποιὸν, τὸ ἐκ τοῦ* Πατρὸς *ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν* Πατρὶ *καὶ* Υἱῷ *συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν·* Εἰς *μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν· ὁμολογοῦμεν ἓν βαπτίσμα*

εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

EXPOSITIO FIDEI

CL. Sanctorum, qui Constantinopolim congregati sunt.

Apud Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ a Fr. Pithœo adornatum.

CREDIMUS in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre ante omnia sæcula, Deum verum de Deo vero, natum, non factum, consubstantialem Patri: Per quem omnia facta sunt, qui propter nos homines, et salutem nostram descendit de cœlis, et incarnatus est de Spiritu Sancto, ex Maria Virgine, et inhumanatus est, et crucifixus est pro nobis sub Pontio Pilato, et sepultus est, et resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris, iterum venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis: Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum, qui loquutus est per sanctos prophetas: Et unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam: confitemur unum baptisma in remissionem peccatorum, expectamus resurrectionem mortuorum, vitam futuri sæculi. Amen.

CANONES

EPHESINI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCCXXXI. CELEBRATI.

CANONES

CONCILII EPHESINI GENERALIS.

Κάνονες τῶν διακοσίων ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Ἐφέσῳ συνελθόντων.

Canones ducentorum sanctorum ac beatorum patrum, qui Ephesi convenerunt.

Epistola Synodica.

Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡ ἐν Ἐφέσῳ συγκροτηθεῖσα ἐκ θεσπίσματος τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων (Impp. Theodosii et Valentiniani), *τοῖς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τε καὶ πόλιν ἐπισκόποις πρεσβυτέροις διακόνοις καὶ παντὶ τῷ λαῷ.*

Sancta et œcumenica synodus, ex decreto piissimorum Imperatorum Ephesi congregata, singularum provinciarum ac civitatum episcopis, presbyteris, diaconis, et universo populo.

ΣΥΝΑΧΘΕΝΤΩΝ *ἡμῶν κατὰ τὸ εὐσεβὲς γράμμα ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει, ἀπέστησάν τινες ἐξ ἡμῶν, ὄντες τὸν ἀριθμὸν τριάκοντα μικρῷ πρὸς, ἔξαρχον τῆς ἑαυτῶν ἀποστασίας ἐσχηκότες τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπον Ἰωάννην· ὧν καὶ τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος οὗτος Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχείας τῆς Συρίας, καὶ Ἰωάννης Δαμασκοῦ, Ἀλέξανδρος*

Cum essemus Ephesi secundum pias Imperatorum litteras congregati, defecerunt quidam a nobis numero paulo plus triginta, defectionis suæ antesignanum Joannem Antiochenum episcopum habentes. Horum nomina hæc sunt. Primus ipse Joannes Antiochiæ Syriæ episcopus, Joannes Damasci epi-

'Απαμείας, 'Αλέξανδρος 'Ιεραπόλεως, 'Ιμέριος Νικομηδείας, Φριτιλᾶς 'Ηρακλείας, 'Ελλάδιος Ταρσοῦ, Μαξιμῖνος 'Αναζάρβου, Θεόδωρος Μαρκιανουπόλεως, Πέτρος Τραϊανουπόλεως, Παῦλος 'Εμίσης, Πολυχρόνιος 'Ηρακλειωτῶν πόλεως, Εὐθύριος Τυάνων, Μελέτιος Νεοκαισαρείας, Θεοδώρητος Κύρου, 'Απρίγγιος Καλχηδόνος, Μακάριος Λαοδικείας τῆς μεγάλης, Ζῶσυς 'Εσβοῦντος, Σαλούστιος Κωρύκου Κιλικίας, 'Ησύχιος Κασταβάλης Κιλικίας, Οὐαλεντῖνος Μουτλοβλάκης, Εὐστάθιος Παρνασσοῦ, Φίλιππος Θεοδοσιανῶν, Δανιήλ τε, καὶ Δεξιανὸς, 'Ιουλιανός τε, καὶ Κύριλλος, 'Ολύμπιός τε, καὶ Διογένης, Πολιὸς, Θεοφάνης Φιλαδελφείας, Τραϊανὸς Αὐγούστης, Αὐρήλιος Εἰρηνουπόλεως, Μουσαῖος 'Αράδου, 'Ελλάδιος Πτολεμαΐδος· οἵ τινες τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μηδεμίαν ἔχοντες ἄδειαν ὡς ἐξ αὐθεντίας ἱερατικῆς, εἰς τὸ δύνασθαί τινας ἐκ ταύτης βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν, διὰ τὸ καί τινας ἐν αὐτοῖς εἶναι καθῃρημένους, πρὸ πάντων μὲν τὰ Νεστορίου καὶ τὰ Κελεστίου φρονή-

scopus, Alexander Apameæ, Alexander Hierapolis, Himerius Nicomediæ, Fritilas Heracleæ, Helladius Tarsi, Maximinus Anazarbi, Dorotheus Marcianopolis, Petrus Trajanopolis, Paulus Emisæ, Polychronius Heracleopolis, Eutherius Tyanensium, Meletius Neocæsariensis, Theodoretus Cyri, Apringius Chalcedonis, Macarius Laodiceæ magnæ, Zosys Esbuntis, Sallustius Coryci Ciliciæ, Hesychius Castabalæ Ciliciæ, Valentinus Mutloblacæ, Eustathius Parnassi, Philippus Theodosiopolis, Daniel, et Dexianus, et Julianus, et Cyrillus, et Olympius, et Diogenes, et Palladius, Theophanes Philadelphiæ, Trajanus Augustæ, Aurelius Irenopolitanus, Musæus Aradi, Helladius Ptolemaidis. Hi nullam omnino ecclesiasticæ communionis facultatem habentes, ut ex auctoritate sacerdotali cuiquam nocere vel prodesse possint, propterea quod etiam quidam ex ipsis sunt depositi, cum in primis Nestorii et Celestii sequi sententias manifeste ex eo sunt deprehensi,

ματα ἐπιφερόμενοι σαφέστατα ἀπεδείχθησαν, ἐκ τοῦ μὴ ἑλέσθαι μεθ' ἡμῶν Νεστορίου καταψηφίσασθαι· οὕς τινας δόγματι κοινῷ ἡ ἁγία σύνοδος πάσης μὲν ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἀλλοτρίους ἐποίησε, πᾶσαν δὲ αὐτῶν ἐνέργειαν ἱερατικὴν περιεῖλε, δι' ἧς ἠδύναντο βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν τινάς.

quod Nestorium nobiscum condemnare noluerunt: quos sancta synodus communi decreto ab omni ecclesiastica communione alienos esse statuit, et omnem sacerdotii functionem illis ademit, per quam aliquibus vel nocere vel prodesse poterant. Apud *Concilia* edit. Harduin. tom. I. pag. 1621. edit. Labbe et Cossart. tom. III. pag. 801.

CANONES.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΕΠΕΙΔΗ δὲ ἐχρῆν καὶ τοὺς ἀπολειφθέντας τῆς ἁγίας συνόδου, καὶ μείναντας κατὰ χώραν ἢ πόλιν διά τινα αἰτίαν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἢ σωματικὴν, μὴ ἀγνοῆσαι τὰ περὶ αὐτῶν τετυπωμένα· γνωρίζομεν τῇ ὑμετέρᾳ ἁγιότητι καὶ ἀγάπῃ, ὅτιπερ εἴτις μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας ἀποστατήσας τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, προσέθετο τῷ τῆς ἀποστασίας συνεδρίῳ, ἢ μετὰ τοῦτο προστεθείη, ἢ τὰ Κελεστίου ἐφρόνησεν ἢ φρονήσει· οὗτος κατὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων διαπράττεσθαί τι οὐδαμῶς δύναται,

Interprete Gentiano Herveto.

CANON I.

Quoniam oportet etiam eos qui sanctæ synodo non interfuerunt, propter aliquam causam, vel ecclesiasticam vel corporalem, non ignorare ea, quæ in ipsa statuta sunt, vestræ sanctitati et dilectioni notum facimus, quod si quis metropolitanus a sancta et universali synodo deficiens, apostasiæ seu defectionis consessui ac conventiculo adhæsit, vel posthac adhæserit, vel cum Celestio sensit aut senserit: is adversus suæ provinciæ episcopos nihil penitus agere potest, omni ec-

πάσης ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἐντεῦθεν ἤδη ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκβεβλημένος καὶ ἀνενέργητος ὑπάρχων· ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόποις καὶ τοῖς πέριξ μητροπολίταις τοῖς τὰ τῆς ὀρθοδοξίας φρονοῦσιν ὑποκείσεται εἰς τὸ πάντῃ καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκβληθῆναι.

ΚΑΝΩΝ Β.

Εἰ δέ τινες ἐπαρχιῶται ἐπίσκοποι ἀπελείφθησαν τῆς ἁγίας συνόδου, καὶ τῇ ἀποστασίᾳ προσετέθησαν, ἢ προστεθῆναι πειραθεῖεν, ἢ καὶ ὑπογράψαντες τῇ Νεστορίου καθαιρέσει ἐπαλινδρόμησαν πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας συνέδριον· τούτους πάντῃ κατὰ τὸ δόξαν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ἀλλοτρίους εἶναι τῆς ἱερωσύνης καὶ τοῦ βαθμοῦ ἐκπίπτειν.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Εἰ δέ τινες καὶ τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἢ χώρᾳ κληρικῶν ὑπὸ Νεστορίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ὄντων τῆς ἱερωσύνης ἐκωλύθησαν διὰ τὸ ὀρθῶς φρονεῖν· ἐδι-

clesiastica communione abhinc a synodo ejectus, et ad nullum exercendum munus officiumque sit idoneus: sed et ipsis provinciæ episcopis, et iis qui sunt circumcirca metropolitanis, qui quæ sunt rectæ opinionis, sentiunt, omnino subjicietur, et de episcopatus gradu dejicietur.

CANON II.

Si autem nonnulli provinciales episcopi sanctæ synodo non interfuerunt et apostasiæ accesserunt, vel accedere conati fuerunt, vel, cum etiam Nestorii depositioni subscripsissent, ad apostasiæ consessum recurrerunt: ii omnino, ut sanctæ synodo visum est, sint a sacerdotio alieni et gradu excidant.

CANON III.

Si qui autem ex clericis, qui sunt in unaquaque urbe vel regione et sunt sub Nestorio, et iis qui sunt cum ipso, sacerdotio autem sunt interdicti, eo quod recte sentiant, ut ii quo-

καιώσαμεν καὶ τούτους τὸν ἴδιον ἀπολαβεῖν βαθμόν· κοινῶς δὲ τοὺς τῇ ὀρθοδόξῳ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ συμφρονοῦντας κληρικοὺς, κελεύομεν τοῖς ἀποστατήσασιν ἢ ἀφισταμένοις ἐπισκόποις μηδόλως ὑποκεῖσθαι κατὰ μηδένα τρόπον.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Εἰ δέ τινες ἀποστατήσαιεν τῶν κληρικῶν, καὶ τολμήσαιεν ἢ κατ' ἰδίαν ἢ δημοσίᾳ τὰ Νεστορίου ἢ τὰ Κελεστίου φρονῆσαι· καὶ τούτους εἶναι καθῃρημένους, ὑπὸ τῆς ἁγίας συνόδου δεδικαίωται.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Ὅσοι δὲ ἐπὶ ἀτόποις πράξεσι κατεκρίθησαν ὑπὸ τῆς ἁγίας συνόδου ἢ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐπισκόπων· καὶ τούτοις ἀκανονίστως κατὰ τὴν ἐν ἅπασιν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ ὁ Νεστόριος, καὶ οἱ τὰ αὐτοῦ φρονοῦντες, ἀποδοῦναι ἐπειράθησαν, ἢ πειραθεῖεν κοινωνίαν ἢ βαθμὸν, ἀνωφελήτους μένειν καὶ τούτους, καὶ εἶναι οὐδὲν ἧττον καθῃρημένους ἐδικαιώσαμεν.

que proprium gradum recipiant, justum censuimus. Communiter autem omnibus, qui cum orthodoxa et universali synodo consentiunt, clericis, jubemus iis qui desciverunt vel desciscunt, episcopis nullo penitus modo subjici.

CANON IV.

Si qui autem clerici defecerint, et ausi sint vel privatim vel publice, vel cum Nestorio, vel cum Celestio sentire: eos quoque esse a sancta synodo depositos justum visum est.

CANON V.

Quicunque autem propter indigna sua facta a sancta synodo vel a proprio episcopo condemnati sunt, et eis non canonice, prout omnia facit indiscriminatim Nestorius vel qui idem cum eo sentiunt, restituere tentarunt, vel tentaverint, communionem vel gradum, id nihil eis prodesse, et depositos nihilo secius manere justum putarunt.

ΚΑΝΩΝ ϛ.

Ὁμοίως δὲ καὶ εἴτινες βουληθεῖεν τὰ περὶ ἑκάστων πεπραγμένα ἐν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ ἐν Ἐφέσῳ οἱῳδήποτε τρόπῳ παρασαλεύειν· ἡ ἁγία σύνοδος ὥρισεν, εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἶεν ἢ κληρικοὶ τοῦ οἰκείου παντελῶς ἀποπίπτειν βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκοὶ, ἀκοινωνήτους ὑπάρχειν.

ΔΙΑΛΑΛΙΑ τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα μετὰ τὸ ἀναγνωσθῆναι τὴν ἔκθεσιν τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ, καὶ τὸ δυσσεβὲς σύμβολον τὸ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας πλασθὲν, καὶ ὑπὸ Χαρισίου πρεσβυτέρου Φιλαδελφίας ἐπιδοθὲν τῇ αὐτῇ κατὰ Ἔφεσον ἁγίᾳ συνόδῳ.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τούτων τοίνυν ἀναγνωσθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὁρισθεῖ-

CANON VI.

Similiter autem, si qui voluerint quæ in sancta Ephesina synodo de singulis acta sunt, quovis modo labefactare, decrevit sancta synodus, si sint quidem episcopi vel clerici, a proprio gradu omnino excidere: si autem laici, excommunicatos manere.

Decretum ejusdem sanctæ synodi pronunciatum postquam lecta fuisset expositio CCCXVIII. beatorum patrum Nicæni concilii, et impium symbolum a Theodoro Mopseuestiæ factum, et a Charisio presbytero Philadelphiæ eidem sanctæ synodo traditum.

CANON VII.

His lectis decrevit sancta synodus, non licere cuipiam aliam fidem afferre vel scribere, vel componere, quam eam,

σαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν ἤγουν προκομίζειν ἢ προφέρειν τοῖς θέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἤγουν ἐξ αἱρέσεως οἱασδήποτε· τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι. κατὰ τὸν ἴσον δὲ τρόπον, εἰ φωραθεῖέν τινες εἴτε ἐπίσκοποι, εἴτε κληρικοὶ, εἴτε λαϊκοὶ, ἢ φρονοῦντες, ἢ διδάσκοντες τὰ ἐν τῇ προκομισθείσῃ ἐκθέσει παρὰ Χαρισίου τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν τὰ πικρὰ καὶ διεστραμμένα τοῦ Νεστορίου δόγματα, ἃ καὶ ὑποτέτακται· ὑποκείσθωσαν τῇ ἀποφάσει τῆς ἁγίας ταύτης καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου· ὥστε δηλονότι τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀπαλλοτριοῦσθαι τῆς ἐπισκοπῆς καὶ εἶναι καθῃρημένον· τὸν δὲ κληρικὸν ὁμοίως

quæ a sanctis patribus qui Nicææ congregeti sunt, in Sancto Spiritu definita est.

Qui autem aliam fidem audent componere, vel adducere, vel offerre iis, qui se ad veritatis agnitionem volunt convertere, vel ex gentilitate, vel ex Judaismo, vel ex quacunque secta: eos, qui sint quidem episcopi, vel clerici, ab episco~~patu esse alienos~~ episcopos, et clericos a clero: si autem sint laici, anathematizari. Eodem modo autem si deprehensi fuerint aliqui, sive episcopi, sive clerici, sive laici, vel sentire, vel docere, ea quæ sunt in expositione allata a Charisio presbytero, de humanæ naturæ susceptione unigeniti Filii Dei, sive scelerata et perversa Nestorii dogmata, quæ etiam subjecta sunt: subjiciantur sententiæ hujus sanctæ et universalis synodi, et episcopus quidem scilicet sit ab episcopatu alienus: clericus autem gradu si-

ἐκπίπτειν τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκός τις εἴη, καὶ οὗτος ἀναθεματιζέσθω, καθὰ εἴρηται.

ΨΗΦΟΣ *τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα ἐκ προσελεύσεως γενομένης αὐτῇ παρὰ τῶν* Κυπρίων *ἐπισκόπων.*

ΚΑΝΩΝ Η.

Π*ρᾶγμα παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων καινοτομούμενον καὶ τῆς πάντων ἐλευθερίας ἁπτόμενον, προσήγγειλεν ὁ θεοφιλέστατος συνεπίσκοπος* Ῥ*ηγῖνος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τῆς* Κ*υπρίων ἐπαρχίας* Ζ*ήνων καὶ* Ε*ὐάγριος·* (for. huc transferenda verba ex sequentibus, *ὥστε τὸν ἐπισκοπον τῆς* Ἀ*ντιοχέων πολέως τὰς ἐν* Κ*ύπρῳ ποιεῖσθαι χειροτονίας, καθὰ διὰ τῶν λιβέλλων καὶ τῶν οἰκείων φωνῶν ἐδίδαξαν οἱ εὐλαβέστατοι ἄνδρες οἱ τὴν πρόσοδον τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ποιησάμενοι.*) *ὅθεν ἐπειδὴ τὰ κοινὰ πάθη μείζονος δεῖται τῆς θεραπείας, ὡς καὶ μείζονα τὴν βλάβην φέροντα, καὶ μάλιστα εἰ μηδὲ ἔθος ἀρχαῖον παρηκολούθησεν,* [*ὥστε τὸν ἐπίσκοπον τῆς* Ἀ*ντιοχέων πολέως, τὰς*

militer excidat: si sit autem quis laicus, anathematizetur et ipse, ut prius dictum est.

Decretum sanctæ synodi promulgatum e supplicatione, facta eidem a Cypriis episcopis.

CANON VIII.

Rem præter leges ecclesiasticas et sanctorum patrum canones innovatam, et omnium libertatem attingentem, renunciavit nobis inprimis pius episcopus Reginus, et qui cum eo sunt, Cypriorum provinciæ religiosissimi episcopi, Zeno et Evagrius. Quamobrem quoniam communes morbi majori medicina opus habent, ut qui majus etiam damnum afferant, et maxime si neque antiqua consuetudo consecuta est, ut Antiochenæ civitatis episcopus

ἐν Κύπρῳ ποιεῖσθαι χειροτονίας, καθὰ διὰ τῶν λιβέλλων καὶ τῶν οἰκείων φωνῶν ἐδίδαξαν οἱ εὐλαβέστατοι ἄνδρες οἱ τὴν πρόσοδον τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ποιησάμενοι,] ἕξουσι τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον οἱ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν τῶν κατὰ τὴν Κύπρον προεστῶτες, κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων πατέρων καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων ποιούμενοι. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων διοικήσεων καὶ τῶν ἁπανταχοῦ ἐπαρχιῶν παραφυλαχθήσεται· ὥστε μηδένα τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἐπαρχίαν ἑτέραν οὐκ οὖσαν ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ, ἤγουν τῶν πρὸ αὐτοῦ, χεῖρα καταλαμβάνειν. ἀλλ' εἰ καί τις κατέλαβεν καὶ ὑφ' ἑαυτῷ πεποίηται βιασάμενος, ταύτην ἀποδιδόναι· ἵνα μὴ τῶν πατέρων οἱ κανόνες παραβαίνωνται, μηδὲ ἐν ἱερουργίας προσχήματι, ἐξουσίας τῦφος κοσμικης παρεισδύηται, μηδὲ λάθωμεν τὴν ἐλευθερίαν κατὰ μικρὸν ἀπολέσαντες, ἣν ἡμῖν ἐδωρήσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ πάντων ἀνθρώπων ἐλευθερώτης. Gal. v. 1.

in Cypro ordinationes faciat, quemadmodum libellis et propriis vocibus nos docuerunt viri religiosissimi, qui ad sanctum synodum accesserunt: iis qui sacris Cypri ecclesiis præsunt, fraudi ac probro non erit, nec ulla vis aut impedimentum eis afferetur, si secundum sanctorum patrum canones et antiquam consuetudinem, per se religiosissimorum episcoporum electiones faciant. Idem autem et in aliis diœcesibus et quæ sunt ubique provinciis servabitur; ut nullus episcoporum religiosissimorum provinciam aliam, quæ non multis retro annis, et ab initio, sub sua, vel eorum, qui illum præcesserunt, manu fuerit, invadat. Sed et si quis invaserit, et sibi per vim submiserit, eam reddat: ne sanctorum patrum canones transiliantur, nec sub sacerdotalis muneris prætextu secularis potestatis fastus subeat, nec libertatem paulatim imprudentes amittamus, quam nobis proprio sanguine dedit Dominus Jesus Christus, omnium hominum liberator.

Ἔδοξε τοίνυν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, σώζεσθαι ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ καθαρὰ καὶ ἀβίαστα τὰ αὐτῇ προσόντα δίκαια ἐξαρχῆς ἄνωθεν, κατὰ τὸ πάλαι κρατῆσαν ἔθος· ἄδειαν ἔχοντος ἑκάστου μητροπολίτου τὰ ἴσα τῶν πεπραγμένων πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀσφαλὲς ἐκλαβεῖν. εἰ δέ τις μαχόμενον τύπον τοῖς νῦν ὡρισμένοις προκομίσοι, ἄκυρον τοῦτον εἶναι ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ.

Sanctæ ergo et universali synodo visum est, ut unicuique provinciæ pura et inviolata serventur jura, quæ ab initio et multis retro annis habet, secundum consuetudinem quæ jam olim servata est; potestatem habente unoquoque metropolitano, actorum exemplaria ad suam securitatem accipere. Si quis autem constitutionem aliquam, iis quæ nunc definita sunt, repugnantem attulerit, eam quoque esse irritam visum est toti sanctæ et universali synodo.

Explicunt Canones Ephesini Concilii.

CANONES

CONCILII CHALCEDONENSIS

ANNO CHRISTI CCCCLI. CELEBRATI.

CANONES

CHALCEDONENSIS CONCILII GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Χαλκηδόνι συνελθόντων.

Canones sexcentorum triginta sanctorum et beatorum patrum, qui in Chalcedone convenerunt.

Tituli Canonum ex Collectione Dionysii Exigui.

I. DE canonibus uniuscujusque concilii.

II. Quod non oporteat episcopos, aut quemlibet ex clero, per pecunias ordinari.

III. Quod non oporteat episcopos clericos et monachos prædia aliena conducere.

IV. De honore monachis competente: et ut nullus eorum tentet ecclesiastica aut secularia inquietare negotia, nec alienum servum præter conscientiam domini ejus suscipere.

V. Non transmigrandum de civitate in civitatem.

VI. Quod non oporteat absolute quoslibet ordinari.

VII. De clericis et monachis non manentibus in suo proposito.

VIII. De clericis qui sunt in ptochiis, monasteriis, atque martyriis, quæ sub potestate episcoporum uniuscujusque civitatis existunt.

IX. Quod non oporteat clericos habentes adversus se invicem negotia, proprium episcopum relinquere, et ad sæcularia judicia convolare.

X. Quod non licet clerico in duarum civitatum ecclesiis ministrare.

XI. Quod non oporteat egenis epistolas tribui, honestiores autem commendatitiis litteris approbari.

XII. Ut nequaquam in duos metropolitanos provincia dividatur.

XIII. Quod non oporteat peregrinos clericos sine commendatitiis litteris ministrare.

XIV. Quod non liceat clerico uxorem sectæ alterius accipere.

XV. De diaconissis mulieribus.

XVI. De virginibus.

XVII. De parochiis.

XVIII. De conjuratione, vel conspiratione.

XIX. Quod oporteat per provincias bis in anno concilia celebrari.

XX. Quod minime clericos transmigrare conveniat.

XXI. De episcoporum aut clericorum accusatoribus.

XXII. Quod non liceat clericis post mortem sine episcopo res ad Deum pertinentes diripere.

XXIII. De clericis et monachis, qui præter voluntatem sui episcopi ad regiam Constantinopolin veniunt.

XXIV. Quod non liceat monasteriis, quæ consecrata sunt, diversoria sæcularia fieri.

XXV. Quod non oporteat ordinationes episcoporum diu differre.

XXVI. De dispensatoribus singularum ecclesiarum.

XXVII. De his qui rapiunt puellas.

(Huc usque Dionysii tituli. Reliquos sumpsi Latine conversos ex Alexii Aristeni *Synopsi Canonum* in Voelli et Hen. Justelli *Bibliotheca Veteris Juris Canonici* tom. I. p. 693. Hæc vero Synopsis canones recenset triginta unum, canone XXVIII. bifariam diviso.

XXVIII. Novæ Romæ episcopus eodem cum veteris Romæ episcopo honore fruatur propter imperii translationem. 2. Ponti, Asiæ, Thraciæque episcopi, ac barbari a Constantinopolitano ordinentur.

XXIX. Qui episcopi ad presbyteri gradum dimittit, sacrilegus; ipse enim culpæ obnoxius, et sacerdotio indignus. Qui vero insons dejectus est, sit episcopus.

XXX. Mos est Ægyptus, nisi archiepiscopus permiserit, non scribere. Quo fit ut minime culpandi sint, cum sancti Leonis epistolæ non subscripserint, donec archiepiscopus creatus fuerit.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΤΟΥΣ *παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων καθ' ἑκάστην σύνοδον ἄχρι τοῦ νῦν ἐκτεθέντας κανόνας κρατεῖν ἐδικαιώσαμεν.*

ΚΑΝΩΝ Β.

Εἴ *τις ἐπίσκοπος ἐπὶ χρήμασι χειροτονίαν ποιήσαιτο, καὶ εἰς πρᾶσιν καταγάγῃ τὴν ἄπρατον χάριν, καὶ χειροτονήσῃ ἐπὶ χρήμασιν ἐπίσκοπον, ἢ χωρεπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, ἢ ἕτερόν τινα τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κατηριθμημένων· ἢ προβάλλοιτο ἐπὶ χρήμασιν ἢ οἰκονόμον, ἢ ἔκδικον, ἢ προσμονάριον, ἢ ὅλως τινὰ τοῦ κανόνος, δι' αἰσχροκερδίαν οἰκείαν· ὁ τοῦτο ἐπιχειρήσας ἐλεγχθεὶς, περὶ τὸν οἰκεῖον κινδυνευέτω βαθμόν· καὶ ὁ χειροτονούμενος, μηδὲν ἐκ τῆς κατ' ἐμπορίαν ὠφελείσθω χειροτονίας ἢ*

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quæ cum Canone XXVII^mo^. *finitur.*

CANON I.

Regulas sanctorum patrum, per singula nunc usque concilia constitutas, proprium robur obtinere decrevimus.

CANON II.

Siquis episcopus per pecuniam fecerit ordinationem, et sub pretio redegerit gratiam, quæ non potest vendi, ordinaveritque per pecunias episcopum, aut presbyterum, aut diaconum, vel quemlibet ex his, qui connumerantur in clero, aut promoverit per pecunias dispensatorem, aut defensorem, vel quemquam, qui subjectus est regulæ, pro sui turpissimi lucri commodo: is, cui hoc attentanti probatum fuerit, proprii gradus periculo subjacebit. Et qui ordinatus est, nihil ex hac ordinatione, vel promotione, quæ est per

προβολῆς· ἀλλ' ἔστω ἀλλότριος τῆς ἀξίας ἢ τοῦ φροντίσματος, οὗπερ ἐπὶ χρήμασιν ἔτυχεν. εἰ δέ τις καὶ μεσιτεύων φανείη τοῖς οὕτω αἰσχροῖς καὶ ἀθεμίτοις λήμμασι, καὶ οὗτος, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, τοῦ οἰκείου ἐκπιπτέτω βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκὸς ἢ μονάζων, ἀναθεματιζέσθω.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον, ὅτι τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κατειλεγμένων τινὲς, διὰ αἰσχροκερδίαν, ἀλλοτρίων κτημάτων γίνονται μισθωταὶ, καὶ πράγματα κοσμικὰ ἐργολαβοῦσι, τῆς μὲν τοῦ Θεοῦ λειτουργίας καταῤῥᾳθυμοῦντες, τοὺς δὲ τῶν κοσμικῶν ὑποτρέχοντες οἴκους, καὶ οὐσιῶν χειρισμοὺς ἀναδεχόμενοι διὰ φιλαργυρίαν· ὥρισε τοίνυν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, μηδένα τοῦ λοιποῦ, μὴ ἐπίσκοπον, μὴ κληρικὸν, μὴ μονάζοντα, ἢ μισθοῦσθαι κτήματα, ἢ πραγμάτα, ἢ ἐπεισάγειν ἑαυτὸν κοσμικαῖς διοικήσεσι· πλὴν εἰ μή που ἐκ νόμων καλοῖτο εἰς ἀφηλίκων ἀπαραίτητον ἐπιτροπὴν, ἢ ὁ τῆς πόλεως ἐπίσκοπος ἐκκλησιαστι-

negociationem facta, proficiat: sed sit alienus a dignitate, vel sollicitudine, quam pecuniis quæsivit. Siquis vero mediator tam turpibus et nefandis datis vel acceptis extiterit: si quidem clericus fuerit, proprio gradu decidat, si vero laicus, aut monachus, anathematizetur.

CANON III.

Pervenit ad sanctam synodum, quod quidam, qui in clero videntur allecti, propter lucra turpia conductores alienarum possessionum fiant, et sæcularia negotia sub cura sua suscipiant; Dei quidem ministerium parvipendentes, sæcularium vero discurrentes domos, et propter avaritiam patrimoniorum sollicitudines sumentes: decrevit itaque sanctum hoc magnumque concilium, nullum deinceps, non episcopum, non clericum, vel monachum aut possessiones conducere, aut negociis sæcularibus se miscere: præter pupillorum, si forte leges imponantur, inexcusabilem curam, aut civitatis episcopus ecclesiasti-

κῶν ἐπιτρέψοι φροντίζειν πραγμάτων, ἢ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἀπρονοήτων, καὶ τῶν προσώπων τῶν μάλιστα τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεομένων βοηθείας, διὰ τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. εἰ δέ τις παραβαίνειν τὰ ὡρισμένα τοῦ λοιποῦ ἐπιχειρήσοι, ὁ τοιοῦτος ἐκκλησιαστικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Οἱ ἀληθῶς καὶ εἰλικρινῶς τὸν μονήρη μετιόντες βίον, τῆς προσηκούσης ἀξιούσθωσαν τιμῆς. ἐπειδὴ δέ τινες τῷ μοναχικῷ κεχρημένοι προσχήματι, τάς τε ἐκκλησίας καὶ τὰ πολιτικὰ διαταράττουσι πράγματα, περιιόντες ἀδιαφόρως ἐν ταῖς πόλεσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοναστήρια ἑαυτοῖς συνιστᾷν ἐπιτηδεύοντες· ἔδοξε μηδένα μὲν μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν, μηδὲ συνιστᾷν μοναστήριον, ἢ εὐκτήριον οἶκον, παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. τοὺς δὲ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ χώραν μονάζοντας, ὑποτετάχθαι τῷ ἐπισκόπῳ, καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀσπάζεσθαι, καὶ προσέχειν μόνῃ τῇ νηστείᾳ, καὶ τῇ προσευχῇ, ἐν οἷς τό-

carum rerum sollicitudinem habere præcipiat, aut orphanorum, et viduarum, earumque, quæ sine ulla provisione sunt, personarum: quæ maxime ecclesiastico indigent adjutorio: propter timorem Domini causa deposcat. Siquis autem transgredi de cætero statuta tentaverit, hujusmodi ecclesiasticis increpationibus subjacebit.

CANON IV.

Qui vere et syncere singularem sectantur vitam, competenter honorentur, quoniam vero quidam, utentes habitu monachi, ecclesiastica negotia civiliaque conturbant, circumeuntes indifferenter urbes, necnon et monasteria sibi instituere tentantes; placuit nullum quidem usquam ædificare, aut constituere monasterium, vel oratorii domum, præter conscientiam civitatis episcopi. Monachos vero per unamquamque civitatem, aut regionem, subjectos esse episcopo, et quietem diligere, et intentos esse tantummodo jejunio et orationi, in locis, quibus renuncia-

ποις ἀπετάξαντο, προσκαρτεροῦντας, μήτε δὲ ἐκκλησιαστικοῖς μήτε βιωτικοῖς παρενοχλεῖν πράγμασιν, ἢ ἐπικοινωνεῖν, καταλιμπάνοντας τὰ ἴδια μοναστήρια· εἰ μή ποτε ἄρα ἐπιτραπεῖεν διὰ χρείαν ἀναγκαίαν ὑπὸ τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. μηδένα δὲ προσδέχεσθαι ἐν τοῖς μοναστηρίοις δοῦλον ἐπὶ τὸ μονάσαι παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου δεσπότου. τὸν δὲ παραβαίνοντα τοῦτον ἡμῶν τὸν ὅρον, ὡρίσαμεν ἀκοινώνητον εἶναι, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται. τὸ μέν τοι ἐπίσκοπον τῆς πόλεως, χρὴ τὴν δέουσαν πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῶν μοναστηρίων.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν μεταβαινόντων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἐπισκόπων ἢ κληρικῶν, ἔδοξε τοὺς περὶ τούτων τεθέντας κανόνας παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἔχειν τὴν ἰδίαν ἰσχύν.

ΚΑΝΩΝ ς.

Μηδένα ἀπολελυμένως χειροτονεῖσθαι, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, μήτε ὅλως τινὰ τῶν ἐν τῷ

verunt sæculo, permanentes. Nec ecclesiasticis vero, nec sæcularibus negotiis communicent, vel in aliquo sint molesti propria monasteria deserentes: nisi forte his præcipiatur propter opus necessarium ab episcopo civitatis. Nullum vero recipere in monasteriis servum obtentu monachi præter sui domini conscientiam. Transgredientem vero hanc diffinitionem nostram excommunicatum esse decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur. Veruntamen episcopum convenit civitatis competentem monasteriorum providentiam gerere.

CANON V.

De his, qui transmigrant de civitate in civitatem, episcopis aut clericis; placuit, ut canones, qui de hac re a sanctis patribus statuti sunt, habeant propriam firmitatem.

CANON VI.

Nullum absolute ordinari debere presbyterum, aut diaco-

ἐκκλησιαστικῷ τάγματι· εἰ μὴ ἰδικῶς ἐν ἐκκλησίᾳ πόλεως ἢ κώμης, ἢ μαρτυρίῳ, ἢ μοναστηρίῳ, ὁ χειροτονούμενος ἐπικηρύττοιτο. τοὺς δὲ ἀπολύτως χειροτονουμένους ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος ἄκυρον ἔχειν τὴν τοιαύτην χειροθεσίαν, καὶ μηδαμοῦ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἐφ' ὕβρει τοῦ χειροτονήσαντος.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τοὺς ἅπαξ ἐν κλήρῳ καταλεγμένους ἢ καὶ μονάσαντας ὡρίσαμεν, μήτε ἐπὶ στρατείαν, μήτε ἐπὶ ἀξίαν κοσμικὴν ἔρχεσθαι. ἢ τοῦτο τολμῶντας, καὶ μὴ μεταμελουμένους ὥστε ἐπιστρέψαι ἐπὶ τοῦτο ὃ διὰ Θεὸν πρότερον εἵλοντο, ἀναθεματίζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Η.

Οἱ κληρικοὶ τῶν πτωχείων καὶ μοναστηρίων, καὶ μαρτυρίων, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπισκόπων, κατὰ τὴν τῶν ἁγίων πατέρων παράδοσιν, διαμενέτωσαν. καὶ μὴ κατὰ αὐθάδειαν ἀφηνιάτωσαν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου. οἱ δὲ τολμῶντες ἀνατρέπειν

num, nec quemlibet in gradu ecclesiastico: nisi specialiter ecclesiæ civitatis, aut possessionis, aut martyrii, aut monasterii, qui ordinandus est, pronuncietur. Qui vero absolute ordinantur, decrevit sancta synodus irritam haberi hujuscemodi manus impositionem, et nusquam posse ministrare ad ordinantis injuriam.

CANON VII.

Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus nec ad militiam, neque ad dignitatem aliquam venire mundanam; sed hoc tentantes, et non agentes pœnitentiam, quo minus redeant ad hoc, quod propter Deum primitus elegerunt; anathematizari.

CANON VIII.

Clerici, qui præficiuntur ptochodochiis, vel qui ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum: sub episcoporum, qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum patrum traditiones, potestate permaneant, nec per contumaciam ab episcopo suo dissiliant. Qui vero audent evertere hujuscemodi

τὴν τοιαύτην διατύπωσιν καθ' οἱονδήποτε τρόπον, καὶ μὴ ὑποταττόμενοι τῷ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ· εἰ μὲν εἶεν κληρικοὶ, τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἴ τις κληρικὸς πρὸς κληρικὸν πρᾶγμα ἔχοι, μὴ ἐγκαταλιμπανέτω τὸν οἰκεῖον ἐπίσκοπον, καὶ ἐπὶ κοσμικὰ δικαστήρια κατατρεχέτω· ἀλλὰ πρότερον τὴν ὑπόθεσιν γυμναζέτω παρὰ τῷ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ· ἤγουν γνώμῃ αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου, παρ' οἷς ἂν τὰ ἀμφότερα μέρη βούλωνται τὰ τῆς δίκης συγκροτείσθω. εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσει, κανονικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις. εἰ δὲ καὶ κληρικὸς πρᾶγμα ἔχοι πρὸς τὸν ἴδιον ἐπίσκοπον ἢ πρὸς ἕτερον, παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας δικαζέσθω. εἰ δὲ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην, ἐπίσκοπος, ἢ κληρικὸς, ἀμφισβητοίη, καταλαμβανέτω ἢ τὸν ἔξαρχον τῆς διοικήσεως, ἢ τὸν τῆς βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ ἐπ' αὐτῷ δικαζέσθω.

formam quocunque modo, nec proprio subjiciuntur episcopo: siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subjacebunt, si vero laici, vel monachi, fuerint, communione priventur.

CANON IX.

Siquis clericus adversus clericum habet negotium, non deserat episcopum proprium, et ad sæcularia percurrat judicia: sed prius actio ventiletur apud episcopum proprium, vel certe consiliarios ejusdem episcopi, apud quos utræque partes voluerint, judicium continebunt. Siquis autem præter hæc fecerit, canonicis correptionibus subjacebit. Quod si clericus habet causam adversus episcopum proprium, vel adversus alterum, apud synodum provinciæ judicetur. Quod si adversus ejusdem provinciæ metropolitanum episcopus, vel clericus, habet querelam, petat primatem diœceseos, aut sedem regiæ urbis Constantinopolitanæ, et apud ipsum judicetur.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Μὴ ἐξεῖναι κληρικὸν ἐν δύο πόλεων καταλέγεσθαι ἐκκλησίαις κατὰ τὸ αὐτὸ, ἐν ᾗ τε τὴν ἀρχὴν ἐχειροτονήθη, καὶ ἐν ᾗ προσέφυγεν, ὡς μείζονι δῆθεν, διὰ δόξης κενῆς ἐπιθυμίαν. τοὺς δέ γε τοῦτο ποιοῦντας, ἀποκαθίστασθαι τῇ ἰδίᾳ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ἐξαρχῆς ἐχειροτονήθησαν, καὶ ἐκεῖ μόνον λειτουργεῖν. εἰ μέν τοι ἤδη τὶς μετετέθη ἐξ ἄλλης εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, μηδὲν τοῖς τῆς προτέρας ἐκκλησίας, ἤτοι τῶν ὑπ' αὐτὴν μαρτυρίων ἢ πτωχείων ἢ ξενοδοχείων ἐπικοινωνεῖν πράγμασιν. τοὺς δέ γε τολμῶντας μετὰ τὸν ὅρον τῆς μεγάλης καὶ οἰκουμενικῆς ταύτης συνόδου, πράττειν τὶ τῶν νῦν ἀπηγορευμένων, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἐκπίπτειν τοῦ οἰκείου βαθμοῦ.

ΚΑΝΩΝ ΙΑ.

Πάντας τοὺς πένητας καὶ δεομένους ἐπικουρίας, μετὰ δοκιμασίας ἐπιστολίοις, εἴτουν εἰρηνικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μόνοις ὡρίσαμεν ὁδεύειν, καὶ μὴ συστατι-

CANON X.

Non licere clericum in duarum civitatum conscribi simul ecclesiis, et in qua initio ordinatus est, et ad quam confugit, quasi ad potiorem, ob inanis gloriæ cupiditatem. Hoc autem facientes revocari debere ad suam ecclesiam, in qua primitus ordinati sunt, et ibi tantummodo ministrare.

Si vero jam quis translatus est ex alia in aliam ecclesiam, prioris ecclesiæ, vel martyriorum, quæ sub ea sunt, aut ptochodochiorum, aut xenodochiorum rebus in nullo communicet. Eos vero, qui ausi fuerint post diffinitionem magnæ et universalis hujus synodi quicquam ex his, quæ sunt prohibita, perpetrare, decrevit sancta synodus, a proprio hujusmodi gradu recedere.

CANON XI.

Omnes pauperes, et indigentes auxilio, cum proficiscuntur sub probatione, epistolis, vel ecclesiasticis pacificis tantummodo commendare decrevimus,

κοῖς, διὰ τὸ τὰς συστατικὰς ἐπιστολὰς προσήκειν τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει μόνοις παρέχεσθαι προσώποις.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ὥς τινες παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς προσδραμόντες δυναστείαις, διὰ πραγματικῶν τὴν μίαν ἐπαρχίαν εἰς δύο κατέτεμον, ὡς ἐκ τούτου δύο μητροπολίτας εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος, τοῦ λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο τολμᾶσθαι παρὰ ἐπισκόπων, ἐπεὶ τὸν τούτῳ ἐπιχειροῦντα ἐκπίπτειν τοῦ ἰδίου βαθμοῦ. ὅσαι δὲ ἤδη πόλεις διὰ γραμμάτων βασιλικῶν τῷ τῆς μητροπόλεως ἐτιμήθησαν ὀνόματι, μόνης ἀπολαυέτωσαν τῆς τιμῆς, καὶ ὁ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς διοικῶν ἐπίσκοπος, δηλονότι σωζομένων τῇ κατὰ ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Ξένους κληρικοὺς καὶ ἀναγνώστας ἐν ἑτέρᾳ πόλει

et non commendatitiis literis, propter quod commendatitias literas honoratioribus tantummodo præstari personis conveniat.

CANON XII.

Pervenit ad nos, quod quidam præter ecclesiastica statuta facientes convolarunt ad potestates, et per pragmaticam formam in duo unam provinciam diviserunt: ita ut ex hoc facto duo metropolitani esse videantur in una provincia: statuit ergo sancta synodus de reliquo nihil ab episcopis tale tentari; alioqui, qui hoc adnisus fuerit, amissione gradus proprii subjacebit. Quæcunque vero civitates literis imperialibus metropolitani nominis honore subnixæ sunt, honore tantummodo perfruantur, et qui ecclesiam ejus gubernat episcopus, salvis scilicet veræ metropolis privilegiis suis.

CANON XIII.

Peregrinos clericos, et lectores, in alia civitate præter commendatitias literas sui epi-

δίχα συστατικῶν γραμμάτων τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου μηδ' ὅλως μηδαμοῦ λειτουργεῖν.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Ἐπειδὴ ἔν τισιν ἐπαρχίαις συγκεχώρηται τοῖς ἀναγνώσταις καὶ ψάλταις γαμεῖν· ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος μὴ ἐξεῖναί τινι αὐτῶν ἑτερόδοξον γυναῖκα λαμβάνειν. τοὺς δὲ ἤδη ἐκ τοιούτου γάμου παιδοποιήσαντας, εἰ μὲν ἔφθασαν βαπτίσαι τὰ ἐξ αὐτῶν τεχθέντα παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς, προσάγειν αὐτὰ τῇ κοινωνίᾳ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας· μὴ βαπτισθέντα δέ, μὴ δύνασθαι ἔτι βαπτίζειν αὐτὰ παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς, μήτε μὴν συνάπτειν πρὸς γάμον αἱρετικῷ, ἢ Ἰουδαίῳ, ἢ Ἕλληνι, εἰ μὴ ἄρα ἐπαγγέλλοιτο μετατίθεσθαι εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τὸ συναπτόμενον πρόσωπον τῷ ὀρθοδόξῳ. εἰ δέ τις τοῦτον τὸν ὅρον παραβαίη τῆς ἁγίας συνόδου, κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διάκονον μὴ χειροτονεῖσθαι γυναῖκα πρὸ ἐτῶν τεσ-

scopi nusquam penitus ministrare debere.

CANON XIV.

Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psaltis uxores ducere, statuit sancta synodus, non licere cuiquam ex his accipere sectæ alterius uxorem. Qui vero ex hujusmodi conjugio jam filios susceperunt, siquidem præventi sunt, ut ex se genitos apud hæreticos baptizarent, offerre eos ecclesiæ catholicæ communioni conveniet; non baptizatos autem non posse ulterius apud hæreticos baptizari, sed neque copulari debet nuptura hæretico, Judæo, vel pagano, nisi forte promittat, ad orthodoxam fidem se personam orthodoxe copulandam transferre. Si quis autem hanc diffinitionem sanctæ synodi transgressus fuerit, correctioni canonicæ subjacebit.

CANON XV.

Diaconissam non ordinandam

σαράκοντα, καὶ ταύτην μετὰ ἀκριβοῦς δοκιμασίας. εἰ δέ γε δεξαμένη τὴν χειροθεσίαν, καὶ χρόνον τινὰ παραμείνασα τῇ λειτουργίᾳ, ἑαυτὴν ἐπιδῷ γάμῳ, ὑβρίσασα τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἡ τοιαύτη ἀναθεματιζέσθω μετὰ τοῦ αὐτῇ συναφθέντος.

ΚΑΝΩΝ Ιϛ.

Παρθένον ἑαυτὴν ἀναθεῖσαν τῷ δεσπότῃ Θεῷ, ὡσαύτως δὲ καὶ μονάζοντας, μὴ ἐξεῖναι γάμῳ προσομιλεῖν· εἰ δε γε εὑρεθεῖεν τοῦτο ποιοῦντες, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι. ὡρίσαμεν δὲ ἔχειν τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐπ' αὐτοῖς φιλανθρωπίας τὸν κατὰ τόπον ἐπίσκοπον.

ΚΑΝΩΝ ΙΖ.

Τὰς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους, μένειν ἀπαρασαλεύτους παρὰ τοῖς κατέχουσιν αὐτὰς ἐπισκόποις, καὶ μάλιστα εἰ τριακονταετῇ χρόνον ταύτας ἀβιάστως διακατέχοντες ᾠκονόμησαν. εἰ δὲ ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐτῶν γεγένηταί

ante annum quadragesimum, et hanc cum summo libramine; si vero suscipiens manus impositionem, et aliquantum temporis in ministerio permanens semetipsam tradat nuptiis gratiæ Dei contumeliam faciens, anathematizetur hujusmodi cum eo, qui eidem copulatur.

CANON XVI.

Virginem, quæ se Deo Domino consecravit, similiter et monachum, non licere nuptialia jura contrahere; quod si hoc inventi fuerint perpetrantes, excommunicentur. Confitentibus autem decrevimus, ut habeat auctoritatem ejusdem loci episcopus misericordiam humanitatemque largiri.

CANON XVII.

Singularum ecclesiarum rusticas parochias, vel possessiones, manere inconcussas illis episcopis, qui eas retinere noscuntur; et maxime, si per tricennium eas absque vi obtinentes sub dispensatione rexerunt: quod si intra tricennium facta fuerit de his, vel

τις, ἢ γένοιτο περὶ αὐτῶν ἀμφισβήτησις, ἐξεῖναι τοῖς λέγουσιν ἠδικῆσθαι περὶ τούτων, κινεῖν παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας. εἰ δέ τις παρὰ τοῦ ἰδίου ἀδικοῖτο μητροπολίτου, παρὰ τῷ ἐπάρχῳ τῆς διοικήσεως, ἢ τῷ Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ δικαζέσθω, καθὰ προείρηται. εἰ δέ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις ἢ αὖθις καινισθείη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἀκολουθείτω.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Τὸ τῆς συνωμοσίας ἢ φρατρίας ἔγκλημα, καὶ παρὰ τῶν ἔξω νόμων πάντῃ κεκώλυται, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ τοῦτο γίνεσθαι ἀπαγορεύειν προσήκει. εἴ τινες τοίνυν ἢ κληρικοὶ ἢ μονάζοντες εὑρεθεῖεν, ἢ συνομνύμενοι ἢ φρατριάζοντες, ἢ κατασκευὰς τυρεύοντες ἐπισκόποις ἢ συγκληρικοῖς, ἐκπιπτέτωσαν πάντῃ τοῦ οἰκείου βαθμοῦ.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Ἦλθεν εἰς τὰς ἡμετέρας ἀκοὰς, ὡς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις

fiat, altercatio, licere eis, qui se læsos adserunt, apud sanctam synodum provinciæ de his movere certamen. Quod siquis a metropolitano læditur, apud primatem diœceseos, aut apud Constantinopolitanam sedem judicetur, sicut superius dictum est. Siqua vero civitas potestate imperiali novata est, aut si protinus innovetur, civiles dispositiones, et publicos ecclesiasticarum quoque parochiarum ordines subsequantur.

CANON XVIII.

Conjurationis, vel conspirationis, crimen et ab exteris legibus est omnino prohibitum; multo magis hoc in Dei ecclesia ne fiat, admonere conveniet. Siqui ergo clerici, vel monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abjiciantur.

CANON XIX.

Pervenit ad aures nostras,

αἱ κεκανονισμέναι σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων οὐ γίνονται, καὶ ἐκ τούτου πολλὰ παραμελεῖται τῶν διορθώσεως δεομένων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων κανόνας, δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντρέχειν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς ἐπισκόπους, ἔνθα ἂν ὁ τῆς μητροπόλεως ἐπίσκοπος δοκιμάσῃ, καὶ διορθοῦν ἕκαστα τὰ ἀνακύπτοντα· τοὺς δὲ μὴ συνιόντας ἐπισκόπους ἐνδημοῦντας ταῖς ἑαυτῶν πόλεσι, καὶ ταῦτα ἐν ὑγείᾳ διάγοντας, καὶ πάσης ἀπαραιτήτου καὶ ἀναγκαίας ἀσχολίας ὄντας ἐλευθέρους, ἀδελφικῶς ἐπιπλήττεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Κληρικοὺς εἰς ἐκκλησίαν τελοῦντας, καθὼς ἤδη ὡρίσαμεν, μὴ ἐξεῖναι εἰς ἄλλης πόλεως τάττεσθαι ἐκκλησίαν· ἀλλὰ στέργειν ἐκείνην ἐν ᾗ ἐξ ἀρχῆς λειτουργεῖν ἠξιώθησαν· ἐκτὸς ἐκείνων, οἵτινες ἀπολέσαντες τὰς ἰδίας πατρίδας ἀπὸ ἀνάγκης εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν μετῆλθον. εἰ δέ τις ἐπίσκοπος μετὰ τὸν

quod in provinciis statuta episcoporum concilia minime celebrentur, et ex hoc plurima negligantur ecclesiasticarum causarum, quæ correctione indigent: decrevit itaque sancta synodus secundum canones patrum bis in anno episcopos in idipsum in unaquaque provincia convenire, quo metropolitanus antistes probaverit, et corrigere singula, siqua fortassis emerserint. Quicunque vero non advenerint episcopi, resident autem in suis civitatibus, et hoc, dum in sua incolumitate consistunt, omnique inexcusabili, et necessaria occupatione probantur liberi, fraterno corripiantur affectu.

CANON XX.

Clericos in ecclesia ministrantes, sicut jam constituimus, in alterius civitatis ecclesia statutos fieri non oportet; sed contentos esse in quibus ab initio ministrare meruerunt: exceptis illis, qui, proprias amittentes provincias, ex necessitate ad aliam ecclesiam transierunt. Siquis autem episcopus

ὅρον τοῦτον, ἄλλῳ ἐπισκόπῳ προσήκοντα δέξηται κληρικὸν, ἔδοξεν ἀκοινώνητον εἶναι καὶ τὸν δεχθέντα καὶ τον δεξάμενον, ἕως ἂν ὁ μεταστὰς κληρικὸς εἰς τὴν ἰδίαν ἐπανέλθῃ ἐκκλησίαν.

ΚΑΝΩΝ ΚΑ.

Κληρικοὺς ἢ λαϊκοὺς κατηγοροῦντας ἐπισκόπων ἢ κληρικῶν, ἁπλῶς καὶ ἀδοκιμάστως μὴ προσδέχεσθαι εἰς κατηγορίαν, εἰ μὴ πρότερον ἐξετασθῇ αὐτῶν ἡ ὑπόληψις.

ΚΑΝΩΝ ΚΒ.

Μὴ ἐξεῖναι κληρικοὺς μετὰ θάνατον τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου διαρπάζειν τὰ διαφέροντα αὐτῷ πράγματα, καθὼς καὶ τοῖς πάλαι κανόσιν ἀπηγόρευται· τοὺς δὲ τοῦτο ποιοῦντας κινδυνεύειν εἰς τοὺς ἰδίους βαθμούς.

ΚΑΝΩΝ ΚΓ.

Ἦλθεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς ἁγίας συνόδου, ὡς κληρικοί τινες καὶ μονάζοντες μηδὲν ἐγκεχειρισμένοι ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀκοινώνητοι γε-

post hanc diffinitionem susceperit clericum ad alium episcopum pertinentem: placuit et suscipientem communione privari, donec is, qui migraverat, clericus ad propriam fuerit regressus ecclesiam.

CANON XXI.

Clericos, aut laicos, accusantes episcopos, aut clericos, passim, et sine probatione ad accusationem recipi non debere: nisi prius eorum discutiatur existimationis opinio.

CANON XXII.

Non licere clericis post obitum sui episcopi res ad eum pertinentes diripere, sicut antiquis quoque est canonibus constitutum. Quod si hoc facere tentaverint, graduum suorum periculo subjacebunt.

CANON XXIII.

Venit ad aures sancti concilii, quod quidam clerici, et monachi, quibus nil ab episcopo suo commissum est, est autem quando et communione ab

νόμενοι παρ' αὐτοῦ, καταλαμβάνοντες τὴν βασιλεύουσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ πολὺ ἐν αὐτῇ διατρίβουσι, ταραχὰς ἐμποιοῦντες καὶ θορυβοῦντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἀνατρέπουσί τε οἴκους τινῶν. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος, τοὺς τοιούτους ὑπομιμνήσκεσθαι μὲν πρότερον διὰ τοῦ ἐκδίκου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ ἐξελθεῖν τῆς βασιλευούσης πόλεως. εἰ δὲ τοῖς αὐτοῖς πράγμασιν ἐπιμένοιεν ἀναισχυντοῦντες, καὶ ἄκοντας αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκδίκου ἐκβάλλεσθαι, καὶ τοὺς ἰδίους καταλαμβάνειν τόπους.

ΚΑΝΩΝ ΚΔ.

Τὰ ἅπαξ καθιερωθέντα μοναστήρια κατὰ γνώμην ἐπισκόπου, μένειν εἰς τὸ διηνεκὲς μοναστήρια, καὶ τὰ προσήκοντα αὐτοῖς πράγματα φυλάττεσθαι τῷ μοναστηρίῳ, καὶ μηκέτι δύνασθαι γίνεσθαι ταῦτα κοσμικὰ καταγώγια. τοὺς δὲ συγχωροῦντας τοῦτο γίνεσθαι, ὑποκεῖσθαι τοῖς ἐκ τῶν κανόνων ἐπιτιμίοις.

ΚΑΝΩΝ ΚΕ.

Ἐπειδήπέρ τινες τῶν μητροπολιτῶν, ὡς περιηχή-

eo privantur, pervenientes ad urbem regiam Constantinopolitanam, in ea diutius immorentur excitantes turbas, et statum ecclesiasticum commoventes, subvertentes etiam quorundam domos; decrevit sancta synodus hujusmodi primo quidem a defensore Constantinopolitanæ sanctæ ecclesiæ commoneri, ut egrediantur ab urbe regia; quod si iisdem negotiis impudenter insistant, etiam nolentes idem defensor expellat, ut ad propria loca perveniant.

CANON XXIV.

Quæ semel dedicata sunt monasteria, consilio episcoporum, maneant perpetuo monasteria, et res, quæ ad ea pertinent, monasteriis reservari, nec posse ea ultra fieri secularia habitacula: qui vero hoc fieri permiserint, canonum sententiis subjacebunt.

CANON XXV.

Quoniam quidem metropoli-

θημεν, ἀμελοῦσι τῶν ἐγκεχειρισμένων αὐτοῖς ποιμνίων, καὶ ἀναβάλλονται τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων· ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ἐντὸς τριῶν μηνῶν γίνεσθαι τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων, εἰ μή ποτε ἄρα ἀπαραίτητος ἀνάγκη παρασκευάσῃ ἐπιταθῆναι τὸν τῆς ἀναβολῆς χρόνον. εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσῃ, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν ἐκκλησιαστικῷ ἐπιτιμίῳ, τὴν μέν τοι πρόσοδον τῆς χηρευούσης ἐκκλησίας σώαν παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας φυλάττεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κϛ.

Ἐπειδὴ δὲ ἔν τισιν ἐκκλησίαις, ὡς περιηχήθημεν, δίχα οἰκονόμων οἱ ἐπίσκοποι τὰ ἐκκλησιαστικὰ χειρίζουσι πράγματα· ἔδοξε πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐπίσκοπον ἔχουσαν καὶ οἰκονόμον ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου· οἰκονομοῦντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κατὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου· ὥστε μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐκ τούτου τὰ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας σκορπίζεσθαι πράγματα, καὶ λοιδορίαν τῇ ἱερω-

tanorum, quantum comperimus, negligunt commissos sibi greges, et ordinationes episcoporum facere differunt: placuit sanctæ synodo intra tres menses ordinationes episcoporum celebrari, nisi forte necessitas inexcusabilis præparet tempus dilationis extendi, quod si hoc minime fecerit, correptioni ecclesiasticæ subjacebit, veruntamen redditus ecclesiæ viduatæ penes œconomum ejusdem ecclesiæ integri reserventur.

CANON XXVI.

Quoniam quibusdam ecclesiis, ut rumore comperimus, præter œconomos episcopi facultates ecclesiasticas tractant: placuit omnem ecclesiam habentem episcopum habere œconomum de clero proprio, qui dispenset res ecclesiasticas secundum sententiam episcopi proprii ita, ut ecclesiæ dispensatio præter testimonium non sit, et ex hoc dispergantur ecclesiasticæ facultates, et sacerdotio maledictionis derogatio

σύνῃ προστρίβεσθαι· εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσοι, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν τοῖς θείοις κανόσιν.

ΚΑΝΩΝ ΚΖ.

Τοὺς ἁρπάζοντας γυναῖκας καὶ ἐπ' ὀνόματι συνοικεσίου, ἢ συμπράττοντας ἢ συναιροῦντας τοῖς ἁρπάζουσιν, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, εἰ μὲν κληρικοὶ εἶεν, ἐκπίπτειν τοῦ οἰκείου βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκοὶ, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς.

ΨΗΦΟΣ τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα χάριν τῶν πρεσβείων τοῦ θρόνου τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΑΝΩΝ ΚΗ.

Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἑπόμενοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου τοῦ γενομένου βασιλέως ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέᾳ Ῥώμῃ, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς

procuretur: quod si hoc minime fecerit, divinis constitutionibus subjaceat.

CANON XXVII.

Eos, qui rapiunt mulieres, sub nomine simul habitandi, cooperantes, aut conniventes raptoribus: decrevit sancta synodus, ut siquidem clerici sunt, decidant gradu proprio, si vero laici, anathematizentur.

Decretum ejusdem sanctæ synodi, promulgatum ob privilegia sedis sanctæ ecclesiæ Constantinopolitanæ.

CANON XXVIII.

Sanctorum patrum decreta ubique sequentes, et canonem, qui nuper lectus est, centum et quinquaginta Dei amantissimorum episcoporum agnoscentes, eadem quoque et nos decernimus

ὁρίζομέν τε καὶ ψηφιζόμεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης. καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα· καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἶσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἁγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείᾳ καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν, καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. καὶ ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ τῆς Θρᾳκικῆς διοικήσεως μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἁγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας· δηλαδὴ ἑκάστου μητροπολίτου τῶν προειρημένων διοικήσεων μετὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων χειροτονοῦντος τοὺς τῆς

et statuimus de privilegiis sanctissimæ ecclesiæ Constantinopolis novæ Romæ. Etenim antiquæ Romæ throno, quod urbs illa imperaret, jure patres privilegia tribuere. Et eadem consideratione moti centum quinquaginta Dei amantissimi episcopi sanctissimo novæ Romæ throno, æqualia privilegia tribuere, recte judicantes, urbem, quæ et imperio et senatu honorata sit, et æqualibus cum antiquissima regina Roma privilegiis fruatur, etiam in rebus ecclesiasticis non secus ac illa extolli ac magnefieri, secundam post illam existentem: ut et Ponticæ, et Asianæ et Thraciæ diœcesis metropolitani soli: præterea et episcopi prædictarum diœcesium, quæ sunt inter barbaros, a prædicto throno sanctissimæ Constantinopolitanæ ecclesiæ ordinentur. Unoquoque scilicet prædictarum diœcesium metropolitano cum provinciæ episcopis, quemad-

ἐπαρχίας ἐπισκόπους, καθὼς τοῖς θείοις κανόσι διηγόρευται· χειροτονεῖσθαι δὲ, καθὼς εἴρηται τοὺς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπου, ψηφισμάτων συμφώνων κατὰ τὸ ἔθος γενομένων, καὶ ἐπ᾽ αὐτὸν ἀναφερομένων.

ΤΗΣ αὐτῆς ἁγίας συνόδου ἐκ τῆς πράξεως τῆς περὶ Φωτίου ἐπισκόπου Τύρου καὶ Εὐσταθίου ἐπισκόπου Βηρύτου.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον.

Περὶ τῶν ἐπισκόπων τῶν χειροτονηθέντων μὲν παρὰ Φωτίου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου, ἀποκινηθέντων δὲ παρὰ Εὐσταθίου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου, καὶ μετὰ τὴν ἐπισκοπὴν πρεσβυτέρων εἶναι κελευσθέντων, τί παρίσταται τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ;

Πασκασῖνος καὶ Λουκήνσιος, οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι, καὶ Βωνηφάτιος πρεσβύτερος, τοποτηρηταὶ τῆς ἐκκλησίας Ῥώμης εἶπον.

modum divinis canonibus est traditum: ordinari autem sicut dictum est, prædictarum diœcesium metropolitanos a Constantinopolitano archiepiscopo, convenientibus de more factis electionibus, et ad ipsum relatis.

Ejusdem sanctæ synodi ex actione de Photio, Tyri episcopo, et Eustathio episcopo Beryti.

Magnificentissimi et illustrissimi principes dixerunt.

De episcopis ordinatis a Photio religiosissimo episcopo, sed remotis ab Eustathio piissimo, et curæ presbyterorum subjectis, quid sanctæ synodo visum?

Pascasinus et Lucensius, religiosissimi episcopi, et Bonifacius presbyter, locum tenentes ecclesiæ Romanæ dixerunt:

ΚΑΝΩΝ ΚΘ.

Ἐπίσκοπον εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν φέρειν, ἱεροσυλία ἐστίν. εἰ δὲ αἰτία τὶς δικαία ἐκείνους ἀπὸ τῆς πράξεως τῆς ἐπισκοπῆς ἀποκινεῖ· οὐδὲ πρεσβυτέρου τόπον κατέχειν ὀφείλουσιν. εἰ δὲ ἐκτός τινος ἐγκλήματος ἀπεκινήθησαν τοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν ἀξίαν ἐπαναστρέψουσιν.

ΑΝΑΤΟΛΙΟΣ ὁ εὐλαβέστατος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως εἶπεν.

Οὗτοι οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίας εἰς τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τάξιν κατεληλυθέναι, εἰ μὲν ἀπὸ εὐλόγων αἰτιῶν καταδικάζονται· εἰκότως οὐδὲ τῆς πρεσβυτέρου ἐντὸς ἄξιοι τυγχάνουσιν εἶναι τιμῆς. εἰ δὲ δίχα τινὸς αἰτίας εὐλόγου εἰς τὸν ἥττονα κατεβιβάσθησαν βαθμὸν, δίκαιοι τυγχάνουσιν, εἴγε ἀνεύθυνοι φανεῖεν· τὴν τῆς ἐπισκοπῆς ἐπαναλαβεῖν ἀξίαν τε καὶ ἱερωσύνην.

Πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐβόησαν.

Δικαία ἡ κρίσις τῶν πατέρων. πάντες τὰ αὐτὰ

CANON XXIX.

Episcopum, in presbyteri gradum deducere est sacrilegium. Si qua autem justa causa illos episcopali actione removet: nec presbyteri debent locum obtinere. Sin autem absque ullo crimine dignitate moti sunt, ad episcopalem dignitatem redibunt.

Anatolius religiosissimus Constantinopolitanus archiepiscopus dixit:

Ii, qui dicuntur ab episcopali dignitate ad presbyteri ordinem descendisse, si justis quidem de causis condemnantur, jure nec presbyteri quidem honore digni sunt. Sin autem sine aliqua causa probabili ad inferiorem gradum depressi sunt: jure, siquidem nulli sint culpæ affines, episcopatus autoritatem et sacerdotium recipient.

Omnes religiosissimi episcopi clamarunt:

Justum est judicium patrum:

λέγομεν· οἱ πατέρες δικαίως ἐψηφίσαντο· ἡ ψῆφος τῶν ἀρχιεπισκόπων κρατείτω.

Οἱ μεγαλοπρέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον·

Τὰ ἀρέσαντα τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον βέβαια φυλαττέσθω.

ΤΗΣ αὐτῆς ἁγίας συνόδου ἐκ τῆς τετάρτης πράξεως, ἔνθα σκοπεῖται τὸ κεφάλαιον τὸ κατὰ τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες, καὶ ἡ ὑπερφυὴς σύγκλητος εἶπον.

ΚΑΝΩΝ Λ.

Ἐπειδὴ οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου, οὐχ ὡς μαχόμενοι τῇ καθολικῇ πίστει, ὑπογράψαι τῇ ἐπιστολῇ τοῦ ὁσιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεβάλλοντο, ἀλλὰ φάσκοντες ἔθος εἶναι ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ διοικήσει παρὰ γνώμην καὶ διατύπωσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου μηδὲν τοιοῦτο ποιεῖν· καὶ ἀξιοῦσιν ἐνδοθῆναι αὐτοῖς ἄχρι τῆς χειροτονίας τοῦ ἐσομένου τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπό-

nos omnes idem dicimus: patres jure decreverunt: suffragium archiepiscoporum valeat.

Magnificentissimi et illustrissimi principes dixerunt:

Quæ sanctæ synodo placuerunt, omni tempore firma et fixa permaneant.

Ejusdem sanctæ synodi e quarta actione, ubi consideranda est summa, quæ secundum episcopos Ægypti.

Magnificentissimi et illustrissimi principes, nec non egregia concio, dixerunt:

CANON XXX.

Quoniam religiosissimi Ægypti episcopi non ut catholicæ fidei adversantes, sanctissimi archiepiscopi Leonis epistolæ subscribere differebant, sed dicentes in Ægyptiaca diœcesi, hanc esse consuetudinem, ut præter voluntatem et mandatum episcopi nihil tale faciant: et petunt concedi sibi usque ad ordinationem futuri megalopolis Alexandrinorum archiepiscopi: justum nobis et hu-

λεως ἐπισκόπου. Εὔλογον ἡμῖν ἐφάνη καὶ φιλάνθρωπον, ὥστε αὐτοῖς μένουσιν ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, ἔνδοσιν παρασχεθῆναι, ἄχρις ἂν χειροτονηθῇ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως.

ΠΑΣΚΑΣΙΝΟΣ ὁ εὐλαβέστατος ἐπίσκοπος τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου Ῥώμης, εἶπεν.

Εἰ προστάττει ἡ ὑμετέρα ἐξουσία, καὶ κελεύεταί τί ποτε αὐτοῖς παρασχεθῆναι φιλανθρωπίας ἐχόμενον, ἐγγύας δότωσαν, ὅτι οὐκ ἐξέρχωνται ταύτης τῆς πόλεως, ἕως οὗ ἡ Ἀλεξανδρέων πόλις ἐπίσκοπον δέξηται.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες, καὶ ὁ ὑπερφυὴς σύγκλητος εἶπον.

Ἡ τοῦ ὁσιωτάτου Πασκασίνου ψῆφος βεβαία ἔστω, ὅθεν μένοντες ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι τῶν Αἰγυπτίων, ἢ ἐγγύας παρέξουσιν, εἰ τοῦτο αὐτοῖς δυνατὸν, ἢ ἐξωμοσίᾳ καταπιστευθήσονται ἀναμένειν τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐσομένου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως.

manum visum est, ut ipsis, in proprio habitu in imperiali urbe manentibus, remissio concedatur, donec ordinatus fuerit Alexandrinus archiepiscopus. [unde in proprio habitu manentes vel fidejussores dabunt, si hoc ab eis fieri potest, vel eorum jurejurando fides habebitur.]

Pascasinus religiosissimus episcopus, apostolicæ sedes Romanæ legatus, dixit:

Si dominatio vestra mandat et jubet ut quod olim illis concessum, det licentiam, quia ex hac urbe non egredientur, donec episcopus Alexandrinus ordinetur.

Magnificentissimi et illustrissimi principes et eximius cœtus dixerunt:

Pascasini decretum firmum esto: unde in proprio habitu manebunt religiosissimi Ægyptiorum episcopi, aut vicinas ecclesias tenebunt, si hoc ab iis fieri potest, aut sacramentum deponent, salva manente ordinatione futuri episcopi Alexandrinæ ecclesiæ.

DEFINITIO FIDEI

APUD CONCILIUM CHALCEDONIUM.

Ἡ ἉΓΙΑ καὶ μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ κατὰ Θεοῦ χάριν καὶ θέσπισμα τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων Μαρκιανοῦ καὶ Οὐαλεντιανοῦ Αὐγούστων, συναχθεῖσα ἐν τῇ Καλχηδονέων, μητροπόλει τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας, ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας καὶ καλλινίκου μάρτυρος Εὐφημίας, ὥρισε τὰ ὑποτεταγμένα.

Ὁ ΚΥΡΙΟΣ ἡμῶν καὶ σωτὴρ Ἰησοῦς Χριστὸς τῆς πίστεως τὴν γνῶσιν τοῖς μαθηταῖς βεβαιῶν, ἔφη· [a] Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· ὥστε μηδένα πρὸς τὸν πλησίον διαφωνεῖν ἐν τοῖς δόγμασι τῆς εὐσεβείας, ἀλλ᾽ ἐπίσης ἅπασι τὸ τῆς ἀληθείας ἐπιδείκνυσθαι κήρυγμα. ἐπειδὴ δὲ οὐ παύεται διὰ τῶν ἑαυτοῦ ζιζανίων ὁ πονηρὸς τοῖς τῆς εὐσεβείας ἐπιφυόμενος σπέρμασι, καί τι καινὸν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐφευρίσκων ἀεὶ, διὰ τοῦτο συνήθως ὁ Δεσπότης προνοούμενος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸν εὐσεβῆ τοῦτον καὶ πιστότατον πρὸς ζῆλον [b] ἀνέστησε βασιλέα, καὶ [c] τοὺς ἁπανταχῇ τῆς ἱερωσύνης πρὸς ἑαυτὸν ἀρχηγοὺς συνεκάλεσεν· ὥστε, τῆς χάριτος τοῦ πάντων ἡμῶν δεσπότου Χριστοῦ ἐνεργούσης, πᾶσαν μὲν τοῦ ψεύδους τῶν τοῦ Χριστοῦ

[a] Joan. xiv. 27. [b] For. ζῆλον πίστεως ἀ. vid. not. [c] For. ὃς καί.

προβάτων ἀποσείσασθαι λύμην, τοῖς δὲ τῆς ἀληθείας αὐτὴν[a] *καταπιαίνειν βλαστήμασιν. ὃ δὴ καὶ πεποιήκαμεν, κοινῇ ψήφῳ τὰ τῆς πλάνης ἀπελάσαντες δόγματα, τὴν δὲ ἀπλανῆ τῶν πατέρων ἀνανεωσάμενοι πίστιν, τὸ τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ σύμβολον τοῖς πᾶσι κηρύξαντες, καὶ ὡς οἰκείους τοὺς τοῦτο τὸ σύνθεμα τῆς εὐσεβείας δεξαμένους πατέρας ἐπιγραψάμενοι· οἵπερ εἰσὶν οἱ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ μεγάλῃ Κωνσταντινουπόλει συνελθόντες ρν΄. καὶ αὐτοὶ τὴν αὐτὴν ἐπισφραγισάμενοι πίστιν. ὁρίζομεν τοίνυν, (τὴν τάξιν καὶ τοὺς περὶ τῆς πίστεως ἅπαντας τύπους φυλάττοντες καὶ ἡμεῖς τῆς κατ᾽ Ἔφεσον πάλαι γεγενημένης ἁγίας συνόδου, ἧς ἡγεμόνες οἱ ἁγιώτατοι τὴν μνήμην Κελεστῖνος ὁ τῆς Ῥωμαίων, καὶ Κυρίλλος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων, ἐτύγχανον,) προλάμπειν μὲν τῆς ὀρθῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως τὴν ἔκθεσιν τῶν τιη΄. ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς μνήμης Κωνσταντίνου τοῦ γενομένου βασιλέως συναχθέντων· κρατεῖν δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ρν΄. ἁγίων πατέρων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁρισθέντα, πρὸς ἀναίρεσιν μὲν τῶν τότε φυεισῶν αἱρέσεων, βεβαίωσιν δὲ τῆς αὐτῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἡμῶν πίστεως.* (Hic sequuntur duo Fidei Symbola, Nicænum et CPtanum.) *Ἤρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσίν τε καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας χάριτος σύμβολον· περί τε γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον, καὶ τοῦ Κυρίου τὴν ἐνανθρώπησιν τοῖς πιστῶς δεχομένοις παρίστησιν. ἀλλ᾽*

[a] For. *αὐτά.*

ἐπειδήπερ οἱ τῆς ἀληθείας ἀθετεῖν ἐπιχειροῦντες τὸ κήρυγμα, διὰ τῶν οἰκείων αἱρέσεων τὰς κενοφωνίας ἀπέτεκον, οἱ μὲν τὸ τῆς δι' ἡμᾶς τοῦ Κυρίου οἰκονομίας μυστήριον παραφθείρειν τολμῶντες, καὶ τὴν Θεοτόκον ἐπὶ τῆς παρθένου φωνὴν ἀπαρνούμενοι· οἱ δὲ σύγχυσιν καὶ κρᾶσιν εἰσάγοντες, καὶ μίαν εἶναι φύσιν τῆς σαρκὸς καὶ τῆς Θεότητος ἀνοήτως ἀναπλάττοντες, καὶ παθητὴν τοῦ μονογενοῦς τὴν θείαν φύσιν τῇ συγχύσει τερατευόμενοι· διὰ τοῦτο πᾶσαν αὐτοῖς ἀποκλεῖσαι κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανὴν βουλομένη ἡ παροῦσα νῦν αὕτη ἁγία μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, τὸ τοῦ κηρύγματος ἄνωθεν ἀσάλευτον ἐκδιδάσκουσα, ὥρισε προηγουμένως, τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ ἁγίων πατέρων τὴν πίστιν μένειν ἀπαρεγχείρητον. καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους, τὴν χρόνοις ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως συνελθόντων ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγίων πατέρων περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ· ἣν ἐκεῖνοι τοῖς πᾶσιν ἐγνώρισαν, οὐκ ὥς τι λεῖπον τοῖς προλαβοῦσιν ἐπάγοντες, ἀλλὰ τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτῶν ἔννοιαν κατὰ τῶν τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν ἀθετεῖν πειρωμένων γραφικαῖς μαρτυρίαις τρανώσαντες. διὰ δὲ τοὺς τὸ τῆς οἰκονομίας παραφθείρειν ἐπιχειροῦντας μυστήριον, καὶ ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι τὸν ἐκ τῆς ἁγίας τεχθέντα Μαρίας ἀναιδῶς ληρῳδοῦντας, τὰς τοῦ μακαρίου Κυρίλλου, τοῦ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας γενομένου ποιμένος, συνοδικὰς ἐπιστολὰς πρὸς Νεστόριον καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς, ἁρμοδίους οὔσας ἐδέξατο, εἰς ἔλεγχον μὲν τῆς Νεστορίου φρενοβλα-

βείας, ἑρμηνείαν δὲ τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ τοῦ σωτηρίου συμβόλου ποθούντων τὴν ἔννοιαν· αἷς καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς μεγίστης καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης προέδρου τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντος, τὴν γραφεῖσαν πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις ἀρχιεπίσκοπον Φλαυιανὸν ἐπ' ἀναιρέσει τῆς Εὐτυχοῦς κακονοίας, ἅτε δὴ τῇ τοῦ μεγάλου Πέτρου ὁμολογίᾳ συμβαίνουσαν, καὶ κοινήν τινα στήλην ὑπάρχουσαν κατὰ τῶν κακοδοξούντων, εἰκότως συνήρμοσε πρὸς τὴν τῶν ὀρθοδόξων (ὀρθῶν *Euagrius*) δογμάτων βεβαίωσιν. τοῖς τε γὰρ εἰς υἱῶν δυάδα τὸ τῆς οἰκονομίας διασπᾷν ἐπιχειροῦσι μυστήριον, παρατάττεται· καὶ τοὺς παθητὴν τοῦ μονογενοῦς λέγειν τολμῶντας τὴν Θεότητα, τοῦ τῶν ἱερῶν ἀπωθεῖται συλλόγου· καὶ τοῖς ἐπὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ κρᾶσιν, ἢ σύγχυσιν ἐπινοοῦσιν ἀνθίσταται· καὶ τοὺς οὐρανίου, ἢ ἑτέρας τινὸς ὑπάρχειν οὐσίας τὴν ἐξ ἡμῶν ληφθεῖσαν αὐτῷ τοῦ δούλου μορφὴν παραπαίοντας ἐξελαύνει· καὶ τοὺς δύο μὲν πρὸ τῆς ἑνώσεως φύσεις τοῦ Κυρίου μυθεύοντας, μίαν δὲ μετὰ τὴν ἕνωσιν ἀναπλάττοντας ἀναθεματίζει· ἑπόμενοι τοίνυν τοῖς ἁγίοις πατράσιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦμεν Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν Θεότητι, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς, τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν Θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν, χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν Θεότητα, ἐπ'

ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, Υἱὸν, Κύριον, μονογενῆ, ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον· οὐδαμοῦ[a] *τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνῃρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ἰδιότητος ἑκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Υἱὸν καὶ μονογενῆ, Θεὸν λόγον, Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεπαίδευσε, καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῖν παραδέδωκε σύμβολον. τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἤγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἑτέρους. τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἤγουν προκομίζειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἤγουν ἐξ αἱρέσεως οἱασδηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς.* ΜΕΤΑ *δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὅρου πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐβόησαν· αὕτη ἡ πίστις τῶν πατέρων. οἱ μητρο-*

[a] For. *οὐδαμῶς.*

πολῖται ἄρτι ὑπογράψωσι· παρόντων αὐτῶν ἀρχόντων, ἄρτι ὑπογράψωσι· τὰ καλῶς ὁρισθέντα ὑπέρθεσιν μὴ δέξηται. αὕτη ἡ πίστις τῶν ἀποστόλων· ταύτῃ πάντες στοιχοῦμεν· πάντες οὕτω φρονοῦμεν. οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον· τὰ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τυπωθέντα, καὶ πᾶσιν ἀρέσαντα, δῆλα τῇ θείᾳ γενήσεται κορυφῇ. Actione Quinta. Apud Concilia, tom. II. p. 452. edit. Harduin.

SEQUITUR CONSTITUTIO ET FIDES CHALCEDONENSIS CONCILII.

Aetius archidiaconus Constantinopolis, novæ Romæ, legit.

(Græca habent, Ἀέτιος ἀρχιδιάκονος τῆς ἁγιωτάτης Κωνσταντινουπόλεως ἀνέγνω.)

Sancta et magna universalis synodus, quæ secundum gratiam, et sanctiones piissimorum Christianorumque Imperatorum Valentiniani, et Martiani Augustorum congregata apud Chalcedona, metropolim Bithyniæ provinciæ in martyrio sanctæ martyris Euphemiæ, subter adnexa.

Dominus noster, et Salvator Christus notitiam fidei confirmans discipulis suis ait, *Pacem meam do vobis, pacem* Joan. xiv.
meam relinquo vobis, ne ullus a proximo suo dissonet in doctrina pietatis, sed æqualiter prædicationem veritatis ostendat. Sed quoniam non quiescit nequissimus zizania sationibus pietatis inspergere, novi aliquid contra veritatem semper inveniens, ob hoc frequenter Dominus noster providens humano generi piissimum, et fidelissimum principem ad zelum fidei suscitavit, et undique sacerdotii principes convocavit: quatenus gratiam omnium Domino nostro Jesu Christo operante ab ovilibus Christi pestem mendacii submoveret. Quod quidem fecimus communi decreto dogmata fugantes erroris, et integram patrum renovavimus fidem trecentorum decem et octo symbolum omnibus prædicantes, et tanquam propinquos pietatis hujus consensum recipientes

patres adscripsimus, qui postea apud magnam Constantinopolim convenerunt centum quinquaginta. Quoniam et ipsi eandem fidem subsignaverunt, decernimus statutæ ordinem, et formam fidei reservantes nos, et quæ apud Ephesum olim facta est sancta synodus, cujus præsides fuerunt sanctæ memoriæ Cælestinus, Romanæ urbis antistes, et Cyrillus Alexandrinæ ecclesiæ, præfulgere quidem rectæ et immaculatæ fidei expositionem trecentorum decem et octo sanctorum et beatissimorum patrum apud Nicæam, sub piæ recordationis Constantino principe congregatorum. Obtinere autem etiam centum quinquaginta sanctorum patrum apud Constantinopolim constituta, ad interimendas quidem, quæ tunc emerserant, hæreses. Sufficeret quidem ad plenitudinem cognoscendam pietatis, et confirmationem prudens hoc et salutare per Dei gratiam symbolum. De Patre enim, et Filio, et Spiritu Sancto doctrinam perfectam edocet, et Domini inhumanationem fideliter accipientibus repræsentat. Sed quoniam lædere prædicationem veritatis conantes, propriis hæresibus novas voces proferunt, hi quidem mysterium Domini propter nos divinæ dispensationis audentes corrumpere, et matris Dei virginis appellationem recusant, alii vero confusionem, permistionemque introducunt, et unam naturam carnis et Deitatis stulte confingunt, passibilem Unigeniti divinam esse naturam confusione portentosa dicentes. Ob hoc illis omnem aditum contra fidem volens claudere præsens nunc sancta et magna atque universalis synodus, prædicationis hujus ab initio inconcussam docens, constituit præ cæteris trecentorum decem et octo sanctorum patrum fidem manere inlæsam. Et propter illos, qui adversus Spiritum Sanctum pugnant, [a] Monachomenos, posterioribus temporibus a patribus apud Constantinopolim CL. congregatis, de essentia Spiritus corroborat traditam disciplinam, quam illi omnibus notam fecerunt, non quasi deesset aliquid præcedentibus inferentes, sed de Sancto Spiritu suam sententiam promulgantes adversus eos, qui veri-

[a] Al. Machomenos, forte Macedonianos, *Wendelstin.* For. *Pneumato*machomenos.

tatem ipsius lædere tentaverunt scripturarum testimoniis roborantes. At vero propter illos, qui mysterium dispensationis violare conantur, et purum hominem esse, qui ex sancta Virgine Maria natus est, impudentius delirantes, epistolas beati Cyrilli, ecclesiæ Alexandrinæ præsulis, synodicas utique literas ad Nestorium, et ad alios per Orientem acceptissimas habet, ad convincendas Nestorii blasphemias. Et ad interpretationem salutaris symboli his qui pro zelo Dei nosse desiderant, quibus etiam subjunxit epistolam magnæ, et senioris urbis præsulis beatissimi, et sancti episcopi Leonis, quæ scripta est ad sanctæ memoriæ archiepiscopum Flavianum, et ad sensus pessimos Eutychetis auferendos, quippe magni illius Petri confessionibus congruentem, et quandam columnam nobis adversus prava dogmata jure conjunctam ad confirmationem recti dogmatis. Eos autem, qui in dualitate filiorum dispensationis convellere mysterium nituntur, præcepit et illos, qui passibilem Deitatem Unigeniti ausi sunt dicere: sacerdotali munere submoveri. Et his, qui in duabus naturis Christi promistionem, aut confusionem dici æstimant, repugnandum: vel eos, qui cœlestem, aut alterius esse substantiæ carnem, quæ illi est adsumpta de nobis, formam Dei negantes, abjicit. Et qui duas quidem ante unionem naturas Domini fabulantur, unam vero post unionem confingunt, anathematizat. Sequentes igitur sanctos patres unum eundemque confiteri Filium, et Dominum nostrum Jesum Christum consona voce omnes docemus, eundem perfectum in Deitate, eundem perfectum in humanitate, Deum vere, et hominem vere, eundem ex anima rationabili, et corpore, coessentialem Patri secundum Deitatem, coessentialem nobis eundem secundum humanitatem, per omnia nobis similem absque peccato, ante sæcula quidem de Patre genitum secundum Deitatem, in novissimis autem diebus eundem propter salutem nostram ex Maria Virgine Theotoco secundum humanitatem, unum, eundemque Christum Filium Dominum Unigenitum, in duabus naturis inconfuse, immutabiliter, indivise, inseparabiliter agnoscendum, nusquam sublata es-

sentia naturarum propter unionem, magisque salva proprietate utriusque naturæ, et unam personam, atque existentiam concurrentem, non in duas personas partitum, atque divisum, neque disjunctum: sed unum, et eundem Filium Unigenitum, Deum Verbum Jesum Christum, sicut ante prophetæ de eo, et ipse nos Jesus Christus erudivit, et patrum nobis symbolum tradidit. His igitur cum omni undique veritate, et diligentia, et sollicitudine a nobis definitis: statuit sancta, et universalis synodus, alteram fidem nulli licere proferre, vel conscribere, vel componere, vel sentire, vel docere aliter. Eos autem, qui ausi sunt componere fidem alteram, aut proferre, aut docere, aut tradere alterum symbolum volenti vel converti, vel ex gentibus ad cognitionem veritatis venire, vel ex Judæis, vel hæresi quacunque, si episcopi fuerint, aut clerici, alienos esse episcopos ab episcopatu, et clericos a clero; si vero monachi, aut laici fuerint, anathemathizari. (Hactenus vetus Latina versio, quæ a me desumpta est ex *Codice Canonum Veteri Ecclesiæ Romanæ* a Joan. Wendelstino edito.) Post lectionem vero definitionis omnes religiosissimi episcopi clamaverunt: Hæc fides patrum. Metropolitani modo subscribant: præsentibus ipsis judicibus modo subscribant: quæ bene definita sunt, dilationem non suscipiant. Hæc fides apostolorum, huic omnes consentimus, omnes ita sapimus. Magnificentissimi et gloriosissimi judices dixerunt: Quæ a sanctis patribus statuta sunt, et omnibus placuerunt, manifesta fient sacro vertici.

IN SYMBOLUM ET CANONES

NICÆNI CONCILII

ANNOTATIONES.

P. 351. l. 1. SYMBOLUM NICÆNUM] Postquam Fidei Symbolum Nicænum collatis inter se multis ac variis exemplaribus quam emendatissimum, ut speravi, præstiteram, valde gavisus sum recensionem videre meam cum illo symboli exemplo prorsus convenientem, quod olim apud concilium Chalcedonense ab Eunomio episcopo Nicomediæ, Nicæni episcopi metropolitano, recitatum est. Itaque hoc exemplum edo tibi, mi Lector, tanquam veterem ac veram symboli faciem repræsentans, præ aliis ejusdem formulæ exemplis apud antiquos auctores conservatis. Ac demum, ut vetus exemplar Latinum, quod hic subjunxi, omittam, judicium meum ulterius firmatum vidi duobus aliis exemplis, quæ ex duobus codicibus Latinis edidit Joannes Harduinus in tomo primo *Conciliorum*, pag. 311. Horum codicum prior, qui fuit olim penes societatem Jesu, anno Christi 800 scriptus, formulam præstabat cum Chalcedonio exemplo, duobus minimi momenti locis exceptis, omnino consentientem. Videlicet in uno loco additur *nostrum* post *Dominum*, in altero vero voces, *Et iterum* ante illas, *venturus est*, codex iste omittit. Alter vero liber MS. olim Colbertinus, geminam atque simillimam symboli formulam exhibebat, nisi quod, præter istam varietatem unum aliud verbum, *credimus*, post articulum, *In Spiritum Sanctum*, in eo suppletum est.

Ibid. l. 15. *ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους*] Additum est, *Καὶ καθιζόμενον ἐν δεξίᾳ τοῦ πατρὸς*, in Prologo Pedalii Ecclesiæ Græcæ, sive Canonum Collectionis ab ipsis Græcis recens editæ, in qua symboli Nicæni exemplum positum est. Extant eadem verba apud Epiphanium in Ancorato, et in Gelasii Actis Nicæni Concilii, ubi hoc symbolum priori loco Gelasiani operis adducitur, et in Actis Concilii Carthag. vel Africani, loco eorundem priori, et in actionibus secunda et quinta Chalcedonensis Concilii, denique in Concilii Ephesini Actis, ubi legitur, *καὶ ἐν δεξίᾳ τοῦ πατρὸς*

καθήμενον. Sed nesciunt hoc additamentum non tantum aliquot MSti testibus Græcis annotatoribus ad *Pedalium*, et ipsum hoc, quod edimus, Eunomonianum in Chalcedonensi concilio exemplar, verum etiam illud ab Eusebio allatum in Epistola ad Palæstinos suos, quæ quidem epistola apud Athanasium, et Socratem, et Theodoretum, Gelasiumque extat. Neque verba agnoscunt S. Hilarius, S. Basilius M., Rufinus, Theodotus Ancyranus, Nicephorus, codexve MS. Thomæ Philipps Baronetti opuscula varia Theologica continens, vel denique exemplar Codici Canonum Ecclesiæ Romanæ præfixum. Nec porro præstat ea locus, quo symbolum iterum affertur in Actis Concilii Carthag. recitatis literis, quæ ab Attico CPtano episcopo, una cum symbolo et actis synodi Nicænæ, receptæ fuerant. Ex Symbolo ergo CPtani Concilii traductus videtur iste articulus, qui tamen in idem symbolum ex aliqua formula vetustiore acceptus fuit. Etenim in vetustissima regula fidei, quam profert Tertullianus, cum in libro *de Præscript. Hæret.* cap. 13. tum in illo *de Virginibus Veland.* cap. 1. verba, *Sedere ad dexteram patris*, comparent. Cæterum plurimæ extant apud auctores, quos supra memoravi, symboli Nicæni lectiones variantes, sed eæ maximam partem parvi momenti.

CANON I.

P. 354. l. 7. εἰ δέ τις ὑγιαίνων &c.] Punit ausos, vel seipsos, vel alios mutilare, etiam lex civilis. Vide Photii Nomocanon. tit. 1. cap. xiv. Sed canonis hujus causam et rationem exponit Concilii Agathensis præceptum, *Si qui se carnali vitio repugnare nescientes abscindunt, ad clerum pervenire non possunt.* c. 77. referente cl. Vigorio Op. iii. 4. 4. Mox Latine vertas istud, περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα, *de iis qui dedita opera rem patrant.* Cæterum usitatam verborum constructionem habes infra in Canone VI. καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι &c. similem isti, quæ extat hoc loco, ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι &c.

Ibid. l. 10. χρῆναι] Reponendum esset χρὴ ex codice MSto Bodleiano vetustissimo, qui numero 26 signatus est, et ad sæculum pertinere undecimum videtur, cum faveat huic lectioni verborum constructio, nisi reclamarent Græcæ canonum collectiones, omnesque Latinæ eorundem interpretationes, una illa Isidoriana excepta. Desideratur in Canonum Græcorum editione principe, quæ curante Joanne Tilio prodiit anno 1540 Parisiis, hoc membrum orationis.

CANON II.

P. 355. l. 13. *εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη*] *Ψυχικὸν ἁμάρτημα* hoc loco memoratum videtur, ideo quod in superiori canone de noxa corporali mentio fuerat. Canon autem hic secundus cum nono hujus concilii et nono synodi Ante-Nicænæ Neocæsariensis conferendus est. Sic eum exprimit Aristenus in Commentario ad eundem—*εἰ δέ τις καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἁμαρτήσας ἀποδειχθῇ πρότερον, ὕστερον οὗτοσὶ πεπαύσθω τοῦ κλήρου.*

Ibid. l. 16. *ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν*] Episcopus, vel alius quivis, delinquentibus favens. Confer Canonem XXII. Concilii Trullani, seu Quinisexti.

CANON III.

P. 356. l. 4. *συνείσακτον ἔχειν*] Notas videsis ad Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum, et Ancyrani Concilii Canon. XIX. in *Reliquiis Sacris*, vol. II. et III. adpositas. Ut vero aliquid hic dicatur de cleri conjugio, de quo mota quæstio est in hoc concilio; S. Paphnutius coactæ quidem abstinentiæ clericorum, conjuges qui fuerant ante ordinationem, ab uxoribus suis feliciter se opposuit; sed vero idem ille fatebatur, auctore Socrate in *Hist. Eccl.* lib. I. cap. 11. *τὸν φθάσαντα κλήρου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἔρχεσθαι, κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν.* Confer Sozomen. i. 23. Vide et S. Jacobi Nisibeni *Sermonem* xviii. §. 9. p. 383. qui huic concilio adfuit; duarum synodorum quoque Ante-Nicænarum decreta, quæ sunt Neocæsariensis Canon I. et Ancyranæ Canon X.

CANON IV.

Ibid. l. 11. *τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους*] Correxit codex 26. jam ante dictus Bodleianus, *τριῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων*: at vero verba *τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι* hoc loco active ponuntur. Describitur hic canon in Canone III. Concilii Nicæni II.

Ibid. l. 14. *καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ*] Imperii Romani provinciæ plus quadraginta recensentur in patrum hujus concilii *Catalogis*; quibus fere singulis in statu ecclesiastico præfuerunt metropolitani, denique *archiepiscopi* dicti. Nonnullas tamen extitisse urbes, quarum præsules jamdiu plurium simul provinciarum curam gesserant, vel ex canone hujus concilii sexto patet. Initioque videntur soli hi præsules *archiepiscopi* titulum habuisse. Cæterum

vide, quæ ad eundem canonem de ordinatione, seu constitutione, singulorum episcoporum adnotantur.

CANON V.

P. 357. l. 5. μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ] Latine vertit Rufinus *Hist. Eccl.* x. 5. *aut* iracundia *aliqua, aut contentione.* Neque aliter idem Rufinus vocem reddidit, apud Eusebium *H. E.* vi. 12. ubi μικροψυχίαν interpretatus est, *inimicitiam simultatemque*, sicut Henricus Valesius *simultatem*. Dubitanti autem mihi, ut dixeram, *Reliq. Sacr.* I. p. 478. de hac vocis interpretatione, qua magis *pusillanimitas* plerumque significatur, postea occurrebat hic ipse locus, perinde ac Socratis in *Hist. Eccl.* v. 23. et Sozomeni xv. 24. in quibus notio ista *simultatis* seu *contentionis* eidem attribui videbatur. Mox vero ad vocem μικροψυχίας in hoc canone, ubi vertunt interpretes Latini *dissentionem* seu *simultatem*, notatum est in novissima Conciliorum editione Mansiana videri illos legisse φιλονεικίαν: sed non assentior.

Ibid. l. 11. τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο] Postquam monuit Edmundus Richerius, *Historia Conciliorum General.* I. cap. v. fine, canone secundo Concilii Constantinopolitani explicatos esse canones hujus synodi quintum et sextum, hæc præclare scribere pergit, "Cum jubente canone hoc quinto, "a synodo provinciali unaquæque provincia debeat guber- "nari, hoc de disciplina et politia præsertim oportet in- "telligi, nam res fidei communione inita omnium eccle- "siarum definiri debent." Ita Richerius. Et ad res fidei pertinuisse videntur omnes fere appellationes ad exteras ecclesias, quæ ante synodum Nicænam contigisse referuntur. Cæterum consimilia quædam de metropolitanis atque episcopis subditis habet Canon Antiocheni Concilii XIX.

CANON VI.

P. 358. l. 2. Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε &c.] Pro his verbis Paschasinus, episcopi Romani legatus, apud Concilium Chalcedonense exemplar canonis hujus obtulit ista substituens, Ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα· ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὥστε &c. Act. xvi. 1. Sed eodem tempore recitatum est a Constantino secretario ex codice ab Aetio archidiacono CP. ei dato aliud canonis exemplar sic incipiens, Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, ὥστε— sed sine vocibus καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει. Et "quandoquidem," ait Beveregius ad hunc canonem annotans, "nec ulli codices Græci, "nec Gregorius XIII. in recognitione Decreti, nec aliæ

" quæcunque versiones hæc verba agnoscunt, ac ipse cano-" nis sensus obscurior iis et perturbatior reddatur, commu-" nis haud dubie lectio præferenda, eaque verba (Pascha-" sini) tanquam spuria ac surreptitia ab omnibus rejicienda" sunt, nec inter varias hujus canonis versiones recensenda." Hæc Beveregius. Sed ipse memorat priscam illam Versionem apud Justellum, quam ortum dedisse verbis Paschasini censet; quæ interea libera tantum explicatio recepti canonis mihi videtur. Verum enimvero in plurimis exemplaribus Collectionis Canonum Latinorum, a Quesnello in Appendice ad S. Leonis M. Opera primum editæ, iisdem verbis hunc canonem exprimi, quibus est usus Paschasinus, ostenderunt fratres Ballerini in Notis ad eandem Collectionem pag. 52. vol. III. edit. novæ *Op. S. Leonis.* Interea in hac Collectione canones Sardicenses, quibus appellationes ad sedem Romanam sanciebantur, conjuncti Nicænis leguntur, utpote pro illis falso habiti adductique. Sed et in alia antiquissima interpretatione Latina a fratribus Ballerinis ibidem edita, in qua itidem sine ulla distinctione canones hi Nicænis subjecti sunt, eadem verba extant; quæ tamen, mea quidem sententia, tantum significant, ecclesiam Romanam semper habuisse primatum in ditione sua, cujus ad exemplum (verba sequentia addit interpres) *in ceteris provinciis primatus* (*primatum*) *habeant ecclesiæ civitatum ampliorum.* p. 568.

P. 358. l. 3. τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον] Habent Canonum Collectiones fere omnes præter Concilia, τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπίσκοπον, sicut infra τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ. Ita et in canone proxime sequente extat τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον. Idem enim valent hi tituli. Tandem vidi præstari τὸν ἐν Ἀλ. ἐπ. in novissima edit. Conciliorum.

Ibid. l. 4. ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν] Interpretationis vicem gerit Versio Rufiniana, Canon VI. *Et ut apud Alexandriam, et in urbe Roma vetusta consuetudo servetur, ut vel ille Ægypti, vel hic suburbicariarum ecclesiarum sollicitudinem gerat.* Rufini *Hist. Eccl.* p. 14. ed. Cacciari.

Ibid. l. 6. καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις] Αὐτοκεφάλαι, vel sui juris, aliquæ ex his provinciis videntur usque mansisse, neque Romanæ, neque Alexandrinæ, neque Antiochenæ, nec demum alii cuivis diœcesi in rebus ecclesiasticis subjectæ; cujusmodi Cyprus insula fuisse, certe ad ordinationes sacras quod attinet, vel in Excerptis Actorum Ephesini concilii post hæc declaratur. Patriarchæ postero tempore constituti vel certe ita appellati sunt potissimum quinque sedium episcopi.

P. 358. l. 7. σώζεσθαι] Habet quidem Joannes Antiochenus in Digesto suo Canonum σωζέσθω, itidem *serventur* Dionysii Exigui Versio, priscaque Canonum Versio apud Justellum. Verum frequens est in his constitutionibus modus infinitivus subaudito δεῖ, neque agnoscunt σωζέσθω codices Bodleiani, quos contuli cum excusis.

Ibid. l. 8. χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου] Fere silent circa suffragia populi in his electionibus vetustissimi canones, qui de episcopis constituendis agunt. Imo τοῖς ὄχλοις permitti sacerdotum electiones prohibet canon decimus tertius Laodicenus. Sed interea absque consensu populi episcopos iis temporibus fuisse constitutos, haud opinari nos sinunt electiones episcoporum plurimæ ab auctoribus commemoratæ. Porro in illis rebus participationi populari favent cum ipsa hæc synodus Nicæna in Epistola ad Alexandrinos apud Socratem i. 9. posita a nobis in Appendice, tum Concilii Sardicensis Canon VI. Cleri denique et plebis consensum in electionibus memorant Siricius papa et Leo M. in *Decretis* suis, ille cap. x., hic vero capp. xv. et xxv. et xxvi.

Ibid. l. 13. κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος] At vero haud interea dissentiente metropolitano. Hæc posuit Beveregius in Annotationibus, "Nimirum patres in quarto "canone constituerunt, ut episcopi electio a synodo fiat, et "a metropolitano confirmetur; nihil autem ibi decreverant, "quid faciendum est, si de electione juxta istum canonem "facta controversia aliqua inter episcopos oriretur. Quo-"circa illud hic determinant, jubentes ut si controversia de "electione moveatur, majoris episcoporum partis suffragia "prævaleant." p. 60.

CANON VII.

Ibid. l. 16. ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τίμης &c.] Notum omnibus est, Cæsaream olim fuisse Palæstinæ metropolin; et præterea constat, quod quidem monet Beveregius in Annotationibus ad *Synodicum* suum, Hieronymi quoque temporibus, diu post hoc concilium, Æliæ, seu Hierosolymæ, metropolitanum fuisse Cæsareæ episcopum. Itaque verisimile mihi videtur, hanc *honoris consequentiam*, seu vertente Rufino *honoris prærogativam*, ad præsidentiam quandam in synodis ecclesiasticis sanctæ urbis episcopis ab antiquo concessam pertinere. Et significari hoc canone ordinem ejus post episcopos Romanum, Alexandrinum, Antiochenum, ait Zonaras, aliique interpretes in Commentariis suis. Addidit Zonaras, qui totum canonem de præsule Hierosolymi-

tano exposuerat, Τινὲς δὲ μητρόπολιν τὴν Καισάρειαν λέγουσιν ὀνομάσαι τὸν κανόνα. Imo duo alteri commentatores Balsamo et Aristenus statuunt, designari verbis ultimis hujus canonis Cæsaream; relegatque lectorem suum Aristenus ad Chalcedonii Concilii Canonem duodecimum. Ubi jura veteris cujusque sedis metropolitanæ adversus novam sic dictam metropoliticam sedem his verbis reservantur, σωζομένων τῇ κατ' ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων. Ex quo quidem canone, decimoque septimo ejusdem concilii Chalcedonensis, id liquido patet, regimen ecclesiasticum ad formam civilis imperii primitus constitutum esse. Porro canonem Nicænum recte representavit in hunc modum Rufinus, *Et ut episcopo Hierosolymorum antiquitus tradita honoris prærogativa servetur, manente nihilominus et metropolitani ipsius provinciæ dignitate*. Rufini Hist. Eccl. I. v.

CANON VIII.

P. 359. l. 3. τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ] Voces καὶ ἀποστολικῇ, quæ exciderunt e Conciliis a Labbæo et postea ab Harduino editis, quorum quidem contextum fere secutus sum, huc revocavi; extant enim eæ non tantum in editione principe Conciliorum, sed etiam in fere omnibus Canonum collectionibus cum excusis tum scriptis. Positum est τῇ ἁγιωτάτῃ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκ. in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 5. χειροθετουμένους] Fateor equidem hæreticos resipiscentes per manuum impositionem in ecclesiam catholicam antiquitus receptos fuisse. Sed satis mirari nequeo, quare Christophorus Justellus aliique hunc canonem de istiusmodi χειροθεσίᾳ interpretarentur. Patres enim non de quibusvis, sed de solis clericis Novatianis, qui canonicam nimirum ordinationem ante acceperant, per totum hunc canonem agunt; statuuntque ad ecclesiam conversos in eodem clericatus gradu manere, quo inter Novatianos constituti fuerant, ut ex ipsis etiam canonis verbis, rite perpensis, elucescit. Hic enim de Novatianis decernitur, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Quo autem referatur illud οὕτως, nisi ad χειροθετουμένους? et quomodo illuc referatur, nisi χειροθεσία ista præcessisset? neque enim *ita* in clero manere possunt, nisi prius in clero fuissent; neque prius in clero esse poterunt, nisi χειροθετούμενοι essent, ac proinde hæc Novatianorum χειροθεσία ipsorum ad catholicam ecclesiam conversionem præcedat necesse est, non sequatur; neque ea est, qua in ecclesiam a catholicis, sed qua

in clerum a Novatianis admissi sunt. Et sic quidem Balsamon et Zonaras hunc canonem interpretantur. Nam neuter eorum de reconciliativa ista manuum impositione vel semel meminit. BEVEREG.

P. 359. l. 12. ἔνθα μὲν οὖν πάντες] Vox πάντες, quam omnes quidem collectiones Græcæ habent, agnoscunt vero neque veteres Latini interpretes, nec canones Arabici, importune huic loco adjici erit censenda, nisi in πάντη *usquequaque* vertatur. Sola omnium vetus interpretatio Latina Canonum Nicæn. Sardic. et Chalcedon. quæ a fratribus Ballerinis in *Appendice ad S. Leonis M. Opera* primum edita est, vocem πάντες agnoscit; nam canonem sic interpretatur, *Unde omnes, sive in vicis, sive in civitatibus inveniantur, impositis manibus reconciliationis schemate maneant clericorum.* In Canone XVIII. Concilii Chalcedonensis vox πάντη extat.

P. 360. l. 4. ἐπινοήσει τόπον] Vertit Dionysius Exiguus *providebit ei locum*, videlicet vel chorepiscopi in vicis, vel presbyteri in urbe locum.

CANON IX.

Ibid. l. 8. προήχθησαν] Habent Concilia προσήχθησαν, sed adnotatum est ad marg. προήχθησαν, addiditque Harduinus, "Melius apud Zonaram προήχθησαν." Imo apud omnes Canonum collectiones excusas, et quatuor saltem ex octo codicibus scriptis Bodleianis. Cæterum conferas cum hoc canone finem superioris canonis secundi, atque duodecimum proxime sequentem.

Ibid. l. 11. οἱ ἄνθρωποι] Articulum, qui hic abest a Conciliis atque Gelasii *Actis Concilii Nicæni*, ex cæteris libris, codicibusque scriptis Bodleianis, huc revocavi.

CANON XI.

P. 361. l. 7. τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ] Pro vocibus οἱ πιστοὶ habent ὡς πιστοὶ Beveregii *Synodicum*, Græcæque ecclesiæ *Pedalium* recens editum, suffragantibus huic lectioni Bodleianis MStis 158. 196. 202. Istud οἱ πιστοὶ omittit Gelasius Cyzicenus cum Tiliani codicis interpretatione Latina, et prisca Versione apud Justellum, et versione a Ballerinis edita, silentque de eo duo commentatores Græci Zonaras et Balsamo. Imo nunc video prætermissum idem esse novissima editione Conciliorum. Legere autem vult Johnsonus Canonum Anglicus interpres, εἰ πιστοὶ, hoc sensu, si olim cœnæ Dominicæ par-

ticipes fuissent. Nihilominus retinendum mihi videtur *οἱ πιστοὶ* plurimis Canonum collectionibus ac libris scriptis confirmatum, ut jubeantur prævaricatores qui credunt, *fideles* scilicet, inter audientes collocari; juxta ac lapsi, qui fuerint tantum catechumeni, inter eosdem audientes idem transigere tempus canone decimo quarto coguntur. Ita, ut post vidi, in veteri illa interpretatione, quam ad Canonem VIII. memoravi, locus sic vertitur, *triennio inter audientes sint, qui lapsi fuerint baptizati.* Ad phrasin vero quod attinet insolentiorem, *τρία ἔτη ποιήσουσιν*, similiter scribit S. Lucas *Act. Apost.* xv. 3. *ποιήσας τε μῆνας τρεῖς*, Sanctusque Paulus 2 *Cor.* xi. 25. *νυκθήμερον ἐν τῷ βύθῳ πεποίηκα.*

P. 361. l. 8. *καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται*] Dionysiana Interpretatio his subjecta habet *sex annos.* Aliter vero tam cæteræ Versiones Latinæ, quam Græci libri excusi et scripti.

CANON XII.

Ibid. l. 13. *καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας*] Ut res sub tyrannide Licinii gestas commemoraverat canon novissimus, ita duodecimus hic canon ab optimo interprete Zonara ad idem tempus refertur. Περὶ *στρατευομένων*, ait ille, *ὁ κανὼν διαλέγεται, καὶ ἀποῤῥιψάντων μὲν τὰς ζώνας, ἤγουν τὰ τῆς στρατείας παράσημα, ὅρμημα δὲ πρὸς μαρτυρίαν ἐνδειξαμένων, οὓς καὶ ὑπὸ τῆς Θείας χάριτος κληθῆναί φησιν, ὡς δι' ἐκείνης ἐπιῤῥωσθέντας πρὸς τὴν ἔνστασιν τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶτα ἐν μεταμελείᾳ γενομένων καὶ αὖθις εἰς τὴν προτέραν ἐπανελθόντων στρατείαν, καὶ ταύτην ἀργυρίοις ἀνακτησαμένων ἢ βενεφικίοις. διὰ μὲν γὰρ τῶν ἀργυρίων δηλοῦται τὰ χρήματα, διὰ δὲ τῶν βενεφικίων ἅπαν εἶδος χάριτός τε καὶ δεξιώσεως. τῆς γὰρ Λατίνων διαλέκτου οὖσα ἡ λέξις, εὐεργεσίαν δηλοῖ πρὸς Ἑλληνίδα μεθερμηνευομένη διάλεκτον. εὐεργετεῖ δέ τις, ἢ χρήματα παρέσχων, ἢ ἄλλως θέλημα οἷον δήποτε πληρῶν τινος, δῆλον δὲ πάντως, ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος ἀναστρατεύσασθαι ἐδυνήθη ἄν, εἰ μὴ τῇ πλάνῃ συνέθετο.* Verba interim *δωρεαῖς καὶ ὑποσχέσεσι*, ut lectio varians a Ch. Justello posita sunt pro *βενεφικίοις* ad marg. *Codicis Univ. Eccl.* atque pro interpretamento sunt. Ad quæstionem quod attinet, utrum bellum licitum apud Christianos olim haberetur; bella quidem justa, quantum ego legendo comperi, Eusebio, Athanasio, Augustino probantur, reclamantibus vero Tertulliano et Lactantio, dum parum sibi constat in hac re tractanda Origenes. Verum omnes ecclesiæ patres, sicut eclcesia ipsa in sacris suis canonibus, militibus Christianis, quorum extitit magnus semper numerus in exercitibus Romanis, sæpenumero injungunt,

sedulo ac serio sibi cavere, ne quidquam superstitiosum agant, aut munia gerant, quæ spurcitie idololatriæ inquinantur.

P. 362. l. 8. τοῦ εἰσίεναι] Habent Concilia τοῦ μὴ εἰσίεναι, sed ad marg. posita est lectio τοῦ εἰσίεναι, additque Harduinus, "Rectius τοῦ εἰσίεναι apud Zonaram." Imo apud omnes Canonum Collectiones, librosque scriptos Bodleianos; et, quod nunc video, in ultima editione Conciliorum.

Ibid. l. 9. ἀρκεῖν ἑαυτοῖς] Vulgo αὐτοῖς, sed jussu omnium codicum Bodleianorum id mutavi, etsi αὐτοῖς cum spiritu leni pro ἑαυτοῖς in libris scriptis auctorum antiquorum poni solet. Receptum ἑαυτοῖς video in eadem editione Conciliorum.

CANON XIII.

Ibid. l. 14. τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου] *Viatici* apud Latinos. Meminit autem hujus vetustissimi moris S. Dionysius Alex. apud *Eusebium H. E.* vi. 44. Ait S. Ignatius de vivifico hoc sacramento, *ἕνα ἄρτον κλῶντες, ὅς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός. Epist. ad Ephesios*, §. 20.

Ibid. l. 17. ἔστω] Post hoc verbum addita sunt in codd. 715 et 3385, ἄχρις πληρωθῇ ὁ ὁρισθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης συνόδου χρόνος. Eadem comparent in veteri illa versione, quam ad Canon. VIII. commemoravi; porro hoc habet Quesnellana Canonum Collectio *donec statutum tempus compleatur*.

Ibid. l. 18. αἰτοῦντος δὲ μετάσχειν] Vulgo αἰτοῦντος τοῦ μετάσχειν, sed abest τοῦ a Pedalio Græcorum, tribusque codicibus Bodleianis, et Gelasii Cyziceni *Actis Nicænis*, imo ab ultima Conciliorum editione; dum δὲ, quod loco bene convenit, ex Joannis Antiocheni *Canonum Digesto* reposui.

P. 363. l. 2. μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς] Ita omnes Canonum Collectiones, omnesque MSS. Bodleiani. Sed pro his vocibus præstant Concilia ἐπιδότω tantum, altera vero lectione ad marg. posita, dum Zonaram, hoc est canones cum Zonaræ commentario Parisiis anno 1618. typis impressos, laudat Harduinus. Recepisse idem nunc video Conciliorum ed. ultimam.

CANON XV.

Ibid. l. 17. ἧς ὁ ἐπίσκοπος] Vulgo legitur ᾗ, cui quidem scripturæ favent plurimi codices Bodleiani, codicisque Tiliani Interpretatio et Dionysii Exigui versio Latina. Præstant ἐν ᾗ Beveregii Synodicum, et Pedalium Græco-

rum, et Collectio Canonum Quesnellana, et duo Veteres Interpretationes Latinæ a fratribus Ballerinis in Appendice ad S. Leonem Magnum editæ. Sed εἰς ἣν exhibet Joannes Antiochenus. Prætuli ego lectionem ἧς, quæ extat in Gelasii Actis Nicæni Concilii, codd. duobus Bodleianis vetustissimis 26 et 3385. tribus codd. Lloydii episcopi, prisca Latina Versione apud Justellum, Versioneque Isidori; imo, quod demum vidi, in ultima Conciliorum editione. Cæterum voces *aut diaconus* post *presbyter* extant apud veteres Versiones Latinas, habetque, sed Græcorum solus, Joannes Antiochenus διάκονος sine articulo, atque itidem sine articulo ἐπίσκοπος et πρεσβύτερος.

CANON XVI.

P. 364. l. 10. ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα] Hesychius, Διαφέρει, ἀνήκει. Ubi Kusterus ait, "ἀνήκει, id est "*pertinet*, vel *attinet*." Glossa est. Habet Joannes Antiochenus τινὰ τὸν, quæ fortasse lectio duplex est. Notissimæ sunt Demetrii Alexandrini episcopi quærelæ de ordinato ab Alexandro Æliensi celebri Origene in presbyterum injussu ejusdem Demetrii. Cæterum verba illa initio canonis posita, μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, adhuc me fugit, quo casu, vel unde fiat, ut examussim conveniant cum accusatoria formula, quæ in jure Anglico obtinet, *Not having the fear of God before their eyes.*

Ibid. l. 11. ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ] Αὐτοῦ pro vulgato αὐτοῦ ex Pedalio Græcorum Versionibusque Latinis recepi, dum habent ἑαυτοῦ Gelasius Cyzicenus et Conciliorum novissima editio. Conferas not. ad Canonem XII.

CANON XVII.

Ibid. l. 18. ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν—ἢ ἡμιολίας ἀπαιτεῖν] Concil. Laodiceni Can. IV. περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. Usuræ ἡμιολίαι sunt, cum tertia pars sorti usurarum nomine accedit. Suidas, ἡμιολία, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου: et rursum, ἡμιόλιός ἐστιν ἀριθμὸς ὁ ἔχων ὅλον, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ. Ideoque ἡμιολισμὸς apud Harpocrationem et Suidam Gellius lib. XVIII. cap. 14. *Est autem hemiolius, qui numerum totum in se habet, dimidiumque ejus: ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti.* ἡμιόλιον dimidia pars uniuscujusque rei est. Et apud Suidam, δίδοσθαι δὲ ὀψώνιον στρατεύειν αἱρουμένοις παρ' αὐτῷ, ἡμιόλιον τοῦ νῦν διδομένου.

Vide infra ad Can. CVIII. et adde locum Hieronymi: *Solent fœneratores argumentari ac dicere, Dedi unum modium, qui satus fecit decem modios; nonne justum est ut medium modium de meo plus accipiam, cum ille de mea liberalitate novem et semis de meo habeat.* Constantinus lib. I. Cod. Th. de Usuris ἡμιολίας frugum tulit. Verum hujusmodi frugum agricolis mutuo datarum usuræ ad centesimum modum redactæ sunt a Justiniano, l. eos qui 26. Cod. de Usuris, et nov. 32. 33. 34. cap. 1. unde desumpta est authentica subdita d. l. cum non frumentum 16. Cod. de Usuris. Specierum usuræ dicuntur Hieronymo, id est καρπῶν, ut recte Græci lib. XXIII. Synopsis Basilic. tit. 3. de Usuris, cap. 66. vide Scholion. et l. frumenti 12. Cod. de Usuris. CH. JUSTELL. Notis in Cod. Canon. Eccles. Univ.

P. 365. l. 3. ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος] Zonaras in Commentario—ἐκ μεταχειρήσεως, ἤγουν ὡς οἷόν τινα πραγματείαν τὸ τοκίζειν μεταχειριζόμενος ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα. τινὲς γὰρ ἐκφεύγοντες τὸ λέγεσθαι περὶ αὐτῶν ὅτι τόκον λαμβάνουσι, διδόασι τοῖς χρήζουσιν ἀργύρια, καὶ συμφωνοῦσι συμμερίζειν αὐτοῖς τὸ κέρδος· καὶ οὐ δανειστὰς ἑαυτοὺς ἀλλὰ συγκοινωνοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ζημίας μὴ ὄντως κοινωνοὶ, ἐπὶ τῷ κέρδει μόνῳ κοινοπραγοῦσι. Usuras exigere prohibentur clerici Canone XX. Apostolico et Laodicenæ synodi Canone IV. Trullanoque X. Idem laicis vetitum est aliis canonibus.

CANON XVIII.

Ibid. l. 16. ταῦτα οὖν] Ταῦτα μὲν οὖν Concilia, sed refragantibus cæteris Canonum Collectionibus cum editis tum scriptis. Hoc emendatum fuisse nunc video in editione ultima Conciliorum.

P. 366. l. 3. καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων] Hic quidem diaconorum cum presbyteris consessus prohibetur. Porro sedere diaconum coram presbytero injussu ejus vetat Laodiceni concilii canon vicesimus. Diu tamen postea haud emendatos diaconorum mores fuisse probat concilii Trullani canon septimus, quo isti culpantur, quod per causam aliorum munerum ante presbyteros, πρὸ τῶν πρεσβυτέρων, sedere ausi sunt.

CANON XIX.

Ibid. l. 9. ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς] Augustinus hæresi 44. *Paulianos baptisandos esse in ecclesia catholica Nicæno concilio constitutum est. Unde credendum est eos regulam*

baptismatis non tenere, quam secum multi hæretici, cum de catholica discederent, abstulerunt, eamque custodiunt. Sane Paulianistas sive Paulianos non baptisasse in nomine Trinitatis constat, quia Christum purum esse hominem credebant, et Trinitatem aperte negabant, unde et δεύτεροι Ἰουδαῖοι appellati sunt. Epiphanius hæresi 65. οὗτοι δὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸν παραφθείροντες, οὐδὲν περισσότερον τῶν Ἰουδαίων κεκτημένοι, δεύτεροι Ἰουδαῖοι κληθήσονται, καὶ Σαμοσατῖται. *Hi vero Judaismum corrumpentes, nihil amplius Judæis habentes secundi Judæi vocabuntur, et Samosatitæ.* Nicetas in thesauro Orthodoxæ Fidei lib. IV. hæresi 32. *Zenobiæ Syriam Phœniciamque regenti, cum Paulus obsequi vellet, ut quæ Judaismum profiteretur, ipse quoque unum esse Deum docuit, qui Pater et Filius, et Spiritus Sanctus unus idemque diceretur. Unus enim, inquit, Deus est et Filius ejus in eo, quemadmodum in homine sermo.* Idem tradit Epiphanius loco citato de ejusdem hæresi loquens, φάσκει δὲ οὗτος, Θεὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἕνα Θεόν. ἐν Θεῷ δὲ ἀεὶ ὄντα τὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ ὁ ἴδιος λόγος: *Asseruit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum esse: in Deo autem semper esse ipsius verbum et spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum.* Paulianistæ autem sive Pauliciani, et Samosatitæ appellati sunt a Paulo Samosateno Antiochiæ episcopo, ut tradit Suidas in verbo Μάνης. Παῦλος δέ τις σύγχρονος αὐτοῦ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, ἐκ τούτου καὶ οἱ Παυλιανοί. JUSTEL. Primo tenendum est, Dominum nostrum Jesum Christum a mortuis suscitatum, priusquam ad Patrem suum ascenderet; in mandatis dedisse, ut ad Christianam religionem conversi in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizarentur, Mat. xxviii. 19. Huic catholica ecclesia, idque summo quidem jure, perpetuo consentit, baptismum nemini rite collatum esse, nisi juxta Domini institutionem, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti celebratus fuerit.——Hinc igitur est, quod patres hi Nicæni Catharos quidem ad ecclesiam accedentes baptizari non præcipiant, Can. VIII. quippe qui antea in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati fuerint. Paulianistas autem in præsenti canone ἀναβαπτίζεσθαι decernunt. Cum hi enim, uti paulo ante ostensum est, divinam Filii naturam denegarent, ac proinde in sanctam Trinitatem non crederent, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizare non poterant; atque ideo baptismus ab iis collatus nomen illud immerito sortitus est. Cum enim juxta Do-

mini præceptum non celebratus fuerit, nec per eum quispiam vere Christianus fieri potuit. Beverег.

P. 366. l. 18. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν] Particulam τῶν in Conciliorum editt. Labbæi et Harduini ante διακονίσσων omissam, quam vero præstant Conciliorum edit. princeps, cæteræque Canonum Collectiones, et tres saltem codices Bodleiani, in textum revocavi. Quod attinet ad diaconissas hic memoratas, aiunt Zonaras et Balsamo, canones Carthaginienses testes citantes, virgines castimoniam professas anno ætatis suæ vicesimo quinto habitum quendam ab episcopo accepisse; et, cum annum quadragesimum implevissent, diaconissas ordinatas fuisse. Confer Binghami *Eccles. Christianæ Antiquitates*, lib. II. cap. 22. §. 6. Ita, si vera Zonaræ expositio, tum forent verba in hunc sensum accipienda. Commemoratis resipiscentibus diaconissis conclusimus illis diaconissas habitu tantum, nondum manu iis imposita; quæ, cum nullam prorsus ordinationem habeant, inter laicos omnino recenseri debent; nisi si, quod non verisimile videtur, prius quoddam decretum suum patres respiciunt. Habes βασανοὺς τῷ δοκεῖν καὶ τῷ σχήματι in Ancyrani concilii canone primo commemoratos. De τῇ χειροθεσίᾳ diaconissarum post annos ætatis quadraginta completos sancitum est canone decimo quinto Chalcedoniorum. Nunc demum reperio in novissima Conciliorum editione locum ita repræsentatum, ἐμνήσθημεν δὲ καὶ τῶν διακονισσῶν, τῶν ἐν αὐτοῖς, (positum erat in lin. 16. διακόνοις,) τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθείσων. His vero haud suffragantur aut veteres versiones aut Bodleiani MSti.

CANON XX.

P. 367. l. 4. ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες] Videsis quæ annotantur ad S. Petri Alexandrini Canonem ultimum apud *Reliquias Sacr.* vol. III. pag. 367. Abest vero hic canon Nicænus a Rufiniana eorundem canonum abbreviatione, *Hist. Eccl.* x. 5. itidem, ut olim ad *Reliquias Sacr.* notavi, haud extat in Quesnellana Canonum Collectione; quam quidem cum velit Quesnellus fuisse ecclesiæ Romanæ codicem, nec porro in Arabica Paraphrasi canonum Nicænorum hic canon compareat, inde colligit idem vir cl. in Dissert. xii. post *S. Leonis M. Opera*, morem istum apud Romanam saltem ecclesiam nunquam omnino receptum fuisse. At certe Rhabanus Maurus, Moguntinus sæculo nono archiepiscopus, in *Institutione Clericorum* nobis præcipit, cum die Dominico, tum Pentecostes diebus nec jejunia

agenda, nec genua esse flectenda, majorum traditione et universæ ecclesiæ more appellatis, capp. lxx. et lxxi. Atque apud nos occidentales in desuetudinem abiisse ritum istum, omnino mirandum est, qui cum ab ipsis incunabulis Christianismi observatus esset, quod testatur Tertullianus supra in lib. *de Oratione* cap. 27. et *de Corona* cap. 3. tum etiam universalis concilii decreto confirmabatur. Verum apud plebem Christianam, cujus maxima pars, in his saltem regionibus, solo die Dominico preces publicas adhibere solet, id quidem pœnitentibus et petentibus minus conveniens esset, ut nunquam orarent vel genua, vel corpora, flectentes, sed semper stantes. Sed hæc hactenus. Insuper canon omissus est in antiquissima illa interpretatione a Ballerinis edita, in qua similiter atque in collectione Quesnellana sine distinctione subjecti sunt Nicænis canones Sardicenses.

P. 367. l. 5. *ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*] Ita edidit Beveregius in Synodico, quam quidem scripturam confirmant omnes codices scripti Bodleiani, in quibus *ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*, non *φυλάττεσθαι* tantum, ut vulgo fit, extat. Sed *ὁμοίως* et *φυλάττεσθαι* nobis præstant Joannes Antiochenus in Collectione Canonum et codex, quem Justellus Universæ Ecclesiæ appellat, habentque vocem *communiter* veteres versiones Latinæ, et Tiliani codicis interpretatio *similiter*. Extant porro apud Gelasium Cyzicenum verba hæc, *ὑπὲρ τούτου, πάντα ὁμοίως ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοφρόνως φυλάττεσθαι*. Silent de tota sententia in Commentariis suis Zonaras et Balsamo. Simili autem de causa scilicet unanimitatis gratia, conditum est ab hac synodo celebre illud de paschæ tempore decretum, quod quidem non solum ex odio imitationis Judaicæ proficiscebatur, sed constituta illa regula est, ut conformes omnes Christiani in celebrando tanto festo evaderent; cum alioquin iisdem diebus alii quidem jejunio antepaschali intenti essent, alii vero festivitatibus post pascha solitis operam darent. Cons. Eusebium *de Vita Constantini* lib. III. capp. 5. et 8. atque Epistolam hujus synodi, quæ ad ecclesiam Alexandrinam scripta apud Socratem et Theodoretum conservatur; hanc in Appendice, etsi in vix ullis Canonum Collectionibus haberi consuevit, collocaturus sum.

IN

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI

CANONES ET SYMBOLUM

ANNOTATIONES.

EPISTOLA.

P. 373. l. 2. εὐχαῖς τῶν ἁγίων] Pro eo quod est, *per preces*, δι' εὐχῶν.

Ibid. l. 9. Τάδε ὥρισαν—Θεοδοσίου] Canonibus his præmissus est titulus iste in Conciliorum editionibus Romana et Labbæana, atque principe editione Canonum Græcorum, quæ Parisiis anno 1540 typis impressa est.

CANON I.

P. 374. l. 6. εἴτουν Εὐδοξιανῶν] Eudoxius primo Germanicæ, postea Antiochiæ, et ultimo Constantinopoleos episcopus ordinatus est. Socr. Hist. Eccl. l. II. 37. 42. Theodoret. Hæret. Fab. l. IV. c. 2. Sozom. Hist. Eccl. l. III. c. 5. Hic eadem omnino omnia, quæ Eunomius docuit; ut patet ex Theodoret. Hæret. Fab. lib. IV. cap. 3. ac proinde hoc in loco hæc duo, tanquam synonyma, eorundem hæreticorum nomina usurpantur. Εὐνομιανῶν εἴτ' οὖν Εὐδοξιανῶν. Theodoretus autem Arianos etiam Eudoxianos ipsius Eudoxii temporibus audiisse tradidit, Οἱ δὲ Ἀριανοὶ καὶ Εὐδοξιανοὶ προσωνομάσθησαν κατὰ τὸν Εὐδοξίου καιρόν. Theodoret. ibid. Statim autem post Eudoxii obitum hoc nomen usurpari desiit et posteris pene inauditum est, unde Gregorius magnus in Epistola ad Eulogium Alexandrinum, *Præterea*, inquit, *idem frater noster omnia in suis synodicis Deo autore catholice locutus est. Quendam vero Eudoxium damnavit, quem neque in synodis damnatum invenimus, neque a decessoribus suis in suis synodis reprobatum.* Greg. Epist. lib. VI. Epist. 125. Sane non ipse Eudoxius, sed tamen Eudoxiani præsenti canone diserte damnantur. BEVEREG. Ipse quoque Gregorius, qui in loco superiori de Cyriaco patriarcha CP. loquitur, aitque Romanam ecclesiam hacte-

nus haud recepisse canones hujus synodi, (sed tamen in hoc ipsam synodum admisisse, quod ab ea damnatur Macedonius,) pergit hæc scribere, *Et canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant. Sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, minime dicunt.* Sed hoc misso Eudoxio, centum annos post Gregorii tempus canones quatuor priores hujus synodi CPtanæ ab ecclesia Romana receptos fuisse inde constat, quod in Collectione canonum, quam Romanus episcopus Hadrianus I. Carolo M. dedit, hi canones extant. Porro vel ante Gregorii M. tempora eos posuerat Dionysius Exiguus in canonibus suis, quos quidem Dionysii temporum æqualis Cassiodorus in *Divinis Lectt.* cap. xxiii. ait, *hodie usu celeberrimo ecclesiam Romanam complecti.* Præstat denique CPtanos hos canones prisca illa Canonum Versio apud Justellum, quæ ante Dionysianam condita est.

P. 374. l. 7. τῶν Ἡμιαρειανῶν εἴτουν Πνευματομάχων] Homoiousiastæ isti, primum hoc loco, ut dicunt, Semiariani nominati, in diversas partes distracti sunt; quarum nonnullæ contra Divinitatem, atque etiam personalitatem Spiritus Sancti disputabant.

Ibid. l. 8. καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν] Desunt voces καὶ τὴν τῶν in Conciliis, sed ad oram paginæ hæ positæ sunt. Eædem extant in cæteris canonum collectionibus, et in septem ex octo Bodleianis codicibus, nam in margine codicis numero 26. signati eadem manu verba addita sunt. Recepta ea in novissimam Conciliorum editionem post vidi.

CANON II.

Ibid. l. 12. Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους] Sensus hic est, Caveant episcopi, ultra vel extra diœcesin aliquam existentes, ne ecclesiis illius diœcesis invadant. In hoc quidem canone recensentur quinque tantum diœceses, sive plurium simul provinciarum præfecturæ, Ægyptus, Oriens, Asiana, Pontica, Thracia. Cæteræ vero imperii Romani diœceses fuerunt Macedonia, Dacia, Italia, Illyricum, Africa, Hispaniæ, Galliæ, Britanniæ. Cautum insuper est Nicænis canonibus, id quod quidem de iis in hoc canone CP. commemoratur, ut in unaquaque provincia synodus metropolitica res provinciæ ecclesiasticas administraret.

Ibid. l. 17. ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ Νικαίαν] Canone Nicæni Concilii VI.

P. 375. l. 4. τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς] Habent Concilia loco priori Θρᾴκης; cum vero extet Θρᾳκικῆς utroque loco

in omnibus fere canonum collectionibus præter Beveregii Synodicum, in quo quidem Θρᾴκης utroque loco positum est, conveniatque lectio cum nominibus provinciarum antecedentium, Θρᾳκικῆς substitui. Variant inter se codices scripti Bodleiani.

P. 375. l. 10. κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα] Canone quinto, ad quem videsis annotata.

Ibid. l. 11. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας] Haud obstante, ait in *Nomocanone* suo Photius, regula, ne possit quis esse episcopus in duabus civitatibus, Tomensis episcopus reliquarum ecclesiarum Scythiæ curam gerit, et Leontopolis urbs Isauriæ sub episcopatu Isauropolis est. Photii *Nomocanon*, tit. i. cap. 20. pag. 15. edit. Paris. Videsis quæ de hac regula ad Epistolam Vienn. et Lugd. apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 306. adnotantur.

Ibid. l. 22. κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν πατέρων] Præpositionem παρὰ ante τῶν πατέρων Concilia addunt, posita vero in margine altera lectione; aitque Harduinus illam habere Balsamonem et Zonaram, canones designans in horum commentatorum editionibus collocatos. Addere iis licuisset omnes fere canonum collectiones, in quibus, sicut in tribus MStis Bodleianis, lectio hæc, quam prætuli, extat. Solus Joannes Antiochenus ἐπὶ τῶν πατέρων habet.

CANON III.

Ibid. l. 15. Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα] De hoc canone, qui a Socrate l. V. Hist. c. 28. et Sozomeno l. VII. Hist. c. 9. commemoratur, consulas quæ ad Concilium Chalcedonense annotavimus.

CANON IV.

P. 376. l. 2. Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ] Maximus iste ad sedem Constantinopolitanam contra canones evectus erat.

Ibid. l. 7. ἀκυρωθέντων] Hactenus Dionysius Exiguus et Isidorus Mercator; sequentia in solo Græco Canonum codice leguntur, et Græcis Canonum Collectoribus atque interpretibus. HARDUIN. Nec prisca Versio, quam edidit ex patris sui bibliotheca Henr. Justellus, alios præter quatuor hos canones agnoscit.

CANON V.

Ibid. l. 9. Περὶ τοῦ τόμου &c.] Definitionem intelligit fidei Nicænæ ab episcopis occidentalibus Sardicæ firmatam, teste Balsamone et Zonara. Alii epistolam Damasi papæ ad Pau-

linum episcopum Antiochenum superius editum pag. 760. malunt intelligi, cum anathematismis supra positis, pag. 801. quibus orientales episcopi in synodo Antiochena anni 378 subscripserunt. HARDUIN. Opinionem hanc, quæ Henr. Valesii est, præfert alteri Beveregianæ Cavius, de hoc Concilio agens in *Hist. Lit.* vol. I. p. 365. Certe pertinere verba videntur ad scriptum aliquod occidentalium præsulum in causa Antiochenorum, qui diu quidem non tantum schismatibus, sed etiam hæresibus valde vexati fuerant. Cæterum infra a me allata ad Canon. VII. de his ultimis canonibus consulas.

CANON VI.

P. 376. l. 17. *τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις*] Articulum *τὰς*, qui in Conciliorum editt. Labbe et Harduin. desideratur, cum edit. novissima, ut nunc video, revocavi. Cæteri habent.

P. 378. l. 4. *τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις*] Forte *κοινωνικοῖς ἡμῖν*, *qui nobiscum communicant*, hoc loco legi satius fuerit; quæ vox in synodica inferius recitanda legitur. Hæc HARDUINUS. Ibi quidem extat *τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κανονικοὺς ἐπισκόπους*, et habent vocem *κανωνικοῖς* codd. 26 et 625 olim Rawlinson. dum legitur *ἡμῖν* in codice, quem Universæ Ecclesiæ vocat Justellus. Attamen retinenda mihi quidem videtur lectio recepta, quam habent non tantum Concilia, sed et cæteræ fere omnes Canonum collectiones et plurimi MSti. Cæterum, quoniam de codice, quem Universæ Ecclesiæ appellavit Justellus, sed tempora antiquissima si spectentur, vix satis recte, sæpenumero inter hæc facta est mentio, deque eodem codice minus accurate loqui vel viri doctissimi videntur, age describamus, quæ de illo ipse quoque scripsit Justellus. "Sane textum ipsum Græ-"cum ex edito Codice Tilii (hæc est Canonum Græcorum "editio princeps) bona fide excerpsimus, et quia multis in "locis mendosus erat, collatis et inter se comparatis Græ-"corum Conciliorum codicibus editis et manu exaratis, "quos amicorum beneficio nacti sumus, accurate emenda-"vimus, variasque lectiones ad oram adscripsimus." Hæc vir cl. fine Præfationis in *Codicem Canonum Ecclesiæ Universæ*, edit. Paris. anno 1610. Et certe medio quidem sæculo nono omnes canones, quos post Joannem Tilium edidit Justellus, exceptis illis synodorum Trullanæ et Nicænæ secundæ, a Leone IV. papa in Epistola ad episcopos Britannorum tanquam recepti ac valentes proponuntur. Vide Epistolam, quæ in *Codicem Gratiani* relata est, Dist. 20. cap. 1. Verumtamen nomine Canonum Ephesinorum alios

quos significari a Leone quam illos a Græcis receptos, ostendunt veteres Latinæ canonum interpretationes.

P. 378. l. 5. *τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας*] Habent Concilia *τούτων* pro *τῶν*, conjiciente tamen ad marg. Labbæo legendum esse *τῶν*; quod quidem extare in MS. et apud Zonaram et Balsamonem, addit Harduinus. Præbent istud *τῶν* Canonum collectiones, et codices scripti Bodleiani, præterquam quod nec *τῶν*, nec *τούτων*, habet codex 26.

P. 379. l. 9. *ἐξετάσει*] Vulgo *τάξει*, sed *ἐξετάσει*, quod melius est, ad oram Codicis Univ. Ecclesiæ a Justello ut lectio varians affertur. Atque idem illud Labbæus habet ad marg. Conciliorum; extatque apud Joannem Antiochenum in Digesto Canonum, omnesque MStos Bodleianos, et MS. a Lloydio episcopo collatum. Omnino silet, ut obiter hoc notem, CPtanus hic canon de perferendis ad sedem Romanam quibuslibet appellationibus.

Ibid. l. 13. *ἢ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν*] Causæ pleræque ecclesiasticæ exceptis de fide controversiis hic spectantur.

CANON VII.

Ibid. l. 20. *Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ* &c.] Hic, fateor, canon in omnibus Balsamonis et Zonaræ commentariorum editionibus habetur. Citatur etiam a Photio in Nomocanone tit. xii. cap. 14. necnon in Alexii Aristeni Epitome contractus extat. Sed in omnibus Latinis canonum versionibus, in veteris interpretis Dionysii Exigui, Isidori Mercatoris &c. item in Symeonis Logothetæ Epitome et Arabica Josephi Ægyptii paraphrasi, et quod in primis observandum est, in ipsa Joannis Antiocheni collectione, et nomocanone, desideratur; idque non ipsius incuria, ut ex eo patet, quod in ordine canonum a se descripto sex solum canones huic secundæ generali synodo attribuat, dicens, *τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων πατέρων, ὑφ' ὧν ἐξετέθησαν κανόνες ϛʹ*, ut extra dubium sit præsentem inter hujus concilii canones his diebus non recensitum fuisse. Quinetiam tota canonis hujus compositio eum, nec præsenti nec alii cuivis synodo (nisi forsitan Trullanæ, de qua mox agemus), adscribendum esse non obscure indicat. Nihil enim in eo constituitur, nihil confirmatur; sed tantum antiqua quædam hæreticos conversos recipiendi consuetudo hic recitatur. Et ubi de nonnullis signandis verba fiunt, nihil præcipitur de modo, quo celebrandum est, nec de verbis in ritu isto pronunciandis, sed tantum quæ verba pronunciari solent, *Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου*, quæ quidem loquendi formula synodali cuilibet constitutioni non convenit. Bevereg. Per-

git vero vir eruditissimus sententiam suam eo fortius munire, quod existit epistola quædam, ex verbis hujus canonis constans, Constantinopoli ad Martyrium episcopum Antiochenum post annum 455 missa. Ex hac vero epistola desumptum esse censet Beveregius canonem XCV. Concilii Trullani, cujus quidem canonis pars prior et major, plane eadem est atque hic canon CPtanus, nulla tamen hujus facta mentione a patribus Trullanis. Epistolam ad Martyrium primus edidit Joannes Leunclavius in *Juris Græco-Romani* libro quinto. Nec dubitant de septimi hujus canonis suppositione fratres Ballerini, qui de eo, ac simul de quinto et sexto canonibus, hæc monent. "Canonibus IV. "synodi CPtanæ an. 381. Justellus tres alios adjecit. Hi "utique non erant in veteri Græco codice, cum nec in Dio-"nysiana, nec in aliis antiquis versionibus inveniantur. "Certe canon VII. ad eamdem CPtanam synodum nequa-"quam pertinet: unde nec apud Joannem Scholasticum, "qui canones quintum et sextum licet addititios recepit, "hic septimus legitur. Serius multo hic conditus, nedum "adjectus fuit. Quintus autem et sextus canones forte con-"stituti fuerunt in alia CPtana synodo subsequenti an. 382. "Hac vero II. synodo ob idem nomen urbis et ob temporis "propinquitatem cum priori confusa, facili hallucinatione "alterius canones cum canonibus alterius confusi et copu-"lati fuerunt." *De Antiquis Collectionibus et Collectoribus* p. I. cap. i. §. 10. p. 10. Appendicis ad *Opera S. Leonis M.* Venet. 1757. Hoc de canonibus quinto et sexto aliis quoque viris eruditis statuere placuerat; quod et firmari videtur verbis canonis sexti, *αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τοὺς πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀποκηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας*. supra pag. 377. Hæc canonem primum respiciunt, anno priori conditum; nam patres CPtani, auctore Theodoreto lib. V. *Hist. Eccles.* c. 8. qui in suam quisque patriam reversi erant, sequenti æstate *οἱ πλεῖστοι* quidem eorum eandem urbem iterum adierunt.

P. 380. l. 1. *ἀπὸ αἱρετικῶν*] Hæc verba cum sequentibus mihi quidem jungenda videntur, non, ut vertit Hervetus, cum antecedentibus. Imitatus est auctor epistolæ locum *Actorum Apost.* ii. 47. *Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.*

Ibid. l. 3. *καὶ Σαββατιανοὺς*] Non videtur apud Socratem *Sabbatianorum* nomen usurpatum ante annum circiter 392. HARDUIN. Hoc est, post tempus hujus concilii. Sed meminisse nos oportet, vocem hanc agnosci neque epistola ad Martyrium, neque canone Trullano, de quibus jam ante

dictum est. In codice quoque vetustissimo Bodleiano, qui num. 26. designatur, hoc nomen ad marg. tantum positum videtur. De Sabbatianis vero hæc Sozomen. Hist. vii. 18. Ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης ἡγεμονίας, (Valentiniani et Theodosii) καὶ Ναυατιανοὶ πρὸς σφᾶς διενεχθέντες περὶ τῆς πασχαλίας ἑορτῆς ἑτέραν αἵρεσιν τῶν καλουμένων Σαββατιανῶν συνεστήσαντο. Σαββάτιος γὰρ πρεσβύτερος ὑπὸ Μαρκιανοῦ χειροτονηθεὶς ἅμα Θεοκτιστῷ καὶ Μακαρίῳ τοῖς συμπρεσβυτέροις ἑπόμενος τοῖς ἐν Παζουκώμῃ συνηλυθόσιν ἐπὶ τῆς Οὐάλεντος βασιλείας, ἠξίου ἅμα τοῖς Ἰουδαίοις τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν· ἀποστὰς δὲ τῆς ἐκκλησίας (for. Catholicæ), τὰ μὲν πρῶτα, πῇ μὲν ἀσκήσεως ἕνεκα, ἄριστα γὰρ ἐβίου, πῇ δέ τινας ἀναξίους κοινωνίας μυστηρίων ἐσκήπτετο· ὡς δὲ ἐγεγόνει δῆλος νεοτερίζων, &c.

P. 380. l. 4. Νουατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς Καθαρούς] Augustinus de Hæresibus, cap. 38. *Cathari qui seipsos isto nomine, quasi propter mundiciam superbissime atque odiosissime nominant; secundas nuptias non admittunt, pœnitentiam denegant, Novatum sectantes hæreticum; unde etiam Novatiani appellantur.* p. 194. edit. Cant.

Ibid. l. 5. καὶ ἀριστέρους] Hanc vocem ab omnibus quidem receptam, et in omnibus scriptis Bodleianis extantem, habet etiam canon Trullanus XCIV. eam sic interpretante Balsamone; καλοῦνται δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ ἀριστέροι, ὡς τὴν ἀριστέραν χεῖρα βδελυττόμενοι, καὶ μὴ ἀνεχόμενοι δι' αὐτοῦ τὸ ὁτιοῦν ὑποδέχεσθαι. Similiter interpretatur Harmenopulus *de Sectis* sect. xv. Sed ait Beveregius nuspiam legi, Novatianos se ἀριστέρους, *sinistros*, vocasse. Porro Zonaras alter Græcus interpres neglecta hac voce hoc tantum posuit—καὶ Νουατιανοὶ οἱ ἑαυτοὺς καθαροὺς ὀνομάζοντες, ὧν τὰς αἱρέσεις παραδεδηλώκαμεν. Justellus autem ad oram codicis, quem vocat Ecclesiæ Universæ, ut variantem lectionem adlevit ἀρίστους. Annotant quoque Græci ad Pedalium suum, ἐν ἄλλοις κεῖται ἀρίστους. Beveregiusque ait, legendum haud dubie ἀρίστους, vel saltem καθαρωτέρους, ut in Epistola ad Martyrium, e qua hic canon descriptus videtur. Mihi quidem nihil melius videtur, modo voces antecedentibus regantur, quam καὶ ἀρίστους, quod hic substituatur. Legere tamen vult Johnsonus Anglicus Canonum Interpres καὶ κρατίστους, tanquam a secundis nuptiis abstinentes.

Ibid. l. 6. εἴτουν Τετραδῖται] Balsamonis interpretatio est. Οἱ αὐτοὶ δὲ (Τεσσαρεσκαιδεκατῖται) καὶ Τετραδῖται λέγονται, ὅτι τὸ πάσχα ἑορτάζοντες, οὐ καταλύουσιν, ἀλλὰ νηστεύουσιν, ὥσπερ ἡμεῖς τὰς τετράδας, ποιοῦσι δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, οὗτοι γὰρ μετὰ τὸ πασχάσαι ἐπὶ ὅλαις ἑπτὰ ἡμέραις νηστεύουσι,

πικρίδας καὶ ἄζυμα ἐσθίοντες κατὰ τὴν τοῦ παλαίου νόμου διάταξιν. Cum obscuriora hæc sint, nec quidquam de voce Τετραδῖται adnotaverit alter interpres Zonaras, hac magis significari putem illos, qui in hebdomada antepaschali haud expectato resurrectionis festo, quod quidem aliter atque Quartadecimani die Dominica semper celebrabant, jejunium quadragesimale, seu antepaschale, tetrade solvere consueverunt. Quem quidem morem, ut in vol. I. et III. *Reliquiar. Sacr.* ostendi, improbant canone suo quinquagesimo Laodiceni patres, et canone vicesimo nono Trullani.

P. 380. l. 14. *Εὐνομιανοὺς μέν τοι*] Ante hæc verba positum est istud in codice MSto Bodl. 158. *Περὶ δὲ τῶν Παυλανιστῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὅρος ἐκτέθειται, ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξ ἅπαντος.* Significatur canon Nicæni concilii XIX.

Ibid. l. 15. *καὶ Μοντανιστὰς*] Montanistarum, qui hoc loco inter hæreticos de S. Trinitate minus recte sentientes commemorantur, pars quidem dicitur eadem atque Sabelliani statuisse. Ita auctor libelli *Adversus Hæreses* ad calcem Tertulliani *de Præscript. Hær. Privatam*, inquit, *blasphemiam illi* (pars hæreticorum *Secundum Phrygas* appellatorum) *qui sunt Cata Æschinem hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem* c. viii. p. 167. Ante hoc tempus baptizandos esse Cataphrygas, seu Montanistas, jusserat canon Laodiceni concilii octavus.

P. 381. l. 2. *ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς*] Suicerus in *Thesauro,* seu *Lexico Ecclesiast.* voce Χριστιανὸς, allato hoc canone ait, " In quibusdam ecclesiis Græcanicis, imo vel in " plurimis prima die fiebant et dicebantur Christiani, qua " crediderant, et se credere professi erant, sequenti die in " catechumenos conscribebantur &c. In occidente similiter " prima credendi professione fiebant Christiani, quam con- " cilium Eliberinum, canone XLII. *fidem primam credulitatis* appellat. Prima illa fidei credulitate, cum imposi- " tione etiam manuum quasi benedictione recipiebantur inter " catechumenos et Christiani tum demum dici incipiebant, " ut liquet ex ejusdem concilii canone XLIV." Tom. II. p. 1540.

Ibid. l. 4. *μετὰ τοῦ ἐμφυσᾷν*] Revocavi articulum. Epistolam episcoporum, qui Constantinopolin convenerunt, ad Occidentales, et apud Theodoretum extantem, quæque in codice canonum a Ballerinis fratribus ad calcem Operum S. Leonis M. primum edito Latine vertitur, inter hæc proferre statuebam, nisi constitisset scriptam esse epistolam

anno ante cœptum hoc concilium. Vid. Harles. in nova edit. *Biblioth. Fabricianæ Græc.* vol. XII. p. 614.

P. 382. l. 1. SYMBOLUM CONSTANTINOPOLITANUM] Desumptum est ex Actione Secunda Chalcedonensis Concilii pag. 288. vol. I. edit. *Conciliorum Harduin.* Ubi symbolum hoc dicitur ab Aetio ecclesiæ CPtanæ diacono fuisse recitatum. *Ἀέτιος ὁ εὐλαβέστατος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ βίβλου ἀνέγνω οὕτως. Ἡ ἁγία πίστις, ἣν ἐκτέθεντο οἱ ἅγιοι πάτερες ρν΄. συμφωνοῦσα τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ ἐν Νικαίᾳ.* Et convenit hæc formula cum symboli exemplo in Jeremiæ patriarchæ CPtani *Responso Primo ad Augustanam Confessionem* Tubingam misso anno 1576. Vide p. 10. edit. Lips. 1758. Nisi quod in Jeremiæ exemplo particula *καὶ* in articulo de Spiritu S. *τὸν Κύριον καὶ τὸ ζωοποιοῦν* desideratur. Quæ quidem particula neque agnoscitur in Marci Ephesini præsulis Confessione Fidei inedita, quam una cum aliis tractatibus habet codex MS. D[ni] Thomæ Phillips Baronetti a me jam ante commemoratus pagg. 26. et 432. ubi et vox *πάτερα* ante *παντοκράτορα* deest. Sed verba *Dominum* et *vivificantem* præstat antiquum symboli exemplar Latinum, quod hic sistimus.

Ibid. l. 8. *φῶς ἐκ φῶτος*] His verbis fere semper in excusis præmittitur illud, *Θεὸν ἐκ Θεοῦ*, quod nescit non tantum Chalcedonium hoc exemplar, verum etiam duo illa Jeremiæ patriarchæ et Marci episcopi modo commemorata. Idem abest ab exemplari Latino, quod hic sisto, sed et istud in eo desideratur, *lucem ex luce*. Voces autem *Deum de Deo* abesse ab omnibus antiquis codicibus Versionis Latinæ Actorum Chalcedonensium, testatus est Steph. Baluzius in *Nova Collectione Conciliorum*, p. 1256.

IN

EPHESINI CONCILII CANONES

ANNOTATIONES.

P. 387. l. 3. Κανόνες τῶν διακοσίων &c.] Canones Ephesinos nec Dionysius Exiguus habet in suo codice canonum, nec Isidorus in sua Collectione: sed Græci tantum Canonum Collectores; quoniam videlicet non illi ad disciplinam, sed ad solam fidem pertinent. In uno e MSS. nostris, de Concilio Ephesino hæc habet Isidorus ipse, relatus ex parte a Gratiano in Decreto x. dist. XVI. *Tertia principalium synodorum Ephesina prima est, ducentorum episcoporum sub Theodosio juniore Augusto, temporibus Cœlestini papæ Romani, Juvenalisque Hierosolymitani atque Cyrilli Alexandrini edita; quæ Nestorium Constantinopolitanum episcopum, beatam Virginem Mariam non Dei sed hominis tantummodo genetricem asserentem, ut aliam personam carnis, aliam faceret Deitatis, justo anathemate condemnavit; duodecim capitula post synodicam epistolam contra ejusdem Nestorii totidem capitula blasphemiarum, auctore præfato sancto Cyrillo, anathematizando conscribens, in quibus ostendit manere in duabus naturis unam Domini nostri Jesu Christi personam, subscribentibus universis episcopis.* In synodico Casinensi sunt hi Canones sex, *translati*, ut ibi dicitur, *ex codice monasterii Acœmetensis, his verbis, Epistola tractoria sive generalis* &c. HARDUINUS. Idcirco vero omisisse Dionysium Exiguum hos Canones arbitratur Labbæus—" quod non universæ ecclesiæ decreta visa sint Latinis, sed in peculiari privata " Nestorii ejusque fautorum causa canones pro re duntaxat " nata a patribus Ephesinis constituti." Concil. tom. III. p. 805. *ed. Labbe et Cossart.* Verum addenda sunt, quæ de his canonibus posuerunt fratres Ballerini in loco jam ante indicato. " Ephesinos canones nulla versio præfert, " sicut nec præferebat Græcus codex Dionysii Exigui. Ne- " que hæc synodus proprie simul condidit octo illos canones, " quos Justelli editio exhibet, sed ex diversis ejus actionibus

"hinc et hinc excerpti fuere. Id posteriori tantum tem-"pore factum fuit. Antiquior, quod sciamus, Græca col-"lectio, in qua hi Ephesini canones cum cæteris recenseren-"tur, erat in eo codice, quo post medium sextum sæculum "Joannes Scholasticus usus est, et exinde illi in posteri-"ores Græcas collectiones transierunt. Idem Justellus in "notis ad hos canones pag. 91. posteriores fontes indicans, "ex quibus eosdem hausit, ait: *Hi octo concilii Ephesini* "*canones extant in codice Tilii, et in codicibus MSS. Bal-*"*samonis et Zonaræ, et in actis concilii Ephesini tom. I.* "*concil. œcum. Romæ edit. an.* 1608. *sex scilicet priores* "*pag.* 499. *duo vero posteriores pag.* 492. *et* 497." Hæc Ballerini, *de Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum*, part. I. cap. i. §. x. p. 10. ed. Venet. Ac revera, etsi medio quinto sæculo paulo post habitum concilium Ephesinum verbis ipsis septimi canonis patres Chalcedonenses in epistola sua mox afferenda usi fuerint, hoc tamen ab illis fieri posset, antequam decretum istud de symbolo Nicæno inter canones recensitum esset. Memorabo id tantum, canones istos extare in octo illis, quibus usus sum, codicibus Bodleianis. Cæterum quidquid de Ephesino concilio a Joanne Wendelstino in *Codice Canonum Vetere Ecclesiæ Romanæ* editum est, id tantum Latina versio est Synodicæ Epistolæ concilii Alexandrini sub Cyrillo habiti ad Nestorium, subjectis ei duodecim anathematismis. Quæ vero extat in principe, aliisque itidem *Græcorum Canonum* editionibus, ipsius Ephesini concilii epistola ad Pamphilienses, de Eustathio priore ipsorum metropolitano tractat; hanc ideo omisi, quod causa privata tantum in ea agitur.

P. 387. l. 8. τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων] Theodosii Junioris et Valentiniani III.

Ibid. l. 17. ἔξαρχον τῆς ἑαυτῶν—Πτολεμαΐδος.] Omnia hæc usque ad vocem οἵτινες lin. 15. pag. sequenti in Canonum Collectiones ex Actis Concilii haud translata sunt. Ex episcopis hic memoratis Joannes quidem Antiochenus duobus circiter annis post concilii conclusionem ad pacem ecclesiasticam reversus est; nobilis vero theologus atque historicus Theodoretus haud ante exactos viginti annos, cum apud concilium Chalcedonense Nestorium nominatim damnasset, ecclesiæ suæ Cyrensi restitutus est. Interea pro Θεόδωρος Latini *Dorotheus*, et ad vocem Καλχήδονος in marg. Conciliorum posita est lectio varians Χάλχιδος, in Latinis *Chalcidis*. Mox post Διογένης nomen Πολιὸς ex MSto Segueriano ab Harduino allatum Græcis addidi, ubi in Latina extat interpretatione, *et Palladius*.

P. 388. l. 16. ὡς ἐξ αὐθεντίας ἱερατικῆς] Tanquam potestate sacerdotali præditi. Infra dicitur ἐνέργεια ἱερατική.

Ibid. l. 19. τὰ Νεστορίου καὶ τὰ Κελεστίου φρονήματα] Fertur docuisse Nestorius Christo inesse duas personas. Quod interea per calumniam in quosvis homines dictum, censet Theodoretus in *Epist.* lxxxiv. quodque Nestorius ipse apud Marium Mercatorem p. 117. edit. Baluz. se docuisse inficiatus est. Proculdubio tamen de incarnatione Christi haud vera sensisse existimandus est Nestorius, si modo negaret virginem Mariam Θεοτόκον, *Deiparam*, recte appellari posse. Et certe Nestorii opinionem ut impiam, quæque religionem Christianam, atque universam mysterii dispensationem (ὅλην μυστηρίου οἰκονομίαν) ab ipsis quoque fundamentis dirueret, demolitos se esse aiunt patres concilii hujus Ephesini in Epistola Synodali ad Cœlestinum papam Romanum, Actione V. tom. I. *Concil. Harduin.* pag. 1508. Quod ad Celestium hæreticum attinet, "Celestius," ut Beveregii verbis utar in Annotationibus ad *Synodicum*, "discipulus fuit Pelagii hæresiarchæ, et ejusdem etiam hæreseos magister, cujus propterea sectatores Celestini non minus quam Pelagiani audiunt."

CANON I.

P. 389. l. 18. περὶ αὐτῶν] Forte ἐν αὐτῇ. HARDUIN. Hoc quidem ad marg. *Conciliorum* ut lectio varians adlatum erat, extititque olim in codice Tiliano, propterea quod in eo superiora illa de hæreticis haud præmissa sunt. Idem porro edidit in *Synodico* suo Beveregius. Attamen retinenda est lectio altera περὶ αὐτῶν, quam præstant cæteræ Canonum collectiones, et sex codices scripti Bodleiani.

Ibid. l. 19. εἴτις μητροπολίτης] εἴ τε ὁ μητροπολίτης. Sic Canonum edit. princeps, codex Univ. Ecclesiæ Justellianus, duo codices scripti Bodleiani, deleto vero quod præcesserat ὁ in cod. 26. Et notata lectio est ad marg. Conciliorum, quæ tamen habent εἴτις ὁ μητροπολίτης. Articulum ὁ mecum respuunt Joannes Antiochenus, tres codices Bodleiani, Beveregii Synodicum, Græcorumque Pedalium recens editum. Recte, nisi εἴγε pro εἴτε scribendum.

Ibid. l. 21. τῷ τῆς ἀποστασίας συνεδρίῳ] Joannis Antiocheni præsulis, cæterorumque episcoporum, conciliabulo Ephesino.

Ibid. l. 23. ἢ φρονήσει] Vulgo φρονήσῃ, sed ad marg. Conciliorum, probante Harduino, φρονήσει, quod et habent MSti Bodleiani. φρονήσοι vero Joannes Antiochenus in Canonum Collectione seu Digesto suo.

CANON IV.

P. 391. l. 8. ἢ τὰ Κελεστίου] Ἢ τὰ τοῦ Κελεστίου (sic Harduini *Concil.*) non sunt apud Joan. Antioch. tit. 57. Sed habet τὸ τοῦ Ἀρείου καὶ Νεστορίου. HARDUIN. Omisit quidem Joannes Antiochenus hoc loco ἢ τὰ Κελεστίου, sed nihil loco horum reposuit. Non habent articulum τοῦ aut aliæ Conciliorum editt. aut Canonum edit. princeps, aut Justelli codex Univ. Eccles. aut denique codd. plurimi Bodleiani, quos hic secutus sum. Non tantum vero ante Celestium, sed etiam ante Nestorium, habent articulum Beveregii Synodicum, Græcorum Pedalium, codicesque duo Bodleiani.

CANON VI.

P. 392. l. 5. ἐπίσκοποι] In Vaticanis libris, et nonnullis aliis reperiuntur hi sex canones tantum; in quibusdam vero additur sub nomine septimi canonis, definitio ejusdem sanctæ synodi post relationem Charisii presbyteri edita, quæ suo loco habetur supra sectione sexta, et pro canone octavo, aliud synodi decretum de episcopis Cypri, quod post eorum petitionem ponitur paulo supra, hac eadem actione. p. 1620. HARDUINUS. Qui hæc mutatis mutandis post Conciliorum Romanos editores annotavit. Nihilominus ego canones duos posteriores præeuntibus Justello et Beveregio Græcorumque Pedalio ordine suo addidi; propterea quod ultimum eorum in canonum numero digessit Joannes Antiochenus in Collectione sua, dum utrumque canonem præstant editio canonum princeps, et Arsenius Monachus in Synopsi Canonum p. 750. tom. II. *Biblioth. Juris Canonici Veteris*, Voelli et H. Justelli, ne dicam tres interpretes Græcos, Zonaram, Balsamonem, Aristenumque.

Ibid. l. 8. ΔΙΑΛΑΛΙΑ τῆς αὐτῆς—ἁγίᾳ συνόδῳ] Pro his verbis, quæ ex Canonum editione principe desumpsi, positum est istud in Conciliis; Ὅρος τῆς συνόδου περὶ τῆς πίστεως, ἐν ᾧ καὶ περὶ ὧν ἀνήνεγκεν ὁ Χαρίσιος: *Synodi decretum de fide, ubi et de his quæ retulit Charisius.* Fortasse inter hæc verba illud παραπλασθὲν fide nixus codicis Bodl. 26. et MSti Lloydiani pro edito πλασθὲν recipere debebam.

CANON VII.

Ibid. l. 18. τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων] Ex initio Actionis Sextæ p. 1525. edit. Concil. Harduin. constat

lectum fuisse in concilio hoc Ephesino symbolum synodi Nicænæ, non CPtanæ; cujus posterioris synodi symbolum in Chalcedonensi concilio una cum Nicæno illo postea comprobatum est. Et semper deinde latiorem hanc symboli formam *tota Græcia* (ut verbis utar Præfationis codicis canonum a Petro De Marca allatæ) *et Latinitas in ecclesiis prædicant. De Vet. Canonum Collectionibus* cap. 2. Porro, quando synodus Ephesina apud Euagrium quoque *Hist. Eccl.* lib. II. c. 4. prohibet quidquam adjicere symbolo Nicæno, hujus symboli nomine, judice quidem J. Ger. Vossio in Dissert. iii. *De Tribus Symbolis*, Thesi iv. et v. pag. 60. CPtanum comprehenditur. Verum ibi apud Euagrium de rebus actis apud concilium Chalcedonense, non apud Ephesinum, sermo est, etsi verba Ephesinorum patrum, quibus usi fuerant Chalcedonenses, in eo loco adducuntur.

P. 393. l. 15. *τὰ πικρὰ καὶ διεστραμμένα*] Præstant *πικρὰ* Canonum Græcorum editio princeps, codicesque Bodleiani omnes, quibus usus sum, atque editiones Parisienses Canonum Commentariis Zonaræ et Balsamonis cinctorum. Sed *μιαρὰ* exhibent Concilia, Synodicum Beveregii, Pedalium Græcorum, codicisque Tiliani interpretatio Latina, in qua *scelerata* extat.

P. 394. l. 1. *εἰ δὲ λαϊκός τις εἴη, καὶ οὗτος ἀναθεματιζέσθω*] Extat in Conciliis *εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματιζέσθαι*, quod ex Canonum Collectionibus et septem libris Bodleianis refinxi. Scribit Zonaras in Commentario——*ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς τὰ Νεστορίου φρονοῦντας καὶ δεχομένους, ἢ καὶ διδάσκοντας τὰ ἐν τῷ παρ' ἐκείνου συντεθέντι συμβόλῳ βλασφημηθέντα, λέγοντος μὴ τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου ἀνειληφέναι, ἀλλὰ ψιλὸν μὲν ἄνθρωπον εἶναι τὸν Χριστὸν, κατὰ σχέσιν δὲ αὐτῷ ἑνωθῆναι, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγον· εἰς δύο υἱοὺς καὶ δύο ὑποστάσεις διαιροῦντος τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν, καὶ τὴν ἁγίαν παρθένον οὐ Θεοτόκον, ἀλλὰ Χριστοτόκον καλοῦντος, τοῖς αὐτοῖς ὑποκεῖσθαι ἡ ἱερὰ σύνοδος ἐψηφίσατο, κἂν ἐπίσκοποι εἶεν, κἂν κληρικοὶ, κἂν λαϊκοὶ, ὥστε τοὺς μὲν ἱερωμένους καθαιρεῖσθαι, τοὺς δὲ λαϊκοὺς ἀναθεματίζεσθαι.*

Ibid. l. 3. ΨΗΦΟΣ—*ἐπισκόπων*] Hæc pauca verba ex Canonum editione principe adjeci.

CANON VIII.

Ibid. l. 9. *τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων*] Operæ fortasse pretium est hic monere, comprobari lectionem *πατέρων* septem codicibus scriptis Bodleianis, et solum tueri alteram

lectionem ἀποστόλων codicem Bodl. numero 3385 signatum. Canon hic, sive synodi Decretum, initio Actionis septimæ positus est. Ait Zonaras in Commentario, Ἐψηφίσατο οὖν ἡ σύνοδος τὴν πρόσοδον ἤτοι τὴν προσέλευσιν δεξαμένη τῶν ἐπισκόπων, τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον ἔχειν τοὺς τῶν Κυπρίων ἐπισκόπους κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν. ὁ γὰρ λε΄ κανὼν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ ὁ τρίτος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου μὴ τολμᾷν τοὺς ἐπισκόπους κελεύουσι ποιεῖσθαι χειροτονίας εἰς τὰς μὴ ὑποκειμένας αὐτοῖς ἐπαρχίας, εἰ δὲ μὴ, ἄκυρα μὲν τὰ παρ' ἐκείνων πραχθέντα εἶναι, αὐτοὺς δὲ καθαίρεισθαι. καὶ ὁ ἕκτος δὲ κανὼν, καὶ ὁ ἕβδομος τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου τὰ ἀρχαῖα ἔθη κᾷν τοῖς ἀρχιερεῦσι κρατεῖν διατάττονται.

P. 394. l. 18. ὅθεν ἐπειδὴ &c.] Velim his præponantur omnia ista incipientia vocibus, ὥστε τὸν ἐπίσκοπον, et verbo ποιησάμενοι finita; cum membra orationis luxata esse, et, ut melius procedant, restitutione egere videantur. Cæterum annotavit, ubi supra, optimus interpres Zonaras; Ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας ἀρχιερεὺς ὑφ' ἑαυτὸν εἷλκε τὰς τῶν Κυπρίων ἐπισκόπων χειροτονίας, ὡς τάχα τῆς Κύπρου τὸ παλαιὸν τελούσης ὑπὸ τὸν δοῦκα Ἀντιοχείας. παρὰ γὰρ τοῦ δουκὸς Ἀντιοχείας ἐστέλλετο ἐκεῖ στρατηγός. διὰ τοῦτο προσῆλθόν τινες τῶν Κυπρίων ἐπισκόπων τῇ συνόδῳ ταύτῃ, λέγοντες τοῦτο αὐτὸ, καὶ δι' ἐγγράφων ἀναφέροντες, ὅτι οὐκ ἐξ ἔθους παλαίου δίκαιον ἔσχεν ὁ Ἀντιοχείας χειροτονεῖν τοὺς ἐπισκόπους Κυπρίων. Ἐψηφίσατο οὖν &c. ut supra.

P. 395. l. 14. ταύτην ἀποδιδόναι] Habent τοῦτον Concilia, Canonumque editio princeps, et Ecclesiæ Univ. codex, comprobantibus codicibus Bodleianis et MSto Lloydiano. Sed tamen ταύτην reposui, quod extat apud Joannem Antiochenum, Tilianique codicis interpretationem, quodque ad oram Conciliorum, Harduino ei favente, positum est, comparetque in Beveregii Synodico et Græcorum Pedalio.

Ibid. l. 16. ἐξουσίας τύφος κοσμικῆς παρεισδύηται] Vocem κοσμικῆς, quæ ad oram Conciliorum posita est, probante et illam Harduino, extatque in Canonum editione cum Zonaræ Commentario junctorum, addidi ego, fide insuper Joannis Antiocheni septemque codicum Bodleianorum nixus.

P. 396. l. 1. τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ] Vulgo absunt voces ταύτῃ καὶ, quæ ad marg. Conciliorum, Harduino quoque probante adferuntur; extatque vox ταύτῃ in codice Bodleiano 196, omisso vero καὶ οἰκουμενικῇ. Legitur πάσῃ pro ταύτῃ in Conciliis et in Canonum editione principe. Hinc interea constat, parum curasse concilium Ephe-

sinum sententiam decretoriam episcopi Romani Innocentii I. qui annos ante hoc tempus circiter viginti in Epistola ad Alexandrinum Antiochenum episcopum jus eidem Alexandro vindicaverat ordinandi in Cypro insula episcopos. Vide *Decreta Innocentii Papæ*, capp. 45 et 46. Porro mansit *αὐτοκέφαλος παντελῶς*, nulli patriarchatuum subjecta, etiam duodecimo sæculo hæc insula, teste Nilo Doxopatrio *Notitia Patriarchatuum*, apud Lemoynæi *Varia Sacra* p. 236.

IN

CANONES CONCILII CHALCEDON.

ANNOTATIONES.

CONCILII CHALCEDONENSIS] Edmundus Richerius *Hist. Concil. Generalium*, vol. I. p. 333. ineunte cap. 8. "Quartum concilium generale vocatur Chalcedonense, quod est "indictum et convocatum ab imperatoribus Valentiniano "et Marciano circa annum 451, in eoque sexcenti et tri- "ginta patres sedisse dicuntur.——Eutyches archimandri- "ta, seu abbas monasterii CPtani, nescio quo vanitatis et "gloriæ studio, cum ab hæresi Nestorii supra modum videri "vellet abhorrere, censeretque idem esse duas in Christo "naturas post unionem Verbi cum humanitate, ac duas "personas agnoscere; pertinaciter asseruit Christum post "unionem naturæ divinæ cum humana, unicam tantum "habuisse naturam: *Confiteor*, ait, *ex duabus naturis fu- "isse Dominum nostrum ante adunationem, post vero adu- "nationem unam naturam confiteor:* actione prima syn- "odi Chalcedonensis." Hæc ille. Affertur quidem numerus sexcentorum et triginta patrum in titulo canonum Chalcedonensium, qui Græcorum Canonum editionibus præfixus est; neque alium præstat numerum in canone suo sexto Trullana synodus. At vero in ipsius concilii Chalcedonii ad Leonem M. Epistola sacerdotum tantum 520 numerus agnoscitur. vid. p. 656. tom. II. *Concilior. Harduin.*

CANON II.

P. 401. l. 10. Eἴ τις ἐπίσκοπος ἐπὶ χρήμασι &c.] Canonem hunc exscripsit Concilium Nicænum Secundum in Canone V. Affertur porro hujus concilii Chalcedonensis regula, *Quod non debeant officia ecclesiastica per pecunias ordinari*, in Theodori archiepiscopi Cantuariensis *Pœnitentiali*, capitu.. liii.

Ibid. l. 15. ἔκδικον] De hujus officiarii munere, *defensoris* a Latinis interpretibus dicti, hæc inter alia scripsit cl. Beve-

regius Annotationibus ad Canon. hujus Concilii XXIII. "Prima ecclesiasticorum *defensorum* origo a politicis de-" ducta videtur. Cum singulæ enim in imperio Romano "civitates defensores suos habuerint, ecclesiis ibidem consti-" tutis visum est, tales etiam sibi officiales ab imperatoribus "impetrare. Et quidem eos ab imperatoribus primo impe-" tratos fuisse ex syn. Carthag. can. 78. abunde constat. "Editus est iste canon a concilio Carthaginensi anno 398. "*Ab imperatoribus universis visum est postulandum prop-" ter afflictionem pauperum, quorum molestiis sine inter-" missione fatigatur ecclesia, ut defensores iis adversus "potentias divitum, cum episcoporum provisione, delegen-" tur.*" Post hæc addit Beveregius, hos defensores non proprio, sed episcoporum, quorum vices suppleverunt, nomine causas discussisse et lites decidisse, haud alia ratione, quam hodie episcoporum cancellarios.

P. 401. l. 15. προσμονάριον] De hoc officiario, quem exceptis Conciliis omnes fere Canonum Collectiones, omnesque codices Bodleiani, παραμονάριον vocant, consulas Beveregium, qui inter alia ait in Annotationibus ad hunc canonem; "Παραμονάριοι hoc in loco hujusmodi fuisse *villici* "videntur, qui nimirum possessiones et pecunias, præcipue "ad monasteria, *monas* dicta, pertinentes administrarunt "et dispensarunt."

CANON III.

P. 402. l. 9. διὰ αἰσχροκερδίαν] Vocem οἰκείαν, quæ hic quoque apud Concilia additur, omisi, cæteris Canonum Collectionibus cum Græcis tum Latinis Bodleianisque manuscriptis ignotam.

Ibid. l. 14. ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος] Voces καὶ μεγάλη restitui, quas, refragrantibus cæteris, Concilia et Tiliani codicis interpretatio omiserunt. Hoc jam factum post vidi in novissima Conciliorum editione Mansiana.

CANON IV.

P. 403. l. 14. μηδένα μὲν μηδαμοῦ] Particula μὲν reposui, quam contradicentibus cæteris respuerunt Concilia et Joannes Antiochenus in Collectione Canonum.

CANON V.

P. 404. l. 13. Περὶ τῶν μεταβαινόντων] Particulam δὲ post περὶ omisi, quam habent Concilia, refragrantibus cæteris libris, scriptisque codicibus Bodleianis.

P. 404. l. 14. *τεθέντας*] Hoc verbum, quod abfuerat a Conciliis usque ad Mansianam vel fortasse illam Coletianam editionem, ex cæteris cum excusis tum scriptis adjeci.

CANON VI.

Ibid. l. 18. *Μηδένα ἀπολελυμένως*] Habent *δὲ* post *μηδένα* Concilia, quod cæteris omnibus jubentibus omisi. Mox voci *ἐκκλησιαστικῷ*, articulum *τῷ* præfixi suasu earundem Canonicarum Collectionum.

P. 405. l. 2. *μαρτυρίῳ*] Ναῷ, *τῷ εἰς μάρτυρος οἱουδήτινος ὄνομα οἰκοδομημένῳ*. Zonaras in *Commentario*. Itaque *martyrium* templum est, sive sacellum, martyri cuidam dedicatum, et ecclesiæ principali subjectum, quod quidem patet ex verbis Canonis X.—*τῶν ὑπ' αὐτὴν* (ecclesiam) *μαρτυρίων ἢ πτωχείων, ἢ ξενοδοχείων*.

CANON VII.

Ibid. l. 8. *μονάσαντας*] Habent omnes præter Concilia *μοναστάς*.

CANON VIII.

Ibid. l. 14. *καὶ μαρτυρίων*] Voces has addidi, quas exhibebant omnes exceptis Conciliis Canonum Collectiones. Mox earundem suasu voces *τὴν ἐξουσίαν* ante illas *τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπισκόπων* collocavi, quas post *ἐπισκόπων* Concilia minus commode præstant. Denique iisdem libris jubentibus verba *καὶ μὴ κατὰ αὐθαδείαν ἀφηνιάτωσαν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου* reposui pro illis, quæ habent Concilia, *καὶ μὴ καταυθαδιάζεσθαι ἢ ἀφηνιᾷν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου*, sed huic tamen lectioni favet vetus interpres Dionysius. Postquam hæc scripsi, voces *καὶ μαρτυρίων* vidi additas in Mansiana editione Conciliorum.

CANON IX.

P. 406. l. 11. *βούλωνται*] Scripturam hanc librorum omnium præter Concilia cum excusorum tum scriptorum alteri lectioni *βούλεται* præposui.

Ibid. l. 17. *τὸν ἔξαρχον τῆς διοικήσεως*] Cum in regimine ecclesiastico usurpatur, diversa significat, prout cum diversis nominibus conjungitur. Nam *ἔξαρχος τῆς ἐπαρχίας* est, metropolita, quippe qui provinciæ præest. Synodus Sardicensis Canone VI. *διὰ γραμμάτων τοῦ ἐξάρχου ἐπαρχίας, λέγω δὲ τοῦ ἐπισκόπου τῆς μητροπόλεως*. Præsenti autem et decimo

septimo hujus Concilii canone, mentio fit ἐξάρχου τῆς διοικήσεως. Cum autem διοίκησις ad patriarcham proprie spectet, ut ἔξαρχος τῆς ἐπαρχίας idem est ac metropolita, sic ἔξαρχος τῆς διοικήσεως idem qui patriarcha sit, necesse est. Et hinc est, quod Justinianus imperator, ecclesiasticam hanc sanctionem sua etiam auctoritate confirmans, pro exarcho patriarcham diœceseos substituit, *Si vero*, inquit, *contra metropolitam talis aditio fiat ab episcopo, aut clero, aut alia quacunque persona, diœceseos illius beatissimus patriarcha simili modo causam judicet*. Novel. 123. c. 22. Sic etiam vocem hanc interpretatus est Alexius Aristenus, παρὼν τῷ ἐξάρχῳ τῆς διοικήσεως, ἤτοι τῷ πατριάρχῃ, ὑφ' ὃν τελοῦσιν τῶν ἐπαρχίων ἐκείνων μητροπολῖται. Unde Zonaras, ἐξάρχους δὲ τῶν διοικήσεων τοὺς πατριάρχας εἶναι φασὶν, sed statim subjungens, ἄλλοι δὲ τοὺς μητροπολῖτας. Sic quidem opinatus est Balsamon, cui ἔξαρχος τῆς διοικήσεως idem est, ὁ τῆς ὅλης διοικήσεως μητροπολίτης, nimirum ac si metropolita aliquis præter patriarcham toti diœcesi præesset, quod inauditum est. BEVEREG. Sed plures diœceses ad patriarchatum CPtanum pertinebant, quibus præsidebant ἔξαρχοι, primates, metropolitæ interdum dicti, rarius patriarchæ. Cum hoc canone confer Canonem secundum concilii CPtani, et decimum septimum et vicesimum octavum hujus concilii.

CANON X.

P. 407. l. 2. ἐν δύο πόλεων κατὰ τὸ αὐτὸ καταλέγεσθαι ἐκκλησίαις] Voces κατὰ τὸ αὐτὸ consentientibus omnibus præter Concilia sic collocavi, non post ἐκκλησίαις. Sed male κατ' αὐτὸν Canonum editio princeps.

CANON XI.

P. 408. l. 2. τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει μόνοις παρέχεσθαι προσώποις] Dionysius Exiguus habet *honoratioribus personis*. Conferas Not. infra ad Canon. XXI. Concilia minus commode vocem habent μόνοις post οὖσιν, quod correxi.

CANON XII.

Ibid. l. 5. διὰ πραγματικῶν] Voci πραγματικῶν addunt βασιλικῶν, quod ejus interpretamentum est, Concilia; id vero nesciunt Canonum collectiones et quatuor codices scripti Bodleiani; imo idem olim aberat a codice 205, nam diversa manu ibi superscripta est vox βασιλικῶν. Ait Balsamo in *Comm.* τὰ βασιλικὰ προστάγματα, πραγματικοὶ τύποι λέγονται.

CANON XIV.

P. 409. l. 9. προσάγειν] Hoc posui pro προσάγει Conciliorum lectione, cæteras collectiones secutus; nisi quod in duobus codd. Bodleianis, 715 et 625 olim Rawlinson, οὕτω προσαχθέντας pro προσάγειν αὐτὰ, sed minus bene, legitur.

Ibid. l. 12. μήτε μὴν συνάπτειν πρὸς γάμον &c.] Eadem omnibus vetantur in Canonibus XV. et XVI. Eliberitanis.

Ibid. l. 13. εἰ μὴ ἄρα ἐπαγγέλλοιτο μετατίθεσθαι] Dum habent Concilia tantum εἰ μὴ ἐπαγγέλλοι μ. cæteros libros secutus sum. Nunc vero hoc factum esse video in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 17. κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ] Pro his verbis extat in Conciliis κανονικῶς ὑποκείσθω: sed ad marg. adnotatum est, "ἐπιτιμίῳ κανονικῷ ὑπ. ex Latino." At vero omnium Collectionum Græcarum scriptura est κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ, favente quidem Dionysii Versione Latina. Est alia præterea lectio, κανονικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις, quæ in codicibus Bodleianis 158 et 185 extat, cui patrocinatur Isidori versio Latina, codicisque Tiliani interpretatio Hervetiana. Sed hæc hactenus. Præeunte concilio Eliberitano, prohibebantur non tantum clerici, sed etiam laici canone decimo Laodiceno liberos suos matrimonio conjungere cum hæreticis, vel, prout additur in canone ejusdem concilii tricesimo primo, tale matrimonium ipsi contrahere. Ad pœnam vero quod attinet, habes supra in canone octavo concilii hujus Chalcedonensis verba his similia, τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις. At quibus censuris? Jubet quidem Canon Eliberitani concilii decimus quartus, *Si contra interdictum fecerunt parentes, abstineri per quinquennium placet.* Sed videntur pœnæ istæ non semper et ubique eædem extitisse. Cons. Binghami *Eccles. Christianæ Antiquitat.* lib. XXIII. cap. ii. §. 1.

CANON XV.

Ibid. l. 19. διάκονον] Habent διακόνισσαν Concilia, faventibus quidem Latinis Isidori, Dionysii, codicisque Tiliani interpretationibus; sed διάκονον prætuli, quod præstant Græcæ Canonum Collectiones, omnesque codices, quos contuli, Bodleiani.

CANON XVII.

P. 410. l. 14. ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους] Voce quidem παροικίᾳ sæpius olim significabatur, quæ diœcesis nunc

dicitur episcopi; interdum vero, ut hodie fit, locus in quo degebant homines plures, vel pauciores, cum ecclesia; iidemque, vel a chorepiscopo, vel a presbytero sub episcopo urbis gubernati. Ita Theodoretus in Epistola ad Leonem M. octingentas ecclesias, quas et *παροικίας* appellat, in episcopatu suo Cyrensi extitisse affirmat. Vid. Theodoreti *Epist.* iii. Ait Zonaras, *Θεσπίζει τοίνυν ὁ κανὼν οὗτος τὰς παροικίας ἀπαρασαλεύτους εἶναι παρὰ τοῖς κατέχουσιν αὐτὰς, κἂν ἀγροικικοὶ εἶεν, κἂν ἐγχώριοι, τὰ αὐτὰ σχεδὸν τῇ τῆς τρίτης συνόδου ψήφῳ τῆς ἐν Ἐφέσῳ κελευούσῃ,* (f. *κελεύων*) *πλὴν ὅσον ἐκείνη μὲν περὶ ἐπαρχιῶν, καὶ ἐνοριῶν μειζόνων διετάξατο, ἐν αἷς καὶ ἐπίσκοποι ἐχειροτονοῦντο· αὕτη δὲ περὶ παροικιῶν, αἵ τινες εἶεν ἂν ἐνορίαι μικραὶ καὶ οὐ πολυπληθεῖς, ἃς εἰς ἀγροικικὰς καὶ ἐγχωρίους διαιρεῖ. ἀγροικικὰς μὲν οὖν φασὶν εἶναι τὰς ἐν ἐσχατίαις κειμένας καὶ ὀλίγοος ἐχούσας τοὺς ἐν αὐταῖς οἰκοῦντας; ἃ καὶ μονοίκια λέγονται· ἐγχωρίους δὲ τὰς ἀγροῖς καὶ κώμαις πλησιάζουσας, καὶ πλείονας τοὺς κατοίκους ἔχουσας.* Ita et hæc exponit Scholium in codice Amberbachiano ad hunc canonem, quod attulit Beveregius, de agris, quorum ut inutilium et vilium neglectui habitorum, non habuisse rationem episcopum quis eos præoccupaverit, verisimile est. Cæterum ultima pars hujus canonis cum canone duodecimo conferri meretur.

P. 410. l. 18. *γεγένηταί τις, ἢ γένοιτο*] *Γένηται* pro *γένοιτο* *Concilia* habent, cui quidem lectioni favent Isidori et Dionysii Interpretationes, priscaque apud Justellum Versio; sed *γένοιτο*, quod prætuli, præstant omnes Canonum Collectiones Græcæ excusæ, et codices Bodleiani quinque, Tilianique codicis Interpretatio. Mox scribunt *ἐξάρχῳ*, quod usitatius est, pro *ἐπάρχῳ* Collectiones istæ et codd. Bodleiani omnes.

P. 411. l. 6. *καθὰ προείρηται*] Canone IX. ubi hæc annotavit Justellus, "Tres olim erant episcoporum gradus, episcopi scilicet civitatum, metropolitani provinciarum, exarchi diœceseon, ut ex hoc canone constat, et Can. XVII. infra. Sic in concilio Antiocheno II. inter acta Concilii Chalcedonensis t. II. Domnus Antiochiæ episcopus, exarchus diœceseos orientalis dicitur. Exarchi autem diœceseon sunt patriarchæ, quibus integræ diœceses erant attributæ. Id testatur Zonaras ad hunc canonem *ἔξαρχος δὲ τῶν διοικήσεων, τοὺς πατριάρχας εἶναι φασίν.*" Vid. supra not. ad Can. IX.

CANON XVIII.

Ibid. l. 15. *ἢ συνομνύμενοι*] Particulam *ἢ*, quam omittunt Concilia, præstant Canonum Collectiones et Bodleiani libri omnes.

CANON XIX.

P. 412. l. 4. *κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων κανόνας*] Adi Canonem V. synodi Nicænæ.

CANON XX.

Ibid. l. 14. *καθὼς ἤδη ὡρίσαμεν*] Canonibus V. VIII. X.

P. 413. l. 1. *δεξῆται*] Extat δεξῆται, quod prætuli lectioni *Conciliorum* δέξεται, apud *Joannem Antiochenum* et in cod. MS. Bod. 158. Δέξοιτο habent, sicut infra ἐπάνελθοι pro ἐπανέλθῃ, multæ Canonum Collectiones et sex scripti Bodleiani. Δέξεται in uno tantum codice num. 205. signato scribitur.

CANON XXI.

Ibid. l. 7. *προσδέχεσθαι εἰς κατηγορίαν*] Voces εἰς κατηγορίαν, quæ in Conciliis desunt, recepi, fide nixus non tantum Græcarum Collectionum tam scriptarum quam editarum, sed etiam Latinarum Interpretationum, excepta prisca Versione apud *Justellum*.

Ibid. l. 8. *αὐτῶν ἡ ὑπόληψις*] *Existimatio eorum*. Supra in Canone XI. vocibus *τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει προσώποις* significantur *viri honestiores*. Glossæ Vet. habent, Ὑπόληψις, *opinio*, *existimatio*. *Existimatio*, ὑπόληψις διατίμησις. De eo, quod hoc canone cautum est, conferas canonem sextum CPtanum.

CANON XXII.

Ibid. l. 13. *τοῖς πάλαι κανόσιν*] Vetitum erat canone decimo quinto Ancyrani concilii, aliisque præterea, quos indicant Zonaras et Balsamo ad hunc canonem Chalcedonium. De locutione *τὰ διαφέροντα*, vide supra p. 441.

CANON XXIII.

Ibid. l. 15. *εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς ἁγίας συνόδου*] Articulum τὰς, qui ante ἀκοὰς in Conciliis, Canonumque editione principe, omissus est, suasu cæterarum Canonum Collectionum et quinque codicum Bodleianorum adjeci.

P. 414. l. 9. *καὶ ἄκοντας αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκδίκου ἐκβάλλεσθαι*] Vocem ἐκδίκου, quæ hic abest a Conciliis, præstant cæteræ Canonum Collectiones tam Græcæ, quam Latinæ, omnesque codices scripti Bodleiani. Competebat autem ecclesiæ CPtanæ defensori clericos et monachos aliis ecclesiis subditos ab urbe vi expellere, vel officii sui privilegio, vel propterea quod concilii hujus canones auctoritate

imperiali sanciti fuerunt. Cons. Photii *Nomocanon*. tit. viii. 2. ii. 4. De munere vero defensoris vide quæ ex Beveregio supra ad Canon. II. desumpsi. Is censet eosdem esse episcoporum cancellarios hodiernos atque hos *ἐκδίκους*, qui et *πρωτέκδικοι* et *ἐκκλησιέκδικοι* dicebantur.

CANON XXIV.

P. 414. l. 18. *ὑποκεῖσθαι τοῖς ἐκ τῶν κανόνων ἐπιτιμίοις*] Præpositionem *ἐκ* hic jam reposui ex Canonum Collectionibus Græcis, Isidorique Versione Latina, et septem codicibus Bodleianis, sed duobus ex illis *τῶν κανόνων* in *τοῦ κάνονος* mutantibus. Solus codex 205, prout Concilia, omittit præpositionem: nunc vero id quod feci, jam factum in novissima Conciliorum editione Mansiana video. Cæterum de canonum pœnis, quænam fuerint, inquirenti, offert se Balsamo constituta quædam synodorum posteriorum adducens, quibus ii, qui sacra profana, seu communia, fecerint, si modo sacerdotes essent, deberent deponi, laici vero et monachi segregari. Extitit et ante synodum Nicænam canon decimus quintus Ancyranus pro rerum ecclesiasticarum revocatione prudenter conditus. Conferas not. supra ad Canon. XXII.

CANON XXV.

Ibid. l. 20. *Ἐπειδήπερ*] Habent *ἐπειδὴ δὲ* Concilia, scripturam vero prætuli cæterarum Canonum collectionum, quæ septem codicibus Bodleianis firmatur. Codex, qui restat, 205, quo uno ex Bodleianis Beveregius uspiam usus est, quemque hic secutus esse videtur, *ἐπειδὴ* sine *δὲ* exhibet.

P. 415. l. 7. *ἐκκλησιαστικῷ*] *Κανονικῷ* Concilia habent, sed cæteri libri cum Græci tum Latini alteram vocem tuentur, præterquam quod plurimi Bodleiani *ἐκκλησιαστικοῖς ἐπιτιμίοις* præstant.

Ibid. l. 8. *σώαν παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας φυλάττεσθαι*] Ita omnes præter Concilia, quæ habent *σώαν φυλάττεσθαι παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς ἐκκλησίας* sine *αὐτῆς*, quod omisit et codicis Tiliani interpretatio.

CANON XXVI.

Ibid. l. 17. *τὰ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας*] Vocem *αὐτῆς*, in Conciliis, Dionysii Exigui interpretatione, Beveregiique Synodico omissam, ex cæteris libris editis et saltem quatuor manuscriptis Bodleianis recepi.

CANON XXVIII.

P. 416. l. 9. ΨΗΦΟΣ *τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου—πόλεως*] Qui exulat titulus a Conciliis aliisque libris, hunc reduxi ex Canonum editione principe librisque scriptis Bodleianis et MSto Lloydiano

Ibid. l. 14. *τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα*] Canonem tertium CPtanum.

Ibid. *τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα*] Habebat Gentianus Hervetus, cujus est Latina hic subjecta Interpretatio, *centum et* viginti, tanquam si *εἴκοσι* pro *πεντήκοντα* in codice Tilian invenisset.

Ibid. l. 15. *τῶν συναχθέντων—νέᾳ Ῥώμῃ*] Dum absunt hæc verba a Conciliis, Versioneque codicis Tiliani, et duobus codd. Bodl. 158 et 205. Beveregii Synodico, Pedalioque Græcorum, omnia addidi ex Canonum editione principe, Ecclesiæ Univ. Codice, Lloydii MSto codicibusque quinque Bodleianis. In codice, qui restat, 625 olim Rawlinson. extant tantum verba *τῶν συναχθέντων ἐπὶ Θεοδοσίου βασιλέως*.

P. 418. l. 4. *ψηφισμάτων συμφώνων*] Ait Zonaras in *Commentario: Ἵνα δὲ μὴ τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως νομισθῶσιν οἱ θεῖοι πατέρες ἐκεῖνοι, τὸ πᾶν τῆς χειροτονίας ἀνατιθέναι, ὥστε ποιεῖν ἐκεῖνον ἐπὶ ταῖς χειροτονίαις κατ' ἐξουσίαν ἃ βούλεται, προσέθεντο χειροτονεῖσθαι παρ' αὐτοῦ τοὺς μητροπολίτας συμφώνων ψηφισμάτων γινομένων, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἀναφερομένων, μονονουχὶ τοῦτο λέγοντες· ὅτι οὐχ' οὓς βούλεται ὁ Κωνσταντινουπόλεως χειροτονήσει μητροπολίτας, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτὸν σύνοδος τὰς ψήφους ποιήσεται, καὶ ἐφ' οὓς ἂν οἱ ψηφιζόμενοι συμφωνήσουσιν ἐξ ἐκείνων χειροτονήσει ἀναφερομένων τῶν ψηφισμάτων πρὸς αὐτόν.*

Ibid. l. 6. *ἀναφερομένων*] Hoc cum duobus sequentibus canonibus nec in Joannis Antiocheni Collectione; nec in Latina Dionysii Exigui versione, nec in Arabica Josephi Ægyptii paraphrasi extat. Reperitur autem in omnibus Balsamonis, Zonaræ, et Aristeni codicibus. Citatur etiam a Photio in Nomocanone tit. i. cap. 5. et 6. Latine etiam vertitur a veteri interprete ante Dionysium Exiguum, a quo tamen non inter præsentes sed Constantinopolitanæ synodi canones collocatur. (Vide not. infra pag. 472. Addas his libris, præter canones Græce editos, codices octo scriptos, quibus usus sum, Bodleianos.) In Actis etiam hujus concilii habetur, decima sexta nimirum Actione: ubi tamen Paschasinus et Lucentius, legati episcopi Romani, hoc decretum ipsis absentibus et clanculum editum fuisse conquesti

sunt. Et quidem ipsi aberunt, at quia adesse nolebant, etiamsi rogati fuerint. Patres enim diserte testantur se Romanos illos rogasse, ut interessent, dicunt enim, *Παρεκαλέσαμεν τοὺς κυρίους τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ἀπὸ Ῥώμης, κοινωνοὺς γένεσθαι τῶν πραττομένων, παρῃτήσαντο δὲ λέγοντες, ἐντολὰς μὴ εἰληφέναι τοιαύτας.* Et addunt, cum hoc decretum fuit, nihil in occulto, nihil furtive, sed omnia canonice facta esse, coram ipsis legatis dicentes, *καὶ πάρεστιν ἐνταῦθα, οὔτε ἐν παραβύστῳ πέπρακται, οὔτε κλοπῆς τρόπῳ, καὶ ἔστιν ἡ πρᾶξις ἀκόλουθος καὶ κανονική.* Ac propterea omnes unanimes subscriptiones proferunt, qui etiam se non necessitate coactos, sed sponte sua subscripsisse palam profitentur: adeo ut si quis alius, hic legitimus hujus Concilii canon habeatur necesse est, nisi episcopo Romano, vel legatis ejus, potestas concessa fuerit omnia rescindendi, quæ ab ipsis et œcumenicis conciliis acta et decreta sunt, quo semel dato, frustranea simul redderentur œcumenica concilia, utpote quorum decreta nullius erant momenti nec autoritatis, nisi hoc episcopo Romano placuerit; cujus tamen auctoritatem patres in hac re non tanti æstimabant, quin et ipso et legatis ipsius, volentibus nolentibus, etiam post deliberationem in utramque partem habitam, synodus hoc decretum iterum coram legatis confirmaverit. Cum enim Judices illud, vel saltem summam ejus repetitam, confirmassent, reclamantibus episcopi Romani legatis, Johannes episcopus Sebastiæ dicebat omnes in eadem sententia permanere, et judices addebant, ipsorum dictum a tota synodo approbatum esse. *Οἱ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον, ὅσα διελαλήσαμεν, πάντα ἡ σύνοδος ἐκύρωσε.* Hæc BEVEREGIUS. Hic vero non solum commemorandum nobis est, quod satis evincunt Leonis M. epistolæ, postea restitisse pontificem hunc Romanum privilegiis a concilio Chalcedonensi sedi CPtanæ concessis ac decretis; sed etiam istud haud tacendum, quod referunt historici nonnulli, Julium episcopum Romanum diu ante in epistola ad episcopos Orientales in causa S. Athanasii scripta affirmasse, *ecclesiæ regula interdictum esse, ne præter sententiam Romani episcopi quidquam ab ecclesiis decernatur.* Hoc tradunt quidem Socrates lib. II. *Hist. Eccles.* cap. 17. et eum secutus Sozomenus lib. III. *H. E.* c. 10. Hoc ipsum vero, ut monuit ad Socratem Valesius, in epistola Julii, quæ apud Athanasium adhuc superest, nuspiam legitur. Et quidem, quidquid fecerint, aut sibi assumpserint, episcopi Romani, id certe constat, concilium quartum generale, quamvis dissentientibus sedis Romanæ legatis, hoc insigne decretum sanxisse. Hic quoque operæ pretium est histo-

riolam quandam referre, in Actis concilii extantem. Ibi testatus est Eusebius Dorylensis episcopus, se sponte subscripsisse decreto de privilegiis sedi CPtanæ nunc concessis; huncque ait canonem, vel potius, illum a Concilio CPtano de eadem re prius sancitum, se in urbe Roma præsentibus clericis CPtanis papæ relegisse, qui eum reciperet. Actio Decima Sexta pag. 816. edit. Labbe et Cossart. p. 642. edit. Harduin. Sin vero significatur his verbis Leo M. is fuit, qui tum per legatos suos, tum ipse postea in epistolis suis his canonibus sedis CPtanæ gratia conditis pro virili restitit. Sed hæc hactenus. Extant canones tres ultimi Chalcedonii, ut jam ante dixi, in codicibus omnibus, quibus ego usus sum, Bodleianis. Porro in exemplo, quod hæc bibliotheca tenet, Harduinianæ editionis Conciliorum ad Canonem hunc XXVIII. vir quidem doctus hæc scripsit; "Comparet (hic canon) in omnibus exemplaribus Græcis, "et in duobus exemplaribus Latinis, quorum unum literis "quadratis scriptum, et annorum præterpropter mille, est "in Justelli bibliotheca, alterum vetustum exemplar fuit in "Thuani bibliotheca,." Hæc ille. Quibus verbis significatur prisca Latina Versio ante Dionysii Exigui tempora composita, quam ex patris sui codice, tum vero ex altero Thuaneo, Henricus Justellus edidit. In istac Versione repertus quidem est Canon XXVIII. Chalcedonius, sed, ut Beveregius supra monuit, inter canones CPtanos errore collocatus. Ac similiter res administrata est in antiqua canonum collectione Longobardicis literis exarata, de qua agit Petrus Coustantius in *Dissertatione de Antiquis Canonum Collectionibus*. Vid. sect. xcvi. Porro Justelli patris codicem, venerandæ antiquitatis MStum, bibliothecæ nostræ Bodleianæ postea donavit Henricus filius. Is in tria partitus volumina numeris 1686. 1687. 1688. in Catalogo designatur.

IN PROLOGUM.

P. 418. l. 7. τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου—Ῥώμης εἶπον] Omnia hæc ex Canonum editione principe codd. Bodl. et MSto Lloydii desumpsi, quæ absunt ab hoc saltem loco Conciliorum, Synodico Beveregii, Pedalioque Græcorum. Ante Φωτίου habet ἁγίου MS. Lloyd.

Ibid. l. 9. Βηρύτου] Habet Τύρου vocem male repetitam Canonum editio princeps. Correxi locum ex codicibus quinque Bodleianis, et Lloydii MSto, dum in cod. 185 scribitur Βηρύτων, et in duobus alteris locus non extat. Βονιφάτιος nomen scribitur in Lloydii MSto mox infra.

CANON XXIX.

P. 419. l. 2. *ἱεροσυλία ἐστίν*] Conferendus canon Nicæni concilii octavus, quo jubetur episcopus Novatianus ad ecclesiam conversus, si extiterit in urbe episcopus catholicus, presbyteri habere honorem.

IN EPILOGUM.

Ibid. l. 18. *Πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι—φυλαττέσθω*] Addidi hæc, et quæ sequuntur usque ad Canonem XXX. ex principe editione Canonum et MStis jam ante dictis. Sunt olim recepta ex Concilii Actis in Canonum collectiones.

IN PROLOGUM.

P. 420. l. 11. *καὶ ἡ ὑπερφυὴς σύγκλητος*] Non solum archontes, seu magistratus, viri summa imperii officia gerentes huic concilio jussu imperatoris aderant, sed etiam alii fuerunt iis conjuncti, viri illustres, convocatio (*ἡ σύγκλητος*) seu senatus appellati. Nomina eorum initio Actionis primæ hujus Concilii recensentur pag. 54. edit. Harduin.

CANON XXX.

Ibid. l. 20. *τῆς Ἀλεξανδρέων μητροπόλεως*] Habent *τῆς τῶν Ἀλ.* hic quidem, sed non infra, Concilia et Beveregii Synodicum; cum vero nesciant articulum *τῶν* utroque loco cæteræ Canonum Collectiones, tam scriptæ quam excusæ, eundem hic delevi.

P. 421. l. 5. *μεγαλοπόλεως.*] His adduntur in Conciliis aliisque collectionibus verba ista, *Ὅθεν μείνοντες ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος, ἢ ἐγγύας παρέξουσιν, εἰ τοῦτο αὐτοῖς δυνατὸν, ἢ ἐξομοσίᾳ καταπιστευθήσονται*, eadem fere quæ fine extant. Ex Alexandrina sede Dioscorus Eutychianus expulsus fuerat.

IN EPILOGUM.

Ibid. l. 14. *τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου Πασκασίνου*] Addidi vocem *ἐπισκόπου* ex Lloydii MSto.

Ibid. l. 17. *ἐξωμοσίᾳ*] Vulgo *ἐξωμοσίας*. Corrigend. *ἐξωμοσίᾳ*, quod præstant MSti.

Ibid. l. 18. *ἀναμένειν*] Hoc ex codd. Bodl. vetustissimis 26. et 715. et 625. olim Rawlinson. pro edito *ἀναμένοντας* reposui, quod tamen extat in cod. 185, sed *ἀναμένοντες* codd. 196. et 3385. et Lloydii MS. Non extant hæc, quæ ex canonum editionibus desumpsi, in codd. 158. et 205.

IN DEFINITIONEM FIDEI.

P. 422. l. 20. πρὸς ζῆλον ἀνέστησε] Cum vertat vetus interpres *ad zelum* fidei *suscitavit*, fortasse quis velit, ut emendetur locus, scribere πρὸς ζῆλον πίστεως ἀ.

Ibid. l. 21. καὶ τοὺς ἁπανταχῇ] For. scribendum οἱ καὶ τ. ἁ. Habent *qui* undique, duæ hujus Definitionis Interpretationes Latinæ a Stephano Baluzio in *Nova Collectione Conciliorum* pag. 1389—1392. Altera harum interpretationum tantum priorem partem præstat.

P. 423. l. 2. αὐτὴν καταπιαίνειν] Legendum est αὐτά. Habet *eas*, quæ edita est interpretatio Latina apud Concilia, omittente locum, ut videbis, interpretatione hic subjecta.

Ibid. l. 10. τὴν τάξιν καὶ τοὺς περὶ τῆς πίστεως ἅπαντας τύπους φυλάττοντες] An significat hoc loco vox ἡ τάξις synodi Ephesinæ statuta, quæ ad ordinem et disciplinam ecclesiæ spectabant? Habet apostolus *ad Colossenses*, βλέπων ἡμῶν τὴν τάξιν, καὶ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἡμῶν. ii. 5.

P. 424. l. 1. οἱ τῆς ἀληθείας ἀθετεῖν ἐπιχειροῦντες—τὰς κενοφωνίας ἀπέτεκον] Apud Euagrium *Hist. Eccl.* ii. 4. ubi afferuntur partes aliquot hujus Definitionis, extat, οἱ τῆς ἀληθείας ἔχθροι ἀθ. ἐπεχειροῦν—καὶ τὰς κ. ἀ. Verum faciunt cum Conciliorum lectione omnes Latinæ interpretationes.

Ibid. l. 21. ἐπάγοντες] Adnotata est ad marg. Conciliorum lectio varians ἐπεισάγοντες. Apud Euagrium extat.

P. 425. l. 1. ἑρμηνείαν δὲ τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ] Pro eo quod est, institutio hominum de sensu symboli. Habet vetus Interpretatio, quæ a Baluzio edita est pag. 1391. *Novæ Collectionis Conciliorum, interpretationem eorum, qui religioso zelo salutaris symboli cupiunt intellectum.* Nec dissimiliter vertitur in Latina Interpretatione Conciliis adjecta. Habet τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ Euagrius, Concilia omittunt ἐν.

Ibid. l. 3. τῆς μεγίστης καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης] Voces καὶ πρεσβυτέρας ex Euagrio adjeci, adstipulante veteri interpretatione hic subjecta.

Ibid. l. 7. τῇ τοῦ μεγάλου Πέτρου ὁμολογίᾳ] Apud *S. Matthæum*, xvi. 16.

Ibid. l. 17. τοῦ δούλου μορφὴν παραπαίοντας] *Formam* Dei *negantes*, habet Interpretatio, quæ sequitur, Latina, sed *servi* ad marg. positum est. Verbum autem παραπαίοντας *delirantes dicunt*, bene redditur in Interpretatione apud Concilia adposita.

Ibid. l. 22. ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦμεν—καὶ συμφωνῶς]

Ita ex Euagrio locum correxi. Minus commode, sed faventibus Interpretibus, Concilia habent ὁμολογεῖν pro ὁμολογοῦμεν, particula καὶ omissa.

P. 426. l. 4. ἐν δύο φύσεσιν] Concilia ἐκ δύο φύσεων. Legendum monuit post alios cl. Venema ἐν δύο φύσεσι, *Hist. Eccl.* vol. IV. p. 477. Habetque tam Interpretatio quæ hic posita est, quam illa apud Concilia, *in duabus naturis*, imo vero Euagrius ἐν δύο φύσεσιν. Verum lege Venemam ipsum loco jam indicato hæc scribentem: "Quinta actione, cum "fidei definitio contra Eutychen prælecta, et a majore parte "adprobata esset, intercesserunt cum aliis Legati papæ, "contendentes, eam esse mancam, eique verba Leonis papæ "ex ejus epistola esse inserenda: unde ingens orta est con- "tentio. Reclamarunt enim maximam partem episcopi, "*definitio est orthodoxa, Spiritus S. eam dictavit, qui non* "*subscripserit hæreticus est.* Sed alii contra clamarunt, "tenentes, hæresin Eutychianam non clare satis per eam "jugulari, quia tantum habebat, *confitemur, Christum esse* "*ex duabus naturis post adunationem:* quod ab Eutyche "etiam dici poterat. Synodo hac ratione scissa, Marcianus, "de eo certior factus, novam jussit cudi definitionem, quæ "prælecta omnium meruit calculum. Verba itaque ex Leo- "nis epistola, Senatu id suggerente, et Legatis instantibus "addita sunt, quibus dictum est, Christum non tantum ex "duabus naturis esse, sed et in duabus, seu esse in eo *duas* "*naturas unitas inconfuse, inconvertibiliter, indivisibili-* "*ter*, Gr. ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως. Le- "gitur quidem in Græco textu ἐκ δύο φύσεων, sed legi de- "bere ἐν δύο φύσεσιν *in duabus naturis* multa comprobant, "et jam occupatum est. Hanc secundam formulam Impe- "rator cum actione sequente præsens confirmasset habita "oratione, ei varie a patribus synodi adclamatum est." Hæc Venema. Statim ante præfixit Euagrius Ἰησοῦν voci Χριστὸν, dissentientibus vero antiquis interpretibus.

Ibid. l. 6. οὐδαμοῦ] For. οὐδαμῶς reponendum.

Ibid. l. 17. ἑτέραν πίστιν &c.] Quæ usque ad Definitionis finem sequuntur, ipsa verba sunt Ephesini canonis septimi, conditi a patribus post lectum symbolum Nicænum. Vid. supra p. 393.

P. 427. l. 7. δῆλα τῇ θείᾳ γενήσεται κορυφῇ] Imperatori declarabuntur.

P. 428. l. 30. Monachomenos] Contra *Pneumatomachos* Hæresis est lxxiv. apud Epiphanium.

P. 429. l. 19. promistionem] H. e. permistionem. *Promiscue, promisce, promisceo*, apud auctores scribitur.

EXCERPTUM EPISTOLÆ

S. JOANNIS CHRYSOSTOMI

AD CÆSARIUM MONACHUM.

PRÆFATIO.

Ex Jacobi Basnagii Animadversione Historica in Epistolam S. Joannis Chrysostomi ad Cæsarium Monachum; in tomo primo novæ editionis Lectionum Antiquarum Henr. Canisii, p. 226. *Amstel.* 1725.

AN genuina sit Epistola Chrysostomi ad Cæsarium, per sæculum integrum et ulterius agitata fuit controversia inter theologos, qui etiam criticos agebant. Laudaverat P. Martyr excenobita Dominicanus [in Locis suis Communibus, alibique] hæc verba tanquam Chrysostomi, ex quibus argumenta transubstantioni opposita educebat adversus eos, qui sibi Chrysostomum hac in re testem et defensorem fidei suæ propugnabant. *Sicut enim* (hæc sunt verba Chrysostomi quæ controversiæ locum dederunt) *antequam sanctificetur panis, panem nominamus; Divina illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est appellatione panis*, dignus autem est habitus Dominici corporis appellatione, etsi natura panis in eo permaneat.

Conjiciet facile lector, quid theologos moverit, ut dicam falsitatis impingerent Pet. Martyri; ipsis occasionem aliquam præbuerat, cum nec codicem MS. nec Dominicanorum Florentinorum bibliothecam, in qua latebat codex MS. revelasset. Augebat dubium casus, qui humanam Martyris prudentiam effugiebat: Exemplar ex codice Florentino a se descriptum deposuerat in bibliotheca Cranmeri, tanquam fidei suæ monumentum, quo confugere possent eruditi, qui propriis oculis eam firmare vellent; sed in cineres redacta aut direpta Cranmeri bibliotheca sub regno Mariæ. Hanc arripuerunt ansam theologi, non modo Martyrem, sed et præsides Anglicanos, qui Martyrem tuebantur, tanquam fraudis conscios et vindices exagitandi. Invaluit ab eo tempore hæc sententia apud omnes catholicos,

Chrysostomum talia nequaquam scripsisse, et Martyrem non modo deceptum, sed fraudis authorem, opus spurium, et forsan, Annii Viterbiensis impostorumque plurimorum arte et methodo, hanc Epistolam finxisse, ut fucum inimicis faceret. Et revera latuit Epistola, donec Emericus Bigotius, mihi a teneris annis ad mortem usque amicissimus, qui an eruditione vastissima, aut morum integritate potius laudari debeat, in dubio reliquit, hanc ex eodem codice apud Dominicanos latitante, descripsit et in Galliam attulit. Artes monachorum qui noverat, eos, Martyris exemplo, celavit, et frequenter eorum bibliothecam pervolvens, plura ex aliis codicibus descripsit, ut intentum obtineret; et ne, dilacerato codice, fraudis accusari posset apud eruditos, integrum reliquit. Hoc opusculum in lucem erat proditurum cum vita Chrysostomi a Palladio scripta, et scriptis Patrum, quæ Bigotius itinerando transscripserat: sed censores librorum ei litem intentaverunt circa locum superius a nobis indicatum; metuentes scilicet triumphos, quos ex verbis doctoris ecclesiæ vetustissimi sibi pollicebantur reformati, autoritatem regiam interpellaverunt. Jussit rex Epistolam ad Cæsarium, jam editam, dilacerari. Argumentum habes in lacuna, quæ post Palladii Vitam Chrysostomi observatur a pagina 235. ad 245. Pœnituit postmodum D. Faure, amicum Bigotii, et tamen consilii tam iniqui autorem; quippe qui maluerit P. Martyrem a crimine falsitatis olim objecto vindicari, quam Chrysostomum transsubstantiationi oppositum, hac iniquitate publica, confiteri: sed latam a pauco tempore sententiam impulsu censorum rex noluit revocare. Perierat ergo denuo hæc Epistola, et æterno fuisset damnata silentio, nisi nostras in manus incidisset Exemplar aliquod Bigotianum, quod publici juris fecimus ab anno 1687. [At vero scimus recusas fuisse anno 1686 in Anglia has schedas Bigotianas; imo etiam antecedente quoque anno Epistolam ad Cæsarium Lugduni Batavorum a Steph. Lemoynæo publici juris esse factam. Sic ait Cavius in *Historia Literaria* sua, voce S. Joan. Chrysostomus, "—Tan-"dem paucis abhinc annis v. cl. Emericus Bigotius versi-"onem istam, ex codice Florentino in bibliotheca Dominica-

" norum D. Marci asservato a se descriptam, Palladii dialogo " de Vita Chrysostomi subnexuit. Verum impressione ad " umbilicum perducta epistolam a reliquis diversam suppri- " mendam curarunt censores aliquot Sorbonici, de qua in- " signi fraude merite conquestus est ex reformatorum gente " Parisiensis theologus cl. Allix, qui Expostulat. lib. XII. " Anastasii in Hexaem. præmissa Lond. 1682. Interea " nos non contemnendum hujus epistolæ fragmentum Græ- " cum ex bibliothecæ Arundelianæ antiquo codice MS. in " *Chartophylace* nostro p. 69. edidimus." (Non vero illud de pane consecrato edidit ibi Cavius.) " Eodem circiter tem- " pore Stephanus Le Moyne de antiquitate ecclesiastica præ- " clare meritus integram versionem Latinam plurimis qui- " dem mendis scatentem inter *Varia sua Sacra* exhibuit. " Nec laude sua fraudandus est clarissimus ecclesiæ Angli- " canæ theologus" (Guillelmus Wakius, postea archiepisco- pus Cantuariensis), " qui ipsam quaternionem a doctoribus " Sorbonicis e codice Bigotiano abscissam nactus, cum Ex- " positionis suæ adversus Meldensem episcopum Vindiciis " patrio sermone editis Londini 1686, una cum præfatione " Bigotiana, et fragmentis Græcis, quotquot reperire pote- " rant, quæque ad editionem suam collegerat Bigotius, fide- " liter subjecit." Hæc Cavius, *Hist. Lit.* vol. I. pag. 315. Sed, quod mireris, ipse quoque Basnagius, cum anno 1687. ad exemplar Bigotianum epistolam Chrysostomi edidit, priorem illam Anglici theologi editionem communicatam sibi fuisse a Gilberto Burnetto (postea Sarisburiensi episcopo) memorabat. Pergit scribere Basnagius.] Illam deinde edidit eruditissimus Harduinus, et subtilissima dissertatione circa sacramentum altaris, Chrysostomum a sententia quam ferebant ipsius verba, vindicare tentavit; his potissimum argumentis, quod φύσις, aut *natura*, panis significet non substantiam, quæ percipitur oculis et manu tangitur, sed mera accidentia: et ex eo quod natura divina Christi immanet humanitati, corpus ejusdem Christi debeat inhærere pani, et per consequens transubstantiari, ut comparatio valere possit. Nos a controversia penitus alieni hæc observaturi sumus: primo, miramur, quanta fides haberi debet iis,

qui anticipatis opinionibus tenaciter addicti, nec periculis imminentibus sese objicere audentes, præfracta fronte negant quæ verissima sunt, et metu perculsi regem ipsum adeunt, ne veritati lux aliqua possit affulgere: deinde, ubi subeundum est periculum, sententiam mutant, et interpretationibus alienis verborum usum immutare conantur, ut fidem patris ab iis alienissimi declinare possint. Nunc indubitata est Epistola Chrysostomi, confitentibus ipsis, qui majori partium studio tenebantur. Deinde qui prima elementa linguarum norunt, confiteri debent, et apud Græcos φυσὶν, et *naturam* apud interpretes Latinos significare, non accidentia, sed *substantiam* ipsam, sive naturam panis quæ *remanet.* Denique, si Chrysostomus audiatur, elementum liberatur solummodo *appellatione panis;* mutatur nomen et substantia remanet. Sic Basnagius; pergens post hæc exponere, quæ fuerit Apollinaris Laodiceni de duabus naturis Christi sententia, quam confutat in hac epistola Chrysostomus; deinde respondere argumentis cl. Scipionis Maffei, qui in epistola ad Basnagium rationibus usus aliquibus opusculum a Chrysostomo abjudicare studuerat. Montfauconio vero Chrysostomi opera edenti verisimile videbatur, auctorem epistolæ sæculo vixisse Eutychiano, et finxisse se contra librum Apollinaris, in multis quidem cum Eutyche sententis, scribere, ut supponeret epistolam Chrysostomo diu ante hæresim Eutychis ortam morte functo. Hoc refert Harles. ad Fabricii *Biblioth. Gr.* vol. VIII. p. 541. de Montfauconio, cujus quidem editio mihi ad manum non est. Tamen antiquissima epistola est, uti consentiunt omnes, et S. Joanni Chrysostomo attribuitur, non tantum in codicibus scriptis, qui nomen ejus in titulo præferunt, verum etiam Chrysostomi esse dicitur a veteribus auctoribus, quorum nonnulli, prout Joannes Damascenus, verba quædam ex illo excerpserunt. Verum quicquid de auctore epistolæ fiat, opinatos esse veteres naturam seu substantiam panis in eucharistia permanere, probat scriptoris hujus argumentum, vel potius illustratio, pro existentia duarum naturarum in Christo ex permansione panis petitum.

EXCERPTUM

S. JOANNIS CHRYSOSTOMI,

EX VET. LATINA INTERPRETATIONE

EPISTOLÆ EJUS AD CÆSARIUM MONACHUM,

EDIT. JOAN. HARDUINI, PARIS. 1689.

——ET forsitan dicunt, Et quomodo Dominus dicit, *Ut quid me vultis occidere hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi a Deo?* (*Joan.* viii. 40.) Bene et omnino sapienter hoc dicendum (*for.* dictum) est: neque enim ex hoc ab inhabitanti defraudabatur Deitate; sed significare volens patientem naturam, *hominis* memoriam fecit; propter quod et Deus et homo Christus. Deus propter impassibilitatem, homo propter passionem. Unus Filius, unus Dominus; idem ipse proculdubio unitarum naturarum unam dominationem, unam potestatem possidens, etiamsi non consubstantiales existunt, et unaquæque incommixtam (incommixta *Petrus Martyr*) proprietatis conservat agnitionem, propter hoc quod inconfusa sunt duo. Sicut enim antequam sanctificetur panis, panem nominamus, divina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote liberatus est quidem appellatione (ab appellatione, *Lemoynæi Apographum*) panis, dignus autem habitus est Dominici corporis appellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, et non duo corpora, sed unum corpus filii prædicatur;

Sic et hic divina ἐνιδρυσάσης, id est, inundante corpori natura, unum filium, unam personam utraque hæc fecerunt: agnoscendum tamen inconfusam et indivisibilem rationem, non in una solum natura, sed in duabus perfectis. Si enim unius, quomodo id quod inconfusum est? quomodo quod indivisibile? quomodo unitio dicitur aliquando? Sibimetipsi enim uniri quæ una est, aut confundi, aut dividi impossibile est. Quod ergo infernum evomuit, unam in Christo naturam dicere? Putamus divinam solam nominantes, non omni modo unam negant, (*legendum ex Damasceno, interprete Turriano, apud Henr. Canisium* t. IV. p. 211. Aut enim divinam solam nominantes, omni modo humanam negant. *Harduin.*) nostram dico salutem; aut humanam retinentes non divinæ abnegationem faciunt. (*Ex-*

Οὕτω κᾆνταυθα τῆς θείας ἐνιδρυσάσης τῷ σώματι φύσεως, ἕνα υἱὸν, ἓν πρόσωπον, τὸ συναμφότερον ἀπετέλεσε, γνωριζόμενον μέντοι ἀδιαιρέτῳ καὶ ἀσυγχύτῳ λόγῳ· οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει, ἀλλ' ἐν δυσὶ τελείαις. ἐπὶ γὰρ μιᾶς, πῶς τὸ ἀσύγχυτον; πῶς τὸ ἀδιαίρετον; πῶς ἡ ἕνωσις λεχθείη ποτέ; ἑαυτῇ γὰρ τὴν μίαν ἑνοῦσθαι ἢ συγχεῖσθαι, ἢ διαιρεῖσθαι ἀδύνατον. Ποῖος οὖν ᾅδης ἐξερεύξατο μίαν (for. ἐξερεύξατο τὸ μίαν) ἐπὶ Χριστοῦ λέγειν φύσιν, μετὰ τὴν ἕνωσιν; ἢ γὰρ τὴν θείαν φύσιν κρατοῦντες, τὴν ἀνθρωπίκην ἀρνοῦνται, φημὶ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν· ἢ τὴν ἀνθρωπίνην κατέχοντες, τῆς θείας φύσεως τὴν ἄρνησιν ποιοῦνται. ἐπεὶ λεγέ-

τωσαν ποία ἀπολώλεκε τὸ ἴδιον; εἰ γὰρ ἔτι ἔῤῥωται ἡ ἕνωσις, πάντως καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν ἰδιώματα ἀποσώζεσθαι ἀνάγκη. ἐπεὶ οὐχ ἕνωσις τοῦτο, ἀλλὰ σύγχυσις καὶ ἀφανισμὸς τῶν φύσεων. Hæc S. Joannis Chrysostomi attulit Joannes Damascenus ex Chrysostomi Epistola ad Cæsarium Monachum. Tom. I. *Operum S. Joan. Damasceni* pag. 427. ed. Lequien.

pungenda negandi particula, nisi si interrogatio est. Harduin.) Dicant quæ perdidit quod proprium erat. (*Hoc est, utra natura perdidit proprietates suas. Prius legebatur,* dicantque. *Harduin.*) Si enim unus est, salva nobis est unitio (*legendum denuo ex Damasceno,* si enim adhuc salva. *Harduin.*) omnimodo, et ea quæ unitioni sunt propria salvari necesse est. Si enim non, nec unitio sed confusio et abolitio. edit. Harduin. Paris. 1689.

ANNOTATIONES

IN EXCERPTUM

EX S. JOANNIS CHRYSOSTOMI

EPISTOLA AD CÆSARIUM MONACHUM.

P. 483. l. 18. incommixtam] Petrus Martyr in tractatu suo *de Eucharistia* testem hunc locum citans habet *incommixta*, et paulo supra *consubstantialiter* pro adjectivo *consubstantialis*.

P. 484. l. 1. *Οὕτω κἀνταυθα* &c.] Græca hæc cum correxi, tum ampliora feci, ex editione Lequienana Operum S. Joannis Damasceni Parisiis typis impressa anno 1712. Damascenus enim ad calcem libri sui *Contra Jacobitas* hanc *ῥῆσιν*, cui quidem hujus epistolæ Latina Versio vetus respondet, attulisse se ait ex *S. Joannis Chrysostomi Epistola ad Cæsarium Monachum*.

Ibid. l. 2. *ἐνιδρυσάσης*] Habent in Græcis Harduinus et Basnagius *ἐνιδρυμένης*, et paulo ante Harduinus *καὶ ἐνταῦθα* pro *κἀνταυθα*. Extat apud Damascenum a Lequieno editum *αὐτῷ* pro *τῷ σώματι*, sed alteram firmat lectionem Versio Latina vetus.

Ibid. l. 4. *τὸ συναμφότερον ἀπετέλεσαν*] Harduinus *τὰ συναμφότερα ἀπετέλεσαν*, Basnagius *τὰ συναμφότερα ἀπετέλεσεν*.

Ibid. l. 6. *ἀδιακρίτῳ καὶ ἀσυγχύτῳ λόγῳ*] Habent Harduinus et Basnagius *ἀσυγχύτως ἀδιακρίτῳ λόγῳ*, Wakio et Basnagio corrigentibus *ἀσυγχύτῳ καὶ ἀδιακρίτῳ λόγῳ*. Latina corrupta esse videntur.

Ibid. l. 8. *οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει*] Addit articulum *τῇ* ante vocem *φύσει* Damascenus. Notavit hæc Harduinus, "Bigotianum exemplar *οὐκ ἐν μιᾷ φύσει*. Theorianus in "legatione ad Armenios: *Γνωρίζομεν μέντοι ἀσυγχύτως, λέγω* "*οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει*, &c." Porro indicavit idem ibidem, Euthymium quoque in *Panoplia* parte 22. tit. xv. verba protulisse usque ab illis *ἕνα υἱὸν* ad vocem *τελείαις*.

Ibid. l. 17. *ἐξερεύξατο μίαν*] For. legendum *ἐξερεύξατο τὸ μίαν*.

P. 484. l. 19. λέγειν φύσιν] Post hæc verba, quibus finitur apud Harduinum atque Basnagium Græca ῥῆσις, extant tres illæ apud Damascenum voces μετὰ τὴν ἕνωσιν, quibus nihil respondet in Latinis. In verbis autem, quæ hæc præcedunt, minus bene legitur apud Damascenum a Lequieno editum, Ποῦ τὸ ἀσύγχυτον, ποῦ τὸ ἀδιαίρετον, ποῦ ἡ ἕνωσις λεχθείη; ἑαυτῇ γὰρ ἑνοῦσθαι ἢ διαιρεῖσθαι ἀδυνατόν. Ποίος ᾄδης &c. Omisit articulum ante ἕνωσις Harduinus. Reliqua Græca adposui Latinis.

Tanquam accessionem veritatis THEODORETI locos duos hic affero ex *Eranista* seu *Polymorpho ejus* desumptos.

Ἠβουλήθη (Servator noster) τοὺς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαγχάνοντας, μὴ τῇ φύσει τῶν βλεπομένων προσέχειν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐναλλαγῆς πιστεύειν τῇ τῆς χάριτος γεγενημένης μεταβολῇ· ὁ γὰρ δὴ τὸ φύσει σῶμα σῖτον καὶ ἄρτον προσαγορεύσας (*Joan*. vi. sæpe), καὶ αὖ πάλιν ἑαυτὸν ἄμπελον ὀνομάσας (*Joan*. xv. 1. 5.), οὗτος τὰ δρώμενα σύμβολα τῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος προσηγορίᾳ τετίμηκεν, οὐ τὴν φύσιν μεταβαλὼν, ἀλλὰ τὴν χάριν τῇ φύσει προστεθεικώς. Theodoreti *Dial. I. Immutabilis* dictus. p. 26. tom. VII. edit. Schulze, p. 18. ed. Sirmondi. *Volebat eos, qui divinis mysteriis participant, non attendere ad naturam eorum quæ cernuntur, sed per nominum mutationem mutationi quæ ex gratia facta est fidem adhibere. Qui enim corpus naturale frumentum et panem appellavit, et vitem rursus se ipsum nominavit, is visibilia symbola corporis et sanguinis appellatione honoravit, non naturam mutans, sed naturæ gratiam addens.*

Ejusdem Theodoreti sunt istæc in Dialogo secundo dicto *Inconfusus*.

Postquam dixit hæreticus Eutychianus Eranistes: Ὥσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ Δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν ἐπίκλησιν μεταβάλλεται καὶ ἕτερα γίνεται, οὕτω τὸ Δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν εἰς τὴν οὐσίαν μεταβλήθη τὴν θείαν. His respondet orthodoxus: Ἑάλως αἷς ὕφηνες ἄρκυσιν. οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς εἰκείας ἐξίσταται φύσεως. μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας, καὶ τοῦ σχήματος, καὶ τοῦ εἴδους, καὶ ὁρατά ἐστι καὶ ἁπτὰ οἷα καὶ πρότερον ἦν, νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο, καὶ πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται. παράθες τοίνυν τῷ ἀρχε-

τύπῳ τὴν εἰκόνα, καὶ ὄψει τὴν ὁμοιότητα, χρὴ γὰρ ἐοικέναι τῇ ἀληθείᾳ τὸν τύπον, καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα τὸ μὲν πρότερον εἶδος ἔχει, καὶ σχῆμα καὶ περιγραφὴν, καὶ ἁπαξαπλῶς εἰπεῖν τὴν τοῦ σώματος οὐσίαν· ἀθανατὸν δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν γέγονε καὶ κρεῖττον φθορᾶς καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν ἠξιώθη καθέδρας, καὶ παρὰ πάσης προσκυνεῖται τῆς κτίσεως, ἅτε δὲ σῶμα χρηματίζον τοῦ Δεσπότου τῆς φύσεως. pag. 126. edit. Schulze, pag. 85. edit. Sirmondi.

Eran. *Sicut ergo symbola Dominici corporis et sanguinis alia sunt ante sacerdotis invocationem, post invocationem vero mutantur, et alia fiunt; ita Dominicum corpus post adscensionem in divinam substantiam mutatum est.* Orth. *Retibus quæ ipse texuisti captus es. Neque enim symbola mystica post sanctificationem recedunt a sua natura. Manent enim in priore substantia et forma, et conspici tangique possunt, sicut et prius: intelliguntur autem ea esse quæ facta sunt, et creduntur et adorantur, ut quæ illa sint, quæ creduntur. Confer igitur imaginem cum archetypo, et videbis similitudinem. Oportet enim figuram similem esse veritati. Illud enim corpus priorem habet formam et figuram, et circumscriptionem, et, ut semel dicam, corporis substantiam: immortale autem post resurrectionem et immune a corruptione factum est, sedemque a dexteris adeptum, et ab omni creatura adoratur, quia corpus Domini naturæ appellatur.*

Cæterum se opposuit cavillationibus a cardinali Perronio contra verum atque apertum utriusque ῥήσεως sensum motis Edmundus Albertinus *de Sacramento Eucharistiæ*, l. II. cap. 2. et seqq. Feliciter itidem est insecutus usque ad latebras suas nuperos quosdam Theodoreti interpretes Georgius Stanleius Faber, vir meritus optime de ecclesia, in libro *de Difficilibus Romanismi*, quem Anglica lingua scripsit, atque jam denuo edidit, lib. II. c. 3. p. 320—322, et 360—365. Quæ vero ab altera parte dici solent contra verum sensum omnium istorum locorum e SS. patribus in hac re adductorum, ea nobis promit urgetque vir cl. Josephus Aloys. Assemanus de Liturgiarum Origine Dissert. apud *Codicem Liturgicum Eccles. Univ.* pag. 76—83. vol. IV. Romæ 1751. Quod denique Joannes Stiltingus e Soc. Jesu, Basnagii præfationem adversatus, de Chrysostomi epistola ac celebri loco ejus disputavit, vide in *Actis* ejus *S. Joan. Chrysostomi*, Antv. 1753. §. lxxxii. p. 256—263.

EX

GELASIO I.

ROMANO EPISCOPO,

QUI FINE SÆCULI QUINTI FLORUIT,

EXCERPTUM.

GELASIUS I.

GENNADIUS Massiliensis *Lib. de Viris Illustribus*, cap. xciv. pag. 43. edit. FABRICII.

GELASIUS urbis Romæ episcopus, scripsit adversus Eutychen et Nestorium grande et præclarum volumen, et tractatus diversarum scripturarum et sacramentorum elimato sermone; et adversus Petrum et Acacium scripsit epistolas, quæ hodie in ecclesia tenentur catholica. Fecit et hymnos in similitudinem Ambrosii episcopi. Obiit sub Anastasio Augusto.

ANASTASIUS bibliothecarius, seu, quis alius, *de Vitis Pontificum Romanorum*, cap. l. pag. 82. Romæ a Blanchini editus.

GELASIUS, natione Afer, ex patre Valerio, sedit annos quatuor, menses octo, dies novem.——Hic fecit tractatus et hymnos, sicut beatus Ambrosius episcopus, et libros adversus Eutychen et Nestorium, qui hodie in bibliotheca et ecclesiæ archivo reconditi tenentur, et post obitum ejus cessavit episcopatus dies octo.

EX

GELASIO I.

ROMANO EPISCOPO,

DE DUABUS NATURIS IN CHRISTO,

ADVERSUS EUTYCHEM ET NESTORIUM.

CERTE sacramenta, quæ sumimus, corporis et sanguinis Christi divina res est, propter quod et per eadem Divinæ efficimur consortes naturæ, et tamen esse non desinit substantia vel natura panis et vini. Et certe imago et similitudo corporis et sanguinis Christi in actione mysteriorum celebrantur. Satis ergo nobis evidenter ostenditur, hoc nobis in ipso Christo Domino sentiendum, quod in ejus imagine profitemur, celebramus, et sumimus; ut, sicut in hanc, scilicet in Divinam, transeunt, Sancto Spiritu perficiente, substantiam, permanente (*for. legendum est,* permanentia) tamen in suæ proprietate naturæ, sic illud ipsum mysterium principale, (cujus nobis efficientiam virtutemque veraciter representant,) ex (*for.* his ex, *vid. notam*) quibus constat proprie permanentibus, unum Christum, quia integrum verumque, permanere demonstrant. *Bibliothecæ SS. Patrum* per La Bigne, Paris. 1589. tom. IV. pag. 565.

IN

GELASII EXCERPTUM

ANNOTATIONES.

P. 493. l. 4. DE DUABUS NATURIS IN CHRISTO ADVERSUS EUTYCHEM ET NESTORIUM] Philippus Labbe *de Scriptoribus Ecclesiasticis*, vol. I. pag. 342. " S. Gelasius I. " papa.——Baronius ad annum 496. Canus in locis theolo- " gicis l. VI. c. 8. Bellarminus, Schottus, Binius, et plures " alii passim contendunt non esse legitimum hujusce papæ " Gelasii opus *de duabus naturis contra Nestorium et Eu-* " *tychetem*, quod in hæreseologia, orthodoxographis, et bib- " liothecis veterum patrum reperitur. Verum re melius " discussa, modo plerique censent non esse illi abjudican- " dum, ut in margine Epitomes Baronianæ ad annum 496. " notavit illustrissimus ep. Apamiensis Henricus Sponda- " nus, atque ex eo Miræus pag. 72. et 201. suæ Biblio- " thecæ Ecclesiasticæ. I. Quia ut mihi locuples testis est " Sirmondus ὁ μακαρίτης in MSS. codicibus probæ notæ " descriptum reperitur inter indubitatas Gelasii epistolas. " II. Quod Gelasii nomine citatur a S. Fulgentio in libro " de quinque Quæstionibus, apud Ferrandum diaconum " cap. 18. (vel 19.) et a Joanne II. papa in Epistola ad " Avienum cæterosque senatores, qua fidem de Christi di- " vinitate et incarnatione exquisitis undequaque testimoniis " confirmat, aliisque recentioribus. III. Accedunt et alii " suffragatores Gennadius Massiliensis cap. 94. de Scripto- " ribus Ecclesiasticis, et ex eo Honorius Augustod. li- " bello III. cap. 93. atque ipse Anastasius S. R. E. biblio- " thecarius, aut quis alius in Gelasii vita." Ad hæc accipe, quæ hac de re monuit Gul. Cavius in *Hist. Lit.* vol. I. p. 463. voce GELASIUS. " *Liber contra Eutychem et Ne-* " *storium* de duabus in Christo naturis, a Gennadio (de " Script. Eccl. c. 34.) olim memoratus, a S. Fulgentio lib. " de 5 quæstionibus apud Ferrandum diac. c. 18. et a Jo- " hanne II. papa in Epistola ad Avienum sub Gelasii nostri " nomine diserte citatus; ei etiam ab Anastasio bibliotheca-

" rio (Lib. Pontif. Concil. tom. IV. pag. 1054.) ascriptus. " In eo validissimum adversus panis et vini eucharistici in " corpus et sanguinem Domini nostri conversionem substan- " tialem testimonium reddit Gelasius. Quamobrem scrip- " tores pontificii, Baronius, Bellarminus, Gregorius de Va- " lentia, Suarez aliique, opus istud Gelasio papæ omni stu- " dio abjudicare conantur: his Gelasio Cyziceno, illis Ge- " lasio Cæsariensi, tribuentibus. Verum frustra omnes: " magna enim est veritas et prævaluit. Tandem vi verita- " tis adactus manus dedit ipse Labbæus. (Dissert. de " Script. Eccl. cap. i. p. 342.) In quinque olim libros di- " visum videtur istud Gelasii opus, totidem enim memorat " liber Pontificalis. Μονόβιβλον tamen vocat Photius cod. " 102. sive non integrum in Græcum sermonem conversum " fuerit, sive in diversa apud Græcos volumina non distinc- " tum. Extat iste liber in Antidoto adversus hæreses Basil. " 1528. fol. et cum aliis veterum scriptis de duabus naturis " et una persona in Christo Tiguri 1571. fol. denique in " Biblioth. Patr. tom. VIII. p. 699." Hæc Cavius. Nonnihil interea difficultatis res habet, quia, licet brevis sit hic liber, non tantum Gennadius *grande volumen* eum appellat, sed et exemplaria quædam libri Pontificalis sub Anastasii nomine editi quinque libros de eadem re Gelasio tribuunt. Quod ad Photium attinet, nihil huc pertinet opus, de quo in *Bibliotheca* sua agit illustris scriptor, a Gelasio episcopo Cæsareæ contra Anomœos Græce scriptum. Existimem quidem ego scripta plura de duabus in Christo naturis, quorum pars tantum supersit, edidisse Gelasium papam; potius quam olim in plures libros partitum fuisse opus, quod adhuc restat. Ad quæstionem vero quod attinet, an hoc volumen ab eodem Gelasio compositum sit, illam extra dubium ponunt ῥήσεις a Spondano commemoratæ, quas quidem ex Gelasii hoc opere Sanctus Fulgentius in *Epistola* xiv. excerpsit §. xix. pag. 14. vol. XI. *Bibliothecæ Patrum Gallandianæ*. In hac enim epistola Fulgentius Ferrando respondens ad propositas quinque quæstiones, ubi Latinorum tantum patrum Augustini, Ambrosii Leonisque M. locos adducit, *beatæ memoriæ papam Gelasium* testem ipsis verbis allatis profert.

P. 493. l. 6. Certe] In *Bibliotheca PP.* unde hæc deprompta sunt, et in *Hæresilogia* mendose extat *certa*, et *sumus* pro *sumimus*, et infra lin. 15. *transeant* pro *transeunt*. Emendata verba alii præstant.

Ibid. l. 9. substantia vel natura] Supra scripserat Gelasius,——*cum utique nulla res sit, quæ non propriam possit*

habere substantiam, substantia vero nulla sit, quæ non natura dicatur; nam remove naturam cujuslibet subsistentiæ, tollis etiam sine dubitatione substantiam, sublata substantia, pariter res quælibet illa tollitur. pag. 563. et hæc postea, *Unde quod nos homines imperiti duos Christos adseverare, delirant* (h. e. *delirantes dicunt*, vid. supra pag. 474.), *quia dicamus proprietatem uniuscujusque substantiæ vel naturæ in Christo manere perpetuam, dolenda potius eorum grandis est cæcitas* &c.

P. 493. l. 15. transeunt] Videlicet mysteria.

Ibid. l. 16. permanente tamen in suæ proprietate naturæ] Evidenter legendum ait Albertinus, *in* sua *proprietate* natura, *de Sacramento Eucharistiæ* lib. II. pag. 858. Gelasium afferens. Malim ego reponere *permanentia*. Recte distinxit ille post voces, *quia integrum verumque*. Supra habet auctor, *et sic unus non est, sicut integer non est; et sicut integer non est, sic unus non est.*

Ibid. l. 20. ex quibus constat proprie permanentibus] Cum Petrus Martyr in *Disputatione de Eucharistia* Gelasium testem citans in fol. 8. habeat, *ex his quibus constat proprie permanentibus*, rescribendum videtur, *his ex quibus*. Hoc est, iis naturis, ex quibus constat mysterium principale, proprie permanentibus. Sic supra ait auctor, *salva proprietate utriusque naturæ, ex quibus hoc mysterium constare non dubium est, et sine quibus constare non posse manifestum est.*

Gelasio jam adducto subjungam testimonium aliud ex opere quadripartito Ephræmii junioris, quod recensuit Photius Cod. CCXXIX. Is fuit post initia sæculi sexti patriarcha Antiochenus. Scribens enim, sicut Gelasius, contra Nestorium et Eutychem hæc posuit—*οὕτω καὶ τὸ παρὰ τῶν πιστῶν λαμβανόμενον σῶμα* Χριστοῦ *καὶ τῆς αἰσθητῆς οὐσίας οὐκ ἐξίσταται, καὶ τῆς νοητῆς ἀδιαίρετον μένει χάριτος. καὶ τὸ βάπτισμα δὲ πνευματικὸν, ὅλον γενόμενον καὶ ἓν ὑπάρχον, καὶ τὸ ἴδιον τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, τοῦ ὕδατος λέγω, διασώζει, καὶ ὃ γέγονεν, οὐκ ἀπώλεσεν.* p. 793. ed. Rothomag. 1653.—*sic et a fidelibus sumptum Christi corpus, a sensibili substantia non absistit, et indivisum a gratia intelligibile manet. Et spiritualis baptismus totum factum et unum existens, quod proprium est sensibilis substantiæ, aquæ inquam, servat, et quod factum est non perdit.* Hæc Ephræmius Antiochenus; quibus verba addam Facundi Hermaniensis episcopi, medio

eodem sæculo sexto in Africa scribentis. Is nimirum in libro Pro Tribus Capitulis a Sirmondo primum edito, confutans eos, qui dicebant, Christum per baptismum adoptionem filiorum adeptum esse, in hunc modum disputat. *Adoptionem quoque filiorum suscepisse Christum, si antiqui doctores ecclesiæ dixisse monstrarentur, nec ipsi, nec omnis ecclesia, quæ tales doctores habuit, judicari deberent hæretici. Nam sacramentum adoptionis suscipere dignatus est Christus, et quando circumcisus est, et quando baptizatus est; et potest sacramentum adoptionis, adoptio nuncupari; sicut sacramentum corporis et sanguinis ejus, quod est in pane et poculo consecratio, corpus ejus et sanguinem dicimus; non quod proprie corpus ejus sit panis, et poculum sanguis; sed quod in se mysterium corporis ejus, sanguinisque contineant. Hinc et ipse Dominus benedictum panem et calicem, quem discipulis tradidit, corpus et sanguinem suum vocavit. Quocirca sicut Christi fideles sacramentum corporis et sanguinis ejus accipientes, corpus et sanguinem Christi recte dicuntur accipere; sic et ipse Christus, sacramentum adoptionis filiorum cum suscepisset, potuit recte dici adoptionem filiorum suscepisse: alioquin neque de nobis dicendum est* &c. Facundi Herm. *Pro Tribus Capitulis Concilii Chalced.* lib. IX. cap. 3. p. 144. edit. Paris. 1679. Denique animum adverte, dum indicat in Epistola ad Heribaldum Rhabanus Maurus, sæculo nono archiepiscopus Moguntinus, tunc exortam esse novam quandam de hac re opinionem. *Quidam* (inquit) *nuper de ipso sacramento corporis et sanguinis Domini non rite sentientes dixerunt, hoc ipsum esse corpus et sanguinem Domini quod de Maria virgine natum est, et in quo ipse Dominus passus est in cruce, et resurrexit de sepulchro. Cui errori, quantum potuimus, ad Eigilum abbatem scribentes, de corpore ipso, quod vere eredendum sit aperuimus.* Rhabani *Epistola ad Heribaldum episcopum Autissiodorensem*, calci Reginonis *de Ecclesiasticis Disciplinis* a Steph. Baluzio apposita. cap. 33. p. 517. In his vero Rhabani verbis repræsentandis Mabillonium secutus sum, qui in vol. IV. *Veterum Analect.* pag. 626. post editam a Baluzio Rhabani epistolam caput ejus 33. ex codicibus correxit. Cum enim prius abesset verbum *esse* post *hoc ipsum*, Baluzius post illa, *et resurrexit de sepulchro*, aliunde supplenda, *idem esse quod sumitur in altare*, existimaverat.

EX

LIBRO DIURNO

ROMANORUM PONTIFICUM.

EX

LIBRO DIURNO

ROMANORUM PONTIFICUM,

A JOANNE GARNERIO PRESBYTERO E SOCIETATE JESU IN LUCEM EDITO.

Secunda Professio Fidei.

ILL. episcopus sanctæ catholicæ et apostolicæ ecclesiæ urbis Romæ, reverentissimis fratribus, et dilectissimis filiis, seu universæ plebi.

Apostolicæ sedis officium, dilectissimi, ad quod, superna gratia ita providente ac suffragante, pervenimus, cum tanto cordis stupore ac humilitate nos suscipere debere perpendimus, quantum ad ejus accessum nostram pusillitatem incomparabiliter imparem esse cognoscimus: quia neque pro meritis præcedentibus hoc nobis collatum advertimus, neque propter solertiam gubernandi commissum fuisse permittimus. Sed clementissimi Dei nostri misericorditer inclinata sublimitas hoc fieri vestris obsecrationibus annuit, et eligentium nos atque concurrentium sententiam, tanquam jugum piæ nobis dispensationis, impressit.

Idcirco, carissimi, pusillanimitatem, quam in nobis aspicitis, crebris orationibus adjuvate, pro nobis apud Dei clementiam cum fletibus intercedite, ut impotentiam quæ in nobis est, Dei nostri omnipo-

tentia roboret, et qui omnes Filii sui pretioso sanguine dignatus est redimere, etiam nostræ fragilitatis officium placatus dignetur aspicere.

Verum etsi virtutum indoles nequaquam in nobis est, evangelicæ tamen atque apostolicæ fidei salutaris integritas inlibata atque perfecta, Christo annuente, et nunc in nobis est, et eadem fine tenus permanebit.

Quamquam ergo merita pontificum prædecessorum, nec imitari possumus, nec condigne pensare; horum tamen spiritales regulas medullitus conservamus, et salutiferis sanctorum patrum doctrinis innitimur, hisque tanquam inexpugnabili muro præcincti, confidimus cuncta inimicorum fidei tela destruere, et veritatem oppugnantes mentes, eorum et præsidio et autoritate prosternere.

Horum traditionibus juxta capacitatem instructi, devota mente omni ecclesiæ profitemur, et coram Deo conscientiarum teste satisfacimus, quæcumque ad stabilitatem Christianæ religionis et rectitudinem catholicæ fidei congruunt, quod et fidelium de nobis expectat optatus, et audire designat intuitus, nos facturos.

Cognoscat itaque vestra dilectio, et integra nos satisfactione prædicare, tenere, ac defendere, prædicaturosque esse confidat fidem Christi, quam apostoli tradiderunt, apostolorum discipuli docuerunt, eorumque successores apostolici nostri ac probatissimi prædecessores immutabiliter servaverunt ac defenderunt

Etenim hujus apostolicæ traditionis normam inviolabiliter custodiemus, quam venerandum sanctorum trecentorum decem et octo patrum concilium,

quod in Nicæa, sub magno principe Constantino, convenit, Dei gratia revelante, redegit in symbolum, et consubstantialem Patri Filium prædicavit; et Verbum Dei Deum verum esse confirmans Dominum nostrum Jesum Christum, Arium deitatem blasphemantem, cum suis consortibus expulit, et ut diaboli ministros æterno anathemate condemnavit.

Dehinc secundum Constantinopolitanum adæque sanctum, centum quoque quinquaginta patrum, concilium, sub imperialis memoriæ majore Theodosio, in regiam urbem concurrens, quod symbolo deesse putabatur, exposuit, et gratia Spiritus Sancti inlustrante, Deum esse Spiritum Sanctum, Patrique et Filio, utpote consubstantialem, coadorandum annexit: unde Macedonium rebellem Spiritus Sancti, et Apollinarem cum suis sacrilegis complicibus, perpetui anathematis censura prostravit.

Per hæc duo sacra concilia sanctam et inseparabilem Trinitatem, unum Deum, unamque Trinitatis substantiam esse cognoscimus, Trinitatemque in unitate, et unitatem in Trinitate palam prædicare didicimus, ut unum Deum, propter unitatem essentiæ, fateamur, et Trinitatem inseparabilem, propter substantiarum atque personarum differentiam, doceamus; dum de Patre Filius æternaliter nascitur, Spiritus Sanctus de Patre procedere confirmatur, eumdem Dei Filius *de suo accipere* perhibet, et in nomine suo mitti a Patre Spiritum Sanctum manifestat, (Joan. xvi. 14.) et insufflando discipulis, *Accipite Spiritum Sanctum,* (Joan. xx. 22.) utpote de se procedentem, adnuntiat: et in cœlos ascendens, ut promiserat, paracletum ad discipulos mittit.

Ex hoc ergo vivaciter edocemur, et unicam divi-

nitatis essentiam, et propter inconfusas subsistentiarum proprietates, Trinitatem prædicare perfectam. Patris igitur et Filii et Spiritus Sancti, sicut una vere est divinitas; ita una est gloria, imperium, majestas, virtus, atque potentia, una quoque eorum naturalis voluntas, et una est operatio.

Quibus duobus universalibus venerandisque conciliis tertium generale ducentorum sanctorum Patrum accessit concilium, quod sub principalis quidem memoriæ Theodosio Augusto factum est, ex autoritate tamen Cælestini apostolicæ sedis antistitis, cum beato Cyrillo Alexandrinæ ecclesiæ præsule, prius in Ephesinam urbem convenit; in quo unitio in Christo convenientium naturarum, id est, deitatis atque humanitatis in Christo connexio secundum subsistentiam, salubriter prædicata est; et profanus hominicola Nestorius Dominicæ dispensationi infestus, utpote qui adorandæ incarnationis arcanum, Deum ab homine separando, disjunxerat, et sanctam virginem Mariam Dei genitricem blasphemis vocibus objurgabat, per duodecim veneranda capitula, multiplici anathemate in perpetuam condemnationem cum sociis suis dejectus est, confiteri veraciter nolens, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*, id est, Deus Verbum, idemque Filius Dei, pro nobis factus est homo; id quod erat manens, factus est quod non erat: et quia simul caro, simul Verbi caro animata anima rationali, in Verbo quippe hoc ipsum subsistere habuit.

Joan. i. 14.

Pro hujusmodi ergo de incarnatione Dei Verbi regulis explanandis, etiam quartum sanctum sexcentorum triginta patrum sanctorum concilium, sub

augustæ memoriæ Marciano imperatore, in Calchedona concurrit, cui apostolicus papa Leo per legatos et vicarios præfuit; cujus, Dei gratia reserante, venerabili tomo firmati patres sententialiter promulgaverunt, ex duabus et in duabus naturis, sive substantiis, id est, deitate atque humanitate, unum eumdemque Filium Dei Dominum Jesum Christum; et quod in nullo perempta sit differentia naturarum, magis autem, salva proprietate, utraque natura in unam personam atque subsistentiam concurrerit: etenim ex quibus eum veraciter subsistere credimus, in eisdem inconfuse inseparabiliter et indivise, et esse, et contemplari, nihilominus prædicamus. Quibus acquiescere nolentes blasphemus Dioscorus, simul et delirus Eutyches, anathematis justi censura, cum fautoribus suis, percussi sunt.

Hæc igitur sancta atque universalia quatuor concilia, etiam sanctum quintum concilium venerandum assecutum est, et sub piæ memoriæ Justiniano principe, apud Constantinopolitanam urbem est congregatum, cujus salutari consultu, unus esse de sancta Trinitate Dominus noster Jesus Christus veraciter prædicatus est: et confundentes ac dividentes sacræ ejus incarnationis arcanum, istius vocis spirituali mucrone prostrati sunt.

In hoc Origenes, cum impiis discipulis et sequacibus, Didymo et Evagrio, et qui creatorem omnium Deum et omnem rationalem ejus creaturam gentilibus fabulis prosecuti sunt, æternæ sunt condemnationi submissi.

In eo Theodorus Mopsuestenus autor Nestorii, pariterque Diodorus, et omnes execrandæ divisionis discipuli, qui et Semini-Nestoriani vocati sunt, sub

anathematis æterna censura ab ecclesia Dei projecti sunt. Cum his et epistola, quæ Ibæ dicitur ad Marim Persam, et scripta Theodoriti adversus beatissimum Cyrillum, cum condemnatione projecta sunt.

In hoc Severus Acephalus, cum Petro et Zoara, cæterisque eorum impiæ confusionis consortibus atque sequacibus, perpetua condemnatione prostrati sunt, et omnes qui ex duabus et in duabus naturis sive substantiis, cum earum proprietatibus, unum eumdemque Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei cognoscere renuunt. Qui cum Deus sit consubstantialis Patri atque coæternus, propter nos nostramque salutem descendit de cœlo, et incarnatus est de Spiritu Sancto, id est, operatione Sancti Spiritus virgo Dei filium concepit, carne animam habente rationalem atque intellectualem: in qua carne et crucifixus est, et mortuus est, et tertia die, sicut voluit, resurrexit a mortuis, mortis nostræ dissolvens imperium: in qua carne, quam ex nobis
Heb. iv. 15. assumpsit absque solo peccato, sedet ad dexteram Patris, in ea venturus judicare vivos et mortuos: cujus regni non erit finis.

Inter hæc veneranda universalia quinque concilia etiam sanctum sextum concilium universale centum septuaginta quinque venerabilium præsulum prædicamus, quod favente, Deo, et votum piæ memoriæ magni principis nostri Domini Constantini clementer implente, in urbe regia, eo præsidente, celebratum est, cui apostolicæ recordationis Agatho papa per legatos suos et responsales præfuit, cujus venerabilem tomum celebriter assequentes, eos qui novo et hæretico dogmate immaculatam Dei ecclesiam polluere nitebantur, et errasse manifestius pro-

baverunt, et cum sui erroris autoribus, atque fautoribus, perpetuo anathemate damnaverunt.

Recte atque veraciter statuentes, sicut duas unius Domini nostri Jesu Christi naturas, id est, deitatem et humanitatem, cujus duas nativitates esse cognoscimus, de Patre videlicet, ex æterno; de matre, de qua humanitas ei accessit, ex tempore: ita duas quoque substantias unius ejusdemque personæ confitemur, juxta subsistentiam unitas, ex quibus et in quibus idem Dominus noster Jesus Christus Filius Dei, et adnuntiatur, et creditur: quia totus Deus totus factus est homo, et in suis integer manens, etiam in nostris perfectus apparuit, absque solo peccato, quia in se salvare totum hominem venerat; ita quoque et duas naturales habere voluntates, duasque naturales operationes, secundum sanctorum patrum doctrinam, decreverunt.

Autores vero novi hæretici dogmatis Sergium, Pyrrhum, Paulum, et Petrum Constantinopolitanos, una cum Honorio, qui pravis eorum assertionibus fomentum impendit; pariterque et Theodorum Pharanitanum, et Cyrum Alexandrinum, cum eorum imitatoribus, simulque et hos, qui hæretica dogmata contra veritatem fidei synodaliter declaratam atque prædicatam, pertinaciter defendebant:

Pessimum etiam et Deo odibilem Macarium (cum ejus discipulo, et magistro impietatis, Stephano, et Polychronio deliro sene, novo Simone) cum omnibus hæreticis scriptis atque sequacibus nexu perpetui anathematis devinxerunt, qui unam execrabiliter asserebant voluntatem, et unam operationem in Christo; quam neque divinam, neque humanam, neque inconditam, neque conditam poterant demon-

strare, sed velut confusam atque congregatam. Sicut de naturis impius Eutyches, ita de naturalibus voluntatibus atque operationibus Christi, juxta hæreticorum præstigias, nitebantur defendere.

Sed et eos, qui unam simul et duas voluntates et operationes in Christo dicere præsumebant, sive nec unam, nec duas; vel qui proprietates naturarum Christi confundere vel extinguere nisi sunt, vel nituntur, pari cum eis anathemate multaverunt.

Propterea quosquos, vel quæque sancta sex universalia concilia abjecerunt, simili etiam nos condemnatione percellimus anathematis.

Cum supra fatis hæreticis, Sabellium, Paulum Samosatenum, Marim Persam, Montanum, Donatum, Eunomium, Novatum, Sabbatium, Acacium, Anthimum, Julianum Halicarnasseum, Theodosium, Gaianum, Priscillianum, Pelagium, Cælestium, et Julianum eorum discipulum, et cum eis simul omnes hæreticos eorumque simul sequaces execramur ac condemnamus.

Quosque vero, vel quæque eadem sex sancta concilia susceperunt, ut rectæ fidei consortes suscipimus, et cum eadem reverentia ore et corde veneramur.

Sed et hoc vestræ caritati, Christo annuente, pollicemur, cuncta, quæ hujus apostolicæ sedis præfati pontifices apostolici prædecessores nostri synodaliter statuerunt, cum toto mentis studio et puritate nos esse conservaturos, et ad defendendam rectæ fidei puritatem, eorumdem præsidio, coram hominibus esse sequipedam (*for.* sequipedas).

Unde et districti anathematis interdictioni subjicimus, si quis unquam, seu nos, sive est alius, qui

novum aliquid præsumat contra hujusmodi evangelicam traditionem, et orthodoxæ fidei Christianæque religionis integritatem; vel quidquam contrarium annitendo immutare, sive subtrahere de integritate fidei nostræ tentaverit, vel ausu sacrilego hoc præsumentibus consentire.

Ut sinceritas perfectæ nostræ fidei vestræ caritati manifestius clareat, præsentem nostræ professionis paginam per ill. Notarium scriptam, cum nostræ manus subscriptione, coram omnibus relectam, in confessione beati Petri apostolorum principis, deposuimus, tanquam ipso testificante de puritate conscientiæ nostræ, cui claves ligandi atque solvendi in terra et in cœlo omnium Salvator et Dominus tradidit.

Ill. gratia Dei episcopus sanctæ catholicæ et apostolicæ ecclesiæ urbis Romæ huic professioni rectæ et orthodoxæ fidei, sicut superius legitur, subscripsi, eamque ad corpus tuum, beate Petre apostole, obtuli consolidandam. Tit. ix. pag. 32—44. edit. Garnerianæ, Paris. 1680.

IN

LIBRUM DIURNUM

ROMANORUM PONTIFICUM

ANNOTATIONES.

P. 501. l. 1. Ex Libro Diurno] Editionis Garnerianæ titulus est, *Liber Diurnus Romanorum pontificum ex antiquissimo Codice MS. nunc primum in lucem editus opera et studio Joannis Garnerii, presbyteri e societate Jesu, qui Notas Dissertationesque addidit.* Parisiis 1680. 4to. Recusa est hæc editio a C. G. Hoffmanno in Nov. Scriptorum ac Monumentorum Collectione, tom. II. Lips. 1733. 4to. Quæ vero de Libro hoc Diurno scripsit præstantissimus Cavius in *Historia* sua *Literaria*, ea primo loco afferam.

" Liber Diurnus, quo solemnes literarum, aliarumque re- " rum ecclesiasticarum formulæ a pontificibus Romanis an- " tiquitus usurpari solitæ continentur. Novem capita com- " plectitur, quovis capite plures sub se titulos continente. " Quis fuerit, qui primus has formulas collegit et digessit, " hactenus ignoratur. Liber ipse collectus videtur, ut non " sine summa verisimilitudine conjicit Garnerius, sub Gre- " gorio II. circa annum 715. quod præter MS. codicis " nongentorum circiter annorum vetustatem, multa in ipso " libro suadere videntur." [Garnerii verba sunt in Præfatione, §. xiii. ' Nihil probabilius dici posse reor, nihil definiri certius, quam quod ad Gregorii II. prima tempora pertineat, sitque compositus paulo post annum 714. id enim si ponatur, congruent omnia, consentientque tum inter se, tum historia, ut et in observationibus annotabitur, prout sese res et temporis notæ offerent.' Hæc Garnerius.] " Opus diu suppressum, diu desideratum, tandem eruit, et " notis, ut solet omnia, doctissimis illustravit Johannes " Garnerius Paris. 1680. 4to. In hisce *formulis* duo præ " cæteris notari merentur. 1°. Octavo adhuc sæculo in " more fuisse positum, ut defuncto pontifice ab his, qui se-

" dis apostolicæ vicem servabant, exarchus Ravennæ ea de " re certior redderetur; et ut electo convenientibus non " cleri modo, sed optimatum etiam et populo votis suc- " cessore, relatio ad imperatorem CP. fierent, electionis ap- " probationem submisse rogans : missis etiam ad optima- " tes tum Ravennæ tum Constantinopoli positos literis, " præcipue vero ad exarchum, ut electionem vel nomine " principis confirmaret, vel confirmandam curaret. Nec " nisi accepta demum hac confirmatione pontificem ordinari " fas erat. Quæ omnia ex ipsis formulis sole clariora elu- " cescunt. 2°. Pontificem jamjam ordinandum ad corpus " B. Petri solemnem fidei professionem edere solitum, qua " non modo sex sacra œcumenica concilia diserte approba- " vit, verum *autores novi hæretici dogmatis, Sergium,* " *Pyrrhum, Paulum, et Petrum CP. una cum Honorio* " *qui pravis eorum assertionibus fomentum impendit* (ip- " sius formulæ verbis utor) *anathematis condemnatione* no- " minatim perculit. Unde manifesto constat futile illud " Baronii, Bellarmini, et recentiorum hyperaspistarum κρησ- " φύγετον, qui Honorii nomen Actis sextæ synodi a Græ- " culo quodam fuisse intrusum, absque vel levissima verisi- " militudinis umbra, comminiscuntur. Alia lectori antiqui- " tatis ecclesiasticæ curioso notatu sane dignissima ipsa *Li-* " *bri Diurni* lectio suppeditabit. Vetustum hujus *Libri Di-* " *urni* codicem ex Hilarione Rancato Cisterciensi acceperat " olim Leo Allatius, et exscriptum publicare in animo ha- " buit; verum impressione prohibita, in lucem edere fas ei " non erat: hunc ipsum codicem inspexit cl. Mabillonius " et exinde plurima excerpsit, quæ supplementi vice ad " editionem Garnerianam nobis exhibet Musæi Ital. tom. I. " part. ii. pag. 32. vide etiam quæ habet It. Ital. sect. 31. " pag. 77." Vol. I. *Hist. Lit.* pag. 620. Supplemento Libri Diurni in eruditissimi Mabillonii *Museo Italico* p. 35. subjecta est hæc adnotatio. " Liber Diurnus Romanorum pon- " tificum, tantæ quondam apud eos auctoritatis, etsi modo " penitus obsoletus, non tamen insuper habendus est ob " antiquitatis commendationem. Quapropter cum in manus " nostras incidisset vetustissimum annorum octingentorum " exemplar, quo usus est Lucas Holstenius in adornanda " illa, quam meditabatur, hujusce libri editione; aliquod " operæ pretium nos facturos existimavimus, si prædictum " exemplar cum editione Garneriana conferremus. Exem- " plum codicis, quem Hilarion Rancatus monachus Cister- " ciensis Holstenio ad unam noctem, ut in Itinere nostro " diximus, commodaverat, habuit Garnerius, qui Roma-

"num codicem, eumque *antiquissimum* vocat, ejusque ca-
"pitula, paucis omissis, in sua præfatione refert. Excide-
"runt ipsi, nescio qua causa, forte ob exempli defectum,
"nonnulla capita, quæ mox retulimus." Adhæc narrat Steph. Baluzius in Notis ad Petrum De Marca *de Concordia Sacerdotii et Imperii*, edit. Paris. 1704. p. 55. Librum edere Diurnum voluisse Lucam Holstenium, et jam typis Romanis mandavisse anno 1660. (an. 1658, teste Steph. Borgia in *Vaticana Confessione B. Petri* p. cxiv.) sed suppressum librum Romæ fuisse, additque, se novam ejus editionem, integriorem et meliorem, emendatam videlicet ad fidem vetustissimorum exemplarium, paravisse. Nunquam ista editio typis impressa est. Consulas bibliographos, præcipue Clementem in *Bibliotheque Raison*. vol. IX. p. 64—66.

P. 501. l. 7. ILL. episcopus] Supra notaverat Garnerius, "Ita veteres pro eo quod nunc N. ponitur, cum locum nominis indicare placet."

P. 502. l. 22. audire designat intuitus] Inde constat professionem hanc fidei, etsi videatur habere formam epistolæ, in ecclesia tamen dictam: neque enim hæc verba ad alios pertinere possunt, quam auditores, qui præsenti suum testentur nutu desiderium. GARNERIUS.

P. 507. l. 18. auctores novi dogmatis] Dogma intelligit de unica voluntate Christi, quod licet reipsa non differret ab Eutychiano, se tamen aliena sub forma dissimulabat. GARNERIUS.

Ibid. l. 20. una cum Honorio] De Honorio ita Hadrianus II. in synodo Romana, quæ refertur in VIII. Conc. Gener. act. 7. *Intolerabilis est ista præsumptio, et hanc præcordiorum aures ferre non possunt. Quis unquam vestrum tale quid audivit: vel quis hujus temeritatis, saltem lectione, immensitatem invenit? Siquidem Romanum pontificem de omnium ecclesiarum præsulibus judicasse legimus; de eo vero quemquam judicasse non legimus. Licet enim Honorio post mortem anathema sit dictum ab Orientalibus, sciendum tamen est, quia fuerat super hæresi accusatus, propter quam solam licitum est minoribus majorum suorum moribus resistendi, vel pravos sensus libere respuendi. Quamvis et ibi nec patriarcharum, nec cæterorum præsulum cuipiam de eo quamlibet fas fuerit proferendi sententiam, nisi ejusdem primæ sedis pontificis consensûs præcessisset autoritas.* Sic se habet Anastasii versio, Græcus textus paulo aliter. Observandum Hadrianum II. pontificatum inivisse anno 867. atque adeo hanc ipsam professionem fidei edidisse, cum primum sedere cœpit. GARNER.

P. 507. l. 21. Theodorum Pharanitanum] Urbis Pharan in Arabia Petræa episcopum; sæculi septimi Monothelitam.

P. 508. l. 16. Julianum] Eclanensem episcopum, qui a Cælestio, quem Pelagius corruperat, hæresim didicit, factus postmodum ex discipulo magister totius factionis. Marius Mercator de ipso tradit, quæ nullus alius distincte. Vide nostras ad primam partem Marii Mercatoris Operum notas, et dissertationem de primis autoribus, et defensoribus hæresis Pelagianæ. GARNER.

Ibid. Theodosium, Gaianum] De Theodosio Alexandrino episcopo, Eutychis assecla, agens Cavius, in *voce*, refert, Gaianum archidiaconum Alexandrinum, qui Aphthartodocita fuit, Theodosium sede vi deturbavisse, et diebus 103 eam tenuisse. *Hist. Lit.* vol. I. p. 516.

Ibid. l. 31. sequipedam] *Sequipedes, sectatores, sequaces, discipuli.* Du Cangii *Glossarium ad Scriptores Mediæ et Infimæ Latinitatis*, pag. 403.

P. 509. l. 11. in confessione beati Petri] Hoc est, in sepulchro S. Petri, ut infra patet. Vide et Steph. Borgiæ opus, quod inscribitur *Vaticana Confessio Beati Petri Principis Apostolorum.* Romæ 1776.

In Appendice ad Notas suas in Librum Diurnum adjecit Garnerius Dissertationem bene longam, in qua vult ostendere, Honorium papam anathemate damnatum fuisse ab ecclesia, quia hæresim alienam, non suam, perimere neglexisset, atque adeo ipsi revera favisset. Fac vero ita rem habere, ut illibata fuerit Honorii fides, quod tamen vix probari potest, cum liquido pateat, eumdem Honorium a concilio generali condemnatum fuisse, propterea quod, ut acta ejus ab ipso Garnerio allata testantur, una cum aliis *unius voluntatis et operationis in duabus Christi naturis hæresin in populum catholicum spargeret*, idque porro constet a successoribus ejus Romanæ urbis episcopis *condemnatione anathematis perculsum esse Honorium, quod pravis hæreticorum assertionibus fomentum impenderet*, hoc interea certissimum est, tum concilium generale, tum ipsos Romanos præsules, censuisse excommunicari posse et debere urbis Romæ episcopum, si hæresis fautor fuerit. Ipsum quidem errare posse in fidei articulis, id vero plurimi homines sine probabili ratione, imo vel papa dissentiente, negant. Age vero, de Honorio ita scribit Melchior Canus in *Locis Theologicis*, is qui cap. 7. libri VI. rationibus theologicis conatus est probare, Romanum pontificem in fidei controversiis finiendis errare non posse; sed tamen in cap. proxime post sequente hoc privilegium ait circum-

scriptum esse, et pertinere statuit ad quæstiones fide publica, quam dicit, pontificum decernendas.

"Albertus Pighius Campensis" (ait Canus) "non aliter "potuit occurrere (argumento), quam omnes Romanos "pontifices erroris nota liberando, ita contendit nullum un"quam in hæresim incidisse. Atque ut Anastasium in liber"tatem assereret, Gratianum vexavit contumeliosissime, ju"risperitis turpissime maledixit; ut vero Honorium tuere"tur, sextæ generalis synodi exemplaria falsarios corru"pisse, multis conjecturis suadere nisus est, deinde etiam "in eam opinionem inclinavit: ut crederet epistolam Ho"norii ad Sergium a Græcis de more fuisse vitiatam: syn"odum autem in eo judicio deceptam; quin adeo duorum "conciliorum sexti et septimi acta omnia calumniatus est, "ac pro sua certe virili amborum labefactavit et auctorita"tem et fidem. Hæc vero Alberti opinatio, nova quidem "in ecclesia est, sed ea ratione confirmari potest, quod non "est verosimile, ut homini, qui hæreticus esse possit, fidei "summam Dominus commiserit, rectum enim est regula "sui et obliqui, ut Aristoteles docet, quare si fides Romani "pontificis dirigere ipsum non valet, multo minus, ut vide"tur, alios in fide rectos efficiet. Quid, quod imbecillus "in fide, fratres in fide confirmare nequit? Si igitur Ro"manus episcopus juxta Christi pollicitationem fratres suos "confirmaturus est, firmum ipsum esse oportebit, quamvis "autem multis in locis dicat Pighius, sicut hic dicit, satis "probabiliter de summi pontificis auctoritate: tamen non "id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit "ei dicere, cui veritatem tueri ac retinere sententia est; "dicit itaque ille multa multis locis de hac re quidem, sed "aqua hæret, ut aiunt: defendat Liberium Pighius, quem "tædio victum exilii in pravitatem hæreticam subscripsisse, "auctor est Hieronymus in Chronicis. Excuset Marcelli"num, quem timore fractum idolis sacrificium obtulisse "memoriæ proditum est: Victorem vindicet, quem Pauli"anistæ suum esse mentiti sunt, ut scribit Euseb. lib. III. "Eccl. Hist. cap. 2. Anastasium liberet, quem sine certo "et probabili testimonio Gratianus hæreseos insimulavit. At, "Honorium quomodo ab errore vindicabit? Quem hæreti"cum fuisse, tradit Psellus in carmine de septem synodis, "Tharasius ad summos sacerdotes Antiochiæ, Alexandriæ, "sanctæ urbis, ut VII. synodo actione 3. scriptum est, "Theodorus cum synodo sua Hierosolymitana in confes"sione fidei, quæ habetur eadem actione tertia, Epiphanius "respondens hæreticis in conspectu concilii ejusdem ac-

" tione 6. tomo II. tota demum ipsa VII. synodus actione
" ultima, et in epistola ad omnes sacerdotes et clericos.
" Adrianus quoque Romanus pontifex in actione 5. synodi
" octavæ generalis, de Romano (inquit) pontifice quem-
" quam judicasse non legimus: licet enim Honorio ab ori-
" entalibus post mortem anathema sit dictum, sciendum
" tamen est, quod fuerat super hæresi accusatus: propter
" quam solum licitum est minoribus majorum suorum moti-
" bus resistere. Hactenus Adrianus. Ubi etiam addit, sen-
" tentiam in Honorium latam ex Romani pontificis con-
" sensu fuisse. Id quod exploratum est in VI. syno. gene-
" rali, actione quarta. Ubi Agatho in epistola ad con-
" cilium, Honorium ipsum anathematizat, Beda item, de
" natura rerum c. 67. in sexta synodo (ait) Macharius cum
" suis sequacibus simul et præcessoribus, Ciro, Sergio, Ho-
" norio, Pyrrho, anathematizatus est. In libro præterea
" pontificali refertur Leo secundus sextam synodum susce-
" pisse, in qua condemnati sunt, Cirus, Honorius, atque in
" fine sextæ synodi ponitur epistola Leonis ad Constan-
" tinum, ubi post susceptum confirmatumque concilium,
" anathematizamus (inquit) Cirum, Sergium, nec non et
" Honorium, qui hanc apostolicam ecclesiam non apostolicæ
" traditionis doctrina illustravit, sed profana proditione im-
" maculatam fidem subvertere conatus est." pag. 281. Hæc literis mandavit Melchior Canus annos plus centum ante editum a Garnerio Librum Diurnum. Iis addam, quæ ad hanc rem pertinentia de Concilio Generali VI. agens Cavius in *Hist. Literaria* posuit, vol. I. p. 606. " Act. xiii. (Con-
" cilii CP. III. Œcumenic. VI.) leguntur conciliabuli Alex-
" andrini capitula 9. sive libellus *Satisfactionis* inter Cy-
" rum Alexandrinum, et Theodosianos; et Cyri, Pyrrhi,
" Sergii, Petri, Honorii, aliorumque epistolæ et opuscula,
" mox synodali judicio combusta. Sed ante omnia lata est
" damnationis sententia in Cyrum, Sergium, Pyrrhum, Pau-
" lum, Petrum, et Theodorum Pharanitam, qui tanquam
" Monothelitismi duces et fautores, anathemati subjiciun-
" tur. Πρὸς τούτοις δὲ συνεκβληθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ
" ἐκκλησίας, καὶ συναναθεματισθῆναι συνείδομεν καὶ Ὠνόριον,
" τὸν γενόμενον πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, &c. *Cum his*
" *vero projici a sancta Dei ecclesia, simulque anathemati-*
" *zari prævidimus et Honorium, qui fuerat papa antiquæ*
" *Romæ*, &c. Fremunt hic loci, et ad rabiem usque de-
" bacchantur scriptores pontificii; et quibus non pugnant
" telis? Ligneis, an plumbeis parum interest, dummodo
" cathedræ pontificiæ honorem, et dignitatem sartam tec-

"tam tueantur. Verum laterem lavant, dum Honorium "ab hac labe, ab hac damnationis sententia purgare stu- "dent. Præterquam enim quod ipsius synodi acta tot locis "disertissime id testantur; testes dare possumus ipsius "Agathonis papæ legatos; Leonis II. qui Agathoni suc- "cessit, epistolas; concilia, Quini-sextum, et Nicænum II. "Photium in libello synodico, ut alios mittam. Quid, quod "ex solenni professionis pontificiæ formula, ab iis olim in "consecratione edi solita, vel sole clarius constat, Hono- "rium una cum Sergio, Pyrrho, &c. hæreticis, anathematis "condemnatione percuti solere? ut ex *Libro Diurno* infra "ostendemus. Ut mirari subit Dan. Papebrochium, ho- "minem candidi pectoris verique amantem, affirmare (Dis- "sert. xv. ad Vit. Pontif. num. 9. p. 105.) Honorium hac in "parte esse excusabilem, nec catholicum quemquam esse "bonum qui dubitat, quin extra culpam eum fuisse credi- "derint sui successores: veteremque canit cantilenam, acta "fuisse corrupta, inserto Honorii nomine. Quod tanquam "gratis dictum docti omnes dudum exploserunt. Novissi- "mus qui in arenam descendit, Honorii causam ex pro- "fesso acturus, est J. B. Tamagninus, Venetus, edita Mo- "nothelitarum Historia Par. 1678. 8vo. In 4. posteriori- "bus scrutiniis causam Honorianam dedita opera pertrec- "tat; Honorium a VI. synodo damnatum agnoscit, pluri- "busque probat, et objectiunculas in contrarium solvit, "lapsus ejus, nævosque animadvertit, in omnem tamen se "vertit formam, quo Honorium ab hæretica labe purgaret, "eumque in fide catholicum et orthodoxum sistat. Affir- "mat Honorii epistolas a Monothelitis corruptas esse, vel "corrumpi potuisse, et etiamsi non sint, propositiones ejus "sensu commodo explicari posse, ipsum nempe, non de "una cum Monothelitis, sed de nova quadam in Christo "voluntate loqui. Concludit tandem, quod etiamsi Hono- "rius errasset in fide, non in hæresin lapsum esse forma- "lem, sed solummodo materialem, videlicet, nullam in eo "intervenisse in dogmate suo tuendo pertinaciam; quin "etsi errasset formaliter, non tamen infecisse sedem Petri "adversus quam portæ inferi nunquam prævalebunt; erra- "vit Honorius ut persona, doctorque privatus, non ut caput "ecclesiæ. Sed miseret me hominum, qui talia κρησφύγετα "quærere coacti sunt." Hæc quidem vir cl. Verumtamen Deo maximas habemus gratias, quod omnes fere præsules Romani veram et apostolicam fidem in mysterio incarnationis, in quo sita est salus hominum æterna, tueri perstiterunt.

EX

ÆLFRICI ABBATIS

AD WULFSTANUM ET WULFSINUM

EPISTOLIS.

EX

ÆLFRICI ABBATIS

EPISTOLIS.

EX ÆLFRICI ABBATIS EPISTOLA

Ad WULFSTANUM archiepiscopum Eboracensem.

QUIDAM vero presbyteri implent alabastrum suum de sacrificio, quod in Pasca Domini sanctificant: et conservant per totum annum ad infirmos, quasi sanctior sit cæteris sacrificiis. Sed nimium insipienter faciunt. Quia nigrescit, et putrescit tamdiu conservatum. Et liber pœnitentialis pro tali negligentia pœnitentiam magnam docet: aut si a muribus commestum sit: aut ab avibus raptum. Tam sanctum est sacrificium, quod hodie sanctificatur, quam illud quod in die Pascæ consecratum est. Et ideo debetis a dominica in dominicam, aut per duas, vel maxime tres hebdomadas tenere sacrificium in alabastro mundo ad infirmos: ne nigrescat, aut putrescat, si diutius servetur. Nam in lege Moisi ponebant sacerdotes semper omni sabbato panes propositionis calidos in tabernaculo coram Domino: et in sequenti sabbato sumebant illos soli sacerdotes, et edebant: et alios novos pro eis ponebant. Facite et vos sacerdotes similiter. Custodite caute sacrificium Christi ad infirmos, et edite illud, ne diutius teneatur, quam oportet. Et reponite aliud

noviter sanctificatum propter necessitatem infirmorum, ne sine viatico exeant de hoc seculo. Christus Jesus in die suæ sanctæ cænæ accepit panem: benedixit, ac fregit: dedit discipulis suis dicens; Accipite, et commedite: Hoc est enim corpus meum. Similiter et calicem accipiens gratias egit, et dedit illis dicens; Bibite ex hoc omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Intelligite modo sacerdotes, quod ille Dominus qui ante passionem suam potuit convertere illum panem, et illud vinum ad suum corpus et sanguinem: quod ipse quotidie sanctificat per manus sacerdotum suorum panem ad suum corpus spiritualiter, et vinum ad suum sanguinem. Non sit tamen hoc sacrificium corpus ejus in quo passus est pro nobis: neque sanguis ejus, quem pro nobis effudit: sed spiritualiter corpus ejus efficitur et sanguis: sicut manna quod de cœlo pluit, et aqua quæ de petra fluxit. Sicut Paulus apostolus ait: Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt: et omnes mare transierunt: et omnes in Moysi baptizati sunt in nube et in mari. Et omnes eandem escam spiritualem manducaverunt: et omnes eundem potum spiritualem biberunt. Bibebant autem de spirituali consequenti eos petra. Petra autem erat Christus. Unde dicit Psalmista; Panem cœli dedit eis: Panem angelorum manducavit homo. Nos quoque proculdubio manducamus panem angelorum: et bibimus de illa petra, quæ Christum significabat: quotiens fideliter accedimus ad sacrificium corporis et sanguinis Christi. Apud *Testimonium Antiquitatis*, Lond. 1567. fol. 54. b.

ÆLFRICI ABBATIS

Epistola brevis, seu Prologus, ad eundem Wulfstanum, duabus Epistolis Canonicis ejus præmissa.

ÆLFRICUS abbas Wulfstano venerabili archiepiscopo salutem in Christo. Ecce paruimus vestræ almitatis jussionibus transferentes Anglice duas epistolas, quas Latino eloquio descriptas ante annum vobis destinavimus, non tamem semper ordinem sequentes, nec verbum ex verbo, sed sensum ex sensu proferentes. Quibus speramus nos quibusdam prodesse ad correctionem, quamvis sciamus aliis minime placuisse; sed non est nobis consultum semper silere, et non aperire subjectis eloquia divina, quia si præco tacet, quis judicem venturum nuntiet? Vale feliciter in Christo. Apud *Humphredi Wanleii Antiquam Literaturam Septentrional.* seu *Thesauri Hickesiani,* vol. II. Oxon. 1705. pag. 22.

EX ÆLFRICI EPISTOLA

Ad Wulfstanum archiepiscopum Eboracensem, Saxonice scripta: in Anglicam linguam, regnante Elizabetha, in Latinam vero, interprete Abrahamo Wheloco, conversa.

Svme preostas gefyllaþ heora husel box on eastron. and healdaþ ofer twelfmonaþ to untrumum mannum. swylce ðæt husel sy haligre ðonne oþer. Ac hi doþ unwislice. for þam ðe

Some priests fil their boxe for housel on Easter day, and so reserve it a whole yere for sicke men, as though that housel were more holy then any other. But they do vnaduisedlye, bicause it wax-

Sacerdotes quidam Eucharistiæ pixidem in festo Paschali implent; perque (Sax. duodecim menses) totum annum agrotantibus reservant, quasi Eucharistia isthæc, quavis altera sanctior esset: verum insipienter agunt. Marcessit enim, vel tanto tem-

hit ƿannaþ. oþþe mid ealle forrotaþ on swa langum fyrste. and he biþ ðonne scyldig swa swa us segeþ seo boc; Se ðe husel forhylt. oþþe hit forlyst. oþþe mys eton. oþþe oþre nytenu. sceaƿa ða pœnitentialem. hƿæt he sægþ be þisum; Eall swa halig is ðæt husel ðe biþ gehalgod to dæg. swa ðæt ðe biþ gehalgod on ðam halgan easter dæge; Healdaþ forþig ic bidde ðone halgan Cristes lichaman mid maran ƿisdome to seocum mannum fram sunnan dæge to sunnan dæge on swiþe clænum boxe. oþþe be þam mæstan feoƿertyne niht. and ðicgaþ hit ðonne. ⁊ lecgaþ ðær oþer; We habbaþ by-

eth hory: or al together rotten by keping it so long space. And thus is he become giltie as the boke wytnesseth to vs. Yf anye do keepe the housell to long, or lose it, or myse, or other beasts do eate it, see what the pœnitential boke sayeth by this. So holy is altogether that housell, which is hallowed to daye, as that which is hallowed on Easter day. Wherfore I besech you to kepe that holy bodye of Christ with more aduisement for sick men from sonday to sondaye in a verye cleane boxe: or at the most not to kepe it aboue a fortnight, and then eate it laying other in the place. We haue an example hereof

pore omnino putrescit; et tum quidem, sicut liber ait, reus existit. Qui Eucharistiam perdit, sive corrumpit, vel si mus edit, vel bestia quævis alia, inspice pœnitentialem [librum] quid de hoc dicet: illa autem Eucharistia quæ hodie consecratur æque sacra est atque illa quæ sacro die Paschali consecratur. Oro igitur sacrum illud corpus Christi, majori prudentia in pixide mundiori servetis ægrotantibus, a Die Dominico, ad Diem Dominicum, vel ad maximum ne ultra dies quatuordecem; et tunc demum degustetis, atque inibi alterum ponatis. Exemplum de hoc

sene be þam on Moyses bocum. swa swa God sylf bebead on Moyses æ. Ðæt se sacerd sceolde on ælcum sæternes dæge settan twelf hlafas on þam tabernaculo ealle niwe bacene. Ða wæron gehatene panes propositionis. and hig sceoldon ðær standan on ðam Godes getælde oþ oþerne sæternes dæg. ⁊ etan hi ðonne ða sacerdas sylfe. ⁊ settan ðær oþre; Sume preostas nellaþ ðicgan þæt husel þe hi halgiaþ; Nu wille we eow secgan. hu seo boc segþ be ðam; Presbyter missam celebrans. et non audens sumere sacrificium accusante conscientia sua anathema est; Se mæsse preost ðe

in Moyses bookes, as God him selfe hath commaunded in Moyses lawe. How the priestes should set on euery saturnday twelfe loues al newe baked upon the tabernacle: the whyche were called *panes propositionis:* and those should stand their on Gods tabernacle, til the next saturnday, and then did the pristes them selues eate them, and set other in the place. Some priestes will not eate the housell, which they do hallow. But we will now declare unto you how the boke speaketh by them. *Presbyter missam celebrans, et non audens sumere sacrificium, accusante conscientia sua, anathema est.* The priste

in libris Mosaicis habemus: sicut Deus ipse jussit in lege Mosis, quod sacerdos quovis (Sax. ait, *Saturni die*, non autem sabbato; quia diem Domin. pro sabbato æstimaverint; non diem Saturni) sabbato supponeret in tabernaculo, duodecim panes, cunctos recens pistos, qui dicti erant panes propositionis: quique persisterent in tabernaculo usque ad alterum sabbatum: atque tunc edant ipsi sacerdotes, ibique alteros substituant: nolunt quidam sacerdotes gustare illam Eucharistiam quam ipsi consecrant: nunc autem dicemus vobis quid de hoc liber monuerit. *Presbyter missam celebrans, et non audens sumere sacrificium, accusante* (Sax. *sciens se reum*) *conscientia sua, anathema est.* Minor ex-

mæssaþ. and ne dear ðæt husel ðicgan. ƿat hine scyldigne. se is amansumod; Læsse pleoh is to ðicgenne ðæt husel. ðonne to halgienne; Se ðe tuƿa halgaþ ane ofletan to husle. se biþ þam gedƿolan gelice. þe an cild fullaþ tuƿa; Crist sylf gehalgode husel ær his ðrowunge. he bletsode þone hlaf. ⁊ tobræc ðus cƿeþende to his halgum apostolum. etaþ ðisne hlaf. hit is min lichama. and he eft bletsode ænne calic mid ƿine. and cƿæþ heom ðus to. drincaþ ealle of ðisum. hit is min agen blod ðære niƿan gecyþnysse. ðe biþ for manegum agoten on synna forgyfenysse; Se drih-

that doth saye masse and dare not eate the housell, hys conscience accusynge hym, is accursed. It is lesse daunger to receyue the housell, then to hallowe it. He that doth twyse hallowe one host to housell, is lyke vnto those heretikes, who do christen twyse one childe. Christ him selfe blessed housel before his suffring: he blessed the bread and brake thus speaking to his apostels. Eate this bread it is my body. And agayne he blessed one chalice with wyne and thus also speaketh vnto them. Drinke ye all of this it is myne owne bloud of the newe testament which is shed for many in forgeuenes of synnes. The

cusatio est gustandi Eucharistiam, quam consecrandi. Qui bis consecrat unam offulam in Eucharistiam, hæretico similis est qui puerum unum bis baptizat: Christus ipse Eucharistiam ante passionem suam consecravit, benedixit panem, fregitque; apostolis suis sic inquiens; *Edite panem hunc; corpus meum est:* iterumque benedixit calicem unum repletum vino; sic quoque illos allocutus; *Bibite de hoc omnes; Ille sanguis* (Evang. Sax. Matt. xxvi. 28. *Hic quidem est sanguinis mei calix*) *est meus novi testamenti, qui pro multis effusus est in remissionem peccatorum.* Dominus, qui consecravit Eucharistiam ante passionem suam,

ten þe halȝode husel ær his ðrowunȝe. and cƿæþ ꝥ se hlaf ƿære his aȝen lichama. and ðæt ƿin ƿære ƿitodlice his blod. se halȝaþ dæȝhƿamlice ðurh his sacerda handa hlaf to his lichaman. ⁊ ƿin to his blod on ȝastlicere ȝerẏne. sƿa sƿa ƿe rædaþ on bocum. Nebiþ se liflica hlaf lichamlice sƿa þeah se ẏlca lichama. ðe Crist on ðrowode; Ne þæt haliȝe ƿin nis þæs hælendes blod þe for us aȝoten ƿæs on lichamlican ðinȝe. ac on ȝastlicum andȝẏte; Æȝþer biþ soþlice se hlaf his lichama. ⁊ ꝥ ƿin eac his blod sƿa sƿa se heofonlica hlaf ƿæs. ðe ƿe hataþ manna. ðe feowertiȝ ȝe-

Lord which halowed housel before his suffering and sayeth that the bread was his owne body and that the wyne was truly his bloud, he haloweth dayly by the handes of the prist bread to his body, and wyne to his bloud in ghostly mystery, as we read in bokes. And yet that liuely bread is not bodely so notwithstanding: not the self same body that Christ suffered in. Nor that holy wine is the Sauiours bloud which was shed for vs in bodely thing: but in ghostly vnderstanding. Both be truly that bread hys body, and that wyne also hys bloud, as was the heauenly bread, which we call Manna, that fed forty

dixitque, (Nota,) panem corpus suum fuisse, et vinum revera sanguinem suum, ipse quotidie consecrat, per manus sacerdotis, panem in corpus suum, vinumque in sanguinem suum, (Sc. spiritualiter,) in mysterio spirituali; sicut in libris legimus. Panis ille vividus non est utcunque idem corpus quo Christus passus est; neque vinum illud sacrum Servatoris erat sanguis qui pro nobis fuit effusus *in re corporali, sed in ratione spirituali* (Sc. *non corporaliter, sed spiritualiter*). Erat quidem cum panis ille, corpus ejus; tum quoque vinum illud, sanguis ejus, sicut panis ille cœlestis quem vocamus Manna (Panis et vinum symbola Novi

ara afedde Godes folce. ⁊ ðæt hlutre ƿæter ƿæs ƿitodlice his blod. þe arn of ðam stane on ðam ƿestene ða; Sƿa sƿa Paulus aƿrat on sumon his pistole. Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducauerunt: et omnes eundem potum spiritualem biberunt, &c. Ealle ure fæderas æton on þam ƿestene þone ẏlcan gastlican mete. ⁊ þone gastlican drenc druncon; Hi druncon of þam gastlicum stane. ⁊ se stan ƿæs Crist; Se apostol sæde sƿa sƿa ge nu gehẏrdon ðæt hi ealle æton ðone ẏlcan gastlican mete. ⁊ hi ealle druncon ðone gastlican drenc; Ne cƿæþ he na lichamlice. ac gastlice;

yeres Gods people. And the cleare water which did then runne from the stone in the wildernes, was truly his bloud, as Paul wrote one summe of his epistles. *Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducauerunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt*, &c. All our fathers ate in the wildernes the same ghostlye meate, and dranke the same ghostly drinke. They dranke of that gostly stone, and that stone was Christ. The apostle hath said as you now haue heard, that they all did eate the same ghostly meate, and they all did drinke the same ghostly drinke. And he sayth not

fœderis, ut manna et aqua, Veteris). qui per quadraginta annos populum Dei cibavit——(Videtur deessse [erat corpus ejus]). Et aqua illa limpida erat quidem sanguis ejus, quæ de petra illa in deserto tunc effluxit; prout Paulus in quadam (1 Cor. x. 1, &c.) Epistola sua scripserat: *Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducaverunt. Et omnes eundem potum spiritualem biberunt ; bibebant autem de spirituali petra : petra autem illa, erat Christus.* Apostolus dixit, sicut audivistis modo, quod omnes illi eandem escam spiritualem manducaverint; et omnes illi eundem potum spiritualem biberint; non dixit ille, (Nota,) corporaliter, sed spiritualiter: non erat Christus adhuc natus, neque

Næs Crist ða gẏt geboren. ne his blod næs agoten. þa þæt Israhela folc geæt ðone mete. ⁊ of ðam stane dranc. ⁊ se stan næs lichamlice Crist þeah he swa cwæde; Hit wæron þa ẏlcan gerẏnu on þære ealdan æ. ⁊ hi gastlice getacnodon · ðæt gastlice husel ures hælendes lichaman. ðe we halgiaþ nu.

bodely but ghostly. And Christ was not yet borne, nor hys bloud shedde, when that the people of Israell ate that meat, and drank of that stone. And the stone was not bodelye Christ though he so sayd. It was the same mistery in the olde law, and they did ghostlye signifie that ghostly housell of our Savioures body which we consecrate now. Apud *Testimonium Antiquitatis*, fol. 46.b.

sanguis ejus effusus. Tunc populus ille Israeliticus, cibum illum spiritualem manducavit; et de petra illa bibit; neque erat petra illa Christus (Nota) corporaliter, quamvis (Sensum verborum Christi rimandum voluit) ita locutus est. Eadem erant veteris legis sacramenta: et spiritualiter significabant Eucharistiam illam corporis Servatoris nostri, quam nunc consecramus.

EX ÆLFRICI EPISTOLA

Ad Wulfsinum episcopum Schirburnensem, Saxonice scripta, cum Interpretatione Anglica, et Abrahami Wheloci Interpretatione Latina.

Sume preostas healdaþ þæt husel ðe biþ on easter dæg gehalgod ofer gear to seocum mannum. ac hi misdoþ swẏþe deope. ꝥ ðæt ha-

Some pristes keepe the housell that is consecrate on Easter day all the yere for syke men. But they do greatelye amysse, bycause it waxeth ho-

Sacerdotes quidam Eucharistiam, quæ die paschali consecrata fuit per annum [sequentem] ægrotis reservant, sed perquam

liᵹe husel sceole fẏneᵹian. ⁊ nellaþ underſtandan hu mẏcele dædbote seo pœnitentialis tæcþ be ðam. ᵹif dæt husel biþ fẏniᵹ. oþþe hæƿen. oþþe ᵹif hit forloren biþ. oþþe ᵹif mus. oþþe nẏtenu durh ᵹẏmeleaste hit etaþ; Man sceal healden þæt haliᵹe husel mid micelre ᵹẏmene ⁊ ne forhealdan hit. ac halᵹian oðer edniƿe to sceocum mannum. a. embe vii. niht. oððe embe xiiii. niht ꝥ hit huru fẏniᵹ ne sẏ. forðon þe eal sƿa haliᵹ bið ꝥ husel þe nu to dæᵹ ƿæs ᵹehalᵹod. sƿa ꝥ þe on easter dæᵹ ƿæs ᵹehalᵹod; Ðæt husel is Cristes lichama na lichamlice ac ᵹastlice; Na

rye. And these wyll not vnderstand how greuous penaunce the pœnitentiall booke teacheth by thys; if the housell become horye or rotten: or yf it be lost: or be eaten of myse or of beastes by neglygence. men shal reserue more carefullye that holy housell, and not reserue it to longe, but consecrate other of newe for syckemen alwayes wythin a weke or a fortnight that it be not somuch as horye. For so holy is the housell which to day is hallowed as that whyche on Easter daye was hallowed. That housell is Christes bodye not bodylye, but ghostlye. Not

profunde peccant, quod sacra Encharistia mucesserit, nollentque intelligere quantam pœnitentiam pœnitentialis [liber] huic [rei] præscribat; si sacra Eucharistia fieret mucida sive periret, sive mus bestiave [aliqua] per incuriam [sacerdotis] illam absumeret. Sacram Eucharistiam diligentia magna quisque custodiat: nec illam amittat, alteram vero ægrotis consecret semper, ante unam vel duas circiter septimanas, ne saltem mucescat. *Quoniam illa Eucharistia, quæ nunc hodie consecrabatur, æque sacra est atque illa quæ consecrata erat die Paschali.* Illa Eucharistia non est corpus Christi corporaliter sed spiritualiter; non cor-

se lichama ðe he on ðrowode. ac se lichama ðe he embe spræc. ða ða he bletsode hlaf and win to husle anre nihte ær his ðrowunge. and cwæþ be ðam gebletsode hlafe. ðis is min lichama. and eft be ðam halgan wine. ðis is min blode þe biþ for manegum agoten on sẏnna forgẏfennesse; Vnderstandaþ nu ꝥ se drihten ðe mihte awendon ðone hlaf ær his ðrowunge to his lichaman. and ꝥ win to his blode gastlice. ðæt se ẏlca dæghwamlice bletsaþ ðurh wacerda handa hlaf ⁊ win to his gastlican lichaman. and to his gastlican blode. Apud *Testimonium Antiquitatis*, fol. 43.b.

the body which he suffred in, but the bodye of which he speake, when he blessed bread and wyne to housel a night before his suffring, and sayd by the blessed breade thys is my bodye, and agayne by the holye wyne thys is my bloude, whiche is shedd for manye in forgeuenes of sinnes. Vnderstand nowe that the Lord, who could turne that bread before his suffring to his body, and that wyne to his bloude ghostlye: that the selfe same Lorde blesseth dayly throughe the priestes handes bread and wine to his ghostly body, and to his ghostly bloud.

pus illud quo passus est, sed corpus illud de quo locutus est; quando panem et vinum in Eucharistiam nocte una ante passionem suam consecraverat; dixeratque de pane consecrato, Hoc est corpus meum. Iterumque de vino consecrato, Hic est sanguis meus, qui pro multis effusus est in remissionem peccatorum. Nunc autem intelligite, quod Dominus, qui panem illum ante passionem suam in corpus suum mutare potuisset; vinumque illud in sanguinem suum; spiritualiter: idem (Dominus) per manus sacerdotis panem et vinum in corpus suum spirituale, et in sanguinem suum spiritualem sit quotidie consecratus.

IN

ÆLFRICI ABBATIS

EPISTOLAS

ANNOTATIONES.

P. 519. l. 2. ÆLFRICI ABBATIS] Cavius in *Historia Literaria*, vol. II. voce Ælfricus, sive Alfricus, p. 109. "Vir "erat Ælfricus noster supra communem sui sæculi sortem "in theologicis, nec minus in grammaticis (*Grammaticus* "inde dictus) eruditus: tantam exinde apud populares suos "famam adeptus, ut sermones ab eo scripti, vel Saxonice "versi, in ecclesiis publice legi juberentur; atque ex ipsius "epistolis haud paucæ in vetustum ecclesiæ Anglicanæ "synodicon cooptarentur. Vir prudens, pius, et religionis "Christianæ zelo fervidus, ad scientiam, fidem, et pietatem "Christianam ævo rudi barbaroque promovendam natus. "In contexendis sermonibus, populo diebus festis Dominicisve, lingua Saxonica, prælegendis, partim SS. patrum "scriptis decerptis, partim de suo additis, incredibilem "plane posuit diligentiam. Quorum integri codices in bibliothecis nostris adhuc delitescunt. Nec minore usus est "studio et labore in S. scripturæ libris in patrium sermonem transferendis. Extat in bibliotheca Bodleiana, ne "de aliis dicam, ejus Pentateuchus, cum libris Josuæ et "Judicum. Præfationem Genesews Saxonice et Latine "extulit Whartonus noster Auctuar. ad Hist. Dogmat. Usser. p. 380." Ab editore libelli, cui titulus *Testimonium Antiquitatis*, fol. 43. a. in quo epistolarum, quæ profero, fragmenta extant, scriptor hic sæculi decimi Ælfricus S. Albani et Malmsburiæ abbas appellatur. Utrum vero abbatiarum nominatarum, an potius Wintoniæ, vel Egneshamiæ, vel denique Abendoniæ, præfectus extiterit Ælfricus, disputant inter se Usserius, Whartonus, Cavius, alii, de duobus, vel fortasse pluribus, viris ejusdem nominis dissentes. Harum autem epistolarum auctorem fuisse Ælfricum Batam, seu Puttam, forsitan primo Wintoniensem

præfectum, deinde archiepiscopum Eboracensem, censet vir cl. Edv. Moresus in Commentario, Anglica lingua haud ita pridem edito, *de Ælfrico Dorobernensi archiepiscopo*, cap. viii. pp. 67, 68.

P. 519. l. 3. Epistolis] Quæ Ælfrici hic sequuntur Opuscula, videlicet Epistola Latina ad Wulfstanum archiepiscopum Eboracensem; Prologus nonnullarum epistolarum ejus canonicarum; Epistolarumque ad Wulfstanum et Wulfsinum Saxonicarum particulæ; auspice Matthæo Parkero archiepiscopo Cantuariensi anno 1567 Londini edita sunt. In eodem porro libello extant Ælfrici *Homilia Saxonica in die Paschæ, et Oratio Dominica, Symbolum Fidei Apostolicum, Decalogus*que ead. lingua Saxonica omnia conscripta. Libelli titulus est, *A Testimonie of Antiquitie, shewing the auncient fayth in the church of England, touching the sacrament of the body and bloude of the Lord, here publikely preached, and also received in the Saxons tyme above* 600 *years agoe. Imprinted at London by John Day, dwelling over Aldersgate beneath S. Martyn's.* Titulum hunc sequitur Præfatio erudita, ἀνεπίγραφος quidem, sed Joscelino viro doctissimo, qui a secretis fuit eidem archiepiscopo, a nonnullis attributa. Cum vero res eædem narrentur, et in rebus narrandis omnia congruant cum hac præfatione, in Martyrologio Joannis Foxi, quod pleraque horum Ælfrici excerptorum præstat, nulla tamen præfationis facta mentione, fert mea opinio, ipsum Foxum, qui favente archiepiscopo anno 1571 Evangeliorum interpretationem Saxonicam typis imprimendam curavit, præfationem certe partim conscripsisse. Quinetiam extant in Martyrologio hæc verba Foxi; "There "is yet remaining one certain piece, a fragment of an Epistle "of Elfricus in the library of Worcester, wherein so much "as maketh against the matter of transubstantiation, we "found (*nos invenimus*) in the middle of the said Latin "Epistle utterly rased out, so that no letter, nor piece of a "letter doth there appear." Foxi *Martyrolog.* vol. II. p. 378. edit. an. 1684. Confer verba Præfationis *Testimonii Antiquitatis*, fol. 4. b. et fol. 55. a. Superest adhuc, ut infra ostendi, liber hic Vigorniensis. Quoquo modo se res habeat, Joscelinusne solus, an alius cum eo, an potius Matthæus ipse Parkerus, ut censet Strypius in *Vita* ejus, I. iii. 15. pag. 473. præfationis auctor fuerit, *Testimonium* ipsum Gulielmus Lisleius annis 1623 et 1638, præposito Ælfrici tractatu Saxonico *de Veteri et Novo Testamento*, denuo typis excudit. Quem secutus Abrahamus Whelocus, anno 1644 fragmenta illa in *Testimonio* collocata epistolarum

Ælfrici ad Wulfstanum et Wulfsinum, Saxonica lingua conscriptarum, una cum interpretatione sua Latina, retulit in Notas ad Bedæ *Historiam Ecclesiasticam* pag. 332—335. Porro autem plus vice simplici prodiit, omissis vero Saxonicis verbis, Testimonium istud Antiquitatis. Ita memoratur editio ejus, quæ anno 1736 typis impressa est, in *Bibliothecæ Parrianæ Catalogo*, cui quidem libro hoc adnotaverat celeberrimus ejus possessor; "In this book the "opinions of the Saxon church upon the sacrament are "manifested by a Latin epistle of Ælfric to Wolfstane. "Every enlightened member of the church of England "should read it." p. 619. Hæc vir abundanti ingenio et literatissimus. Idem de hac re sensisse videbis ipsos ecclesiæ præsules, nam fine opusculi omnes partes libelli veras ac germanas esse quindecim episcopi subscriptione sua testari dignati sunt. Denique anno superiore attulit vir reverendus Henricus Soames in *Concionibus Bamptonianis*, seu doctis suis *Disquisitionibus de Ecclesiæ Anglo-Saxonicæ Dogmatibus*, plurimos Ælfrici locos ad eucharistiam pertinentes. Vid. notas ejus, p. 421—441.

P. 519. l. 5. Ex Epistola ad Wulfstanum] De hac epistola ad Wulfstanum Latine scripta positum est istud in *Testimonio Antiquitatis*——*his* (Ælfric's) *latyne epistle, which is recorded in bokes fayre written of olde in the cathedral churches of Worcester and Excester*. fol. 54. a. Nimirum, reperta est epistola, non tantum, ut jam dixi, in libro olim Vigorniensi, sed et in codice MSto nunc numerato cxc. 10. *Sermone ad Sacerdotes*, qui bibliothecæ est Collegii Corporis Christi Cantabrigiæ. Hic olim fuit penes ecclesiam Exoniensem, a Leofrico primo ejus episcopo donatus, ut in præfatione *Testimonii* de eo ostenditur, fol. 10—12. sed venerat in possessionem utriusque codicis Parkerus archiepiscopus, qui libros suos MStos, quantivis pretii! Collegio Corporis Christi donavit.

Ibid. l. 26. Et reponite] Vetustissimis quoque temporibus conservari solitum esse à Christianis, ob diversas causas, panem eucharisticum, ostendunt Justinus *Apol.* I. §. 87. Tertullianus *de Oratione*, cap. 19. supra pag. 109. Irenæus apud Eusebium *Hist. Eccl.* v. 24. Dionysiusque Alex. apud eundem Eusebium vi. 44.

P. 520. l. 15. Non sit tamen hoc sacrificium—apostolus ait] Extat quidem *sit* in *Testimonii Antiqui* tam editione principe quam Lisleiana, imo in MSto modo memorato Cantabrigiensi; non *fit*, quomodo locum representavit cl. Jacobus Nasmith. in Catalogo statim post memorando, in re-

censione sua codicis Vigorniensis CCLXV. 11; posuit vero Foxus in *Martyrologio* suo vol. II. pag. 378. *Non est tamen hoc sacrificium.* Confer verba in utraque epistola Saxonica pagg. 525. 529. Ad oram autem fol. 55. b. *Testimonii* hæc verba posita sunt, *The words inclosed betweene the two halfe circles (Non sit—apostolus ait) some had rased out of Worceter booke, but they are restored agayne out of a booke of Exeter church.* Vide et Præfat. *Testimonii* fol. 4. b. Hodieque superest, ut bis ante dixi, hic liber Vigorniensis sæculo undecimo scriptus, inter codices Parkeranos, numero CCLXV. signatus, ad quem hoc annotavit in *Catalogo* suo eorundem librorum cl. Nasmith. p. 311. " *Non fit——de petra fluxit.* Ultimum hunc locum " a papista quodam olim abrasum e veteri libro Exoniensis " bibliothecæ fuisse restitutum testatur in margine quidam " neotericus." Manu, ut videtur, Joscelini, de quo supra, notam marginalem scriptam fuisse, ait Humphredus Wanleius in vol. II. *Thesauri Hickesiani* pag. 109. addens, codicem Exoniensem nunc esse ejusdem bibliothecæ. Vid. supra.

P. 521. l. 2. Epistola brevis, seu Prologus] Collocata est hæc epistola brevis in *Testimonio Antiquitatis* fol. 53. b. usque ad vocem *proferentes;* atque ibidem prologus hic dicitur præpositus esse epistolæ Saxonicæ ad Wulfstanum, cujus fragmentum apud *Testimonium* allatum fuerat, sicut alii cuidam Ælfrici epistolæ Saxonicæ. Verba sunt *Testimonii, —a shorte Latyne Epistle set before this, and one other of his Saxon Epistles.* Protuli ego prologum istum, sed integrum, ex cl. Wanleii opere supra dicto pag. 22. ubi præfixus idem est, sicut apud Davidis Wilkinsii *Leges Anglo-Saxonicas* pag. 161. aliis duabus epistolis Ælfrici canonicis. Sumptus ille est e codice antiquo bibliothecæ Bodleianæ a Wanleio, in quo recte scribitur, *quia si præco tacet,* pro illis, *quasi præco tacet,* quæ extant in MSto C.C.C. Cant. et apud Wilkinsium. Interea neque hic prologus, neque epistolæ Latinæ Fragmentum superius collocatum, si modo breve illud, quod abrasum est, sed ex libro Exoniensi suppletum, excipiatur, a Foxo in *Martyrologio* suo positum est.

Ibid. l. 18. Ex ÆLFRICI EPISTOLA ad Wulfstanum] Hæc epistola, et altera ad Wulfsinum, referente auctore Præfationis ad *Testimonium Antiquitatis,* in duobus Vigorniensis ecclesiæ libris extabat, uno eorum Saxonico, altero fere Latino, qui ambo adhuc superesse videntur. De hoc altero jam dixi. Utræque itidem epistolæ cum Saxonicæ tum Latinæ in libro canonum MSto penes ecclesiam Exoniensem

comprehensæ esse ibidem referuntur. Vid. Præfat. fol. 10.a. Cumque, ut dixi, cl. Wanleius in opere jam ante laudato pag. 109. verbis de sacramento adductis ex Latina ad hunc Wulfstanum epistola nos monuerit, codicem Exoniensem nunc esse Collegii Corporis Christi, et inscribi L. 72. (12.) hoc quidem de MSto nota cxc. signato intelligendum est, in quo reperta esse omnia hæc verba epistolæ Saxonicæ ad Wulfstanum, certiorem me facere dignatus est reverendus Collegii præfectus. Extant illa sub titulo, *Secunda epistola, quando dividis chrisma*, sed in *Catalogo Nasmithano* p. 273. post sectionem 24. vox *Saxonice* omissa est. Adhæc cel. Hickesius in vol. priori *Thesauri* sui p. 58. verba eadem de sacramento lingua Saxonica proferens nos refert ad hæc testimonia, quæ Lisleiana minus accurate appellat, tum vero ad librum MS. Bodleianum inter codices Junianos. Codex hic in *Catalogo Libb. MSS. Biblioth. Bodleianæ* p. 257. postremus est codicum Francisci Junii viri cl. num. 121. signatus, in quo reperta sunt excerpta epistolarum Saxon. Ælfrici ad Wulfsinum et Wulfstanum, quæ in *Testimonio Antiquitatis* eduntur. Hoc de eo posuit Wanleius, "Codex opt. notæ membran. qui haud ita pridem ad ecclesiam spectabat Wigorn. ideoque cod. Wigorn. nuncupatur," p. 45. Et p. 58. adnotationem quandam commemorat, quam manu Matthæi Parkeri scriptam putat. Integrior est quam MS. ille Cantabrigiensis modo memoratus. Quæ vero epistola Latina in hoc codice Juniano his præmissa est, non est illa ad Wulfstanum in *Testimonio Antiquitatis* collocata, sed alia quædam ad Wulfsinum scripta, præfixa autem canonibus Ælfrici in vol. primo *Conciliorum Britannicorum* a Wilkinsio editorum pag. 250.

P. 524. l. 6. halȝienne.] Interpositum est hoc loco in codice Juniano aliud præterea mandatum, ut tam epistolæ quam evangelii in missa lector servet jejunium.

P. 525. l. 12. And yet the lively bread is not bodely so &c.] Idem cum supra statuit Ælfricus in epistola Latina, tum infra in epistola ad Wulfsinum pag. 529. Vide et Homiliæ in die Paschæ, quod mox affero, Fragmentum.

P. 527. l. 23. Ex ÆLFRICI EPISTOLA ad Wulfsinum] Huic fragmento præpositum est lemma istud in *Testimonio Antiquitatis* fol. 43.a. *Here followeth the wordes of Elfrike Abbot of S. Albons and also of Malmesberye, taken out of his epistle written to Wulfsine byshop of Scyrburne. It is founde in a booke of the olde Saxon tounge, wherin be xliii chapters, of Canons and ecclesiasticall Constitutions, and also Liber pœnitentialis, that is, a pœnitential booke, or*

shrifte booke, devided into iiii other bokes, the epistle is set for (before) *the* 30 *chapter of the fourth boke, intituled* be ppeoſt ſinoþe *that is, a Synode concering priestes :* (vid. not. ad Epist. ad Wulfstanum, nam codex Bodleianus hîc designari videtur.) *and this epistle is also in a canon boke of the Churche of Exeter.* Edita est hæc epistola ad Wulfsinum Saxonice et Latine, cum hoc titulo, *Liber Canonum Ecclesiasticorum*, a cl. Wilkinsio in *Legibus Anglo-Saxonicis*, Londini 1721. pag. 153—160. qui desumpsit eam ex cod. membraneo C.C.C.C. S.12. olim, ut Wanleio præeunte ait, Exoniensis ecclesiæ peculio, et circa tempora conquisitionis Angliæ scripto. Numero CXCI in Catalogo Nasmithano signatur. Finem autem versus canonicæ hujus epistolæ, excerptum istud, quod hic habes, extat. Porro eandem particulam cæterosque canones lingua quoque Anglica ediderat cl. Joannes Johnsonus in volumine primo *Legum Ecclesiasticarum* Londini an. 1720, eamque desumptam a se testatur ex codice ejusdem Collegii Corporis Christi. Cæterum alii canones, ut paulo ante dixi, ad eundem Wulfsinum cum brevi epistola ab Ælfrico missi, extant apud *Concilia Magnæ Britanniæ et Hiberniæ* a Wilkinsio adornata, vol. I. p. 250—255.

Si minus necesse est, post indicatos codices, in quibus supersunt hæ magni momenti ῥήσεις, expedit tamen, attestationem afferre, quæ addita his opusculis Ælfrici in *Testimonio Antiquitatis* sic concluditur.—*That this foresayd Saxon Homely* (*in die* paschæ, quæ quidem homilia primo loco ibidem posita est) *with the other testimonies before alleadged, doe fullye agree to the olde auncient bookes* (*wherof some bee written in the olde Saxon and some in the Lattyne*) *from whence they are taken : these here under written, upon diligent perusing and comparing the same, have found by conference, that they are truely put forth in print without any adding or withdrawing any thing for the more faithful reporting of the same, and therefore for the better credite hereof have subscribed their names. Matthewe Archbyshop of Canterburye, Thomas Archbyshop of Yorke,* &c. &c. (Sequuntur nomina tredecim episcoporum) *with divers other personages of honour and credite subscribing their names, the recorde wherof remaines in the handes of the most reverend father Matthewe Archbishop of Canterburye.* Ex quibus verbis apparet, cum Homiliam Paschalem, tum vero cætera monumenta in libello isto typis impressa, approbatione cohonestata fuisse quindecim Anglicæ ecclesiæ episcoporum, aliorumque virorum primariorum, testantium reperisse se

eadem cum libris, unde prodierant, antiquis, Saxonicis et Latinis, omnino convenientia, lectis iis diligenter, atque inter se collatis. Istam vero Homiliam Paschalem, quæ, ut alia exemplaria in hac re prætereàm, in codice quoque MSto bibliothecæ publicæ Cantabrigiensis extat, Abrahamus Whelocus in Notis ad Bedæ *Hist. Eccl.* p. 462. Saxonice et Latine edidit, cum hac epigraphe, *Liber Catholicorum Sermonum Anglicè, in ecclesia per annum recitandus.* Porro de eodem opere, cujus auctor Ælfricus archiepiscopus Cantuariensis extitisse a multis censetur, hæc inter alia Cavius scripsit in *Hist. Literaria* vol. II. p. 110. " In sermone de Sacrifi-" cio, eoque satis prolixo, qui in die Paschatis solenni co-" ram populo recitari solebat, id pene unice agit, *ut osten-" dat nos spiritualiter corpus Christi gustare, ejusque san-" guinem bibere, cum vera fide sacram illam gustemus " Eucharistiam: panem et vinum non posse per ullam be-" nedictionem in Christi corpus et sanguinem mutari: vere " quidem Christi corpus et sanguinem esse, non tamen cor-" poraliter sed spiritualiter: esse quidem Eucharistiam " quæ ad altare Dei consecratur commemorationem corpo-" ris Christi quod pro nobis obtulit, et sanguinis sui quem " pro nobis fudit, corpus sanguinemque Christi non corpo-" raliter, sed spiritualiter; nec disputandum, quî hoc fieri " posset, sed quod ita fiat nostra fide esse tenendum.* Ve-" rum integrum sermonem exscribere necesse sit, si modo " omnia quæ huc spectant excerpere velimus." Ita ille. Ipsa autem Ælfrici verba ex Saxonica in Anglicam et Latinam linguas conversa huc transferam. *It* (the housell, or offering) *is naturally corruptible bread, and corruptible wine: and is by myghte of God's worde truely Christes bodye, and hys bloude; not so notwithstanding bodely, but ghostly. Much is betwixte the body Christ suffered in, and the bodye that is halowed to housell. The body truely that Christ suffered in was borne of the flesh of Mary, with bloud, and with bone, with skinne, and with synowes, in humane limmes, with a reasonable soule living: and his ghostlye body, which we call the housell, is gathered of many cornes: without bloude, and bone, without lymme, without soule. and therfore nothing is to be understand therein bodelye, but all is ghostlye to be understande.* Testimonii Antiq. fol. 17. a. *Naturâ* (eucharistia) *panis est corruptibilis, et vinum corruptibile, et per* (Sax. juxta) *Divini verbi veritatem vere Christi corpus, et sanguis ejus, non tamen corporaliter, sed spiritualiter. Multum distat inter corpus illud, in quo Christus passus est, et corpus illud*

quod in eucharistiam consecratur: corpus quidem illud in quo Christus passus est, de carne Mariæ nascebatur cum sanguine ossibusque, cum pelle nervisque, in membris humanis spiritu rationali animatum: corpus autem suum spirituale, quod vocamus eucharistiam, de granis multis absque sanguine et osse, absque membro et anima colligitur: nihil autem inest propterea intelligendum corporaliter, verum omne est spiritualiter intelligendum. Sic Homiliasta. At vero Joannes Lingardus, doctus in primis et disertus scriptor, id nuper conatus est ostendere, quod et alii ante eum communionis Romanæ asseclæ aggressi fuerant, constare posse, imo bene congruere, hæc Ælfrici verba, nam tacet epistolas illas vir clarus, cum dogmate transubstantiationis eucharisticæ, quod apud Romanistas receptum est. Vide *Antiquitates* ejus *Anglo-Saxonicæ Ecclesiæ*, in Notis pag. 497—506. edit. secundæ. Etenim commentatum esse de hoc mysterio Ælfricum duce atque magistro celebri illo Bertramo, seu Ratramno, ait ibi Lingardus; neque hoc quidem a vero distat; cum plurima ad verbum ex illo sumpserit Ælfricus. Sed interea hunc ipsum Ratramnum, postquam libellus ejus de Eucharistia a Boilavio doctore Sorbonico in linguam Gallicam exeunte sæculo decimo septimo conversus fuerat, plus Calvinistam fuisse, quam Calvinum ipsum (*Rhatram est plus Calviniste, que Calvin même*) pronuntiavit eruditissimus ille Longueruæus. Vide *Longueruana*, p. 72. *Quæ a se differunt*, (Ratramni verba sunt, cap. lxxvi.) *idem non sunt. Corpus Christi quod mortuum est, et resurrexit, et immortale factum, jam non moritur, et mors illi ultra non dominabitur, æternum est, nec jam passibile. Hoc autem quod in ecclesia celebratur, temporale est, non æternum; corruptibile est, non incorruptum.* Et supra in c. liv. *Secundum creaturarum substantiam, quod fuerunt ante consecrationem, hoc et postea consistunt. Panis et vinum prius extitere, in qua etiam specie jam consecrata permanere videntur. Est ergo interius commutatum Spiritus S. potenti virtute, quod fides aspicit, animam pascit, æternæ vitæ substantiam subministrat.* Quomodo hæc conveniant cum concilii Tridentini de Transubstantiatione decreto, quod apponam, alii viderint.—*Sancta hæc synodus declarat, per consecrationem panis et vini conversionem fieri totius substantiæ panis in substantiam corporis Christi Domini nostri, et totius substantiæ vini in substantiam sanguinis ejus, quæ conversio convenienter et proprie a sancta catholica ecclesia Transubstantiatio est appellata. Concil. Trident.* sect. XIII. cap. iv. de Eucharistia pag. 102. ed. Venet.

1780. Verum enimvero, nisi me omnia fallunt, ansam dedit ad conatus istos conciliandi Ratramnum, aliosque auctores, cum hoc de transubstantiatione scito vera ac realis, sed spiritualis, seu sacramentalis, corporis Christi in eucharistia manducatio; quam docet consentiens cum plurimis theologis, tam veteribus quam recentioribus, idem Ratramnus.

APPENDIX.

μὲν ἐκινήθη καὶ ἐξετάσθη, τίνα δὲ ἔδοξε καὶ ἐκρατύνθη· πρῶτον μὲν οὖν ἐξ ἁπάντων ἐξητάσθη τὰ κατὰ τὴν ἀσέβειαν, καὶ τὴν παρανομίαν Ἀρείου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου. καὶ παμψηφεὶ ἔδοξεν ἀναθεματισθῆναι τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ δόξαν, καὶ τὰ ῥήματα καὶ τὰ ὀνόματα τὰ βλάσφημα, οἷς ἐκέχρητο βλασφημῶν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ εἶναι ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν. καὶ αὐτεξουσιότητι κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντος· καὶ κτίσμα καὶ ποίημα ὀνομάζοντος· ἅπαντα ταῦτα[b] ἀνεθεμάτισεν ἡ ἁγία σύνοδος, οὐδὲ ὅσον ἀκοῦσαι τῆς ἀσεβοῦς δόξης ἢ ἀπονοίας καὶ τῶν βλασφήμων ῥημάτων, ἀνασχομένη· καὶ τὰ μὲν κατ' ἐκείνου οἵου τέλους τετύχηκε, πάντως ἢ ἀκηκόατε ἢ ἀκούσεσθε, ἵνα μὴ δόξωμεν ἐπεμβαίνειν ἀνδρὶ δι' οἰκείαν ἁμαρτίαν ἄξια τὰ ἐπίχειρα κομισαμένῳ· τοσοῦτον δὲ ἴσχυσε αὐτοῦ ἡ ἀσέβεια, ὡς καὶ παραπολέσαι Θεωνᾶν ἀπὸ Μαρμαρικῆς, καὶ Σεκοῦνδον ἀπὸ Πτολεμαΐδος. τῶν

nam proposita atque examinata, quænam item decreta ac stabilita sint. Primum igitur habita est quæstio coram piissimo principe Constantino, de impietate ac perversitate Arii et sociorum ejus. Cunctisque suffragantibus placuit, ut impia ejus opinio anathemate damnaretur, verbaque ac nomina blasphemiæ plena, quibus utebatur, dicens Filium Dei ortum ex nihilo, et fuisse aliquando tempus cum non esset, et pro arbitrii libertate eum vitii ac virtutis capacem esse: et creaturam illum vocans atque facturam. Hæc omnia anathemate damnavit sanctissima synodus, opinionis hujus impietatem atque amentiam, et verba blasphemiæ plena, ne audire quidem patienter sustinens. Et ea quidem quæ adversus illum gesta sunt, vel comperistis jam, vel brevi comperturi estis: ne nos insultare videamur homini, qui sceleris sui dignam mercedem recepit. Tantam vero vim habuit ejus impietas, ut Theonam Marmaricæ et Secundum Ptolemaidis episcopum,

[b] Ita Nicephorus, lib. VIII. Hist. Eccl. c. 24. Deest ταῦτα apud Socrat.

γὰρ αὐτῶν κἀκεῖνοι τετυχήκασιν. ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις, τῆς μὲν κακοδοξίας ἐκείνης καὶ ἀσεβείας, καὶ τῆς βλασφημίας, καὶ τῶν προσώπων τῶν τολμησάντων διάστασιν καὶ διαίρεσιν ποιήσασθαι τοῦ εἰρηνευομένου ἄνωθεν λαοῦ, ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς· ἐλείπετο δὲ τὸ κατὰ τὴν προπέτειαν Μελιτίου[c], καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων. καὶ περὶ τούτου τοῦ μέρους ἃ ἔδοξε τῇ συνόδῳ, ἐμφανίζομεν ὑμῖν ἀγαπητοὶ ἀδελφοί. ἔδοξεν οὖν Μελίτιον μὲν, φιλανθρωπότερον κινηθείσης τῆς συνόδου· κατὰ γὰρ τὸν ἀκριβῆ λόγον, οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιος ἦν· μένειν ἐν τῇ πόλει ἑαυτοῦ, καὶ μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν αὐτὸν, μήτε χειροθετεῖν, μήτε προχειρίζεσθαι, μήτε ἐν χώρᾳ μήτε ἐν πόλει ἑτέρᾳ φαίνεσθαι, ταύτης τῆς προφάσεως ἕνεκα· ψιλὸν δὲ τὸ ὄνομα τῆς τιμῆς κεκτῆσθαι. τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατασταθέντας, μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ βεβαιωθέντας κοινωνῆσαι ἐπὶ τούτοις, ἐφ' ᾧτε ἔχειν μὲν αὐτοὺς τὴν τιμὴν καὶ λειτουργίαν, δευτέρους δὲ εἶναι ἐξάπαντος πάντων τῶν ἐν ἑκάστῃ παροικίᾳ τε

secum in exitium pertraxerit. Nam et in istos, eadem quæ in illum lata sententia est. Sed quoniam omnipotentis Dei gratia, pravitate quidem illius opinionis et impietate atque blasphemia, et iis hominibus qui in populo antehac pacato turbas ac discidia concitare ausi fuerant, vos jam liberavit; Melitii vero et eorum qui ab illo ordinati sunt, adhuc reliqua erat contumacia: de his etiam quid statuerit synodus, vobis significamus, fratres carissimi. Placuit igitur clementius erga Melitium agente synodo: summo enim jure nullam veniam merebatur: ut is in civitate sua maneat, nec ullam habeat aut manus imponendi aut eligendi potestatem; nec hujus rei causa aut in vico, aut in urbe ulla compareat; sed nudum honoris sui nomen retineat. Ii vero qui ab ipso constituti sunt, sanctiore ordinatione confirmati, ad communionem admittantur, ea lege ut honorem quidem ac ministerium suum retineant: secundo tamen semper loco sint ab iis

[c] De schismate Melitiano, Reliquiæ Sacr. III. 381—384. et 390—401.

καὶ ἐκκλησίᾳ ἐξεταζομένων, τῶν ὑπὸ τοῦ τιμιωτάτου καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀλεξάνδρου προκεχειρισμένων· ὥστε τούτοις μὲν[c], μηδεμίαν ἐξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρέσκοντας αὐτοῖς προχειρίζεσθαι, ἢ ὑποβάλλειν ὀνόματα, ἢ ὅλως ποιεῖν τι χωρὶς γνώμης τῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπων[d], τῶν ὑπὸ Ἀλέξανδρον· τοὺς δὲ χάριτι Θεοῦ καὶ εὐχαῖς ὑμετέραις ἐν μηδενὶ σχίσματι εὑρεθέντας, ἀλλὰ ἀκηλιδώτους ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὄντας, καὶ ἐξουσίαν ἔχειν προχειρίζεσθαι, καὶ ὀνόματα ἐπιλέγεσθαι τῶν ἀξίων τοῦ κλήρου, καὶ ὅλως πάντα ποιεῖν κατὰ νόμον καὶ θεσμὸν τὸν ἐκκλησιαστικόν· εἰ δέ τινας συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τηνικαῦτα προσαναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος, τοὺς ἄρτι προσληφθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο, συνεπιψηφίζοντος αὐτῷ καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου. τοῦτο δὲ τοῖς μὲν ἄλλοις πᾶσι συνεχωρήθη· ἐπὶ δὲ τοῦ Μελιτίου

omnibus, qui in unaquaque parœcia et ecclesia versantur, a carissimo collega nostro Alexandro prius ordinati. Adeo ut his quidem nulla facultas suppetat quos visum fuerit eligendi, aut nomen cujuspiam suggerendi, aut omnino quicquam gerendi sine consensu episcopi catholicæ ecclesiæ qui Alexandro subjectus est. Illi vero qui Dei juvante gratia vestrisque precationibus, nulla unquam in schismate deprehensi sunt, sed in catholica et apostolica ecclesia absque labe ulla perseverant, potestatem habeant eligendi, et proponendi nomina eorum qui in clerum allegi meruerint; cuncta denique peregendi juxta legem et sanctionem ecclesiæ. Quod si quempiam eorum qui in ecclesia censentur, diem suum obire contigerit; tum in defuncti locum atque honorem provehantur ii qui nuper adsciti sunt, modo digni videantur, et populus eos eligat, suffragante nihilominus plebisque judicium confirmante Alexandrinæ urbis episcopo. Et aliis quidem omnibus id

c Ita Theodoret. pro ὡς πρὸς τούτοις δέ.
d Ita Theodoret. probante Valesio, pro τοῦ τῆς—ἐπισκόπου.

προσώπου οὐκέτι τὰ αὐτὰ ἔδοξε, διὰ τὴν ἀνέκαθεν αὐτοῦ ἀταξίαν, καὶ διὰ τὸ πρόχειρον καὶ προπετὲς τῆς γνώμης, ἵνα μηδεμία ἐξουσία ἢ αὐθεντία αὐτῷ δοθείη, ἀνθρώπῳ δυναμένῳ πάλιν τὰς αὐτὰς ἀταξίας ἐμποιῆσαι· ταῦτα ἐστὶ τὰ ἐξαίρετα καὶ διαφέροντα τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τῇ ἁγιωτάτῃ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ· εἰ δέ τι ἄλλο ἐκανονίσθη ἢ ἐδογματίσθη, συμπαρόντος τοῦ κυρίου καὶ τιμιωτάτου συλλειτουργοῦ καὶ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἀλεξάνδρου, αὐτὸς παρὼν ἀκριβέστερον ἀνοίσει πρὸς ὑμᾶς, ἅτε δὲ καὶ κύριος καὶ κοινωνὸς τῶν γεγενημένων τυγχάνων. εὐαγγελιζόμεθα δὲ ὑμῖν, περὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἁγιωτάτου πάσχα, ὅτι ὑμετέραις εὐχαῖς κατωρθώθη καὶ τοῦτο τὸ μέρος. ὥς τε πάντας τοὺς ἐν τῇ ἑῴα ἀδελφοὺς, τοὺς μετὰ τῶν Ἰουδαίων τὸ πρότερον ποιοῦντας, συμφώνως Ῥωμαίοις καὶ ὑμῖν[e]*, καὶ πᾶσιν τοῖς ἐξ ἀρχαίου μεθ' ἡμῶν φυλάττουσι τὸ πάσχα, ἐκ τοῦ δεῦρο ἄγειν· χαίροντες οὖν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι, καὶ τῇ*

concessum est. De Melitio vero ob pristinam ejus contumaciam, et ob temerarium ac præceps hominis ingenium, aliter placuit decernere, ne potestas auctoritasque ulla tribuatur homini, qui easdem rursus turbas excitare possit. Atque hæc sunt, quæ ad Ægyptum et ad sanctissimam Alexandrinorum ecclesiam privatim pertinent. Si quid autem præterea præsente domino et carissimo collega ac fratre nostro Alexandro, sancitum ac definitum est, id ipse vobis accuratius referet, quippe qui gestorum auctor et particeps existat. Nuntiamus præterea vobis de concordia sanctissimi paschæ; hoc etiam negotium, præcibus vestris adjuvantibus, feliciter confectum fuisse; cunctosque qui in Oriente sunt fratres, qui antea cum Judæis pascha celebrarunt, cum Romanis in posterum, et vobiscum, et cum omnibus qui ab ultima antiquitate nobiscum pascha peregerunt, concorditer esse celebraturos. Vos ergo læti atque hilares ob felicem rerum even-

[e] Ita Theodoret. pro ἡμῖν.

τῆς εἰρήνης συμφωνίᾳ, καὶ ἐπὶ τῷ[f] πᾶσαν αἵρεσιν ἐκκοπῆναι, ἀποδέξασθε μὲν μετὰ μείζονος τιμῆς καὶ πλείονος ἀγάπης τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν, ὑμῶν δὲ ἐπίσκοπον Ἀλέξανδρον, τὸν εὐφράναντα ἡμᾶς ἐν τῇ παρουσίᾳ, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ τοσοῦτον πόνον ὑποστάντα ὑπὲρ τοῦ εἰρήνην γενέσθαι καὶ παρ' ὑμῖν· εὔχεσθε δὲ ὑπὲρ ἡμῶν ἁπάντων, ἵνα τὰ καλῶς ἔχειν δόξαντα, ταῦτα βέβαια μένῃ, διὰ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Ἐν ταύτῃ τῇ τῆς συνόδου ἐπιστολῇ φανερὸν καθίστησιν ὅτι οὐ μόνον Ἄρειον, καὶ τοὺς ὁμοδόξους αὐτοῦ ἀνεθεμάτισαν, ἀλλὰ καὶ τὰς λέξεις τῆς δόξης αὐτοῦ· καὶ ὅτι περὶ τοῦ πάσχα ὁμοφρονήσαντες, ἐδέξαντο τὸν αἱρεσιάρχην Μελίτιον, τὴν μὲν ἀξίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἔχειν αὐτὸν συγχωρήσαντες· τὴν δὲ ἐξουσίαν τοῦ πράττειν αὐτὸν τινὰ ὡς ἐπίσκοπον, περιελόντες· δι' ἣν αἰτίαν νομίζω, ἄχρι νῦν κεχωρίσθαι τῆς ἐκκλησίας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ Μελιτιανοὺς, ὅτι περιεῖλεν ἡ σύνοδος Μελιτίου τὸ δύνασθαι.

tum, et ob communem omnium pacem atque concordiam, et quod hæresis omnis penitus excisa est, majore cum honore ac benevolentia collegam nostrum, vestrumque episcopum Alexandrum excipite; qui et sua præsentia maximam nobis attulit voluptatem, et in tam provecta ætate plurimum laboris sustinuit, ut pax inter vos restitueretur. Orate etiam pro nobis omnibus, ut quæ recte constituta sunt, firma permaneant per Deum omnipotentem et Dominum nostrum Jesum Christum una cum Sancto Spiritu, cui gloria in cuncta secula, Amen.

Ex hac synodi epistola perspicue apparet, eos non modo Arium et sectatores ejus, verum etiam ipsa opinionis illius verba anathemate damnavisse: et cum de paschali festo inter se consensissent, Melitium sectæ alterius auctorem suscepisse, episcopatus quidem dignitatem retinere eum passos; verum potestate agendi quidquam pro episcopo, illi penitus adempta. Quam ob causam arbitror Melitianos in Ægypto, ad hoc usque tempus ab ecclesia separatos esse, propterea quod synodus omnem Melitio potestatem ademit.

[f] Ita Theodoret. pro τό.

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES.

LIBER PRIMUS.

ARNOBIUS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, c. lxxix. pag. 169, edit. Fabricii.

ARNOBIUS sub Diocletiano principe, Siccæ apud Africam florentissime rhetoricam docuit, scripsitque adversum Gentes, quæ vulgo extant volumina[a].

Idem Hieronymus in *Chronico*, anno xx. Constantini.

Arnobius in Africa rhetor clarus habetur, qui cum in civitate Siccæ ad declamandum juvenes erudiret, et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis compelleretur, neque ab episcopis impetraret fidem, quam semper impugnaverat, elucubravit adversus pristinam religionem luculentissimos libros, et tandem velut quibusdam obsidibus pietatis fœdus impetravit.

Joan. Alberti Fabricii nota.

[a] Tempus quo scripsit Arnobius his verbis innuit ipse lib. II. *Ætatis urbs Roma cujus esse in annalibus indicitur? Annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus.* Annus U. C. 1050 respondet anno Christi 298. (Novissime prodiit Arnobianum opus Lipsiæ anno 1816 recognoscente Jo. Conrado Orellio; qua quidem editione in recensendo libro primo Arnobii maxime usus sum, adhibitis editione principe et aliis.)

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES

LIBER PRIMUS.

I. QUONIAM comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens cœpit, terrarum orbem periisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum: ipsos etiam cœlites derelictis curis solennibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu, ac mediocritate sermonis contraire invidiæ, et calumniosas dissolvere criminationes, ne, aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere, aut, si nos talibus continuerimus a litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Neque enim negaverim validissimam esse accusationem istam, hostilibusque condignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberravit ab legibus, exterminati sunt dii longe, examina tanta mœrorum mortalium importata sunt seculis.

II. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem, et hoc quod dicitur, quale sit: summotisque omni-

bus contentionum studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet, an sit istud quod dicitur verum, momentorum parium examinatione pendamus. Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos magis, sed illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores, atque inveteratis religionibus deditos. Ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: Postquam esse nomen in terris Christianæ religionis occœpit, quidnam inusitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa, quæ dicitur appellaturque natura? Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? Nunquid machinæ hujus, et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo hæc mundi, primogenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut præcipiti cœpit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum cœpta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur atque animantur, calore exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores medii, inæqualium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, et revocare tardissimas luces nox cœpit æstatis? Nunquid suas animas expiraverunt venti?

emortuisque flaminibus neque cœlum coarctatur in nubila, nec madidari ex imbribus arva succescunt (*for.* suescunt, *Behotius*)? Commendata semina tellus recusat accipere? aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus, esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? Olearum ex bacculis cruor teter exprimitur; nec lumini subministratur extincto? Animalia terris sueta, atque in aquis degentia non suriunt, nec concipiunt? fœtus non in uteris sumptos suis moribus, et sua lege custodiunt? Ipsi homines denique quos per inhabitabiles oras terræ sparsit prima incipiensque nativitas, non matrimonia copulant nuptiarum solennibus justis? non dulcissimas procreant liberorum stirpes? non negocia publica, non privata, et familiares res agunt? non, ut cuique libitum est, per diversas artium, disciplinarumque rationes et ingenia dirigunt, et studiose referunt nativitatis usuras? Non regnant? non imperant quibus sors rerum attributa est talibus (*for.* talis, *Cannegieter.*)? non auctiores quotidie dignitatibus, et potestatibus fiunt? judiciorum disceptationibus præsunt? leges interpretantur, et jura? Nonne omnia cætera, quibus vita succingitur et continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum?

III. Cum igitur hæc ita sint, neque ulla irruperit novitas, quæ tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit: quid est istud, quod dicitur? invectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo, et veritatis absconditæ sacramenta patefecit? Sed pestilentias, inquiunt, et siccitates, bella, frugum inopiam, locustas, mures, et grandines, resque alias noxias, quibus negocia incur-

santur humana, dii nobis important injuriis vestris atque offensionibus exasperati. Si in rebus perspicuis, et nullam desiderantibus defensionem, non stoliditatis esset diutius immorari, ostenderem profecto replicatis prioribus seculis, mala ista quæ dicitis, non esse incognita, non repentina: nec postquam gens nostra felicitate donari hujus vocaminis meruit, irrupisse has labes, et infestari cœpisse discriminum varietate mortalia. Si enim nos sumus in causa, et in nostri criminis meritum excogitatæ sunt hæ pestes, unde novit antiquitas miseriarum hæc nomina? unde bellis significatum dedit? pestilentiam, grandines, qua potuit notione signare; aut inter suas voces, quibus oratio explicabatur, assumere? Nam si novella sunt hæc mala, et ab recentibus ducunt offensionibus causas, quî potuit fieri, ut eis rebus verba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse, neque ullis comperisset majorum in temporibus factitatas? Penuria, inquit, frugum, et angustiæ frumentariæ arctius nos habent. Antiqua enim et vetustissima sæcula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? nonne ipsa nomina, quibus censentur hæc mala, testificantur, et clamant nullum ab his unquam immunem abisse mortalium? Quod si ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus authorum, quantæ, quoties, et quæ gentes famem senserint horridam, et aggerata interierint vastitate. Casus frequentissimi grandinis accidunt, atque adierunt cuncta. In literis enim priscis comprehensum et compositum non videmus, etiam imbres saxeos totas sæpe comminuisse regiones? Difficiles pluviæ sata faciunt emori, et sterilitatem inducunt terris. Immunis enim an-

tiquitas malis ab his fuit? cum etiam flumina cognoverimus ingentia limis inhorruisse siccatis. Pestilentiæ contagia urunt genus humanum. Annalium scripta percurrite, linguarum diversitatibus scripta, universas discetis gentes sæpenumero desolatas, et viduatas suis esse cultoribus. A locustis, a muribus, genus omne occiditur, atque arroditur frugum. Historias ite per vestras, et ab istis pestibus instruemini quoties prior ætas affecta sit, et paupertatis ad miserias venerit. Terrarum validissimis motibus tremefactæ nutant usque ad periculum civitates. Quid? hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus superiora tempora non viderunt? aut ab hujusmodi casibus fortunas habuere securas?

IV. Quando est humanum genus aquarum diluviis interemptum? non ante nos? Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est? non ante nos? Quando urbes amplissimæ marinis coopertæ sunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et prælia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? non ante nos? Nam quod nobis objectare consuestis bellorum frequentium causas, vastationes urbium, Germanorum et Scythicas irruptiones, cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim: quale sit istud quod dicitur, calumniarum libidine non videtis.

V. Ut ante millia annorum decem, ab insula quæ perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet vis hominum, et innumeras funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus causa? ut inter Assyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroastreque ductoribus non tantum ferro

datam, ut expiret nocentissimos halitus, quibus corruptus aër iste, et corporibus labem ferat, et negocia infirmet humana? Quid? si, quod proximum vero est, quicquid nobis videtur adversum, mundo ipsi non est malum: omniaque quæ fiunt nostris commoditatibus statuentes, opinionibus improbis criminamur eventa naturæ? Plato ille sublimis apex philosophorum et columen, sæva illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit: nec vir prudens extimuit humani generis subversionem, cladem, ruinas, interitus, funera, rerum innovationem vocare, et juventutem his quandam redintegratis viribus comparari.

IX. Non pluit, inquit, cœlum, et frumentorum inopia nescio qua laboramus. Quid enim? inservire elementa tuis necessitatibus postulas? atque, ut vivere mollius et delicatius tu possis, obsequia temporum tuis debent commoditatibus se dare? Quid enim? si hoc pacto navigationis cupidissimus conqueratur ventos jamdiu non esse, et cœli conquievisse flaturas? Nunquid ideo dicendum est perniciosam esse tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus impediat vota? Quid? si sole aliquis torrere se suetus, et acquirere corpori siccitatem, ratione consimili conqueratur frequentissimis nubilis jucunditatem serenitatis ablatam? Nunquid ideo dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur ociosæ rutilare se flammis, et causas potionibus præparare? Eventa hæc omnia, quæ fiunt, et accidunt mole sub hac mundi, commodulis non nostris, sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturæ.

X. Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parum lætis successibus fovit, continuo malum est, et in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, sibimet pluit, aut non pluit: et quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat. Pestilentias, morbos, fames, atque alias suggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi est scire, ne quod exuberat, sic tollat, ut per sua dispendia modum rebus luxuriantibus figat?

XI. Tu audeas dicere, hoc et illud est in mundo malum, cujus explicare, dissolvere, neque originem valeas, neque causam? et quia tuas impediat deliciarum, forsitan et libidinum, voluptates, perniciosum esse atque asperum dicas? Quid ergo? quia frigus membris tuis adversum est, et congelare sanguinis tui fervorem solet, iccirco in mundo hyems esse non debet? Et quia perferre flagrantissimos soles non potes, ex anno æstas tollenda est? atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura? Veratrum venenum est hominibus, nunquid ob hanc causam non debuit nasci? Ovilibus insidiatur lupus, nunquid in culpa natura est, quod lanitiis extulit importunissimam beluam? Morsu animam serpens tollit; maledicam scilicet primordiis rerum, quod tam sæva prodigia genituris spirantibus addiderunt?

XII. Superciliosa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena etiam in possessione verseris, potentioribus dare conditionem, velle ut id fiat, quod cupias, non quod in rebus inveneris antiquis constitutionibus fixum. Quare habere si locum vestras vultis querimonias homines, prius est ut doceatis,

unde, vel qui sitis, vobisne sit genitus et fabricatus mundus, an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini. Quod cum dicere non sit vestrum, neque explicare possitis cujus rei causa sub hac cœli convexione versemini, desistite arbitrari pertinere ad vos quicquam: cum ea quæ fiunt, non partiliter fiant, sed ad census summam redeant referanturque totius.

XIII. Christianorum, inquiunt, causa mala omnia dii ferunt, et interitus comparatur ab superis frugibus. Rogo cum hæc dicitis, non calumniari vos improbe, in apertis conspicitis manifestisque mendaciis? Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo cœpimus esse Christiani, et terrarum in orbe censeri: nunquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuæ sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit? Hoc enim primum efficiendum est, ei qui nos arguit, perpetuas et juges calamitates fuisse has, nunquam omnino respirasse mortalia, et sine ullis (ut dicitur) feriis, multiplicium formas sustinuisse discriminum.

XIV. Atqui non videmus mediis his annis, mediisque temporibus, ex victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas? prolatos imperii fines, et in potestatem redactas inauditi nominis nationes? sæpenumero maximos annorum fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commercia stuperent universa pretiorum auctoritate prostrata? Quemadmodum enim res agi, et usque ad hoc tempus genus qui (*for.* quiret, *Ursinus*) durare mortalium, si non omnia, quæ usus posceret, subministraret fertilitas rerum?

XV. Sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora. Et relaxata sunt abundantiis. Rursus contra voluntatem quædam bella administrata. Et victoriis postmodum successibusque correcta. Quid ergo dicemus? injuriarum nostrarum deos modo memores esse, modo esse rursus immemores? Si quo tempore fames est, irati esse dicuntur, sequitur ut abundantiæ tempore irati et difficiles non sint: atque ita perducitur res eo, ut vicibus ludicris, et ponant, et repetant iras: et in integrum se semper offensionum recordatione restituant.

XVI. Quanquam istud quod dicitur, quale sit explicabili non potest comprehensione cognosci. Si Alamannos, Persas, Scythas, iccirco voluerunt devinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Christiani, quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque gentibus Christiani? Si in Asia, Syria, iccirco mures, et locustas effervescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani: in Hispania, Gallia, cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri viverent in his quoque provinciis Christiani? Si apud Getulos, tum Aquitanos hujus rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt? cum religio similis his quoque in regionibus verteretur.

XVII. Si in civitate unaqualibet fame plurimos emori nostri nominis aversione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate non tantum corporis non nostri, verum etiam Christianos, ditiores et locupletissimos reddiderunt? Aut igitur cuncti nihil læti habere

debuerunt, si malorum causa nos sumus: nationibus enim sumus in cunctis: aut cum mixta videatis cum incommodis læta, desinite nobis ascribere id quod offendit res vestras, cum nihil lætis officiamus et prosperis. Si enim ego ut male sit facio, cur ut bene sit non obsto? Si, ut inopia magna sit, meum nomen in causa est: cur nihil impedio, ut sit feracitas maxima? Si, ut in bellis accipiatur vulnus, ego dicor afferre fortunam, cur duelles cum pereunt, lævum augurium non sum, nec adversus spes bonas mali ominis obscœnitate traducor?

XVIII. Et tamen ô magni cultores atque antistites numinum, cur ut irasci populis Christianis augustissimos illos asseveratis deos; ita non advertitis, non videtis, affectus quam turpes, quam indecoras numinibus attribuatis insanias? Quid est enim aliud irasci, quam insanire, quam furere, quam in ultionis libidinem ferri, et in alterius doloris cruces, efferati pectoris alienatione bacchari? Hoc ergo dii magni norunt, perpetiuntur, et sentiunt, quod feræ, quod beluæ, quod mortiferæ continent venenato in dente natrices. Quod levitatis in homine, quod terreno in animante culpabile est, præstans illa natura, et in perpetuæ virtutis firmitate consistens, scire asseveratur a vobis. Et quid ergo sequitur necessario, nisi, ut ex eorum luminibus scintillæ emicent, flammæ æstuent, anhelum pectus spiritum jaciat ex ore, et ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat?

XIX. Quod si verum est istud, et est exploratum, et cognitum, et feruescere deos ira, et hujusmodi motus perturbatione jactari, immortales, et perpetui non sunt: nec in divinitatis alicujus existi-

matione ponendi. Ubi enim est ullus, sicut sapientibus videtur, affectus, ibi esse necesse est passionem. Ubi passio sita est, perturbationem consentaneum est consequi. Ubi perturbatio est, ibi dolor et ægritudo est. Ubi dolor et ægritudo est, imminutioni et corruptioni jam locus est: quæ duo si vexant, adest vicinus interitus, mors omnia finiens, et cunctis adimens sentientibus vitam. Quid? quod isto modo non tantum illos leves et fervidos: verum, quod ab diis convenit procul esse dimotum, et iniquos inducitis, et injustos, et æquitatis vel modicæ nullam prorsus obtinere rationem. Quid est enim tam injustum quam in alios irasci, et alios lædere, de hominibus conqueri, et innoxia dilacerare frumenta? Christianum nomen odisse, et dispendiis omnibus suos labefactare cultores?

XX. An nunquid iccirco in vos etiam sæviunt, ut intestinis vulneribus concitati in ultionem consurgatis illorum? Ergo humana patrocinia dii quærunt, et nisi vestra fuerint assertione protecti, idonei non sunt ipsi, qui propulsare, defendere suas valeant contumelias. Quinimo si verum est ardere illos ira, permittite illis potestatem sui, defendant se ipsi: atque in ultionem majestatis offensæ intestinas exerant, experianturque virtutes. Possunt nos, si voluerint, æstu, possunt nocentissimo frigore, possunt auris pestilibus, possunt morborum obscurissimis causis enecare, consumere, atque ab omni penitus cœtu exterminare mortalium; aut si malum consilium est aggredi nos vi, emittant aliquod indignationis signum, per quod esse liquidum cunctis possit invitissimis nos eis habitare sub cœlo.

XXI. Vobis secundas tribuant valetudines: ad-

versas nobis, ac pessimas. Opportunis imbribus vestra irrigent rura: pluviarum quicunque sunt rores, nostris ab agellulis abigant. Lanitia curent vestra numerosis fœtibus multiplicari, sterilitatem infaustam nostris pecuariis inferant. Ex olivis vestris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi: at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitibus rorem. Ad extremum et ultimum, in vestro ore præcipiant suam fruges retinere naturam: at vero in nostro mel amarum fieri: olearum fluenta rancescere, et sub ipsis potum labris in acoris perfidiam vinum repente mutari.

XXII. Quod cum minime fieri testificentur res ipsæ, neque minus ad nos quicquam, neque ad vos plurimum redundare vitalibus ex beneficiis constet, libido quæ tanta est inimicos atque hostes deos esse contendere Christianis? quos in rebus tristissimis, atque lætis nihil abs te videas ratione in aliqua discrepare? Si verum vobis permittitis, ac sine ullis assentationibus dici: verba sunt hæc, verba sunt, res immo per calumnias creditæ, non cognitionis alicujus testimonio comprobatæ.

XXIII. Cæterum dii veri, et qui habere, qui ferre nominis hujus autoritatem condigni sunt, neque irascuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat insidiosis machinationibus construunt. Etenim revera est impium, et sacrilegia cuncta transcendens, sapientem illam credere beatissimamque naturam magnum aliquid putare, si se sibi aliquis adulatoria humilitate submittat: et si fuerit non factum, despectam se credere, et ab summi culminis decidisse fastigio. Puerile, pusillum est, et exile, vix et illis conveniens, quos jamdudum experientia

doctorum dæmonas appellat et heroas non nosse cœlestia, et in hac rerum materia crassiore conditionis suæ sorte exortes versari.

XXIV. Vestra sunt hæc, vestra sunt irreligiose opinata, et irreligiosius credita. Quinimo, ut verius proloquar, haruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates, et nunquam non vani concinnavere fanatici: qui ne suæ artes intereant, ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant jam raris, si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt, indignantur, negliguntur dii clamitant atque in templis jam raritas summa est. Jacent antiquæ derisui cerimoniæ, et sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt, merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur, tot laborum excruciatur ærumnis. Et homines brutum genus, et quod situm sub lumine est, cæcitate ingenita nequeuntes videre, audent asseverare furiosi, quod vos credere non erubescitis sani.

XXV. Ac ne quis nos tamen diffidentia responsionis, tranquillitatis existimet deos donare muneribus, innoxias affingere his mentes, atque ab omni perturbatione dimotas; concedamus, sicut libitum vobis est, intendere in nos iras, sanguinem illos sitire nostrum, et jamdudum nos cupere mortalium submovere de seculis. Sed si non est molestum, non grave, si communis officii res est, non ex gratia, sed ex vero disceptationis hujus disceptare momenta, audire a vobis exposcimus, quænam sit hæc ratio, quæ causa, propter quam in nos tantum et dii sæviant superi, et asperati homines inardescant. Religiones, inquiunt, impias, atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. Quid ô participes rationis audetis

homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariæ vocis desperatione tentatis? Deum principem, rerum cunctarum quæcunque sunt dominum, summitatem omnium summorum obtinentem adorare, obsequio venerabili invocare, in rebus fessis totis, ut ita dixerim, sensibus amplexari, amare, suspicere, execrabilis religio est et infausta, impietatis et sacrilegii plena, cærimonias antiquitus institutas novitatis suæ superstitione contaminans.

XXVI. Hoccine est quæso audax illud facinus et immane, propter quod maximi cœlites aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi, cum libido incesserit sæva, exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquetis, dilaceratis, exuritis, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? Quisquis istud in nobis damnat, aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is haud nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi; aut Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse mille profiteatur in vatibus. Profanus nos impios Dodonæus aut Juppiter (*for.* Profanos nos aut impios Dodonæus Juppiter) nominat, et ipse dicetur Deus, atque in ordine computabitur numinum? qui aut summo servientibus regi crimen impietatis affingit, aut sibi torquetur majestatem ejus, cultumque præponi? Delius Apollo, vel Clarius, Didymæus, Philesius, Pythius, et is habendus divinus est? qui aut summum Imperatorem nescit, aut ignorat a nobis quotidianis ei precibus supplicari: qui si pectorum secreta nesciret, nec quid in intimis sensibus contineamus, agnosceret: summum tamen invocare nos Deum, et ab eo quod postula-

mus orare, vel auribus potuit scire, vel ipsius vocis sono, qua utimur in precibus, noscitare.

XXVII. Nondum est locus ut explicemus omnes istos, qui nos damnant, qui sint, vel unde sint: quantum possint, vel noverint: cur ad Christi paveant mentionem, discipulos cur ejus inimicos habeant et invisos. Quod tamen humanum pollicentibus sensum una pariter definitione figamus (*for.* figimus); nihil sumus aliud Christiani, nisi magistro Christo summi regis ac principis veneratores: nihil, si consideres, aliud invenies in ista religione versari. Hæc totius summa est actionis, hic propositus terminus divinorum officiorum, hic finis, huic omnes ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus, ab hoc justa, et honesta, et auditu ejus condigna deposcimus: non quo ipse desideret supplices nos esse, aut amet substerni tot millium venerationem (*for.* in venerationem, *Meursius*) videre: utilitas hæc nostra est, et commodi nostri rationem spectans. Nam quia proni ad culpas, et ad libidinis varios appetitus vitio sumus infirmitatis ingenitæ, patitur se semper nostris cogitationibus concipi: ut dum illum oramus, et mereri ejus contendimus munera, accipiamus innocentiæ voluntatem, et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus.

XXVIII. Quid dicitis ô sacri, quid divini interpretes juris? meliorisne sunt causæ, qui Grundules adorant lares, Aios Locutios, Limentinos, quam sumus nos omnes qui Deum colimus rerum patrem, atque ab eo deposcimus rebus fessis languentibusque tutamina? Et illi cati, sapientes, prudentissimi vobis videntur, nec reprehensionis ullius, qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos

reverentur atque Bellonas. Nos hebetes, stolidi, fatui, obtusi pronunciamur et bruti: qui dedidimus nos Deo, cujus nutu et arbitrio omne quod est, constat, et in sententiæ suæ perpetuitate defixum est. Hanccine sententiam promitis? hanc legem constitutis? hanc promulgatis, ut honoribus afficiatur amplissimis quisquis vestros adoraverit servulos? crucem mereatur extremam quisquis vobis ipsis dominis supplicarit? In civitatibus maximis, atque in potentioribus populis sacra publice fiunt scortis meritoriis quondam atque in vulgarem libidinem prostitutis, nullus tumor indignationis in diis est. Templa felibus, scarabeis, et buculis sublimibus sunt elata fastigiis: silent irrisæ numinum potestates, nec livore afficiuntur ullo, quod sibi comparatas animantium vilium conspiciunt sanctitates. Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dii hostes, quia patrem veneramur illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui numinis majestatisque cœperunt: a quo ipsam deitatem (ut ita dicam) sortiti esse sentiunt, et in rerum numero recognoscunt (*for.* se cognoscunt); cujus voluntate et arbitrio, et interire, et solvi, nec solvi possunt, nec interire. Nam si omnes concedimus unum esse principem, solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedat, post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita, et in sui nominis (*for.* numinis) prosiluisse naturam. Quod si fixum et ratum est, erit nobis consequens confiteri, et deos esse nativos, et a principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt nativi, et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini. At enim esse creduntur immortales, perpetui, et nullius unquam participes finis.

Ergo istud munus Dei patris et donum est, ut infinita meruerint iidem esse per sæcula, cum sint labiles solubilesque natura.

XXIX. Atque utinam daretur in unius speciem concionis toto orbe contracto oratione hac uti, et humani in generis audientia collocari. Ergone impiæ religionis sumus apud vos rei, et quod caput rerum et columen venerabilibus adimus obsequiis, ut convitio utamur vestro, infausti et athei nuncupamur? Et quis magis rectius horum feret invidiam nominum, quam qui alium præ hoc Deum, aut novit, aut sciscitatur, aut credit? Nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum quod sumus? quod esse homines dicimur? quod ab eo vel missi, vel lapsi cæcitate hujus in corporis continemur? Non quod incedimus, quod spiramus et vivimus, ab eo ad nos venit? vique ipsa vivendi efficit nos esse, et animali agitatione motari? Nonne ab hoc effluunt causæ, per quas nostra fulcitur salus variarum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cujus est? aut quis ejus vobis attribuit fructum possessionemque retinere? Quis, ut subjectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possetis, publicum illud lumen dedit? Quis, ne fixa pigritiæ stupore torpescerent elementa vitalia, solis igneis constituit ad rerum incrementa futuros? Solem deum cum esse credatis, conditorem ejus, opificemque non quæritis? Luna cum apud vos dea sit, non similiter scire curatis genitor ejus et fabricator quis sit?

XXX. Nonne cogitatio vos subit considerare, disquirere, in cuja possessione versemini? cuja in re sitis? cujus ista sit, quam fatigatis terra? cujus aër

iste, quem vitali reciprocatis a spiritu? cujus abutamini fontibus? cujus liquore? quis ventorum disposuerit flamina? quis undosas excogitaverit nubes? quis seminum frugiferas potestateis rationum proprietate distinxerit? Apollo vobis pluit? Mercurius vobis pluit? Æsculapius, Hercules, aut Diana rationem imbrium, tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri quî potest, cum in mundo profiteamini eos natos, certoque tempore sensum arripuisse vitalem? Si enim temporis antiquitate mundus eos antevenit, et priusquam nati sunt, jam noverat pluvias tempestatesque natura, nullum serius nati pluendi jus habent, neque eis inserere rationibus se possunt, quas invenerunt hic agi, et majore ab autore tractari.

XXXI. O maxime, ô summe rerum invisibilium procreator. O ipse invise, et nullis unquam comprehense naturis, dignus, dignus es vere (si modo te dignum mortali dicendum est ore) cui spirans omnis intelligensque natura, et habere et agere nunquam desinat gratias: cui tota conveniat vita genu nixo procumbere, et continuatis precibus supplicare. Prima enim tu causa es, locus rerum, ac spacium, fundamentum cunctorum quæcunque sunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, solus, quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ, motu, et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum: qui, ut intelligaris, tacendum est, atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino mutiendum. Da veniam rex summe tuos persequentibus famulos: et (quod tuæ benignitatis

est proprium) fugientibus ignosce tui nominis et religionis cultum. Non est mirum si ignoraris: majoris est admirationis si sciaris: nisi forte audet quisquam, hoc enim furiose restat insaniæ, ambigere, dubitare, an sit iste Deus, an non sit: explorata fidei veritate, an rumoris cassi opiniatione sit creditus. Audimus enim quosdam philosophandi studio deditos, partim ullam negare vim esse divinam, partim an sit quotidie quærere; alios casibus fortuitis, et concursionibus temerariis summam rerum construere, atque diversitatis impetu fabricari: cum quibus hoc tempore nullum nobis omnino super tali erit obstinatione (*for.* opinatione, *Walkerus*) certamen. Aiunt enim sana sentientes contradicere rebus stultis stultitiæ esse majoris.

XXXII. Sermo cum his nobis est, qui divinum esse consentientes genus, de majoribus dubitant, cum iidem esse plebeia atque humiliora fateantur. Quid ergo, res tantas argumentis nitemur atque elaborabimus obtinere? Discedat hæc longe, atque a nobis procul, procul inquam (ut dicitur) averuncetur amentia. Ita est enim periculosum argumentis aggredi, Deum principem comprobare, quam ratione hujusmodi esse illum, velle cognoscere. Nec quicquam refert, aut discrepat, utrumne neges illum, an asseras, atque existere fatearis: cum in eadem culpa sit, et assertio talis rei, et abnegatio refutatoris increduli.

XXXIII. Quisquam ne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primæ nativitatis intraverit? cui non sit ingenitum, non affixum, imo ipsis pene in genitalibus matris non impressum, non insitum, esse Regem ac Dominum, cunctorum quæ-

cunque sunt moderatorem? Ipsa denique hiscere si animantia muta potis essent: si in linguarum nostrarum facilitatem solvi, immo si arbores, glebæ, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura, et magistra, non incorruptæ simplicitatis fide, et intelligerent esse Deum, et cunctorum dominum solum esse clamarent?

XXXIV. Sed frustra, inquit, nos falso, et calumnioso incessitis et appetitis crimine: tanquam eamus inficias esse Deum majorem: cum a nobis et Juppiter nominetur, et optimus habeatur et maximus: cumque illi augustissimas sedes, et capitolia constituerimus immania. Dissimilia copulare, atque in unam speciem cogere inducta confusione conamini. Nam Deus omnipotens mente una omnium, et communi mortalitatis assensu, neque genitus scitur, neque novam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore cœpisse esse, vel sæculo. Ipse est enim fons rerum, sator sæculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex ejus perpetuitate, perpetua, et infinita semper continuatione procedunt. At vero Juppiter (ut vos fertis) et patrem habet et matrem, avos, avias, fratres: nunc nuper in utero matris suæ formatus, absolutus mensibus et consummatus decem, ignotam sibi in lucem sensu irruit se vitali. Ergo, si hæc ita sunt, Juppiter esse Deus quî potest? cum illum esse perpetuum constet, et perhibeatur alter a vobis, et dies habuisse natales, et pavefactus re nova lamentabilem extulisse vagitum?

XXXV. Sed sint (ut vultis) unum, nec in aliqua vi numinis, et majestate distantes: ecquid ergo in-

justis persequimini nos odiis? Quid, ut ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione; si, quem Deum colitis, eum et nos? aut quid in eadem causa vobis esse contenditis familiares deos: inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira cœlestium: sin nobis infesti sunt solis, manifestum est nescire, et vos, et illos Deum: quem Jovem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum.

XXXVI. Sed non (inquit) iccirco dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum: sed quod hominem natum, et (quod personis infame est vilibus) crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse contenditis, et superesse adhue creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis. Si vobis jucundum est amici, edissertate quinam sint hi dii, qui a nobis Christum coli, suam credant ad injuriam pertinere? Janus Janiculi conditor? et civitatis Saturniæ Saturnus auctor? Fauna Fatua Fauni uxor; Bona dea quæ dicitur, sed in vini melior et laudabilior potu? Indigetes illi, qui flumen repunt, et in alveis Numici cum ranis et pisciculis degunt? Æsculapius, et Liber pater; Coronide ille natus, et ex genitalibus matris alter fulmine præcipitatus? Mercurius utero fusus Maiæ? et (quod est divinius) candidæ[a]. Arquitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris, atque in insulis errantibus vix tuti? Dioneia Venus proles, viri mater familias Troici, atque intestini decoris publicatrix? in Trinacriæ finibus Ceres nata, atque in floribus legendis occupata Proserpina? Thebanus, aut Tyrius Hercules, hic in finibus sepultus Hispaniæ, flammis alter concrematus

[a] Vid. Virg. lib. VIII. 138.

Œtæis? Tyndaridæ Castores, equos unus domitare consuetus, alter pugillator bonus, et crudo inexuperabilis cestu, Titanes et Bocchores Mauri, et ovorum progenies dii Syri? Apis Peloponnesi proditus, et in Ægypto Serapis nuncupatus? Æthiopicis solibus Isis furua mœrens perditum filium, et membratim conjugem lancinatum? Præterimus, et transgredimur Opis soboles regias: quas in libris auctores vestri, quæ fuerint, et quales, vobis ediscentibus prodiderunt. Hice ergo Christum coli, et a nobis accipi, et existimari pro numine, vulneratis accipiunt auribus? et obliti paulo ante sortis fuerint et conditionis cujus, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Hæc est justitia cœlitum? hoc deorum judicium sanctum? Nonne istud livoris est atque avaritiæ genus? Non obtrectatio quædam sordens, suas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi, et in contempta humilitate calcari?

XXXVII. Natum hominem colimus. Quid enim? vos hominem nullum colitis natum? Non unum, et alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos jam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, et cœlo syderibusque donastis? Si enim forte vos fugit, sortis eos humanæ, et conditionis fuisse communis: replicate antiquissimas literas, et eorum scripta percurrite, qui vetustati vicini, sine ullis assentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt. Jam profecto discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua nati in regione, qua gente, quæ fecerint, egerint, pertulerint, actitarint, quas in rebus obeundis adversorum senserint, secundantiumque fortunas. Sin autem scientes uteris esse gestatos, et frugibus eos

victitasse terrenis, nihilominus tamen nati hominis objectatis cultum: res agitis satis injustas, ut id in nobis constituatis esse damnabile, quod et ipsi vos factitatis: aut, quæ vobis licere permittitis, consimiliter aliis licitum esse nolitis.

XXXVIII. Sed concedamus, interdum manum vestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animæ, corporis, fragilitatis, et conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quod usum repererit vini, si quod panis, Cererem, si Æsculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleæ, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superavit compescuitque natrices, divorum retulistis in cœtum: honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata veritate traduxit: qui velut cæcos passim, ac sine ullo rectore gradientes, ab deruptis, ab deviis, locis planioribus reddidit: Qui, quod frugiferum primo, atque humano generi salutare Deus monstravit quid sit, quis, quantus, et qualis, qui profundas ejus atque inenarrabiles altitudines (quantum nostra quivit mediocritas) capere et intelligere permisit et docuit: Qui, quo autore, quo patre mundus iste sit constitutus et conditus, fecit benignissime sciri: Qui nativitatis ejus exprompsit genus, et nullius aliquando cognitione præsumptam materiam illius. Unde ignibus solis genitalis fervor adsciscitur; cur luna semper in motu indemnis creditur, animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens. Animalium origo quæ sit, rationes quas habeant semina. Quis ipsum finx-

erit hominem, quis informarit, vel ex materiæ quo genere constructionem ipsam confirmaverit corporum. Quid sit sensus, quid anima, advolaritne ad nos sponte, an cum ipsis sata sit et procreata visceribus. Mortis particeps degat, an immortalitatis perpetuitate donata sit. Qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus a membris. Victurine nos simus, an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri. Qui arrogantiam constrinxit nostram, et elatas supercilio cervices modum fecit suæ infirmitatis agnoscere: Qui animantia monstravit informia (*for.* infirma, *Stewchius*) nos esse, vanis opinionibus fidere: nihil comprehensum habere, nihil scire, et quæ nostros sita sunt ante oculos, non videre: Qui (quod omnia superavit, et transgressum est munera) ab religionibus nos falsis religionem traduxit ad veram: Qui ab signis inertibus, atque ex vilissimo formatis luto ad sydera sublevavit et cœlum : et cum domino rerum Deo supplicationum fecit verba atque orationum colloquia miscere.

XXXIX. Venerabar, ô cæcitas! nuper simulachra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternosis in arboribus tænias: si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar; et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco: et eos ipsos, divos quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis gravibus; cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus, omnia ista, quæ sint, scio:

digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio Divino: et quid cuique debeatur, vel personæ, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur a nobis Deus? nec, qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jamdudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora?

XL. Sed patibulo affixus interiit. Quid istud ad causam? Neque enim qualitas et deformitas mortis dicta ejus immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum ejus autoritas, quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est, sed vi illata decessit. Pythagoras Samius suspicione dominationis injusta vivus concrematus in fano est: nunquid ea, quæ docuit, vim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte, sed crudelitate appetitus effudit? Similiter Socrates civitatis suæ judicio damnatus capitali affectus est pœna: nunquid irrita facta sunt, quæ sunt ab eo de moribus, virtutibus, et officiis disputata, quia injuria expulsus e vita est? innumerabiles alii gloria, et virtute, et existimatione pollentes, acerbissimarum mortium experti sunt formas: ut Aquilius, Trebonius, Regulus: nunquid idcirco post vitam judicati sunt turpes; quia non publica lege fatorum, sed mortis asperrimo genere lacerati, excruciatique perierunt? Nemo unquam innocens male interemptus infamis est: nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito pœnas graves, sed cruciatoris perpetitur sævitatem.

XLI. Et tamen ô isti, qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis: nonne Liberum

et vos Patrem membratim ab Titanis dissipatum fanorum consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas, et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et præsidem sanitatis, valetudinis, et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis, et thure invitatis incenso? quem ipsi vos fertis vivum arsisse post pœnas, et concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atym Phrygem abscissum, et spoliatum viro Magnæ Matris in adytis deum propitium, deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne ipsum Romulum Patrem, senatorum manibus dilaceratum centum, et Quirinum esse Martium dicitis, et sacerdotibus et pulvinaribus honoratis, et in ædibus adoratis amplissimis, et post hæc omnia cœlum ascendisse juratis? Aut igitur ridendi et vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos deos putatis, et colitis: aut, si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis: et nobis permittite scire, quibus istud causis, rationibusque faciamus.

XLII. Natum hominem colitis. Etiam si esset id verum (locis ut in superioribus dictum est) tamen pro multis, et tam liberalibus donis, quæ ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa, et sine ullius dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum a nobis coli, et præsidem nostri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus, et percitus, Deus ille est Christus? Deus respondebimus, et interiorum (*for.* inferiorum) potentiarum Deus: et, quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximæ causa a summo rege ad nos missus. Postulabit forsitan

insanior et furiosior factus (*for.* factis, *Orellius*), an se ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari: nulla major est comprobatio quam gestarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas: quam omnia victa decreta, dissolutaque fatalia, quæ populi gentesque suo generis sub limine (*for.* genere sublimia) nullo dissentiente videre: quæ nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas seu patrias leges vanitatis esse plenissimas atque inanissimæ superstitionis ostendit.

XLIII. Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit: Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, et remotas furatus est disciplinas. Quid dicitis ô parvuli, incomperta vobis et nescia temerariæ vocis loquacitate garrientes? Ergone illa, quæ gesta sunt, dæmonum fuere præstigiæ, et magicarum artium ludi? Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui unquam fuere per sæcula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quærimus, quæ sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nesciat aut imminentia studere prænoscere, quæ necessario (velint nolint) suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut sine clavibus reserare, quæ clausa sunt: aut ora silentio vincire, aut in curriculis equos debilitare,

incitare, tardare: aut uxoribus, et liberis alienis (sive illi mares sint, sive fœminei generis) inconcessi amoris flammas, et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse, sed eorum, quos invocant, potestate.

XLIV. Atqui constitit Christum sine ullis adminiculis rerum, sine ullius ritus observatione, vel lege (*for.* legis), omnia illa, quæ fecit, nominis sui possibilitate fecisse. Et quod proprium, consentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens, aut noxium, sed opiferum, sed salutare, sed auxiliaribus plenum bonis potestatis munificæ liberalitate donasse.

XLV. Quid dicitis ô iterum? ergo ille mortalis, aut unus fuit e nobis, cujus imperium, cujus vocem popularibus et quotidianis verbis missam, valetudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? Unus fuit e nobis, cujus præsentiam, cujus visum gens illa nequibat ferre mersorum in visceribus dæmonum, conterritaque vi nova membrorum possessione cedebat? Unus fuit e nobis, cujus fædæ vitiligines jussioni obtemperabant pulsæ statim, et concordiam colorum commaculatis visceribus relinquebant? Unus fuit e nobis, cujus ex levi tactu stabant profluvia sanguinis, et immoderati cohibebant fluores? Unus fuit e nobis, cujus manus intercutis veternosæ fugiebant undæ, penetrabilis ille vitabat liquor, et turgentia viscera salutari ariditate deflabant? Unus fuit e nobis, qui claudos currere præcipiebat, et jam operis res erat, porrigere mancas manus, et articuli immobilitates jam ingenitas explicabant: captos membris assurgere, et jam suos referebant lectos, alienis paulo ante cervicibus lati: viduatos videre luminibus, et jam cœ-

lum diemque cernebant nullis cum oculis procreati?

XLVI. Unus, inquam, fuit e nobis, qui debilitatibus variis, morbisque vexatos centum, aut hoc amplius, semel una intercessione sanabat? cujus vocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria? procellarum turbines tempestatesque sidebant? qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum? calcabat ponti terga undis ipsis stupentibus, in famulatum subeunte natura? qui sequentium se millia quinque quinque saturavit e panibus? ac, ne esse præstigiæ incredulis illis viderentur et duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat? Unus fuit e nobis, qui redire in corpora jamdudum animas præcipiebat efflatas? prodire ab aggeribus conditos? et post diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri? Unus fuit e nobis, qui, quid singuli volverent, quid sub obscuris cogitationibus continerent, tacitorum in cordibus pervidebat? Unus fuit e nobis, qui cum unam emitteret vocem, ab diversis populis, et dissona oratione loquentibus, familiaribus verborum sonis et suo cuique utens existimabatur eloquio? Unus fuit nobis, qui cum officia religionis certæ (*for.* certis) suis sectatoribus traderet, mundum totum repente complebat; quantusque, et qui esset, revelata nominis immensitate monstrabat? Unus fuit e nobis, qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit; qui sermonem dedit, atque accepit, docuit, castigavit, admonuit? qui ne illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, semel, (*for.* se semel, *Fulv. Ursinus*) iterum, sæpius familiari collocutione mon-

stravit? qui justissimis viris etiamnum impollutis, ac diligentibus sese, non per vana insomnia, sed per puræ speciem simplicitatis apparet? cujus nomen auditum fugat noxios spiritus? imponit silentium vatibus? haruspices inconsultos reddit? arrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore (ut dicitis) nominis, sed majoris licentia potestatis?

XLVII. Et hæc quidem summatim exposita, non ea ratione protulimus, tanquam magnitudo facientis solis in his esset perspicienda virtutibus. Quanta sint (*for.* Quantula sunt) enim hæc, vel exilitatis cujus reperientur et ludi, si traditum (*for.* nisi ita datum) fuerit nosci, ex quibus ad nos regnis, cujus numinis ministrator advenerit? Quæ quidem ab eo gesta sunt, et factitata, non ut se vana ostentatione jactaret, sed ut homines duri, atque increduli scirent non esse, quod spondebatur, falsum: et ex operum benignitate, quid (*for.* quod, *Heuman.*) esset Deus verus, jam addiscerent suspicari. Simul et illud volumus sciri, cum summatim (ut dictum est) enumeratio facta gestorum est non ea solum Christum potuisse, quæ fecit, sed constituta etiam exuperasse fatorum. Nam si (ut liquet, et constat) debilitates, et corporum passiones, surdi, manci, et muti, nervorum contractio, et amissio luminis, fatalibus accidunt irroganturque decretis, et solus hæc Christus correxit, restituit, atque sanavit: sole ipso est clarius, potentiorem illum fuisse, quam fata sunt, cum ea solvit et vicit, quæ perpetuis nexibus, et immobili fuerant necessitate devincta.

XLVIII. Sed frustra, inquit nescio quis, tantum arrogas Christo, cum sæpe alios sciamus, et scieri-

mus deos, et laborantibus plurimis dedisse medicinas, et multorum hominum morbos valitudinesque curasse. Non inquiro, non exigo, quis deus, aut quo tempore, cui fuerit auxiliatus, aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine ullius adjunctione materiæ, id est, medicaminis alicujus, ad tactum morbos jusserit ab hominibus revolare: imperaverit, fecerit et emori valetudinum causam, et debilium corpora ad suas remeare naturas. Christus enim scitur, aut admota partibus debilitatis manu, aut vocis simplicis jussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis cæcitates, orationem dedisse mutis, articulorum vincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis, vitiligines, querqueras, atque intercutes morbos, omniaque alia valetudinum genera, quæ humana corpora sustinere nescio quæ voluit importuna crudelitas, verbo solitus imperioque sanare. Quid simile dii omnes, a quibus opem dicitis ægris et periclitantibus latam? Qui si quando (ut fama est) nonnullis attribuere medicinam; aut cibum aliquem jusserunt capi, aut qualitatis alicujus ebibi potionem, aut herbarum et graminum succos superimponi inquietantibus causis, ambulare, cessare, aut re aliqua, quæ officiat, abstinere (quod esse non magnum, nec admirationis alicujus stupore condignum promptum est, si volueritis attendere), et medici (*for.* medicus) etiam sic curant (*for.* curat) animal humi natum, nec confisum scientiæ veritate, sed in arte suspicabili positum, et conjecturarum æstimationibus nutans. Nulla autem virtus est medicaminibus amovere quæ noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium potestates: et, ut sit laudabile scire, qua

quibus conveniat medicina, aut arte curari, locus hujus laudis non in Deo, sed in homine constitutus est. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum Deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque præstare.

XLIX. Et quoniam beneficia salutis datæ aliorum numinum comparatis, et Christi: quot millia vultis a nobis debilium vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omnino retulisse medicinam? cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati, limina ipsa converrerent osculis: cum Æsculapium ipsum datorem (ut prædicant) sanitatis, quoad illis superfuit vita, et precibus fatigarent, et invitarent miserrimis votis. Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese habere cœpisse, postquam dies noctesque in continuis precibus, et pietatis expectatione triverunt? Quid ergo prodest ostendere unum, aut alterum fortasse curatos, cum tot millibus subvenerit nemo; et plena sint omnia miserorum, infeliciumque delubra? nisi forte dicatis, opem bonis ab diis ferri, malorum miserias despici. Atqui Christus æqualiter bonis, malisque subvenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat injuriasque fortunæ. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiæque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur, aut minime: cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu judicationis electio. Dicere porro meritis opem laborantibus ab diis ferri,

hoc est in medio ponere, et dubitabile, quod asseras, facere: ut et ille, qui sanus est factus, fortuito possit videri esse servatus: et ille, qui non est, non meriti causa, sed infirmitate credatur valetudinem expellere non potuisse divina.

L. Quid? quod istas virtutes, quæ sunt a nobis summatim, non (ut rei poscebat magnitudo) depromptæ, non tantum ipse perfecit vi sua, verum (quod erat sublimius) multos alios experiri, et facere sui nominis cum affectione permisit. Nam cum videret futuros vos esse gestarum ab se rerum, divinique operis derogatores, ne qua subesset suspicio magicis se artibus munera illa beneficiaque largitum, ex immensa illa populi multitudine, quæ suam gratiam sectabatur admirans, piscatores, opifices rusticanos, atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi, cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent. Verbo ille compescuit verminantium membrorum cruces, et illi verbo compescuerunt furialium vermina passionum. Imperio ille uno exturbavit a corporibus dæmonas, et exanimatis suos restituit sensus: sub eorum portantes (*for.* plorantes) et illi se casibus (*for.* succussibus) jussione non alia sanitati et constantiæ reddiderunt. Ille notas albicantium vitiliginum manu admota detersit: liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu. Uliginosa ille et turgentia viscera siccitatem jussit recuperare nativam: et famuli ejus hoc modo statuerunt errantes aquas, et a pernicie corporum suos labi jussere per tramites. Ille ulcera oris immensi, et recusantia perpeti sanitatem intra unius verbi moram continuato frenavit a pastu: et illi haud ali-

ter contumaciam canceris sævi ad subeundam circatricem circunscriptis evaginationibus compulerunt. Incessum ille claudis dedit, visum luminibus cæcis, interemptos revocavit ad vitam: nec minus et hi quoque contractionem relaxavere nervorum, luce oculos implevere jam perdita, et ab tumulis remeare defunctos exequiarum conversione jusserunt. Neque quicquam est ab illo gestum per admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donaverit faciendum parvulis illis et rusticis, et eorum subjecerit potestati.

LI. Quid dicitis ô mentes incredulæ, difficiles, duræ? alicui ne mortalium Juppiter ille Capitolinus hujusmodi potestatem dedit? Curionem, aut pontificem maximum, quinimmo dialem (quod ejus est) (*for.* quo dius est, *Colvius*) flaminem isto jure donavit? Non dicam, ut mortuos excitaret, non ut cæcis restitueret lucem: non ut membrorum situm enervatis redderet, et dissolutis: sed ut pustulam, reduviam, papulam, aut vocis imperio, aut manus contrectatione comprimeret. Ergo illud humanum fuit, aut ex ore terrenis stercoribus innutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficisci, et non divinum et sacrum? aut (si aliquam superlationem res capit) plusquam divinum, et sacrum? Nam si facias ipse, quod possis, et quod tuis sit viribus potentatuique conveniens, admiratio non habet quod exclamet. Id enim quod potueris, feceris, et quod præstare debuerit vis tua, ut operis esset una, et ipsius qui operaretur, qualitas. Transcribere posse in hominem jus tuum: et quod facere solus possis, fragilissimæ rei donare, et participare faciendum, supra omnia sitæ est potestatis, continentisque sub

sese est rerum omnium causas, et rationum facultatumque naturas.

LII. Age nunc veniat quis, super igneam zonam, magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut assentiamur authori: Bactrianus et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo: Armenius Hosthanis nepos et familiaris, Pamphylus Cyri, Apollonius, Damigero, et Dardanus, Velus, Julianus, et Bæbulus, et siquis est alius qui principatum et nomen fertur in talibus habuisse præstigiis: permittant uni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum, surdorum auriculas reserare, sine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas, et in frigentia olim membra sensus animasque reducere. Aut, si ardua res ista est, neque aliis permittere talium possunt operum potestates, ipsi faciant, et cum suis ritibus faciant; quicquid malefici graminis nutricant terrarum sinus, quicquid virium continet fremor ille verborum, atque adjunctæ carminum necessitates, non invidemus, adjiciant, non interdicimus, colligant. Experiri libet et recognoscere, (*for.* e re cognoscere, *Meursius*) an cum suis efficere diis possint, quod ab rusticis Christianis jussionibus factitatum est nudis.

LIII. Desistite ô nescii, in maledicta convertere res tantas, nihil ei nocitura qui fecit, periculum allatura sed vobis: periculum, inquam, non parvulum, sed in rebus eximiis, sed in præcipuis constitutum; siquidem res anima preciosa est, nec ipso se homini quidquam potest. charius inveniri. Nihil (ut remini) magicum, nihil humanum, præstigiosum, aut subdolum, nihil fraudis, delicti in Christo; deri-

deatis licet ex more atque in lasciviam dissolvamini cachinnorum. Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principe Deus sospitator est missus: quem neque sol ipse, neque ulla (si sentiunt) sydera, non rectores, non principes mundi, non denique dii magni, aut, qui fingentes se deos genus omne mortalium territant, unde aut qui fuerit, potuerunt noscere vel suspicari: et merito. Exutus est corpore quod in exigua sui circumferebat parte; postquam videri se passus est, cujus esset aut (*for.* et) magnitudinis, sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt, elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aër globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit. Quid enim restabat ut fieret, postquam Deus est cognitus is, qui esse jamdudum unus judicabatur e nobis?

LIV. Sed non creditis gesta hæc. Sed qui ea conspicati sunt fieri, et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi, certissimique autores, et crediderunt hæc ipsi, et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quæritis? gentes, populi, nationes, et incredulum illud genus humanum: quod nisi aperta res esset, et luce ipsa (quemadmodum dicitur) clarior, nunquam rebus hujusmodi credulitatis suæ commodarent assensum. At nunquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quæ nunquam viderant, vidisse se fingerent? et quæ facta omnino non erant, falsis proderent testimoniis, aut puerili assertione firmarent? cumque possent vobiscum et unanimiter

vivere, et inoffensas ducere conjunctiones, gratuita susciperent odia, et execrabili haberentur in nomine[b]?

LV. Quod si falsa (ut dicitis) historia illa rerum est, unde tam brevi tempore totus mundus ista religione completus est? aut in unam coire quî potuerunt mentem gentes regionibus disjunctæ; ventis, cœli convexionibusque dimotæ? Asseverationibus illectæ sunt nudis, inductæ in spes cassas; et in pericula capitis immittere se sponte temeraria desperatione voluerunt: cum nihil tale vidissent, quod eas in hos cultus novitatis suæ possit excitare miraculo. Imo quia hæc omnia et ab ipso cernebant geri, et ab ejus præconibus, qui per orbem totum missi beneficia Patris et munerandis (*for.* munera grandia) animis hominibusque portabant: veritatis ipsius vi victæ et dederunt se Deo: nec in magnis posuere dispendiis membra vobis projicere, et viscera sua lanianda præbere.

LVI. Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta, et angustas res satis ambitioso dilatavere præconio. Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quæ ab ipso gesta sunt, vel quæ ab ejus præconibus pari jure et potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, aut apprehendere locum (*for.* fucum *Stewch.*) fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus apposita, et inditas scriptis et commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi, aut in aures omnium pervenire potuerunt gesta gentibus in igno-

[b] Confer omnino Origenem contra Celsum, l. VIII. c. 47.

tis, et usum nescientibus literarum: aut (siqua sunt literis, conscriptionibusque mandata) malevolentia dæmonum, quorum cura et studium est hanc intercipere veritatem, et consimilium his hominum, interpolata quædam, et addita, partim mutata, atque detracta verbis, syllabis, literis, ut et prudentium tardarent fidem, et gestorum corrumperent auctoritatem. Sed nunquam fuerit his bene, ut Christus qui fuerit, literarum testimoniis colligatur: cujus in id solum dimissa sunt causâ; ut si esse constiterit ea vera, quæ dicimus, confessione omnium Deus fuisse monstretur.

LVII. Non creditis scriptis nostris, et nos vestris non credimus scriptis. Falsa de Christo compingimus, et vos de diis vestris inania et falsa jactatis. Neque enim cœlo Deus aliquis lapsus est, aut suis res vestras commentatus est manibus aut ratione consimili nostris rebus, et religionibus derogavit. Ab hominibus hæc scripta, et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edissertata sermonibus, et quicquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de vestris hæc dicta paribus sumite atque habetote momentis. Vultis vera esse, quæ in vestris comprehensa sunt scriptis: et quæ in nostris consignata sunt literis, confiteamini necesse est esse vera. Falsitatis arguitis res nostras: et nos vestras arguimus falsitatis. Sed antiquiora (inquitis) nostra sunt, ac per hoc fidei et veritatis plenissima. Quasi vero errorum non antiquitas plenissima mater sit, et non ipsa pepererit res eas, quæ turpissimas diis notas ignominiosis concinnaverunt in fabulis. Ante millia enim annorum decem non potuerunt falsa et audiri, et credi? aut non simillimum

veri est, fidem vicinis et finitimis, quam spatiorum inesse longinquitate distantibus? Testibus enim hæc, illa opinionibus asseruntur, et proclivius multo est, minus esse in recentibus fictionis, quam in antiqua obscuritate submotis.

LVIII. Sed ab indoctis hominibus, et rudibus, scripta sunt, et iccirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis hæc fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et sordidus sermo est. Nunquam enim veritas sectata est fucum, nec quod exploratum et certum est circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones, enthymemata, definitiones, omniaque illa ornamenta, quibus fides quæritur assertionis, (*for.* assertioni, *Fulv. Ursinus*) suspicantes adjuvant, non veritatis lineamenta demonstrant. Cæterum qui scit, quid sit illud quod dicitur, nec definit, nec colligit, neque alia sectatur artificia verborum, quibus capi consueti sunt audientes, et ad consensum rei circumscriptionis necessitate traduci.

LIX. Barbarismis, solœcismis, obsitæ sunt, inquit, res vestræ, et vitiorum deformitate pollutæ. Puerilis sane, atque angusti pectoris reprehensio: quam si admitteremus, ut vera sit, abjiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur, et purgamentis aliis, quæ nec alere nos possunt, nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et saluberrimum nobis voluit esse natura. Quid enim officit ô quæso? aut quam præstat intellectui tarditatem? utrumne quid glabre, an hirsuta cum asperitate promatur?

inflectatur quod acui, an acuatur quod oportebat inflecti? aut quî minus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, conjunctione? Pompa ista sermonis, et oratio missa per regulas concionibus, litibus, foro judiciisque servetur, deturque: illis immo, qui voluptatum delinimenta quærentes, omne suum studium verborum in lumina contulerunt. Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur, spectandum est, non quali cum amœnitate dicatur: nec quid aures commulceat, sed quas afferat audientibus utilitates: maxime cum sciamus etiam quosdam sapientiæ deditos, non tantum abjecisse sermonis cultum, verum etiam, cum possent ornatius atque uberius eloqui, trivialem studio humilitatem secutos, ne corrumperent scilicet gravitatis rigorem, et sophistica se potius ostentatione jactarent. Enimvero dissoluti est pectoris in rebus seriis quærere voluptatem: et cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque ægris, sonos auribus infundere dulciores, non medicinam vulneribus admonere. Quanquam (si verum spectes) nullus sermo natura est integer, vitiosus similiter nullus. Quænam est enim ratio naturalis, aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur et hæc sella? cum neque sexus habeant fœmininis generibus masculinisque discretos, neque quisquam docere doctissimus me possit ipsum hic, et hæc, quid sint, aut cur ex eis unum, secus virile designet, fœmininis generibus id quod sequitur applicetur. Humana ista sunt placita, et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria: nam et hæc paries forsitan, et hic sella dici sine ulla reprehensione potuisset, si ab initio

sic dici placuisset, et a sequentibus seculis communi esset in sermocinatione servatum. Et tamen ô isti, qui pollutas res nostras vitiorum criminamini fœditate: stribiligines et vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? Nonne alius hæc utria, alius dicitis hos utres? cœlus, et cœlum? non item filus, et filum? non item crocus, et crocum? non item fretus, et fretum? non item apud vos est positum hoc pane, et hic panis? hic sanguis, hoc sanguen? candelabrum et jugulum ratione eadem jugulus et candelaber? Nam si singula nomina non possunt genera plura habere quam singula: neque eadem possunt hujus esse generis, et illius, (genus enim transire genus in alterum non potest,) tam peccat qui genera masculina fœmininis pronunciat legibus, quam ab eo peccatur, qui articulos masculinos fœmininis generibus anteponit. Atqui vos, conspicimus et res masculinas fœminine, et fœmineas masculine, et quas esse dicitis neutras, et illo, et hoc modo sine ulla discretione depromere. aut igitur nulla est culpa indifferenter his uti, et frustra nos dicitis solœcismorum obscœnitate deformes: aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus vitiis vos quoque versamini: quamvis Epicadios omnes, Cæsellios, Verrios, Scauros teneatis, et Nisos.

LX. Sed si Deus, inquiunt, fuit Christus, cur forma est in hominis visus? et cur more est interemptus humano? An aliter potuit invisibilis illa vis, et habens nullam substantiam corporalem, inferre et commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quam ut aliquod tegmen materiæ solidioris assumeret, quod oculorum susciperet injec-

tum, et ubi se figere inertissimæ posset contemplationis obtutus? Quis est enim mortalium, qui quæreret (*for.* Quis enim mortalium quiret, *Heraldus*) eum videre, quis cernere, si talem voluisset inferre se terris, qualis ei primigenia natura est? et qualem se ipse in sua esse voluit vel qualitate, vel numine? Assumpsit igitur hominis formam, et sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, ut et videri posset, et conspici: verba faceret, et doceret: atque omnes exequeretur res eas, propter quas in mundum venerat faciendas, summi regis imperio et dispositione servatis.

LXI. Quid enim? dicitis, rex summus ea, quæ in mundo facienda esse decreverat, sine homine simulato non quibat efficere? si oporteret ita fieri, quemadmodum dicitis, ista fortasse fecisset: quia non oportuit, aliter fecit. Quare isto voluit, et illo genere noluit, latent taliter (*an* totaliter?) involutæ, et vix ulli comprehensibiles causæ, quas accipere fortasse potuisses si non esses jamdudum ad non accipiendum paratus: et prius te formares ad non credendi frontem, quam tibi esset expositum id, quod nosse atque audire conquireres.

LXII. Sed more est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere divinas in res potest mortis occasus: nec interitionis dissolutione dilabi id, quod est unum et simplex, nec ullarum partium congregatione compactum. Quis est ergo visus in patibulo pendere, quis mortuus est? homo, quem induerat, et secum ipse portabat. Incredibile dictu est, et cæcis obscuritatibus involutum. si velis, non cæcum est, et (*for.* at) similitudini proxime constitutum. Si quo tempore Sibylla præsaga, oracula

illa depromens, fundebat vi (ut dicitis) Apollinis plena, ab impiis esset cæsa atque interempta latronibus: nunquid Apollo diceretur in ea esse occisus? si vates (*for.* si Bacis, si, *Meursius*) Helenus, si Martius, aliique similiter vates hariolantes essent vita et luce privati: nunquid aliquis diceret, lege eos humanitatis extinctos, qui illorum per ora loquentes, vias rerum postulantibus explicabant? Mors illa, quam dicitis, assumpti hominis fuit, non ipsius: gestaminis, non gestantis: quam nec ipsam perpeti succubuisset, tanta si non agenda res esset, et inexplicabilis ratio, satis (*for.* satis iis) clausis patefacienda mysteriis.

LXIII. Quæ sunt ista inquies, clausa atque obscura mysteria, quæ nulli nec homines scire, nec ipsi, qui appellantur dii mundi, parte queunt aliqua suspicionis atque opinationis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantæ impertire muneribus, et in abditos recessus thesauri interioris inducere. Vides enim, si nollet inferri sibi a quoquam manus, summa illi fuisse (*for.* fuisset) contentione nitendum, ut hostes ab se suos, vel potestate inversa prohiberet? Qui cæcis restituerat lumina, is efficere, si deberet, non poterat cæcos? qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit, aut labori? qui claudos faciebat incedere, is motus alligare membrorum nervorum duritia nesciebat? qui extrahebat a tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicere? Sed quia fieri ratio ea, quæ fuerant destinata, poscebat: et hic in ipso mundo, nec modo quam gestum est alio: inæstimabilis illa atque incredibilis lenitas injurias in se hominum, puerilibus pro ineptiis ducens, manus

in se porrigi ab immanibus passa est durissimisque latronibus; nec reputandum putavit quid illorum designasset audacia, dummodo suis ostenderet quid ab sese expectare deberent (*for.* expectari deberet). Cum enim de animarum periculis multa, medelarum contra insinuator, magister atque auctor, ad officiorum convenientium fines suas leges et constituta direxit; non superbiæ fastum comminuit? non libidinum extinxit flammas? non hiatum compressit aviditatis? non tela extorsit e manibus, atque omnia seminaria totius vitiositatis abscidit? Ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris affatu, non humanas miserias indolescens, omnes omnino crucibus et corporalibus affectos malis unica illa benignitate miseratus reddidit et restituit sanitati?

LXIV. Quid ergo vos subigit, quid hortatur maledicere, convitiari, inexpiabiles cum eo conserere simultates? quem redarguere, quem tenere nemo hominum possit ullius facinoris in reatu? Tyrannos, ac reges vestros, qui postposito deorum metu donaria spoliant populanturque templorum: qui proscriptionibus, exiliis, cædibus nudant nobilitatibus civitates: qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetes, atque divos: et quos odiis acrioribus conveniebat a vobis carpi, pulvinaribus, aris, templis, atque alio mactatis cultu ludorum et celebritate natalium: necnon et illos omnes, qui conscriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt publicos mores: qui luxurias, ac vitas vestras secant, urunt, dilacerant; qui in temporis posteri notas scriptorum perpetuitate prolatant: qui matri-

monia persuadent habenda esse communia: qui cum pueris cubitant formosis lascivientibus nudis: qui pecudes vos esse, qui fugitivos, qui exules, qui vilissimæ servos notæ, furiosos prædicant et insanos: admirantes, plaudentes ad cœli sustollitis sydera: bibliothecarum reponitis in arcanis: quadrigis et statuis muneramini, et quantum est in vobis velut quadam æternitate donatis immortalium testificatione titulorum: solum Christum convellere, dilacerare, potestis si Deum, vultis, immo solum si liceat beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transvorare: quodnam (quæso) ob meritum dicite, cujus ob peccati culpam, quid ab eo commissum est, quod tenorem inflecteret recti, et in odia vos aspera furialibus stimulis concitaret? quia animarum vestrarum custodem se missum solo indicavit ab rege: quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habere confiditis humanis paucorum asseverationibus suasi. Quod si esset apud vos certum falsa illum dicere, spes etiam vanissimas polliceri; nec sic video fuisse causam, cur eum deberetis odisse, cur hostili animadversione damnare; immo, si animus vobis clemens fuisset, et mitis, vel propter id solum eum deberetis amplecti, quod optabilia vobis sponderet et prospera: quod bonarum esset nuncius rerum: quod ea prædicaret, quæ nullius animum læderent: securioris quinimo expectationis impleret (*for.* implerent, *Orell.*)

LXV. O ingratum et impium sæculum, ô in privatam perniciem incredibili pectoris obstinatione pronum! Si aliquis ad vos medicus ex summotis venisset et nunquam vobis regionibus cognitis, medi-

camen pollicens tale, quod a vestris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et valetudinum genera: non certatim omnes accurreretis? non blanditiis omnibus atque honoribus fotum familiaria susciperetis in mœnia? non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum usque ad ultimos fines sponderet ætatis? et licet ambigua res esset, committeretis vos tamen, nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita, atque amore incolumitatis incensi. Eluxit, atque apparuit Christus rei maximæ nunciator, auspicium faustum portans et præconium salutare credentibus. Quænam est ista crudelitas, inhumanitasque tanta, quinimo (ut verius loquar) fastidiosum supercilium, nunciatorem muneris et portitorem tanti, non tantum verborum maledictionibus scindere, verum etiam bello gravi atque omnibus persequi telorum effusionibus et ruinis? Non placent ea quæ dicit, et cum offensionibus audiuntur a vobis? pro ludicris ea vaticinationibus comportate. Stolidissimas res loquitur, et fatua dona promittit? ridete ut sapientes vos viri, et in suis erroribus fatuitatem relinquite volutari. Quænam est hæc feritas (ut repetamus quæ dicta sunt sæpius) quæ libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito? dilacerare si detur, eum velle per viscera, qui non modo nullum intulerit malum nulli, sed æqualiter benignus hostibus diceret, quidnam his salutis Deo portaretur a principe; quid esset facto opus, ut interitum fugerent, et immortalitatem consequerentur ignotam? Cum-

que novitas rerum, et inaudita promissio audientium turbarent mentes, et credulitatem facerent hæsitare: virtutum omnium dominus, atque ipsius mortis extinctor hominem suum permisit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas, quas jamdudum acceperant de animarum salute, nec periculum mortis alia se posse ratione vitare.

FIRMIANI LACTANTII

EPITOME

INSTITUTIONUM DIVINARUM

AD

PENTADIUM FRATREM.

LACTANTIUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus,* c. lxxx. pag. 165*, edit. FABRICII.

FIRMIANUS, qui et LACTANTIUS, Arnobii discipulus sub Diocletiano principe accitus cum Flavio grammatico, cujus de Medicinalibus versu compositi extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, et penuria discipulorum, ob Græcam videlicet civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus enim ejus Symposium, quod adolescentibus scripsit, [a] Ὁδοιπορικὸν de Africa usque Nicomediam hexametris scriptum versibus, et alium librum qui inscribitur Grammaticus, et pulcherrimum De Ira Dei, et Institutionum Divinarum adversum Gentes libros septem, et Ἐπιτομὴν ejusdem operis in libro uno acephalo [b], et ad Asclepiadem libros duos [c]; De Persecutione librum unum, Ad Probum Epistolarum libros quatuor, Ad Severum Epistolarum libros duos, Ad Demetrianum auditorem suum Epistolarum libros duos, [d] Ad eundem de Opificio Dei, vel formatione hominis, librum unum. Hic extrema ætate magister Cæsaris Crispi filii Constantini, in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est [e].

Joan. Alberti Fabricii notæ.

[a] Symposium hoc una cum Hodœporico et Grammatico intercidit. (Centum quidem Epigrammata ænigmatica vetera, diu sub Symposii poetæ nomine circumlata, tanquam Lactantii Sym-

posium edidit Ch. Aug. Heumannus Hanoveræ anno 1722, sed aliis viris eruditis sententiam suam minime probavit.)

[b] Liber de Ira, et septem Libri Institutionum sæpissime, inter Lactantii opera editi sunt una cum hac Epitome ἀκεφάλῳ, ita ut eam legerat Hieronymus, incipiente ab his verbis, *Nam si justitia est veri Dei cultus*, ubi incipit Lactantius breviter persequi ea quæ in Institutionum opere a lib. V. cap. 16. seq. tradiderat. Sed vir eruditissimus Christophorus Matthæus Pfaffius in bibliothecæ Regiæ Taurinensis codice antiquissimo Epitomen illam Pentadio fratri a Lactantio dicatam reperit, integram et prioribus LV. capitibus auctiorem, eamque Parisiis anno 1712. publicavit. (Epitomen jam editam recensuit, atque insigniter emendavit, Joannes Davisius Cantabrigiensis anno 1718. Cujus editione in recensendo opusculo potissimum usus sum, sed adhibita in consilium Bunemanniana illa operum omnium Lactantii editione, quæ Lipsiæ prodiit anno 1738, cum postrema operum Lactantii editio Parisiensis me minus adjuvaret.)

[c] Hic est Asclepiades de quo Lactantius vii. 4. *Optime* igitur Asclepiades noster de Providentia summi Dei *disserens in eo libro quem scripsit* ad me. Sed et Lactantii ad Asclepiadem et Asclepiadis ad Lactantium scripta nusquam hodie extant.

[d] (Perierunt octo hi libri epistolarum.)

[e] Crispus a Constantino interfectus A. C. 326. Vide Tillemontium tomo quarto Historiæ Imperator. et de Lactantio tomo VI. Memor. Ex Hieronymo Chron. colligas Crispum institutioni Lactantii commissum A. 317.

FIRMIANI LACTANTII

EPITOME

INSTITUTIONUM DIVINARUM

AD

PENTADIUM FRATREM.

QUANQUAM divinarum Institutionum libri, quos jam pridem ad illustrandam veritatem religionemque conscripsimus, ita legentium mentes instruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat fastidium, nec oneret ubertas; tamen horum tibi Epitomen fieri, PENTADI frater, desideras; credo, ut ad te aliquid scribam, tuumque nomen in nostro qualicunque opere celebretur. Faciam quod postulas, etsi difficile videtur ea, quæ septem maximis voluminibus explicata sunt, in unum conferre. Fit (*for.* Fiet, *Davis.*) enim totum, et minus plenum, cum tanta rerum multitudo in angustum coarctanda sit, et brevitate ipsa minus clarum, maxime cum et argumenta plurima et exempla, in quibus lumen est probationum, necesse sit præteriri; quoniam tanta eorum copia est, ut vel sola librum conficere possint. Quibus sublatis, quid poterit utile (utile *est ex conjectura Pfaffii, cum locus in MSto vacuus sit. An* plenum *supplend.?*) quid apertum videri? Sed

enitar, quantum res sinit, et diffusa substringere, et prolixa breviare; sic tamen, ut neque res ad copiam, neque claritas ad intelligentiam deesse videatur in hoc opere, quo in lucem veritas protrahenda est.

CAPUT I.

Prima incidit quæstio, sitne aliqua providentia, quæ aut fecerit aut regat mundum. Esse, nemini dubium est, siquidem omnium fere philosophorum, præter scholam Epicuri, una vox, una sententia est, nec fieri sine artifice Deo potuisse mundum, nec sine rectore constare. Itaque non solum a doctissimis viris, sed et omnium mortalium testimoniis ac sensibus coarguitur Epicurus. Quis enim de providentia dubitet, cum videat cœlos terramque sic disposita, sic temperata esse universa, ut non modo ad pulchritudinem ornatumque mirabilem, sed ad usum quoque hominum, cæterorumque viventium commoditatem aptissime convenirent? Non potest igitur quod ratione constat, sine ratione cœpisse.

CAP. II.

Quoniam certum est esse providentiam; sequitur alia quæstio, utrumne Deus unus an plures, quæ quidem multum habet ambiguitatis. Dissentiunt enim non modo singuli inter se, verum etiam populi atque gentes. Sed qui rationem sequetur, intelliget nec Dominum esse posse nisi unum, nec Patrem nisi unum. Nam si Deus, qui omnia condidit, et idem Dominus, et idem Pater est, unus sit, necesse est, ut idem sit caput idemque fons rerum. Nec potest aliter summa consistere, nisi ad unum cuncta referantur, nisi unus teneat guberna-

culum, nisi unus fræna moderetur, regatque universa membra, tanquam mens una. Si multi sint in examine apum reges, peribunt aut dissipabuntur, dum

Regibus incessit magno discordia motu:
(VIRG. GEORG. IV. 68.)

si plures in armento duces, tam diu præliabuntur, donec unus obtineat: si multi in exercitu imperatores, nec pareri poterit a milite, cum diversa jubeantur, nec ab iis ipsis unitas obtineri, cum sibi quisque pro moribus (*for.* viribus, *Davis.*) consulat. Sic in hac mundi republica nisi unus fuisset moderator, qui et conditor, aut soluta fuisset hæc moles, aut nec (*cor.* ne, *Davis.*) condi quidem potuisset. Præterea in multis non potest esse totum, cum singuli sua officia, suas obtineant potestates. Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est verum cognomentum Dei, quoniam id solum poterit, quod in ipso est; quod autem in aliis, non audebit attingere. Non Vulcanus sibi aquam vindicabit, aut Neptunus ignem, non Ceres artium peritiam, nec Minerva frugum, non arma Mercurius, nec Mars lyram, non Jupiter medicinam, nec Asclepius fulmen: facilius illud ab alio jactum suscipiet, quam ipse torquebit. Si ergo singuli non possunt omnia, minus habent virium, minus potestatis: is autem Deus habendus est, qui potest totum, quam qui de toto minimum.

CAP. III.

Unus igitur Deus est, perfectus, æternus, incorruptibilis, impassibilis, nulli rei potestative subjectus, ipse omnia possidens, omnia regens, quem nec

æstimare sensu valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone comprehendi. Denique, ut taceam de prophetis unius Dei prædicatoribus, poëtæ quoque et philosophi testimonium singulari Deo perhibent. Orpheus principalem Deum dicit, qui cœlum solemque cum cæteris astris, qui terram, qui maria condiderit. Item noster Maro summum Deum modo spiritum, modo mentem nuncupat, eamque velut membris infusam, totius mundi corpus agitare; item Deum per profunda cœli, per tractus maris terrarumque discurrere, atque ab eo universas animantes trahere vitam. Ne Ovidius quidem ignoravit a Deo instructum esse mundum, quem interdum opificem rerum, interdum mundi fabricatorem vocat.

CAP. IV.

Sed veniamus ad philosophos, quorum certior habetur auctoritas, quam poëtarum. Plato monarchiam adserit, unum Deum dicens, a quo sit mundus instructus, et mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor ejus unam esse mentem, quæ mundo præsideat, confitetur. Antisthenes unum esse dicit naturalem Deum, totius summæ gubernatorem. Longum est recensere quæ de summo Deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoïci, Cleanthes et Chrysippus et Zenon, vel nostrorum Seneca, Stoïcos secutus, et ipse Tullius prædicaverint, cum hi omnes, et quid sit Deus, definire tentaverint, et ab eo solo regi mundum adfirmaverint, nec ulli subjectum esse naturæ, cum ab ipso sit omnis natura generata. Hermes, qui ob

virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinæ vetustate philosophos antecessit, quique apud Ægyptios ut deus colitur, majestatem Dei singularis infinitis adserens laudibus, Dominum et Patrem nuncupat, eumque esse sine nomine, quod proprio vocabulo non indigeat, quia solus sit, nec habere ullos parentes, quia ex se et per se ipse sit. Hujus ad filium scribentis exordium tale est: *Deum quidem intelligere difficile est, eloqui vero impossibile, etiam cui intelligere possibile est; perfectum enim ab imperfecto, invisibile a visibili non potest comprehendi.*

CAP. V.

Superest de vatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuisse tradit, primam de Persis, secundam Libyssam, tertiam Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythræam, sextam Samiam, septimam Cumanam, octavam Hellespontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, cui sit nomen Albuneæ. Ex his omnibus Cumanæ solius tres esse libros, qui Romanorum fata contineant, et habeantur arcani, cæterarum autem fere omnium singulos extare haberique vulgo, sed eos Sibyllinos velut uno nomine inscribi. Nisi quod Erythræa, quæ Troïci belli temporibus fuisse perhibetur, nomen suum verum posuit in libro, aliarum confusi sunt. Hæ omnes, de quibus dixi, Sibyllæ præter Cumæam, quam legi nisi a Quindecimviris non licet, unum Deum esse testantur, principem, conditorem, parentem, non ab ullo generatum, sed a seipso satum, qui et fuerit a sæculis, et sit futurus in sæcula, et idcirco solus coli debeat, solus timeri, solus a cunctis viventibus

honorari. Quarum testimonia, quia breviare non poteram, prætermisi, quæ si desideras, ad ipsos tibi libros recurrendum est. Nunc reliqua persequamur.

CAP. VI.

Hæc igitur tot ac tanta testimonia liquido perdocent, unum esse regimen in mundo, unam potestatem, cujus nec origo excogitari, nec vis enarrari potest. Stulti ergo, qui de concubitu natos putant deos esse, cum ipsi sexus et corporum copulatio idcirco mortalibus a Deo data sint, ut per sobolis successionem genus omne servetur. Immortalibus vero quid opus est aut sexu aut successione, quos nec voluptas nec interitus attingit? Illi ergo, qui dii putantur, quoniam et genitos esse tanquam homines et procreasse constat, mortales utique fuerunt: sed dii crediti sunt, quod, cum essent reges magni ac potentes, ob ea beneficia, quæ in homines contulerant, divinos post obitum honores consequi meruerunt; positisque templis atque simulachris, memoria eorum tanquam immortalium retenta est atque celebrata.

CAP. VII.

Sed cum sit omnibus fere gentibus persuasum deos esse; res tamen eorum gestæ, quas tam poëtæ quam historici tradiderunt, homines fuisse declarant. Hercules per quæ tempora fuerit, quis ignorat, cum idem et inter Argonautas navigaverit, et, expugnata Troja, Laomedontem Priami patrem ob perjurium interfecerit? Ab eo tempore paulo amplius, quam mille et quingenti computantur anni. Hic ne natus quidem honeste traditur, sed Alcmenæ adulterio genitus, et ipse vitiis genitoris addic-

tus, nec fœminis unquam nec maribus abstinuit: orbemque totum non tam gloriæ quam libidinis causa, nec tantum ad necandas belluas quantum ad serendos liberos, peragravit. Cumque esset invictus, ab una tamen Omphale triumphatus est, cui clava et spolio leonis tradito, indutus ipse fœminea veste atque ad pedes mulieris abjectus, pensa, quæ faceret, accepit. Idem postea instinctu furoris elatus, parvos liberos et uxorem Megaram trucidavit. Postremo sumta Deianiræ conjugis veste, cum difflueret ulceribus, doloris impatiens, rogum sibi in Oetæo monte construxit, eoque se vivum cremavit. Sic efficitur, ut, etiamsi ob virtutem deus credi potuisset, ob hæc tamen homo fuisse credatur (*for.* cernatur *Davis.*).

CAP. VIII.

Æsculapium Tarquitius tradit ex incertis parentibus natum, et ob id expositum, atque a venatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in disciplinam datum. Hic Epidauri moratus est, Cynosuris, ut Cicero ait, sepultus, cum esset ictu fulminis interemtus. Apollo autem pater ejus non dedignatus est alienum gregem pascere, ut acciperet uxorem: et dilectum puerum cum peremisset imprudens, gemitus suos inscripsit in flore. Marti, viro fortissimo, adulterii crimen non defuit, siquidem catenis cum adultera vinctus spectaculo fuit. Castor et Pollux alienas sponsas non impune rapuerunt, quos Homerus non poëtica sed simplici fide mortuos sepultosque testatur. Mercurius, qui de stupro Veneris genuit Androgynum, deus esse meruit, quia lyram reperit et palæstram. Liber Pater, debellata India, victor, cum Cretam forte venisset,

Ariadnen conspexit in litore, quam Theseus et violaverat et reliquerat. Tum amore inflammatus, eam sibi in conjugium sociavit, et coronam ejus, ut poëtæ ferunt, inter astra signavit. Mater ipsa post fugam et obitum viri cum in Phrygia moraretur, vidua et anus formosum adolescentem in deliciis habuit, et quia fidem non præstiterat, ademtis genitalibus, effæminavit. Ideo etiam nunc Gallis sacerdotibus gaudet.

CAP. IX.

Ceres unde Proserpinam nisi de stupro genuit? unde Latona geminos nisi ex crimine? Venus deorum et hominum libidinibus exposita, cum regnaret in Cypro, artem meretriciam reperit, ac mulieribus imperavit, ut quæstum facerent, ne sola esset infamis. Ipsæ illæ virgines Minerva et Diana num castæ? Unde igitur prosilivit Erichthonius? num in terram Vulcanus semen effudit, et inde homo tanquam fungus enatus est? Aut illa cur Hippolytum, vel ad secretas sedes, vel ad mulierem relegavit (Vid. Virg. Æn. VII. 776.), ubi solus inter ignota nemora ætatem exigeret, et, jam mutato nomine, Virbius vocaretur? Quid hæc significant, nisi incestum, quod poëtæ non audent confiteri?

CAP. X.

Horum autem omnium rex et pater Jupiter, quem tenere in cœlo summam credunt potestatem, quid habuit potestatis, (*for.* pietatis, *Davis.*) qui Saturnum patrem regno expulit, et armis fugientem persecutus est? quid continentiæ, qui omnia libidinum genera exercuit? Nam idem Alcmenam Ledamque summis viris nuptas adulterio fecit infames;

idem pulchritudine pueri captus, venantem ac virilia meditantem, ad fæmineos usus violenter abripuit. Quid virginum stupra commemorem, quarum multitudo quanta fuerit, filiorum numerus ostendit? In una tamen Thetide abstinentior fuit: erat enim prædictum, quod is, quem paritura esset, major patre suo futurus esset. Pugnavit ergo cum amore, ne quis se major nasceretur. Sciebat ergo, se non esse perfectæ virtutis, magnitudinis, potestatis, qui, quod ipse patri fecerat, timuit. Cur igitur maximus optimus (*for.* optimus maximus *Davis.*) nominatur, cum se et peccatis contaminaverit, quod est injusti ac mali, et majorem timuerit, quod est imbecilli ac minoris.

CAP. XI.

Sed dicet aliquis ficta hæc esse a poëtis. Non est hoc poëticum sic fingere, ut totum mentiare, sed ut ea, quæ gesta sunt, figura et quasi velamine aliquo versicolore prætexas. Hunc habet poëtica licentia modum, non ut totum fingat, quod est mendacis et inepti, sed ut aliquid cum ratione commutet. In imbrem se aureum vertisse dixerunt, ut Danaën falleret. Quis est imber aureus? Utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens, et in sinum infundens, fragilitatem virginalis animi hac mercede corrupit. Sic et imbrem ferreum dicunt, cum volunt multitudinem significare telorum. Catamitum in aquila rapuit. Quæ est aquila? Legio scilicet, quoniam figura hujus animalis insigne legionis est. Europam transvexit in tauro. Quis est taurus? Utique navis, quæ tutelam habuit, tauri specie figuratam. Sic Inachi filia non utique

bos facta transnavit, sed ejusmodi navigio iram Junonis effugit, quod habebat bovis formam. Denique cum in Ægyptum delata esset, Isis est facta, cujus navigium certo quodam die in memoriam fugæ celebratur.

CAP. XII.

Vides ergo, non omnia poëtas confinxisse, et (*for.* sed *Davis.*) quædam præfigurasse, ut, cum vera dicerent, aliquid tale (*for.* talia) numinis adderent iis, quos deos esse dicebant, sicut etiam de regnis; cum enim dicunt Jovem cœli regnum sorte tenuisse, aut Olympum montem significant, in quo Saturnum, et Jovem postmodum, habitasse veteres historiæ produnt, aut partem Orientis, quæ sit quasi superior, quod inde lux nascitur; Occidentis autem velut inferior, et ideo Plutonem inferos esse sortitum; mare vero cessisse Neptuno, quod oram maritimam cum omnibus insulis obtinuerit. Multa sic poëtæ colorant, quod qui nesciunt, tanquam mendaces eos arguunt; verbo duntaxat, nam re quidem credunt, quoniam deorum simulacra sic fingunt; ut, cum mares ac fæminas faciant, et alios conjuges, alios parentes, alios liberos fateantur, poëtis utique assentiunt (*for.* assentiant *Davis.*): hæc enim sine coïtu et generatione esse non possunt.

CAP. XIII.

Sed omittamus sane poëtas. Ad historiam veniamus, quæ simul et rerum fide et temporum nititur vetustate. Euhemerus fuit Messenius, antiquissimus scriptor, qui de sacris inscriptionibus veterum templorum et originem Jovis, et res gestas omnemque progeniem collegit; item cæterorum Deorum

parentes, patrias, actus, imperia, obitus, sepulchra etiam persecutus est. Quam historiam vertit Ennius in latinam, cujus hæc verba sunt: *Hæc ut scripta sunt, Jovis fratrumque ejus stirps atque cognatio; in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est.* Idem igitur Euhemerus Jovem tradit, cum quinquies orbem circumivisset, et amicis suis atque cognatis distribuisset imperia, legesque hominibus, multaque alia bona fecisset, immortali gloria memoriaque affectum sempiterna, in Creta vitam commutasse, atque ad deos abiisse, et sepulchrum ejus esse in Creta, in oppido Gnosso, et in eo scriptum antiquis litteris Græcis ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ, quod est Jupiter Saturni. Constat ergo ex iis, quæ retuli, hominem fuisse, in terramque (*cor.* terraque, *Davis.*) regnasse.

CAP. XIV.

Transeamus ad superiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus cœlo et terra traditur natus. Hoc utique incredibile est. Sed cur ita tradatur, ratio certa est, quam qui ignorat, tanquam fabulam respuit. Saturni patrem Uranum fuisse vocitatum, et Hermes auctor est, et sacra historia docet. Trismegistus paucos admodum fuisse cum diceret perfectæ doctrinæ viros, in iis cognatos suos enumeravit, Uranum, Saturnum, Mercurium. Euhemerus eundem Uranum primum in terram (*for.* terra *Davis*) regnasse commemorat his verbis: *Initio primus in terris imperium summum Cœlus habuit, is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque paravit.*

Heic in Cod. MS. plura deficiunt: duo certe, ut arbitror, folia. Nec vox paravit *tota extat, sed*

solum para *sub finem paginæ.* (Pfaffius primus editor hæc posuit.) *Sequitur:*
hominum stultam benevolentiam et errorem divinitas attributa sit.

CAP. XX.

Dixi de religionibus, quæ sunt communes omnium gentium. Dicam nunc de diis, quos Romani proprios habent. Faustuli conjugem Romuli Remique nutricem, cujus honori Larentinalia sunt dicata, vulgati fuisse corporis quis ignorat? Et idcirco Lupa nuncupata est, et in feræ speciem figurata. Faula quoque et Flora meretrices erant, quarum altera Herculis fuit scortum, sicut Verrius tradit, altera cum magnas opes corpore quæsivisset, populum scripsit hæredem, et ideo in honorem ejus ludi Floralia celebrantur. Tatius muliebre simulachrum in cloaca maxima repertum consecravit, et Deam Cloacinam nuncupavit. Obsessi a Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt, et ob id Veneri Calvæ aram templumque posuerunt; item Pistori Jovi, quod eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent, et supra hostes jacerent: quo facto desperantes Galli posse inopia Romanos subigi, ab obsidione discesserant. Pavorem ac Pallorem Tullus Hostilius deos fecit. Colitur et Mens, quam, credo, si habuissent, nunquam colendam putassent. Honorem atque Virtutem Marcellus invenit.

CAP. XXI.

Sed et alios ejusmodi commentitios deos senatus instituit, Spem, Fidem, Concordiam, Pacem, Pudicitiam, Pietatem, quæ omnia, cum in animis hominum esse vera deberent, intra parietes falsa posue-

runt. Hos tamen, quamvis extra hominem in nulla sint omnino substantia, mallem potius coli, quam Rubiginem, quam Febrem, quæ non sacranda sunt sed execranda, quam Fornacem cum suis Fornacalibus sacris, quam Stercutum, qui fimo pinguefacere terram primus ostendit, quam Deam Mutam, quæ Lares genuit, quam Cuninam, quæ cunis infantium præest, quam Cacam, quæ ad Herculem de furto boum detulit, ut occideret fratrem; quam multa sunt (sunt *delet Davis.*) alia portenta atque ludibria, de quibus piget dicere. Terminum tamen non libet præterire, quia ne Jovi quidem Capitolino cessisse traditur, cum lapis esset informis. Hunc finium putant habere custodiam, eique publice supplicatur, ut *Capitoli immobile saxum* Romani imperii fines et conservet et proroget.

CAP. XXII.

Has omnes ineptias primus in Latio Faunus induxit, qui et Saturno avo cruenta sacra constituit, et Picum fratrem tanquam deum coli voluit, et Fatuam Faunam conjugem sororemque inter Deos conlocavit, ac Bonam Deam nominavit. Deinde Romæ Numa, qui agrestes illos ac rudes viros superstitionibus novis oneravit, sacerdotia instituit, deos familiis gentibusque distribuit, ut animos ferocis populi ab armorum studiis avocaret. Ideo Lucilius deridens ineptias istorum, qui vanis superstitionibus serviunt, hos versus posuit:

> Terriculas lamias Fauni quas Pompiliique
> Instituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit.
> Ut pueri infantes credunt, signa omnia ahena
> Vivere et esse homines; sic isti omnia ficta

Vera putant, credunt signis cor inesse in ahenis;
Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta.

Tullius quoque de Natura Deorum *commentitios ac fictos deos* queritur inductos, et hinc extitisse *falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones pene aniles.* Quæ sententia eo debet gravior comparari, (*for.* computari, *Davis.*), quod hæc disseruit et philosophus et sacerdos.

CAP. XXIII.

Diximus de diis, nunc de ritibus sacrorum culturisque dicemus. Jovi Cyprio, sicut Teucrus instituerat, humana hostia mactari solebat. Sic et Tauri Dianæ hospites immolabant, Latiaris quoque Jupiter humano sanguine propitiatus est. Etiam ante Saturno sexagenarii homines ex persona (*for.* responso *Davis.*) Apollinis de ponte in Tiberim dejiciebantur. Et eidem Saturno Carthaginienses non modo infantes prosecrabant, sed victi a Siculis, ut piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolarunt. Nec illa his humaniora sunt, quæ fiunt etiam nunc Matri Magnæ atque Bellonæ, in quibus antistites non alieno sanguine, sed suo litant, cum amputatis genitalibus a viris migrant, nec ad fœminas transeunt, aut sectis humeris detestabiles aras proprio cruore respergunt. Sed hæc crudelia. Veniamus ad mitia. Isidis sacra nihil aliud ostendunt, nisi quemadmodum filium parvum, qui dicitur Osiris, perdiderit et invenerit. Nam primo sacerdotes ac ministri, derasis omnibus membris, tunsisque pectoribus, plangunt, dolent, quærunt, affectum matris imitantes; postmodum puer per Cynocephalum invenitur. Sic luctuosa sacra lætitia terminantur.

His etiam Cereris simile mysterium est, in quo, facibus accensis, per noctem Proserpina inquiritur, et, ea inventa, ritus omnis gratulatione ac tædarum jactatione finitur. Lampsaceni asellum Priapo mactant: ea enim visa est aptior victima, quæ ipsi, cui mactatur, magnitudine virilis obscœni posset æquari. Lindos est oppidum Rhodi, ubi Herculis sacra maledictis celebrantur. Hercules enim cum boves aratori abstulisset atque immolasset, ille injuriam suam convitiis ultus est, eoque ipso sacerdote postmodum constituto, sanctum est, ut iisdem maledictis et ipse et alii postea sacerdotes sacra celebrarent. Cretici autem Jovis mysterium est, quomodo infans aut subtractus sit patri, aut educatus. Capella præsto est, cujus uberibus puerum Amalthea nutrivit. Idem etiam Matris Deum sacra demonstrant: nam quia tum Corybantes galearum tinnitibus et scutorum pulsibus vagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in sacris; sed pro galeis cymbala, pro scutis tympana feruntur, ne puerum vagientem Saturnus exaudiat.

CAP. XXIV.

Hæc sunt mysteria deorum. Nunc etiam originem religionum requiramus, ut et a quibus et per quæ tempora institutæ fuerint, eruamus. Didymus in iis libris, qui inscribuntur ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς, Melissea fuisse tradit Cretensium regem, cujus filiæ fuerint Amalthea et Melissa, quæ Jovem nutrierint caprino lacte ac melle: hunc novos ritus ac pompas sacrorum introduxisse, et primum diis sacrificasse, id est Vestæ, quæ dicitur Tellus; unde Poëta:

——— primamque deorum
Tellurem. (OVID. FAST. VI. 207.)

et postmodum Deum Matri. Euhemerus autem in sacra historia ipsum Jovem dicit, postquam imperium ceperit, sibi multis in locis fana posuisse. Nam circuiens orbem, ut quemque in locum venerat, principes populorum amicitia sibi et hospitii jure sociabat. Cujus rei ut posset memoria servari, fanum sibi creari jubebat atque ab hospitibus suis annua festa celebrari. Sic per omnes terras cultum sui nominis seminavit. Quando autem isti fuerint, facile colligi potest. Scribit enim Thallus in historia sua, Belum regem Assyriorum, quem Babylonii colunt, quique Saturni fuerit æqualis et amicus, antiquiorem fuisse Troïco bello annis CCCXXII. et sunt ab Ilio capto anni M.CCCCLXX. Unde apparet, non amplius quam M.DCCC. esse annos, ex quo, novis Deorum cultibus institutis, humanum genus inciderit in errorem.

CAP. XXV.

Merito igitur poëtæ commutatum esse aureum seculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. Nulli enim tunc dii colebantur, sed unum et solum Deum noverant. Postquam se terrenis ac fragilibus subjugaverunt, colentes ligna et æra et lapides, commutatio seculi facta est usque ad ferrum. Amissa enim Dei notitia, et uno illo vinculo humanæ societatis abrupto, vastare se invicem, prædari, ac debellare cœperunt. Quod si sursum oculos suos tollerent, ac Deum intuerentur, qui eos ad adspectum cœli suique excitavit, nunquam se curvos et humiles facerent terrena venerando, quorum stultitiam Lucretius graviter incusat, dicens:

> Et faciunt animos humiles formidine divum,
> Depressosque premunt ad terram,

qua reddunt (*for.* quæ credunt.) Nec intelligunt

quam vanum sit ea timere, quæ feceris, aut ab his aliquod sperare præsidium, quæ muta et insensibilia nec vident nec audiunt supplicantem. Quid ergo majestatis aut numinis habere possunt, quæ et fuerunt in hominis potestate, ne fierent, aut ut aliud fierent, et sunt etiam nunc? Nam et violari et furtò sublati (*for.* subtrahi *Dufresn.*) possunt, nisi illa et lex sepiat et humana custodia. Num igitur mentis suæ compos videri potest, qui talibus optimas (*for.* opimas *Pfaffius*) victimas cædit, dona consecrat, pretiosas vestes offert, quasi uti possunt, qui motu carent? Merito ergo Dionysius Siciliæ tyrannus deos Græciæ, cum eam victor occupasset, spoliavit atque derisit, et post sacrilegia, quæ admiserat, ad Siciliam prospera navigatione remeavit, regnumque tenuit usque ad senectutem; nec eum dii violati puniri potuerunt. Quanto satius est, spretis inanibus, ad Deum se convertere, tueri statum, quem a Deo acceperis, tueri nomen! Idcirco enim ἄνθρωπος, quia sursum spectat, nominatur: sursum autem spectat, qui Deum verum et vivum, qui est in cœlo, suspicit, qui artificem, qui parentem animæ suæ non modo sensu ac mente, verum etiam vultu et oculis sublimibus quærit. Qui autem se terrenis humilibusque substernit, utique illud, quod est inferius, sibi præfert. Nam, cum ipse opus Dei sit, simulachrum autem opus hominis, non potest humanum opus divino anteponi. Et sicut Deus hominis parens est, ita simulacri homo. Stultus igitur et amens, qui adorat, quod ipse fabricavit; cujus artificii detestabilis et inepti auctor fuit Prometheus, patruo Jovis Iapeto natus. Nam cum primum Jupiter, summo potitus imperio, tanquam deum se

constituere vellet, ac templa condere, et quæreret aliquem, qui humanam figuram posset exprimere, tunc Prometheus extitit, qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita verisimiliter, ut novitas ac subtilitas artis miraculo esset. Denique illum et sui temporis homines, et postea poëtæ, tanquam fictorem veri ac vivi hominis prodiderunt, et (*for.* ut, *Davis.*) nos, quoties fabrefacta signa laudamus, vivere illa et spirare dicimus. Et hic quidem auctor fuit fictilium simulachrorum. Sequentes autem posteri et de marmore sculpserunt, et ex ære fuderunt: deinde processu temporum ex auro et ebore accessit ornatus, ut non modo similitudines oculos hominum, verum etiam fulgor ipse præstringeret. Sic illecti pulchritudine, ac veræ majestatis obliti, insensibilia sentientes, irrationabilia rationabiles, exanima viventes colenda sibi ac veneranda duxerunt.

CAP. XXVI.

Nunc refellamus eos etiam, qui elementa mundi tanquam deos habent, id est, cœlum, solem, atque lunam, quorum artificem non cognoscentes, ipsa opera mirantur et adorant. Qui error non imperitorum modo, verum etiam philosophorum est; siquidem Stoïci universa cœlestia in deorum numero habenda censent, quia certos et rationabiles motus habent, quibus succedentium sibi temporum vicissitudines constantissime servant. Non est igitur in his voluntarius motus, quia præstitutis legibus serviunt, non proprio utique sensu, sed opificio summi conditoris, qui illa sic ordinavit, ut inenarrabiles (*for.* inerrabiles *Davis.*) cursus et certa spatia conficerent, quibus dierum ac noctium, æstatis et hyemis

alterna variarent. Quod si effectus eorum, si meatus, si claritatem, si constantiam, si pulchritudinem admirantur, intelligere debuerunt, quanto his pulchrior et præclarior et potentior sit ipse conditor, atque artifex eorum Deus. Sed illi divinitatem humanis visibus æstimaverunt, ignorantes nec æternum esse posse, quod veniat sub aspectum, nec, quod sit æternum, posse oculis mortalibus comprehendi.

CAP. XXVII.

Unum et ultimum restat, ut, quoniam plerumque accidit, sicuti in historiis legimus, ut majestatem suam dii ostendisse videantur per auguria, per somnia, per oracula, tum etiam pœnis eorum, qui sacrilegia commiserant, doceam quæ ratio id effecerit, ne quis etiam nunc in eosdem laqueos incidat, quos illi veteres inciderunt. Cum Deus pro virtute majestatis suæ mundum de nihilo condidisset, cœlumque luminibus adornasset, terram vero et mare complesset animalibus, tum hominem, de limo ad imaginem similitudinis suæ figuratum, inspiravit ad vitam, posuitque eum in paradiso, quem conseverat omni genere fructiferi ligni, et præcepit ei, ne una ex arbore, in qua posuerat ei (*for. delend.* ei *Davis.*) scientiam boni malique, gustaret, fore interminatus, ut vitam perderet, si fecisset; si vero mandatum servaret, immortalis permaneret. Tum serpens, qui erat unus ex Dei ministris, invidens homini, quod esset immortalis effectus, illexit eum dolo, ut mandatum Dei legemque transcenderet. Et hoc modo scientiam quidem boni ac mali accepit, sed vitam, quam perpetuam Deus tribuerat, amisit. Ejecit

ergo peccatorem de sancto loco, et in hunc orbem relegavit, ut victum quæreret per laborem, ut difficultates et ærumnas pro merito sustineret; ipsumque paradisum vallo igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem usque judicii ad locum illum perpetuæ beatitudinis conaretur irrepere. Tum secuta est hominem mors ex Dei sententia, et tamen vita ejus, licet temporalis esse cœpisset, in mille annis terminum sumsit, et id fuit humanæ vitæ spatium usque ad cataclysmi tempus: nam post diluvium paulatim vita hominum breviata, et ad annos centum viginti redacta est. Serpens vero ille, qui de factis, Diaboli, id est, criminatoris sive delatoris nomen accepit, non destitit semen hominis, quem a principio deceperat, persequi. Denique eum, qui primus in hoc orbe generatus est, inspirato livore, in cædem fratis armavit; ut de duobus primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret parricidam. Nec quievit deinceps, quo minus per singulas generationes pectoribus hominum malitiæ virus infunderet, corrumperet, depravaret, tantis denique sceleribus obrueret, ut justitiæ jam rarum esset exemplum, sed viverent homines ritu belluarum. Quod Deus cum videret, angelos suos misit, ut vitam hominum excolerent, eosque ab omni malo tuerentur. His mandatum dedit, ut se terrenis abstinerent, ne qua labe maculati, honore angelico mulctarentur. Sed eos quoque idem ille subdolus criminator, dum inter homines commorantur, illexit ad voluptates, ut se cum mulieribus inquinarent. Tum damnati sententia Dei, et ob peccata projecti, et nomen angelorum et substantiam perdiderunt. Ita diaboli satellites facti, ut haberent solatium per-

ditionis suæ, ad perdendos homines converterunt, quos ut tuerentur, advenerant.

CAP. XXVIII.

Hi sunt dæmones, de quibus poëtæ sæpe in carminibus suis loquuntur, quos custodes hominum appellat Hesiodus. Ita enim persuaserunt hominibus, illecebris atque fallaciis suis, ut eosdem deos esse crederent. Denique Socrates habere se a prima pueritia custodem, rectoremque vitæ suæ dæmonem prædicabat, sine cujus nutu et imperio nihil agere posset. Adhærent ergo singulis, et sub nomine Geniorum aut Penatium domos occupant. His sacraria constituuntur; his quotidie libatur ut Laribus; his honos datur tanquam malorum depulsoribus; hi a principio, ut averterent homines a Dei veri agnitione, novas religiones et cultus deorum introduxerunt; hi memorias regum mortuorum consecrari, templa constitui, simulachra fieri docuerunt, non ut honorem Dei minuerent, aut suum augerent, quem peccando amiserunt, sed ut vitam hominibus eriperent, spem veræ lucis auferrent, ne homines, unde illi exciderunt, ad immortalitatis cœleste præmium pervenirent. Iidem astrologiam prodiderunt, et auguratum, et aruspicinam, quæ cum per se falsa sint, tamen ipsi, auctores malorum, sic ea gubernant, sic temperant, ut vera credantur. Ipsi etiam magicæ artis præstigias ad circumscribendos oculos repererunt: (illorum adspiratione fit, ut quod sit, non esse, et, quod non sit, esse videatur:) ipsi necyomantias, ipsi sortes et oracula, ut mentes hominum per ambiguos exitus mentita divinatione deludant (*for.* deluderent *Davis.*). In templis vero et

sacrificiis omnibus præsentes adsunt, et, prodigiis quibusdam fallacibus editis ad miraculum præsentium, sic homines circumveniunt, ut inesse numen simulachris et imaginibus credant. Irrepunt etiam corporibus ut spiritus tenues, vitiatisque membris morbos conciunt, quos sacrificiis votisque placati postmodum relaxent; somnia immittunt, aut plane terrores (*for.* plena terroris *Davis.*), ut ipsi rogentur, aut quorum exitus respondeant veritati, ut venerationem sui augeant. Nonnunquam etiam in sacrilegos edunt aliquid ultionis, ut quisquis viderit, timidior ac religiosior fiat. Sic fraudibus suis obduxerunt humano generi tenebras; ut oppressa veritate, summi ac singularis Dei nomen in oblivionem veniret.

CAP. XXIX.

Sed dicit quispiam: Cur ergo verus ille Deus patitur hæc fieri; an (*for.* ac non *Davis.*) potius malos vel summovet vel extinguit? Cur vero ipsi dæmoni archon (*for.* ipse dæmoniarchen *Davis.*) a principio fecit, ut esset, qui cuncta corrumperet, cuncta disperderet? Dicam breviter, cur hunc talem esse voluerit. Quæro, utrumne virtus bonum sit, an malum? negari non potest, quin bonum. Si bonum est virtus, malum est igitur e contrario vitium. Si vitium ex eo malum est, quia virtutem impugnat; et virtus ex eo bonum est, quia vitium affligit; ergo non potest virtus sine vitio consistere, et, si vitium sustuleris, virtutis merita tollentur; nec enim potest ulla fieri sine hoste victoria. Ita fit, ut bonum sine malo esse non possit. Vidit hoc Chrysippus, vir acris ingenii, de Providentia disserens, eosque stultitiæ redarguit, qui bonum quidem

a Deo factum putant, malum autem negant. Hujus sententiam interpretatus est Agellius in libris noctium Atticarum, (VI. 1.) sic dicens: *Quibus non videtur mundus Dei et hominum causa institutus, neque res humanæ providentia gubernari, gravi se argumento uti putant, cum ita dicunt: Si esset providentia, nulla essent mala. Nihil enim minus aiunt providentiæ congruere, quam in eo mundo, quem propter homines fecisse dicatur, tantam vim esse ærumnarum et malorum. Ad ea Chrysippus cum in libro* περὶ προνοίας *quarto dissereret:* "Nihil "prorsus, *inquit*, istis insulsius, qui opinantur bona "esse potuisse, si non essent ibidem mala. Nam "cum bona malis contraria sint, utraque necesse "est opposita esse inter se, et quasi mutuo adverso- "que fulta nisu consistere. Nullum adeo contra- "rium est sine contrario altero. Quo enim pacto "justitiæ sensus esse posset, nisi essent injuriæ? "aut quid aliud justitia est, quam injustitiæ pri- "vatio? Quid item fortitudo, non intelligi potest, "nisi ex ignaviæ adpositione; quid continentia, "nisi ex intemperantiæ. Quo item modo pruden- "tia esset, nisi foret contraria imprudentia? Pro- "inde, *inquit*, homines stulti cur non hoc etiam "desiderant, ut veritas sit, et non sit mendacium? "Namque itidem sunt bona et mala, felicitas et im- "portunitas, voluptas et dolor. Alterum enim ex "altero, sicut Plato ait, verticibus inter se contra- "riis deligatum; si tuleris unum, abstuleris utrum- "que." Vides ergo id, quod sæpe dixi, bonum et malum ita sibi esse connexa, ut alterum sine altero constare non possit. Summa igitur prudentia Deus materiam virtutis in malis posuit, quæ idcirco fecit,

ut nobis constitueret agonem, in quo victores immortalitatis præmio coronaret.

CAP. XXX.

Docui, ut opinor, cultus deorum non modo impios, sed etiam vanos esse; vel quod homines fuerint, quorum memoria post obitum consecrata sit, vel quod simulachra ipsa insensibilia et surda sint, quia sunt ficta de terra, nec oportere hominem, qui debeat spectare cœlestia, terrenis se subjugare; vel quod spiritus, qui eas religiones sibi vindicant, incesti et impuri sint, et ideo Dei sententia condemnati ceciderint in terram, nec fas esse in eorum ditionem venire, quibus potior sis, si Deum verum sequi velis. Superest ut, quoniam de falsa religione diximus, etiam de falsa sapientia disseramus, quam philosophi profitentur, homines summa quidem doctrina et eloquentia præditi, sed longe a veritate summoti, quia nec Deum nec sapientiam Dei cognoverunt. Qui licet sint arguti ac diserti, tamen, quia humana est eorum sapientia, etiam cum his congredi non verebor; ut appareat a veritate mendacium, a cœlestibus terrena facile posse superari. Quid sit philosophia hoc modo definiunt: *Philosophia est amor vel studium sapientiæ.* Non est ergo ipsa sapientia, quia necesse est aliud esse, quod amat, aliud, quod amatur. Si studium est sapientiæ, ne sic quidem philosophia sapientia est: sapientia enim res est ipsa, quæ quæritur; studium vero, quod quærit. Ipsa igitur definitio, vel nominis significatio, declarat philosophiam non esse ipsam sapientiam. Dicam, ne studium quidem esse sapientiæ, quo sapientia non comprehenditur. Quis

enim studere dicatur ei rei, quam nullo modo possit attingere? Qui medicinæ, aut grammaticæ, aut oratoriæ studet, studiosus ejus artis, quam discit, dici potest; ubi didicit, jam medicus, jam grammaticus, jam orator dicitur. Sic oportuit et studiosos sapientiæ, postquam didicissent, sapientes nominari. Cum autem studiosi sapientiæ, quamdiu vivant, vocentur, apparet illud studium non esse, quod (*for.* quo) ad ipsam rem, quæ studio petitur, non (*for. delend.* non) potest perveniri; nisi forte qui ad finem usque vitæ, ut sapiant, student, apud inferos sapientes erunt. Omni autem studio subjacet finis. Non est igitur id studium rectum, quod non habet finem.

CAP. XXXI.

Præterea duo sunt, quæ cadere in philosophiam videntur, scientia et opinatio, quæ si auferantur, tota philosophia corruit. Atqui utrumque philosophiæ ipsi philosophorum principes ademerunt. Scientiam Socrates, opinationem sustulit Zeno. Videamus an recte; sapientia est, ut Cicero definivit, *divinarum et humanarum rerum scientia:* quæ definitio si vera est, non cadit in hominem sapientia. Quis enim mortalium hoc sibi possit assumere, ut divina et humana scire se profiteatur? Humana omitto, quæ quamquam cum divinis connexa sunt, tamen quia sunt hominis, concedamus ut homo illa scire possit. Divina certe per se scire non potest, quia homo est: qui autem scit illa, divinus sit necesse est, ac propterea Deus. Homo autem nec divinus, nec Deus est. Non potest igitur per scire (*for.* per se scire *Davis.*) homo divina. Nemo ergo sapiens, nisi Deus, aut certe is homo, quem

Deus docuit. Illi autem, quia nec dii sunt, nec a Deo docti, sapientes ergo, id est, divinarum et humanarum rerum scientes esse non possunt. Recte igitur a Socrate atque Academicis scientia sublata est. Opinatio quoque non congruit sapienti. Id enim quisque opinatur, quod ignorat. Opinari autem scire te, quod ignores, temeritas ac stultitia est. Recte igitur opinatio a Zenone sublata est. Si ergo scientia in homine nulla est, et opinatio esse non debet, philosophia radicitus amputatur.

CAP. XXXII.

Huc accedit, quod non est uniformis, sed divisa in sectas, et in multas discrepantesque sententias dissipata statum non habet. Cum enim singulæ alias omnes impugnent et affligant, nec sit aliqua ex iis, quæ non, judicio cæterarum, stultitiæ condemnetur, utique discordantibus membris corpus omne philosophiæ ad interitum deducitur. Hinc Academia postmodum nata est. Nam cum viderent ejus sectæ principes omnem philosophiam, philosophis invicem (*for.* se invicem *Davis.*) oppugnantibus, esse subversam, susceperunt adversus omnes bellum, ut omnia omnium dissolverent, nihil ipsi asserentes, nisi unum, nihil sciri posse. Ita, sublata scientia, philosophiam veterem subruerunt. Sed ne ipsi quidem philosophorum nomen retinuerunt, qui ignorantiam fatebantur; quia nescire omnia non modo philosophi, sed ne hominis quidem sit. Ita philosophi, quia nihil munimenti habent, mutuis se vulneribus extinguant (*for.* extinguunt *Heuman.*), et ipsa tota philosophia suis se armis consumat ac finiat (*for.* consumit ac finit *Heuman.*). At

enim sola physice labat. Quid illa moralis? Num aliqua firmitate subnixa est? Videamus, an philosophi in hac saltem parte consentiant, quæ ad vitæ statum pertinet.

CAP. XXXIII.

Quod sit in vita summum bonum quæri necesse est; ut ad illud vita omnis et actiones nostræ dirigantur. Cum de hominis summo bono quæritur, tale constitui debet, primum, ut id ad hominem solum pertineat, deinde, ut animi sit proprium, postremo, ut virtute quæratur. Videamus ergo, an summum bonum, quod philosophi determinant, tale sit, ut nec mutum animal, nec corpus attingat, nec possit sine virtute conquiri. Aristippus, Cyrenaicæ sectæ conditor, qui summum bonum esse censuit corporis voluptatem, de numero philosophorum, deque cœtu hominum propellendus est, quia se pecudi comparavit. Hieronymi summum bonum est nihil dolere, Diodori, dolere desinere. Sed cæteræ animantes dolorem fugiunt, et, cum non dolent, aut dolere desinunt, gaudent. Quid igitur homini dabitur eximium, si bonum ejus summum, commune cum belluis judicatur? Zeno summum bonum putavit, cum natura congruenter vivere. At hæc definitio generalis est. Omnes enim animantes cum natura congruenter vivunt, et est sua cuique natura. Epicurus animi asseruit voluptatem. Quid est voluptas animi, nisi gaudium, quo plerumque luxuriat animus, ac relaxatur vel ad lusum vel ad risum? Sed hoc bonum etiam muta contingit, quæ, cum pabulis saturata sunt, in gaudium et lasciviam resolvuntur. Dinomachus et Callipho honestam voluptatem probaverunt, sed aut idem dixerunt, quod

Epicurus, ut corporis sit voluptas inhonesta, aut si corporis voluptates, alias turpes, alias, honestas putaverunt, jam non est summum bonum quod corpori adscribitur. Peripatetici ex bonis animi et corporis et fortunæ summum bonum conflant. Animi bona probari possunt. Sed si auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique imbecilla sunt. Corporis vero atque fortunæ non sunt in hominis potestatem, nec jam summum bonum est, quod aut corpori aut extra positis assignatur; quia et pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus est, ut et bene valeant, et victu non indigeant. Stoici aliquanto melius sensisse creduntur, qui summum bonum virtutem esse dixerunt. Sed virtus non potest esse summum bonum, quoniam, si malorum laborumque tolerantia est, beata per se non est, sed efficere aut (*for.* et *Davis.*) procreare summum bonum debet; quia perveniri ad illud sine difficultate ac labore maximo non potest. At vero Aristoteles longe a ratione aberravit, qui honestatem virtuti copulavit; quasi aliquando virtus aut ab honestate secerni, aut turpitudini posset adjungi. Herillus Pyrrhonius scientiam fecit summum bonum. Hæc quidem et hominis et animi solius est, sed potest sine virtute contingere. Nec enim beatus putandus est, qui vel auditu aliquid didicerit, vel parva (*for.* pauca) lectione cognoverit, nec est summi boni definitio, quia potest esse aut rerum malarum, aut certe inutilium scientia. Et si sit bonarum et utilium, quam labore sis assecutus, summum tamen bonum non est, quia non propter se expetitur scientia, sed propter aliud. Nam idcirco artes discuntur, ut sint nobis aut vic-

tui, aut gloriæ, aut etiam voluptati, quæ utique summa bona esse non possunt. Ergo ne in ethica quidem philosophi regulam tenent; quandoquidem in ipso cardine, id est, in ea disputatione, qua vita formatur, inter se pugnant: nec enim possunt paria esse aut similia præcepta, cum alii forment ad voluptatem, alii ad honestatem, alii vero ad naturam, alii ad scientiam, alii ad quærendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum; in quibus omnibus, sicut superius ostendi, a ratione declinant, quia Deum nesciunt.

CAP. XXXIV.

Videamus nunc, quod [quid sit summum bonum, *for. hæc delenda*] sit propositum sapienti summum bonum. Ad justitiam nasci homines non modo litteræ sacræ docent, verum etiam idem ipsi philosophi nonnunquam fatentur. Cicero sic ait: (Leg. I. 10.) *Sed omnium, quæ in doctorum hominum disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intellegi nos ad justitiam esse natos.* Est hoc verissimum. Nec enim ad scelus nascimur; cum simus animal sociale atque commune. Feræ ad sævitiam gignuntur. Aliter enim nequeunt quam præda et sanguine victitare. Eædem tamen, etsi ultima fames urgeat, nihilominus generis sui animalibus parcunt. Idem faciunt et aves, quas aliorum visceribus pasci necesse est. Quanto magis hominem, qui cum homine et commercio linguæ, et communione sensus copulatus est, parcere homini oportet, eumque diligere! Hæc est enim justitia. Sed quoniam soli homini sapientia data est, ut Deum intelligat, et hæc sola hominis

mutorumque distantia est, duobus officiis obstricta est ipsa justitia. Unum Deo debet ut patri, alterum homini velut fratri. Ab eodem enim Deo geniti sumus. Merito ergo ac recte dictum est, sapientiam esse divinarum et humanarum rerum scientiam. Oportet enim scire nos quid Deo, quid homini debeamus, Deo scilicet religionem, homini charitatem. Sed illud superius sapientiæ, hoc posterius virtutis est; et utrumque justitia comprehendit. Si ergo constat ad justitiam nasci hominem, necesse est justum malis esse subjectum, ut virtutem, qua est præditus, in usu habeat: virtus enim malorum sustinentia est. Voluptates fugiet ut malum; opes contemnet, quia fragiles sunt; si habuerit, dilargietur, ut miseros servet; honores non appetet, quia sunt breves et caduci; injuriam nulli faciet; si fuerit passus, non retribuet, et diripientem sua non persequetur: nefas enim judicabit hominem lædere; et si quis extiterit, qui cogat desciscere a Deo, nec cruciatus, nec mortem recusabit. Ita fiet, ut eum necesse sit et inopem, et humilem, et in contumeliis, aut etiam cruciatibus vivere.

CAP. XXXV.

Quis igitur erit fructus justitiæ atque virtutis, si nihil habebit in vita nisi malum? Quod si virtus, quæ bona omnia terrena contemnit, mala universa sapientissime (*for.* patientissime *Davis.*) perfert, ipsamque mortem pro officio suscipit, sine præmio esse non potest; quid superest, nisi (*for.* nisi ut *Davis.*) merces ejus immortalitas sola sit? Nam si cadit in hominem beata vita, ut philosophi volunt, in eo solo non dissidentes, cadit ergo et immortali-

tas. Id enim solum beatum est, quod incorruptum; id solum incorruptum, quod æternum. Immortalitas ergo est summum bonum, quia et hominis, et animi, et virtutis est tantum. Ad hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati sumus. Idcirco nobis Deus virtutem, justitiamque proponit, ut æternum illud præmium nostris laboribus assequamur. De ipsa vero non mortalitate (*for.* immortalitate *Heuman.*) suo loco disseremus. Restat λογικὴ philosophia, quæ ad beatam vitam nihil confert: sapientia enim non in sermonis ornatu, sed in corde atque sensu. Quod si et physica supervacua est, et hæc logica; in ethica vero, quæ sola necessaria est, philosophi erraverunt, qui (*for.* quia *Davis.*) summum bonum nullo modo invenire potuerunt; inanis igitur et inutilis omnis philosophia reperitur, quæ nec rationem hominis comprehendere, nec officium potuit munusque complere.

CAP. XXXVI.

Quoniam de philosophia dixi breviter, nunc etiam de philosophis pauca dicam. Epicuri doctrina hæc est inprimis, nullam esse providentiam: et idem Deos esse non abnuit. Utrumque contra rationem. Sed si sunt dii, est igitur providentia. Aliter enim Deus intelligi non potest, cujus est proprium providere. *Nihil,* inquit, *curat.* Ergo non modo humana, sed ne cœlestia quidem curat. Quomodo igitur, aut unde esse illum affirmas? exclusa enim providentia curaque divina, consequens erat ut non esse omnino Deum diceres. Nunc eum verbo reliquisti, re sustulisti. Unde ergo rerum natura est, si Deus nihil curat? *Semina,* inquit, *sunt minuta, quæ nec videri, nec tangi possunt, quorum coitu*

fortuito et orta sunt omnia, et semper oriuntur. Si nec videntur, nec ulla corporis parte sentiuntur, unde esse illa scire potuisti? Deinde si sunt, qua mente conveniunt, ut aliquid efficiant? Si sunt lævia, cohærere non possunt; si hamata et angulata, ergo secabilia sunt. Hami enim et anguli extant et possunt amputari. Sed hæc delira et inutilia. Quid? quod idem animas extinguibiles facit; quem refellunt non modo philosophi omnes et publica persuasio, verum etiam responsa vatum, carmina Sibyllarum, ipsæ denique divinæ voces prophetarum; ut mirum sit extitisse unum Epicurum, qui cum pecoribus ac belluis sortem hominis æquaret. Quid Pythagoras, qui primus est philosophus nominatus, qui animas quidem immortales esse (*for.* esse asserit), in alia tamen corpora vel pecudum, vel avium, vel bestiarum commeare. Non satius fuerat eas cum suis corporibus extingui, quam sic ad aliena damnari; satius omnino non esse, quam post hominis formam, vel suem vel canem vivere? Et homo ineptus, ut fidem dicto adderet, seipsum Trojano bello Euphorbum fuisse dixit, quo occiso, in alias figuras animalium transiisse, post rem (*for.* postremo *Pfaffius*) Pythagoram factum. O felicem, cui soli tanta memoria concessa est, vel potius infelicem, cui translato in pecudem non licuit nescire, quid fuerit! Atque utinam solus delirasset. Invenit etiam, qui crederent, et quidem indoctos (*for.* non indoctos, *Buneman.*) homines, ad quos stultitiæ transiret hæreditas.

CAP. XXXVII.

Post hunc Socrates philosophiæ tenuit principa-

tum, sapientissimus etiam oraculo dictus, quia se fatebatur unum scire, quod nihil sciret. Cujus oraculi auctoritate abstinere se physicos oportebat, ne aut quærerent ea, quæ scire non poterant, aut scire se putarent, quæ ignorabant. Videamus tamen an sapientissimus Socrates, sicut Pythius prædicavit. Usurpabat hoc sæpe proverbium, *quod supra nos, nihil ad nos pertinere*. Jam excessit sententiæ (*for.* scientiæ *Davis.*) suæ terminos: nam, qui unum se scire dicebat, aliud invenit, quod tanquam sciens diceret; sed id frustra. Nam et Deus, qui utique supra nos est, quærendus est, et religio suscipienda, quæ sola nos discernit a belluis; quam quidem Socrates non modo repudiavit, verum etiam derisit, per anserem canemque jurando; quasi vero per Æsculapium non posset, cui voverat gallum? En sapientis viri sacrificium! Et quia eum prosecrare ipse non potuit, amicos moriturus oravit, ut post se (*for.* pro se *Davis.*) solverent votum, scilicet ne apud inferos velut debitor teneretur. Hic profecto et pronunciavit, quod nihil scierit, et probavit.

CAP. XXXVIII.

Hujus auditor Plato, quem *deum philosophorum* Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est, ut ad veritatem propius accederet; tamen quia Deum ignoravit, in multis ita lapsus est, ut nemo deterius erraverit, inprimis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit injustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiam-

ne liberi, communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec affinitates; sed, sicut in gregibus pecudum, confusa et indiscreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in fœminis pudicitia. Quis esse in utrisque amor conjugalis potest, in quibus non est certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam fœminis curiam reservavit (*for.* reseravit *Davis.*); militiam, et magistratus, et imperia permisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt? Sed hæc alias latius. Zeno Stoïcorum magister, qui virtutem laudat, misericordiam, quæ summa est virtus, tanquam morbum animi, amputandam judicavit, quæ et Deo cara est, et hominibus necessaria. Quis est enim, qui aliquo in malo constitutus nolit esse miserabilis, ac non desideret auxilia succurrentium, quæ (*for.* qui *Davis.*) ad opem ferendam nonnisi misericordiæ affectu excitantur? Hanc ille (*Conf. Senecam De Clement.* II. 5.) licet humanitatem, licet pietatem vocet, non rem sed nomen immutat. Hic est affectus, qui soli homini datus est, ut imbecillitatem nostram mutuis adjumentis levaremus, quem qui tollit, ad vitam nos redigit belluarum. Nam, quod dicit paria esse peccata, ex eadem immanitate est, qua misericordiam veluti morbum insectatur. Qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut levia magnis suppliciis afficienda censet, quod est crudelis judicis; aut gravia parvis, quod est dissoluti. Utrumque reipublicæ incommodum; si enim summa scelera leviter puniantur, audacia malis crescet ad facinora

majora; et si levibus delictis pœna gravior irrogetur, multi cives, quoniam nemo esse sine delicto potest, in periculum venient, qui correpti possent esse meliores.

CAP. XXXIX.

Illa (*for.* Alia, *Conf. Div. Inst.* III. 23.) vero levia: sed ex eadem vanitate nascuntur. Xenophanes orbem lunæ decem et octo partibus dixit esse majorem, quam hæc nostra sit terra. Itaque intra sinum ejus aliam terram contineri, quæ ab hominibus et omnis generis animalibus incolatur. De antipodis quoque sine risu nec audiri, nec dici potest. Asseritur tamen quasi aliquid serium, ut credamus esse homines, qui vestigiis nostris habent adversa vestigia. Tolerabilius Anaxagoras deliravit, qui nigram nivem dixit. Quorundam non modo dicta, sed etiam facta ridenda sunt. Democritus agrum suum a patre sibi relictum deseruit, et pascua publica fieri passus est. Diogenes cum choro canum suorum, qui virtutem illam summam et exactam rerum omnium contemtum profitetur, mendicare victum maluit, quam honesto labore conquirere, aut habere ullam rem familiarem. Certe vita sapientis exemplum esse vivendi cæteris debet. Si horum sapientiam omnes imitentur, quomodo stabunt civitates? Sed forsitan iidem Cynici exemplum verecundiæ præbere potuerunt, qui palam cum conjugibus suis cubitaverunt. Nescio quam possent virtutem defendere, qui pudorem sustulerunt. Non melior his Aristippus, qui, credo, ut amiculæ suæ Laidi placeret, Cyrenaicam instituit disciplinam, qua summi boni finem in voluptate corporis collocavit, ne

aut peccatis auctoritas, aut vitiis doctrina deesset. An illi fortiores magis sunt probandi, qui, ut mortem contemsisse dicerentur, voluntariam necem sibi intulerunt, Zeno, Empedocles, Chrysippus, Cleanthes, Democritus, et hos imitatus Cato; nec sciérunt homicidii crimine teneri secundum jus legemque divinam eum, qui se interfecerit? Deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit, ille nobis temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus, quamdiu idem voluerit. Nefas igitur habendum est, sine Dei jussu velle migrare. Non est ergo vis adhibenda naturæ. Scit ille, quemadmodum opus suum resolvat. Cui operi si quis manus impias adhibuerit, ac divini opificii vincula diruperit, Deum conatur effugere, cujus sententiam nec vivus quispiam nec mortuus poterit evadere. Scelerati ergo et nefarii, quos superius nominavi; qui etiam docuerunt, quas causas habere debeat mors voluntaria; ut parum sit sceleris, quod homicidæ in semetipsos extiterunt, nisi ad hoc nefas et alios erudirent.

CAP. XL.

Innumerabilia sunt philosophorum dicta factaque, quibus eorum insipientia redargui possit. Itaque quoniam cuncta enumerare non possumus, pauca suffecerint. Satis est intelligi, philosophos neque justitiæ, quam ignorabant, neque virtutis, quam mentiuntur, esse doctores. Quid enim doceant, qui suam sæpe ignorantiam confitentur? Mitto Socratem, cujus est nota sententia. Anaxagoras omnia circumfusa tenebris esse pronunciat: Empedocles angustas ad inveniendam veritatem sensuum semitas esse. Democritus in profundo quodam puteo

demersam veritatem jacere testatur, quam quia nusquam reperiunt ,idcirco adfirmant neminem adhuc extitisse sapientem. Quoniam igitur nulla est (apud Platonem Socrates dicit) humana sapientia, sequamur ergo divinam, Deoque gratias agamus, qui eam nobis et revelavit et tradidit; ac nobis gratulemur, quod veritatem ac sapientiam cœlesti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot ætatibus requisitam philosophiam num (*for.* philosophia non *Davis.*) potuit invenire.

CAP. XLI.

Nunc quoniam falsam religionem, quæ est in deorum cultibus, et falsam sapientiam, quæ est in philosophis, refutavimus, ad veram religionem sapientiamque veniamus. Et quidem conjuncte, quia cohærent, de utraque dicendum est. Nam Deum verum colere id est, nec aliud quidquam, quam sapientiam (*for.* sapientia). Ille enim summus et conditor rerum Deus, qui hominem velut simulachrum suum fecit, idcirco utique soli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem sibi tanquam patri, et (*for.* et timorem *Buneman.*) tanquam Domino referret, et hac pietate atque obsequio immortalitatis præmium mereretur. Hoc est verum divinumque mysterium. Illis autem, quia vera non sunt, nulla concordia. Neque in philosophia sacra celebrantur, neque in sacris philosophia tractatur; et ideo falsa religio est, quia non habet sapientiam ; ideo falsa sapientia, quia non habet religionem. Ubi autem utraque conjuncta sunt, ibi esse veritatem necesse est, ut, si quæratur ipsa veritas quid sit, recte dici possit aut sapiens religio, aut religiosa sapientia.

CAP. XLII.

Dicam nunc, quid sit vel sapiens religio, vel sapientia religiosa. Deus in principio antequam mundum institueret, de æternitatis suæ fonte, deque divino ac perenni spiritu suo Filium sibi ipsi progenuit incorruptum, fidelem, virtuti ac majestati patriæ respondentem. Hic est virtus, hic ratio, hic sermo Dei, hic sapientia. Hoc opifice, ut Hermes ait, et consiliatore, ut Sibylla, et præclaram et mirabilem hujus mundi fabricam machinatus est. Denique ex omnibus angelis, quos idem Deus de suis spiritibus figuravit, solus in consortium summæ potestatis adscitus est, solus Deus nuncupatus. *Omnia* enim *per ipsum, et sine ipso nihil.* (Joan. i. 2.) Denique Plato de primo ac secundo Deo, non plane ut philosophus, sed ut vates locutus est, fortasse in hoc Trismegistum secutus, cujus verba de Græcis conversa subjeci: *Dominus et factor universorum, quem Deum vocari* (cor. *vocare,* καλεῖν Davis.) *existimavimus, secundum fecit Deum visibilem et sensibilem. Sensibilem autem dico, non quod ipse sensum accipiat, sed quod in sensum mittat et visum. Cum ergo hunc fecisset primum, et solum, et unum, optimus ei apparuit, et plenissimus omnium bonorum.* Sibylla quoque *Deum* dicit *ducem omnium a Deo factum;* et alia, *Deum Dei filium esse noscendum;* sicut ea, quæ in libris posui, exempla declarant. Hunc prophetæ divino spiritu pleni prædicaverunt, quorum præcipue Salomon in libro Sapientiæ, item pater ejus cœlestium scriptor hymnorum, ambo clarissimi reges, qui Trojani belli tempora CLXXX. annis antecesserunt, hunc ex Deo natum esse testantur; hujus

nomen nulli esse notum, nisi ipsi et Patri, sicut docet Joannes in Revelatione. Hermes ait *non posse nomen ejus mortali ore proferri.* Ab hominibus tamen duobus vocabulis nuncupatur, Jesus, quod est Salvator, et Christus, quod est Rex. Salvator ideo, quia est sanatio et salus omnium, qui per eum credunt in Deum: Christus ideo, quia ipse de cœlo in sæculi hujus consummatione venturus est; ut judicet mundum, et, resurrectione mortuorum facta, regnum sibi constituat æternum.

CAP. XLIII.

Sed ne qua forte sit apud te hæsitatio, cur eum, qui ante mundum ex Deo natus sit, Jesum appellemus, qui ante annos CCC. natus ex homine est, rationem tibi breviter exponam. Idem est Dei et hominis filius. Bis enim natus est; primum de Deo in spiritu ante ortum mundi; postmodum in carne ex homine, Augusto imperante: cujus rei præclarum et grande mysterium est, in quo et salus hominum, et religio summi Dei, et omnis veritas continetur. Nam cum primum scelerati atque impii deorum cultus per insidias dæmonum irrepserunt, tum penes solos Hebræos religio Dei mansit, qui tamen non lege aliqua, sed traditum sibi per successionem cultum patrio more tenuerunt usque ad id tempus, quo de Ægypto exierunt, Moyse duce, primo omnium prophetarum, per quem illis lex est a Deo imposita, qui (*MStus* hii qui *for.* iique *Davis.*) Judæi sunt postmodum nominati; servierunt igitur Deo vinculis legis obstricti. Sed iidem paulatim ad profanos ritus aberrantes, alienos deos susceperunt, et derelicto patrio cultu, insensibilibus (in-

sensibilibus *alibi apud Lactant.*) simulachris immolaverunt. Propterea Deus prophetas ad eos misit, divino spiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent, et pœnitentiam indicerent; qui secuturam ultionem minarentur, ac denunciarent futurum, si in iisdem delictis perseverassent, ut alium mitteret novæ legis latorem, et, ingrato populo ab hæreditate summoto, aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret. Illi autem non modo perseverarunt, verum etiam eos ipsos, qui mittebantur, interfecerunt. Itaque damnavit eos ob hæc facinora, nec adjecit ulterius prophetas mittere ad populum contumacem, sed Filium suum misit, ut gentes universas ad gratiam Dei convocaret. Nec illos tamen, licet impios et ingratos, ab spe salutis exclusit, sed ad ipsos potissimum misit, ut, si forte paruissent, non amitterent quod acceperant; si autem Deum suum non suscepissent, tum hæredibus abdicatis, gentes in adoptionem venirent. Jussit igitur eum summus Pater descendere in terram, et humanum corpus induere; ut subjectus passionibus carnis, virtutem ac patientiam non solum verbis, sed etiam factis doceret. Renatus est ergo ex virgine sine patre tanquam homo; ut quemadmodum in prima nativitate spiritali creatus, et (*for. MSti est delend. Davis.*) ex solo Deo sanctus spiritus factus est, sic in secunda carnali ex sola matre genitus, caro sancta fieret; ut per eum caro, quæ subjecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

CAP. XLIV.

Hæc sic futura, ut exposui, prophetæ ante prædixerant. Apud Salomonem ita scriptum est: *In-*

firmatus est uterus virginis et accepit fœtum, et gravata est, et facta est in multa miseratione mater virgo. (Liber incertus.) Apud Esaiam sic: *Ecce virgo accipiet in uterum, et pariet filium et vocabitis nomen ejus Emmanuel,* quod significat nobiscum Deus: (Esai vii. 14.) fuit enim nobiscum in terra, cum induit carnem, et nihilominus Deus fuit in homine, et homo in Deo. Utrumque autem eum fuisse a prophetis ante prædictum est. Quod Deus fuerit, Esaias ita dicit: *Adorabunt te, et in te precabuntur, quoniam in te Deus est, et non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, et nos nesciebamus, Deus Israel. Confundentur et reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, et cadent in confusionem.* (Esai xlv. 14, 15, 16.) Item Jeremias: *Hic Deus noster est, et non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto sibi. Posthæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* (Baruc. iii. 16. seqq.) Item, quod homo fuerit, idem Jeremias dicit: *Et homo est, et quis cognovit eum?* (Jer. xvii. 9.) Esaias quoque sic tradit: *Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, et judicans sanabit eos.* (Esai xix. 29.) Item Moyses ipse in Numeris: *Orietur stella ex Jacob, et exsurget homo ex Israel.* (Num. xxiv. 17.) Idcirco igitur cum Deus esset, suscepit carnem, ut inter Deum et hominem medius factus, hominem ad Deum magisterio suo superata morte perduceret.

CAP. XLV.

Diximus de nativitate. Nunc de virtute operibusque dicamus; quæ cum magna inter homines

Esaias ita dicit: *Non sum contumax, neque contradico, dorsum meum posui ad flagella, et maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti a fœditate sputorum.* (Esai. li. 6.) Idem de silentio: *Sicut ovis, ad immolandum adductus sum, et sicut agnus coram tondentibus sine voce, sic non aperuit os suum.* (Esai. liv. 7.) Item David in Psalmo xxxiv. (15, 16.) *Congregata sunt in me flagella, et ignoraverunt; dissoluti sunt, nec compuncti sunt, tentaverunt me, et striderunt super me dentibus suis.* Idem de cibo et potu Psalmo lxviii. (29.) *Et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potum mihi dederunt acetum.* Item de cruce Christi: *Et foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi autem contemplati sunt,et viderunt me; diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam sortem miserunt.* (Ps. xxii. 16. seqq.) Moyses in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, et timebis die et nocte, et non credes vitæ tuæ.* (xxii. 16.) Item in Numeris (xxiii. 19.): *Non quasi homo Dominus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur?* Item Zacharias (xiii. 10.): *Et intuebuntur in me, quem trafixerunt.* De solis obscuratione Amos ita dicit: (viii. 9, 10.) *In illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et obtenebrabitur dies lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et cantica vestra in lamentationem.* Item Jeremias de civitate Herosolyma, in qua passus est (xv. 9.): *Et subivit sol ei, cum adhuc medius dies esset; confusa est et maledicta; reliquos eorum in gladium dabo.* Nec frustra hæc dicta sunt: siquidem post breve tempus Imperator Vespasianus Judæos debellavit, et terras eorum ferro ignique de-

populatus est, obsessos fame subegit, Hierosolymam evertit, captivos triumphavit, cæteris, qui reliqui fuerunt, terris suis interdixit, nequando iis ad solum patrium reverti liceret. Quæ a Deo, propter illam Christi crucem, facta sunt, ut hoc in scripturis eorum Salomoni ante testatus sit, dicens: *Et erit Israel in perditionem, et in improperium populo, et domus hæc erit deserta, et omnis qui transiet per illam, admirabitur, et dicet: Propter quam rem Deus fecit terræ huic et huic domui hæc mala? Et dicent, quia dereliquerunt Dominum Deum suum,* (1 Reg. ix. 6. seqq.) *et persecuti sunt Regem suum dilectissimum Deo, et cruciaverunt illum in humilitate magna: propter hoc importavit illis Deus mala hæc.* (In Bibliis hæc non comparent.) Quid enim non mererentur, qui Dominum, qui ad salutem ipsorum venerat, peremerunt?

CAP. XLVII.

Post hæc detractum patibulo corpus monumento condiderunt. Verum tertio die ante lucem, terræ motu facto, ac revoluto lapide, quo sepulchrum clauserant, resurrexit. In sepulchro autem nihil nisi exuviæ corporis sunt repertæ. Ipsum vero rerurrecturum die tertio jam olim prophetæ fuerant prælocuti. David in Psalmo xv. (10.) *Non derelinques animam meam ad inferos, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item Osee (xiii. 13, 14.); *Hic filius meus sapiens, propter quod nunc non resistet in contribulatione filiorum suorum, et de manu inferorum eruam eum. Ubi est judicium tuum, mors, ubi est aculeus tuus?* Idem rursus: (Osee vi. 2.) *Vivificabit nos post biduum die tertio.* Pro-

fectus igitur in Galilæam post resurrectionem, discipulos suos rursus, quos metus in fugam verterat, congregavit, datisque mandatis quæ observari vellet, et ordinata evangelii prædicatione per totum orbem, inspiravit in eos Spiritum Sanctum, ac dedit eis potestatem mirabilia faciendi; ut in salutem hominum tam factis, quam verbis operarentur; ac tum demum quadragesimo die remeavit ad Patrem, sublatus in nubem. Hoc Daniel Propheta jampridem ostenderat, dicens: *Videbam in visu noctis, et ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, et usque ad antiquum dierum pervenit, et qui assistebant, obtulerunt eum, et datum est ei regnum, et honor, et imperium, et omnes populi, tribus, linguæ servient ei, et potestas ejus æterna, quæ nunquam transibit, et regnum ejus non corrumpetur.* (Dan. vii. 13, 14.) Item David in Psalmo cix. (1.) *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum.*

CAP. XLVIII.

Cum igitur ad dexteram Dei sedeat, calcaturus inimicos suos, qui eum cruciaverunt, quando ad judicandum orbem venerit; apparet nullam spem reliquam esse Judæis, nisi conversi ad pœnitentiam, et a sanguine, quo se polluerunt, abluti, sperare in eum cœperint, quem negaverunt. Ideo sic dicit Hesdra: (Locus non extat in Bibliis) *Hoc pascha Salvator noster est et refugium nostrum. Cogitate et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo, et posthæc sperabimus in eum.* Exhæredatos autem esse Judæos, quia Christum

reprobaverunt, et nos, qui sumus ex gentibus, in eorum locum adoptatos, Scripturis adprobatur. Jeremias ita dicit: *Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam in manus inimicorum ejus. Facta est hæreditas mea mihi, sicut leo in sylva; dedit ipsa super me vocem suam, ideo odivi eam.* (Jer. xi. 7, 8.) Item Malachias: *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, et sacrificium non acceptum habebo ex manibus vestris, quia a solis ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes.* (Mal. i. 10, 11.) Esaias quoque sic: *Venio colligere omnes gentes et linguas, et venient, et videbunt claritatem meam.* (Esai. lxvi. 18.) Idem alio loco ex persona Patris ad Filium: *Ego Dominus Deus vocavi te in justitiam, et tenebo manum tuam, et confirmabo te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum producere ex vinculis alligatos, et de domo carceris sedentes in tenebris.* (Esai. xlii. 6, 7.)

CAP. XLIX.

Si ergo Judæi a Deo rejecti sunt, sicut sacrarum scripturarum fides indicat, gentes autem, sicut videmus, adscitæ, ac de tenebris hujus vitæ secularis, deque vinculis dæmonum liberatæ, nulla igitur alia spes homini proposita est, nisi veram religionem veramque sapientiam, quæ in Christo est, fuerit secutus; quem qui ignorat, a veritate, ac Deo semper alienus est. Nec sibi de summo Deo, vel Judæi, vel philosophi blandiantur. Qui Filium non agnovit, nec Patrem potuit agnoscere. Hæc est sapientia, et hoc mysterium summi Dei. Per illum se Deus et agnosci et coli voluit. Ideo prophetas ante

præmisit, qui de adventu ejus prædicarent, ut, cum facta essent in eo, quæcunque prædicata sunt, tunc ab hominibus et Dei Filius et Deus crederetur. Nec tamen sic habendum est, tanquam duo sint Dii. Pater enim ac Filius unum sunt: cum enim Pater Filium diligat, omniaque ei tribuat, et Filius Patri fideliter obsequatur, nec velit quidquam, nisi quod Pater, non potest utique necessitudo tanta divelli, ut duo esse dicantur, in quibus et substantia, et voluntas, et fides una est. Ergo et Filius per Patrem, et Pater per Filium. Unus est honos utrique tribuendus tanquam uni Deo, et ita dividendus est per duos cultus, ut divisio ipsa compage inseparabili vinciatur. Neutrum sibi relinquet, qui aut Patrem a Filio, aut Filium a Patre secernit.

CAP. L.

Superest respondere etiam iis, qui putant inconveniens fuisse, nec habere rationem, ut Deus mortali corpore indueretur, ut hominibus subjectus esset, ut contumelias sustineret, cruciatus etiam, mortemque pateretur. Dicam, quod sentio, et rem immensam paucis, ut potero, substringam. Qui aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipse, quæ docet, ut cogat homines obtemperare: nam si non fecerit, præceptis suis fidem derogabit. Exemplis igitur opus est, ut ea, quæ præcipiuntur, habeant firmitatem, et si quis contumax extiterit, ac dixerit non posse fieri, præceptor illum præsenti opere convincat. Non potest ergo perfecta esse doctrina, cum verbis tantum traditur, sed tum perfecta est, cum factis adimpletur. Christus itaque, cum doctor virtutis ad homines mitteretur, utique ut doctrina ejus

perfecta esset, et docere et facere debuerat. Sed, si corpus hominis non induisset, non posset facere, quæ docebat, id est, non irasci, non cupere divitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. Hæc sunt utique virtutes, sed fieri sine carne non possunt. Ergo ideo corporatus est, ut, cum vincenda esse carnis desideria doceret, ipse faceret prior, ne quis excusationem de carnis fragilitate prætenderet.

CAP. LI.

Dicam nunc de sacramento crucis, ne quis forte dicat: si suscipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac turpis, sed quæ haberet aliquid honestatis. Scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere a veritate, cum in ea et ratio magna sit et potestas. Nam cum ad hoc missus esset, ut humillimis quibusque viam panderet ad salutem, se ipse humilem fecit, ut eos liberaret. Suscepit ergo id genus mortis, quod solet humilibus irrogari, ut omnibus facultas daretur imitandi. Præterea cum esset resurrecturus, amputari partem corporis ejus fas non erat, nec os infringi, quod accidit iis, qui capite plectuntur. Crux ergo potior fuit, quæ resurrectioni corpus integris ossibus reservavit. His etiam illud accedit, quod passione ac morte suscepta sublimem fieri oportebat. Adeo illum crux et re et significatione exaltavit, ut omnibus majestas ejus ac virtus cum ipsa passione notuerit. Nam quod extendit in patibulo manus, utique alas suas in Orientem Occidentemque porrexit, sub quas universæ nationes ab utraque mundi parte ad requiem convenirent. Quantum autem valeat hoc signum, et quid

habeat potestatis, in promtu est, cum omnis dæmonum cohors hoc signo expellitur ac fugatur. Et sicut ipse ante passionem dæmonas verbo et imperio proturbabat, sic nunc nomine ac signo passionis ejusdem spiritus immundi, quando in corpora hominum inrepserint, exiguntur, cum extorti et excruciati ac se dæmonas confitentes verberanti se Deo cedunt. Quid ergo speraverint de suis religionibus cumque (*for.* omnique *Davis.*) sua sapientia Græci, cum videant, Deos suos, quos eosdem dæmonas esse non negant, per crucem ab hominibus triumphari?

CAP. LII.

Una igitur spes hominibus vitæ est, unus portus salutis, unum refugium libertatis, si abjectis, quibus tenebantur, erroribus, aperiant oculos mentis suæ Deumque cognoscant, in quo solo domicilium veritatis est; terrena et de terra ficta contemnant; philosophiam, quæ apud Deum stultitia est, pro nihilo computent, et (*for.* ut) vera sapientia, id est, religione, suscepta, fiant immortalitatis hæredes. At enim repugnant non tam veritati, quam propriæ saluti; cumque hæc audiunt, velut aliquod inexpiabile nefas detestantur. Sed ne audire quidem patiuntur; violari aures suas sacrilegio putant, si audierint, nec jam maledictis abstinent, sed, quantis possunt, verborum contumeliis insectantur; iidemque, si potestatem nacti fuerint, velut hostes publicos persequuntur, imo etiam plus quam hostes; quorum, cum bello victi fuerint aut mors, aut servitus pœna est, nec ullis post arma deposita cruciatus, quamvis omnia pati meruerint, qui facere voluerunt, et inter mucrones locum pietas haberet (*for.* ha-

bet *Davis.*). Inaudita est crudelitas cum innocentia nec victorum hostium conditionem meretur. Quæ tanta. hujus furoris est causa? Scilicet, quia ratione congredi non queunt, violentia premunt; incognita causa tanquam nocentissimos damnant, qui (*for.* quia *Davis.*) constare de ipsa innocentia noluerunt. Nec satis putant, si celeri ac simplici morte moriantur, quos irrationabiliter oderunt, sed eos exquisitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium, quod non peccatum aliquod, sed veritas parit; quæ idcirco male viventibus odiosa est, quia ægre ferunt esse aliquos, quibus facta eorum placere non possunt. Hos omni modo cupiunt extinguere, ut possint libere sine teste peccare.

CAP. LIII.

Sed hæc facere se dicunt, ut deos suos defendant. Primum si dii sunt et habent aliquid potestatis ac numinis, defensione hominis patrocinioque non indigent, sed seipsos utique defendunt. Aut quomodo ab iis homo sperare auxilium potest, si ne suas quidem injurias possunt vindicare? Stultum igitur et vanum, deorum esse vindices velle, nisi quod ex eo magis apparet diffidentia. Qui enim patrocinium Dei, quem colit, suscipit, illum esse nihil (*for.* nihili *Davis.*), confitetur: si autem ideo colit, quia potentem arbitratur, non debet eum velle defendere, a quo ipse est defendendus. Nos igitur recte. Nam cum isti defensores falsorum deorum, adversus verum Deum rebelles, nomen ejus in nobis persequuntur, nec re nec verbo repugnamus, sed mites, et taciti, et patientes perferimus omnia, quæcunque adversus nos potest crudelitas machinari:

habemus enim fiduciam in Deo, a quo expectamus secuturam protinus ultionem. Nec est inanis ista fiducia: siquidem eorum omnium, qui hoc facinus ausi sunt, miserabiles exitus partim cognovimus, partim videmus (*for.* vidimus *Davis.*); nec ullus habuit impune, quod Deum læsit; sed qui sit verus Deus, qui verbo discere noluit, supplicio suo didicit. Vellem scire, cum invitos adigunt ad sacrificium, quid secum habeant rationis, aut cui præstent, quod faciunt. Si diis; non est ille cultus, nec acceptabile sacrificium, quod fit ingratis, quod extorquetur per injuriam, quod eruitur per dolorem. Si autem ipsis, quos cogunt; non est utique beneficium, quod quis, ne accipiat, etiam mori mavult. Si bonum est, ad quod me vocas, cur malo invitas, cur non verbis, sed verberibus; cur non ratione, sed cruciatibus corporis? Unde apparet malum esse illud, ad quod non illicis volentem, sed trahis recusantem. Quæ stultitia est, consulere velle nolenti? An si aliquis prementibus malis ad mortem confugere conatur, num potes, si aut gladium extorseris, aut laqueum ruperis, aut præcipitio retraxeris, aut venenum effuderis, conservatorem te hominis gloriari, cum ille, quem servasse te putas, nec gratias agat, et te male secum arbitretur egisse, quod mortem sibi prohibueris optatam, quod ad finem, quod ad requiem malorum pervenire non siveris? Beneficium enim non ex qualitate rei debet, sed ex animo ejus, qui accipit, ponderari. Cur pro beneficio imputes, quod mihi maleficium est? Vis me deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco. Si bonum est, non invideo. Fruere solus bono tuo. Non est quod velis errori meo succurrere, quem ju-

dicio ac voluntate suscepi. Si malum, quid me ad consortium mali rapis? *Utere sorte tua.* (Virg. Æn. XII. 932.) Ego malo in bono mori, quam in malo vivere.

CAP. LIV.

Hæc quidem juste dici possunt. Sed quis audiet, cum homines furiosi et impotentes minui dominationem suam putent, si sit aliquid in rebus humanis liberum? Atqui religio sola est, in qua libertas domicilium collocavit: res est enim præter cæteras voluntaria, nec imponi cuiquam necessitas potest, ut colat, quod non vult. Potest aliquis forsitan simulare, non potest velle. Denique cum metu tormentorum aliqui aut cruciatibus victi ad execranda sacrificia consenserint, nunquam ultro faciunt, quod necessitate fecerunt, sed, data rursus facultate, ac reddita libertate, referunt se ad Deum, eumque precibus et lachrymis placant, agentes non voluntatis, quam non habuerunt, sed necessitatis, quam pertulerunt, pœnitentiam, et venia satisfacientibus non negatur. Quid ergo promovet, qui corpus inquinat, quando immutare non potest voluntatem? Atenim homines inanis cerebri, si quem forte adegerint libare diis suis, incredibili alacritate insolenter exultant, et, quasi hostem sub jugum miserint, gaudent. Si vero aliquis nec minis nec tormentis territus, fidem vitæ anteferre maluerit, in hunc ingenium suum crudelitas exerit, infanda et intolerabilia molitur, et quia sciunt, gloriosam esse pro Deo mortem, et hanc nobis esse victoriam, si superatis tortoribus animam pro fide ac religione ponamus, et ipsi enituntur, ut vincant. Non afficiunt morte, sed excogitant novos inauditosque cruciatus, ut fragilitas

viscerum doloribus cedat, et, si non cesserit, differunt, adhibentque vulneribus curam diligentem, ut crudis adhuc cicatricibus repetita tormenta plus doloris immittant. Et hanc adversus innocentes carnificinam exercentes, (MS. exercent. *for.* Et dum hanc——exercent *Davis.*) pios utique se et justos et religiosos putant, (talibus enim sacris deorum (*for.* dii eorum *Davis.*) delectantur) illos vero impios et desperatos nuncupant. Quæ ista est perversitas, ut qui torquetur innocens, desperatus, atque impius nominetur, carnifex autem justus piusque dicatur?

CAP. LV.

Sed recte ac merito puniri eos aiunt, qui publicas religiones a majoribus traditas execrantur. Quid? si majores illi stulti fuerunt in suscipiendis religionibus vanis, sicut jam supra ostendimus, præscribetur nobis, quo minus vera et meliora sectemur? Cur nobis auferimus libertatem, sed quasi addicti alienis servimus erroribus? Liceat sapere, liceat inquirere veritatem. Sed tamen, si libet majorum defendere stultitiam, (*MS. non habet* stultitiam, *supplet* religiones *Davis.*) cur impune habent Ægyptii, qui pecudes, et omnis generis bestias pro diis colunt? Cur de diis ipsis (Div. Inst. V.20.) mimi aguntur, et, qui eos facetius deriserit, honoratur? Cur audiuntur philosophi, qui aut nullos Deos esse aiunt, aut si sunt, nihil curare, nec humana respicere, aut nullam esse omnino, quæ regat mundum providentiam, disserunt: sed soli ex omnibus impii judicantur, qui Deum, qui veritatem sequuntur? Quæ cum sit eadem justitia, eadem sapientia, hanc isti vel impietatis vel stultitiæ crimine infamant, nec perspiciunt,

quid sit, quod eos fallat, cum et malo vocabulum boni et bono mali nomen imponunt. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de justitia multa dixerunt, asserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod æquitatem in omnibus servet, et cum cæteræ virtutes quasi tacitæ sint, et intus inclusæ, solam esse justitiam, quæ nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi vero in judicibus solis, atque in potestate aliqua constitutis justitia esse debeat, et non in omnibus! Atquin nullus est hominum, ne infirmorum (*for.* infimorum *Davis.*) quidem ac mendicorum, in quem justitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est, commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et justitiam, quæ fundamentum stabile non habebat, everteret, non quia vituperandam esse justitiam sentiebat, sed ut illos defensores ejus ostenderet nihil certi, nihil firmi, de justitia disputare.

CAP. LVI.

Nam si justitia est veri Dei cultus, (quid enim tam justum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam necessarium ad salutem, quam Deum agnoscere ut parentem, venerari ut Dominum, ejusque legi aut (*for.* et *Davis.*) præceptis obtemperare?)

nescierunt ergo justitiam philosophi, quia nec ipsum Deum agnoverunt, nec cultum ejus legemque tenuerunt, et ideo refelli potuerunt a Carneade, cujus hæc fuit disputatio: "nullum esse jus naturale; "itaque omnes animantes, ipsa ducente natura, "commoda sua defendere; et ideo justitiam, si ali- "enis utilitatibus consulit, suas negligit, stultitiam "esse dicendam. Quod si omnes populi, penes quos "sit imperium, ipsique Romani, qui orbem totum "possederint, justitiam sequi velint, ac suum cui- "que restituere, quod vi et armis occupaverunt, ad "casas et egestatem revertentur. Quod si fecerint, "justos quidem, sed tamen stultos judicari necesse "est, qui, ut aliis prosint, sibi nocere contendant. "Deinde, si reperiat aliquis hominem, qui aut au- "rum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo "vendat per errorem, atque id emere necessitas co- "gat, utrum dissimulabit et emet parvo, an potius "indicabit? Si indicabit, justus utique dicetur, "quia non fefellit; sed idem stultus, qui alteri fece- "rit lucrum, sibi damnum. Sed facile de damno "est. Quid? si vita ejus in periculum veniet, ut "eum necesse sit aut occidere aut mori, quid fa- "ciet? Potest hoc evenire, ut, naufragio facto, in- "veniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, "aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulne- "ratum equo insidentem, utrumne aut illum ta- "bula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit "evadere? Si volet justus esse, non faciet; sed "idem stultus judicabitur, qui, dum alterius vitæ "parcit, suam prodit. Si faciet, sapiens quidem vi- "debitur, quia sibi consulet; sed idem malus, quia "nocebit."

CAP. LVII.

Acuta ista sane: sed respondere ad ea facillime possumus. Immutatio enim nominum facit, ut sic esse videatur. Nam et justitia imaginem habet stultitiæ, non tamen est stultitia; et malitia imaginem sapientiæ, non tamen sapientia est. Sed sicut malitia ista in conservandis utilitatibus suis intelligens et arguta, non sapientia, sed calliditas et astutia est: ita et justitia non debet stultitia, sed innocentia nominari; quia necesse est et justum esse sapientem, et eum, qui sit stultus, injustum. Nam neque ratio neque natura ipsa permittit, ut is qui justus est, sapiens non sit; quoniam justus nihil utique facit, nisi quod rectum et bonum est; pravum et malum semper fugit. Quis autem discernere bonum et malum, pravum et rectum, potest, nisi qui sapiens fuerit? Stultus autem male facit, quia, bonum et malum quid sit, ignorat: ideo peccat, quia non potest prava et recta discernere. Non potest ergo neque stulto justitia, neque injusto sapientia convenire. Stultus igitur non est, qui nec tabula naufragum, nec equo saucium dejecerit, quia se abstinuit a nocendo, quod est peccatum: peccatum autem vitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie videatur, illa res efficit, quod extingui animam cum corpore æstimant: idcirco omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim post mortem nihil est, utique stulte facit, qui alterius animæ parcit cum dispendio suæ, aut qui alterius lucro magis quam suo consulit. Si mors animam delet, danda est opera, quo diutius commodiusque vivamus: si autem vita post mortem superest æterna et beata;

hanc utique corporalem cum omnibus terræ bonis justus et sapiens contemnet, quia sciet, quale a Deo sit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus justitiam, subeamus imaginem stultitiæ, ut veram sapientiam tenere possimus. Et si hominibus ineptum videtur ac stultum, torqueri et mori malle, quam libare diis, et abire sine noxa, nos tamen omni virtute omnique patientia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, non dolor frangat, quo minus vigor animi, et constantia inconcussa servetur. Stultos vocent, dummodo ipsi stultissimi sint, et cœci, et hebetes, et pecudibus æquales, qui non intelligunt esse mortiferum, relicto Deo vivo, prosternere se atque adorare terrena; qui nesciunt, et illos æternam pœnam manere, qui figmenta insensibilia fuerint venerati; et eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu et honore veri Dei non recusaverint, vitam perpetuam consecuturos. Hæc est fides (*for.* fidei *Heuman.*) summa, hæc vera sapientia, hæc perfecta justitia. Nihil ad nos attinet, stulti quid homunculi sentiant. Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos postmodum, qui de nobis judicant, judicemus.

CAP. LVIII.

Dixi de justitia, quid esset. Sequitur ut ostendam quod sit verum sacrificium Dei; qui sit justissimus ritus colendi; ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona pretiosa desiderari a Deo. A quo si fames, si sitis, si algor, si rerum omnium terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur his omnibus, quæ templis diisque fictilibus inferuntur; sed sicut corporalibus corporalia, sic utique incorporali incorporale sacrificium necessarium est. Illis autem, quæ

in usum tribuit homini Deus, ipse non indiget, cum omnis terra ipsius sit sub potestate; non indiget templo, cujus domicilium mundus est; non indiget simulachro, qui est et oculis et mente incomprehensibilis; non indiget terrenis luminibus, qui solem cum cæteris astris in usum hominis potuit accendere. Quid igitur ab homine desiderat Deus, nisi cultum mentis, qui est purus et sanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, inepta, fragilia, ingrata sunt. Hoc est sacrificium verum, non quod ex arca, sed quod ex corde profertur; non quod manu, sed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima est, quam de seipso animus immolat. Nam quid hostiæ? quid thura? quid vestes? quid argentum? quid aurum? quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? Sola ergo justitia est, quam Deus expetit. In hac sacrificium, in hac Dei cultus est, de quo nunc mihi disserendum est, docendumque, in quibus operibus justitiam necesse sit contineri.

CAP. LIX.

Duas esse humanæ vitæ vias nec philosophis ignotum fuit, nec poëtis; sed eas utrique diverso modo induxerunt; philosophi alteram industriæ, alteram inertiæ esse voluerunt. Sed hoc minus recte, quod eas ad sola vitæ hujus commoda retulerunt. Melius poëtæ, qui alteram justorum, alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac vita, sed apud inferos esse aiunt. Nos utique rectius, qui alteram vitæ, alteram mortis, et hic tamen esse has vias, dicimus. Sed illa dexterior, qua justi gradiuntur, non in Elysium fert, sed

in cœlum: immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum: æternis enim cruciatibus addicuntur injusti. Tenenda est igitur nobis justitiæ via, quæ ducit ad vitam. Primum autem justitiæ officium est, Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. Idem enim, qui nos genuit, qui vitali spiritu animavit, qui alit, qui salvos facit, habet in nos, non modo ut pater, verum etiam ut dominus, licentiam verberandi, et vitæ ac necis potestatem; unde illi ab homine duplex honos, id est, amor cum timore, debetur. Secundum justitiæ officium est, hominem agnoscere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, et universos ad justitiam vitamque æternam pari conditione generavit, fraterna utique necessitudine cohæremus; quam qui non agnoscit, injustus est. Sed origo hujus mali, quo societas inter se hominum, quo necessitudinis vinculum dissolutum est, ab ignoratione veri Dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus esse nullo pacto potest. Inde est, quod ex eo tempore quo dii multi consecrari ab hominibus colique cœperunt, fugata, sicut poëtæ ferunt, justitia direptum est omne fœdus, direpta societas juris (generis *Davis.* ex Div. Inst. V. 5.) humani. Tum sibi quisque consulens jus in viribus computare, nocere invicem, fraudibus aggredi, dolis circumscribere, commoda sua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, non parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro vias, maria infestare, libidini autem, quo furor duxerit, fræna laxare, nihil denique sancti habere, quod non cupiditas infanda violaret. Quum hæc fierent, tum leges sibi homines condide-

runt pro utilitate communi, ut se interim (*for.* invicem *Davis.*) tutos ab injuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submovebat. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam punire non poterant. Itaque quæ ante palam fiebant, clam fieri cœperunt; circumscribi etiam jura: siquidem ipsi præsides legum, præmiis muneribusque corrupti, vel in remissionem malorum, vel perniciem bonorum sententias venditabant. His accedebant dissensiones, et bella, et mutuæ deprædationes, et oppressis legibus sæviendi potestas licenter assumta.

CAP. LX.

In hoc statu quum essent humanæ res, misertus est nostri Deus, revelavit se nobis et ostendit; ut in ipso religionem, fidem, castitatem, misericordiam disceremus; ut errore vitæ prioris abjecto, simul cum ipso Deo nosmetipsos, quos impietas dissociaverat, nosceremus, legemque divinam, quæ humana cum cœlestibus copulat, tradente ipso Domino, sumeremus: qua lege universi, quibus irretiti fuimus, errores cum vanis et impiis superstitionibus tollerentur. Quid igitur homini debeamus, eadem illa lex præscribit, quæ docet, quicquid homini præstiteris, Deo præstari. Sed radix justitiæ, et omne fundamentum æquitatis est illud, ut non facias, quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metiaris. Si acerbum est injuriam ferre, et qui eam fecerit, videtur injustus, transfer in alterius personam, quod de te sentis, et in tuam, quod de altero judicas, et intelliges tam te injuste facere, si alteri noceas, quam alterum, si tibi. Hæc si mente volva-

mus, innocentiam tenebimus, in qua justitia velut primo gradu insistit. Primum est enim non nocere, proximum prodesse. Et sicut in rudibus agris priusquam serere incipias, evulsis sentibus, et omnibus stirpium radicibus amputatis, arva purganda sunt: sic de nostris animis prius vitia detrahenda, et tunc demum virtutes inserendæ, de quibus seminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.

CAP. LXI.

Tres affectus, vel (ut ita dicam) tres furiæ sunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant: ira quæ vindictam cupit; avaritia quæ desiderat opes; libido quæ appetit voluptates. His vitiis ante omnia resistendum est, hæ stirpes eruendæ, ut virtutes inseri possint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte; quia neque in totum detrahi possunt, siquidem natura insiti certam habent magnamque rationem; neque diminui, quoniam si mala sunt, carendum est etiam temperatis et mediocribus; si bona, integris abutendum est. Nos vero neque detrahendos, neque minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter insevit: sed quum sint utique natura bona, quoniam ad tuendam vitam sunt attributa, male utendo fiunt mala; et sicut fortitudo, si pro patria dimicemus, bonum est; si contra patriam, malum: sic et affectus, si ad usus bonos habeas, virtutes erunt; si ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coërcitionem peccatorum, id est, ad regendam sub-

jectorum disciplinam, data est, ut metus licentiam comprimat et compescat audaciam. Sed qui terminos ejus ignorant, irascuntur paribus, aut etiam potioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad cædes, inde ad bella consurgitur. Cupiditas quoque ad desideranda et conquirenda vitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines ejus, insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testamenta, hinc omnia fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos liberos insitus et innatus est, sed qui limites ejus in animo non tenent, utuntur eo ad solam voluptatem. Inde illiciti amores, inde adulteria et stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi sunt ergo isti affectus intra fines suos, et in viam rectam dirigendi; in qua etiamsi sint vehementes, culpam tamen habere non possunt.

CAP. LXII.

Cohibenda est ira, quum patimur injuriam, ut et malum comprimatur, quod ex certamine impendet, et ut duas maximas virtutes innocentiam patientiamque teneamus. Avaritia frangatur, quum habemus, quod satis est. Quis enim furor est, in his coacervandis laborare, quæ aut latrocinio, aut proscriptione, aut morte ad alios necesse sit pervenire? Libido extra legitimum torum non evagetur, sed creandis liberis serviat. Appetentia enim nimia voluptatis et periculum parit et infamiam generat, et (quod est maxime cavendum) mortem adquirit æternam. Nihil est tam invisum Deo, quam mens incesta, et animus impurus. Nec hac sola voluptate abstinendum sibi quis putet, quæ capitur ex

fœminei corporis copulatione, sed et cæteris voluptatibus sensuum reliquorum; quia et ipsæ sunt vitiosæ, et ejusdem virtutis est eas contemnere. Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulchritudine; aurium de vocibus canoris et suavioribus; narium de odore jucundo; saporis de cibis dulcibus; quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, a cœlestibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a vita immortali ad pœnam perpetuam deprimatur. In saporis et odoris voluptatibus hoc periculum est, quod trahere ad luxuriem possunt. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem, aut, si habuerit, absumet, et aget postmodum vitam detestabilem. Qui autem rapitur auditu, (ut taceam de cantibus, qui sensus intimos ita sæpe deliniunt, ut etiam statum mentis furore perturbent,) compositis certe orationibus, numerosisque carminibus, aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducitur. Inde est quod scriptis cœlestibus, quia videntur incompta, non facile credunt, qui aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere malunt. Non quærunt vera, sed dulcia: imo illis hæc videntur esse verissima, quæ auribus blandiuntur. Ita respuunt veritatem, dum sermonis suavitate capiuntur. Voluptas vero, quæ spectat ad visum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, avaritiam concitat, quæ aliena esse debet a sapiente atque justo: quæ autem capitur de specie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de qua jam superius locuti sumus.

CAP. LXIII.

Superest de spectaculis dicere, quæ quoniam po-

tentiora sunt ad corrumpendos animos, vitanda sapientibus et cavenda sunt; tum quod ad celebrandos deorum honores inventa memorantur. Nam munerum editiones Saturni festa sunt: Scena Liberi Patris est: Ludi vero Circenses Neptuno dicati putantur: ut jam qui spectaculis interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus transiisse videatur. Sed ego de re malo dicere, quam de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quam hominis trucidatio? Ideo severissimis legibus vita nostra munitur, ideo bella execrabilia sunt. Invenit tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciat, et hoc sibi voluptas quod scelus vindicavit. Quod si interesse homicidio, sceleris conscientia est, et eidem facinori spectator obstrictus est, cui et admissor; ergo et in his gladiatorum cædibus non minus cruore perfunditur, qui spectat, quam ille qui facit: nec potest esse immunis a sanguine, qui voluit effundi; aut videri non interfecisse, qui interfectori et favit et præmium postulavit. Quid scena? num sanctior? in qua comœdia de stupris et amoribus, tragœdia de incestis et parricidiis fabulatur. Histrionum etiam impudici gestus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent. Nec (*for*. Nec non *Davis*.) mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem, quæ pudenda sunt, ut fiant sine pudore, quæ vera sunt. Spectant hæc adolescentes, quorum lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad vitia et peccata his imaginibus eruditur. Circus vero innocentior existimatur; sed major hic furor est, siquidem mentes spectantium tanta efferuntur insania, ut non modo in convitia, sed etiam in rixas nec non et

prœlia et contentiones sæpe consurgant. Fugienda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statum tenere possimus. Renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deleniti suavitate pestifera, in mortis plagas incidamus.

CAP. LXIV.

Placeat sola virtus, cujus merces immortalis est, quum vicerit voluptatem. Superatis autem affectibus, et perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor est ei, qui sit Dei veritatisque sectator. Non maledicet unquam, qui speravit a Deo benedictionem: non pejerabit, ne Deum ludibrio habeat; sed ne jurabit quidem, ne quando vel necessitate, vel consuetudine in perjurium cadat: nihil subdole, nihil dissimulanter loquetur; neque abnegabit, quod spoponderit, neque promittet, quod facere non possit: non invidebit cuiquam, qui se suoque contentus sit; nec detrahet, aut male alteri volet, in quem forsitan beneficia Dei proniora sunt; non furabitur, nec omnino quicquam concupiscet alienum; non dabit in usura pecuniam, (hoc est enim de alienis malis lucra captare,) nec tamen negabit, si qui sit quem necessitas coget mutuari. Non sit asper in filium neque in servum: meminerit, quod et ipse patrem habeat et dominum. Ita cum his agat, quemadmodum secum agi vellet. Munera superabundantia non accipiat a tenuioribus; nec enim justum est augeri patrimonia locupletum per damna miserorum. Vetus præceptum est, non occidere; quod non sic accipi debet, tanquam jubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis vindicatur, manus abstinere: sed hac

jussione interposita, nec verbo licebit periculum mortis inferre, nec infantem necare aut exponere, nec seipsum voluntaria morte damnare. Item non adulterare; sed hoc præcepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium jure damnatur, verum etiam prostitutis corporibus abstinere. Supra leges enim Dei lex est: ea quoque, quæ pro licitis habentur, vetat, ut justitiam consummet. Ejusdem legis est, falsum testimonium non dicere, quod et ipsum latius patet. Nam si falsum testimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, et fallit eum apud quem dicitur; nunquam igitur mentiendum est, quia mendacium semper aut fallit aut nocet. Non est ergo vir justus, qui etiam sine noxa in otioso sermone mentitur. Huic vero nec adulari licet; perniciosa est enim ac deceptrix adulatio; sed ubique custodiet veritatem: quæ licet sit ad præsens insuavis, tamen, quum fructus ejus atque utilitas apparuerit, non odium pariet, (ut ait Poëta,) sed gratiam.

CAP. LXV.

Dixi de iis, quæ vetantur: dicam nunc breviter, quæ jubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa enim malum non facit, hæc bonum operatur: illa inchoat justitiam, hæc complet. Nam, cum imbecilior sit hominum natura quam cæterarum animantium, quas Deus et instructas ad inferendam et munitas ad vim repellendam figuravit, affectum nobis misericordiæ dedit; ut omne præsidium vitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim ficti ab uno Deo, et orti ab uno homine, consanguinitatis jure sociamur; omnem igitur homi-

nem diligere debemus. Itaque non tantum inferre injuriam non oportet, sed ne illatam quidem vindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia. Et ideo jubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergo animal commune atque consors esse debemus, ut nos invicem præstandis et accipiendis auxiliis muniamus. Multis enim casibus et incommodis fragilitas nosra subjecta est. Spera et tibi accidere posse, quod alteri videas accidisse. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, si sumpseris ejus animum, qui opem tuam in malis constitutus implorat. Si quis victu indiget, impertiamus; si quis nudus occurret (*for.* occurrit *Davis.*), vestiamus; si quis a potentiore injuriam sustinet, eruamus. Pateat domicilium nostrum peregrinis vel indigentibus tecto. Pupillis defensio, viduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste captivos magnum misericordiæ opus est; ægros item pauperes visere atque refovere. Inopes aut advenæ si obierint, non patiamur insepultos jacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ, quæ si quis obierit, verum et acceptum sacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior victima est upud Deum, qui non pecudis sanguine, sed hominis pietate placatur, quem Deus, quia justus est, suamet ipsum lege, sua et conditione prosequitur; miseretur ejus, quem viderit misericordem; inexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo, ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere possimus, contemnenda est pecunia, et ad cœlestes transferenda thesauros, ubi nec fur effodiat, nec rubigo consumat (Mat. v. 19, 20.) nec tyrannus eripiat, sed nobis ad æternam opulentiam, Deo custode, servetur.

CAP. LXVI.

Fides quoque magna justitiæ pars est: quæ maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus, conservanda est, præcipue in religione, quia Deus prior est et potior quam homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id est, pro homine suscipere mortem, et qui hoc fecerit, diuturnam memoriam laudemque consequitur; quanto magis pro Deo, qui potest æternam vitam pro temporali morte præstare? Itaque quum inciderit ejusmodi necessitas, ut desciscere a Deo, atque ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cujus interno auxilio dolorem viscerum, et adhibita corpori tormenta superemus. Nihil tunc aliud quam vitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile, etsi dissipandi artus fuerint, tolerabimus universa, quæ in nos tyrannicæ crudelitatis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inviti, aut timidi, sed libentes, et interriti subire nitamur, cum sciamus quali apud Deum gloria simus futuri; triumphato seculo ad promissa venientes, quibus bonis, quanta beatitudine brevia hæc pœnarum mala et hujus vitæ damna pensemus. Quod si facultas hujus gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus vitæ officiis; teneatur in matrimonio: non enim satis est, si aut alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet conjugem, nihil quærat extrinsecus, sed contentus ea sola, casti et inviolati cubilis sacramenta custodiat. Est enim Deo et incestus, qui abjecto jugo, vel in liberam,

vel in servam peregrina voluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis vinculis obligata est, ne aliud concupiscat; ita vir eadem lege teneatur (*for.* tenetur *Davis.*), quoniam Deus virum et uxorem unius corporis compage solidavit. Ideo præcepit, non dimitti uxorem, nisi crimine adulterii revictam: ut nunquam conjugalis fœderis vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resolvatur. Illud quoque ad consummandam pudicitiam jungitur, ut non modo peccatum absit, verum etiam cogitatio: pollui enim mentem quamvis inani cupiditate. Ita (*for.* Ita est) justum hominem, quod sit secus, nec facere oportere, nec velle. Purganda est igitur conscientia, quam Deus pervidet, qui falli non potest. Emaculetur omni labe pectus, ut templum Dei esse possit, quod non auri, nec eboris nitor, sed fidei et castitatis fulgor illustrat.

CAP. LXVII.

Sed enim hæc omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ, esse quenquam sine macula. Ultimum ergo remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter virtutes habet, quia sui correctio est; ut, quum forte aut re aut verbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, ac nos deliquisse fateamur, oremusque a Deo veniam, quam pro sua misericordia non negabit, nisi perseverantibus in errore. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Illa est vulnerum peccatorumque sanatio: illa spes, illa portus salutis; quam qui tollit, viam vitæ sibi amputat: quia nemo esse tam justus potest, ut nunquam sit ei pœnitentia necessaria. Nos vero etiamsi

nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus Deo, et pro delictis nostris identidem deprecari; gratias agere etiam in malis. Hoc semper obsequium Domino deferamus. Humilitas enim chara et amabilis Deo est; qui quum magis suscipiat peccatorem confitentem, quam justum superbum; quanto magis justum suscipiet confitentem, eumque in regnis cœlestibus faciet pro humilitate sublimem. Hæc sunt quæ debet cultor Dei exhibere, hæ sunt victimæ, hoc sacrificium placabile: hic verus est cultus, quum homo mentis suæ pignora in aram Dei confert. Summa illa majestas hoc cultore lætatur: hunc ut filium suscipit, eique idoneum præmium immortalitatis impertit; de qua nunc mihi disserendum est, et arguenda persuasio eorum, qui extingui animas cum corporibus arbitrantur. Qui, quia nec Deum sciebant, nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidem animæque rationem comprehenderunt. Quomodo enim possent sequentia pervidere, qui summam non tenebant? Negantes igitur esse ullam providentiam, utique Deum, qui fons et caput rerum est, negaverunt. Sequebatur ut ea quæ sunt, aut semper fuisse dicerent, aut sua sponte esse nata, aut minutorum seminum conglobatione concreta. Semper fuisse non potest, quod et est et visui subjacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non potest. Sua sponte autem nihil nasci potest, quia nulla est sine generante natura. Semina vero principalia quomodo esse potuerunt, quum et semina ex rebus oriantur, et vicissim res ex seminibus? Nullum igitur semen est, quod originem non habeat. Sic factum est, ut, quum putarent mundum nulla providentia generatum, ne hominem quidem puta-

rint aliqua ratione generari. Quod si nulla esset in fingendo homine ratio versata, immortalem igitur animam esse non posse. Alii vero ex adverso et Deum esse unum, et ab eo mundum factum, et hominum causa factum, et animas esse immortales existimaverunt. Sed quum vera sentirent, hujus tamen divini operis atque consilii, nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerunt, ut omne veritatis arcanum consummarent, atque aliquo veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia veritatem perpetuo non tenebant; nobis faciendum est, qui eam cognovimus, Deo adnuntiante.

CAP. LXVIII.

Consideremus igitur, quæ ratio fuerit hujus tanti tamque immensi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, sicut Plato existimavit, sed cur fecerit, non ostendit. *Quia bonus*, inquit, *et invidens nulli, fecit quæ bona sunt.* Atqui videmus in rerum natura et bona esse et mala. Potest ergo existere perversus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, et Platoni respondere: *Immo quia malus est, fecit quæ mala sunt.* Quomodo illum redarguet? Si quæ bona sunt, Deus fecit: unde igitur tanta mala eruperunt, quæ plerumque etiam prævalent bonis? *In materia*, inquit, *continebantur.* Si mala, ergo et bona; ut aut nihil fecerit Deus; aut si bona tantum fecit, æterniora sunt mala, quæ facta non sunt, quam bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt quæ aliquando cœperunt, et permanebunt, quæ semper fuerunt. Mala ergo potiora sunt. Si autem potiora esse non possunt, ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraque semper fuerunt,

et Deus otiosus: aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Est enim convenientius, ut Deus omnia fecerit potius quam nihil. Ergo secundum sententiam Platonis idem Deus et bonus est, quia bona fecit; et malus, quia mala. Quod si fieri non potest, apparet non ideo factum esse a Deo mundum, quia bonum est mundus; omnia enim complexus est bona et mala: nec fit propter se quicquam, sed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut suscipiat et tueatur habitantem. Item navis fabricatur, non ut navis videatur tantum, sed ut in ea possint homines navigare. Vasa item fiunt, non ut vasa sint solum, sed ut capiant, quæ sunt usui necessaria. Sic et mundum Deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt hominum causa factum: et recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sint, aut quid in illis utilitatis habeat fabricatrix illa rerum providentia, non explicant. Immortales esse animas idem Plato affirmat: sed cur aut quomodo, aut quando, aut per quem immortalitatem assequantur, aut quod sit omnino tantum illud mysterium, cur ii, qui sunt immortales futuri, prius mortales nascantur, deinde decurso temporalis vitæ spatio, atque abjectis fragilium corporum exuviis, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique nec judicium Dei, nec discrimen justi et injusti explicavit: sed (*for.* sed quum *conj. Pfaffius*) animas, quæ se sceleribus immerserint, hactenus condemnari putavit, ut in pecudibus renascantur, et ita peccatorum suorum luere pœnas, donec rursus ad figuras hominum revertantur, et

hoc fieri semper, nec esse finem transmeandi: ludum mihi nescio quem inducit, somnio similem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec consilium aliquod inesse videatur.

CAP. LXIX.

Dicam nunc quæ sit illa summa, quam ne ii quidem, qui vera dixerunt, collatis in unum causis atque rationibus, connectere potuerunt. Factus a Deo mundus, ut homines nascerentur: nascuntur autem homines, ut Deum patrem agnoscant, in quo est sapientia; agnoscunt, ut colant, in quo est justitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo serviant. Videsne, quemadmodum sibi connexa sint et prima cum mediis, et media cum extremis? Inspiciamus singula, et videamus utrumne illis ratio subsistat. Fecit Deus mundum propter hominem. Hoc qui non pervidet, non multum distat a pecude. Quis cœlum suspicit nisi homo? quis solem? quis astra? quis omnia Dei opera miratur, nisi homo? Quis colit terram? quis ex ea fructum capit? Quis navigat mare? Quis pisces, quis volatilia, quis quadrupedes, habet in potestate nisi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit: quia usui hominis cuncta cessere. Viderunt hoc philosophi, sed illud, quod sequitur, non viderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens, et pium, et necessarium, ut, quum hominis causa tanta opera molitus sit, quum tantum illi honoris, tantum dederit potestatis, ut dominetur mundo, homo agnosceret Deum, tantorum beneficiorum auctorem, qui et ipsum fecit mundum propter ipsum, eique cul-

tum et honorem debitum redderet. Hic Plato aberravit: hic perdidit, quam primum arripuerat, veritatem, quum de cultu ejus Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit; nec intellexit hominem Deo pietatis vinculis esse religatum, unde ipsa religio nominatur, et hoc esse solum, propter quod animæ immortales fiant. Sensit tamen æternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit; amputatis enim mediis, incidit potius in veritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium: nec ulterius progressus est, quoniam casu, non ratione, verum invenerat. Colendus est igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem justitia est, accipiat homo a Deo immortalitatem, nec est ullum aliud præmium piæ mentis: quæ, si est invisibilis, non potest ab invisibili Deo, nisi invisibili mercede donari.

CAP. LXX.

Plurimis vero argumentis colligi potest æternas esse animas. Plato ait, quod per seipsum semper movetur, neque principium motus habet, etiam finem non habere; animum autem hominis per se semper moveri, qui, quia sit ad cogitandum mobilis, ad inveniendum solers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax, et quia præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat, multarumque rerum et artium scientiam complectatur, immortalem esse; siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. Præterea ex virtute ac voluptate intelligitur æternitas animæ. Voluptas omnibus est communis animalibus, virtus solius est hominis; illa vitiosa est, hæc honesta; illa secundum naturam, hæc adversa naturæ, nisi anima im-

mortalis est. Virtus enim pro fide, pro justitia, nec egestatem timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorrescit, nec dolorem reformidat, nec mortem recusat; quæ quia naturæ contraria sunt, aut stultitia est virtus, si et commoda impedit et vitæ nocet: aut si stultitia non est, ergo anima immortalis est, et ideo præsentia bona contemnit, quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem corporis assequatur. Illud etiam maximum argumentum immortalitatis, quod Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis est, quia terrena sunt, in terramque prostrata. Homo ideo rectus aspicit cœlum, ut Deum quærat. Non potest igitur non esse immortalis; qui immortalem desiderat. Non potest esse solubilis, qui cum Deo et vultu et mente communis est. Denique cœlesti elemento, quod est ignis, homo solus utitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem; apparet eum, qui usum ignis habeat, non esse mortalem; quoniam id illi proximum, id familiare est, sine quo non potest nec lux nec vita constare. Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas, quum habeamus testimonia divina? Id enim sacræ literæ ac voces prophetarum docent. Quod si cui parum videtur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Milesii responsa consideret; ut intelligat delirasse Democritum, et Epicurum, et Dicæarchum, qui soli omnium mortalium, quod est evidens, negaverunt. Confirmata immortalitate, superest docere, a quo, et quibus, et quomodo, et quando tribuatur? Quum certa et constituta divinitus tempora compleri cœperint, interitum et consummationem fieri necesse est, ut innovetur a Deo mundus. Id vero tempus in proxi-

mo est, quantum de numero annorum, deque signis, quæ prædicta sunt a prophetis, colligi potest. Sed quum sint innumerabilia, quæ de fine sæculi, et conclusione temporum dicta sunt, ea ipsa quæ dicuntur, nuda ponenda sunt, quoniam, ut testimoniis utamur, immensum est. Si quis illa desiderat, aut nobis minus credit, adeat ad ipsum sacrarium cœlestium litterarum; quarum fide instructus errasse philosophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorum millia putaverunt, ex quo fuerit instructus. Nondum enim sex millia completa sunt; quo numero consummato, tunc demum malum omne tolletur, ut regnet sola justitia. Quod quatenus eventurum sit, paucis explicabo.

CAP. LXXI.

Hæc autem a prophetis, sed et vatibus futura dicuntur. Quum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia invalescet, omnia vitiorum et fraudum genera crebrescent; justitia interibit; fides, pax, misericordia, pudor, veritas non erit; vis et audacia prævalebit; nemo quicquam habebit nisi manu partum, manuque defensum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut senis miserebitur, avaritia et libido universa corrumpet. Erunt cædes et sanguinis effusiones. Erunt bella non modo externa et finitima, verum etiam intestina. Civitates inter se belligerabunt, omnis sexus et omnis ætas arma tractabit. Non imperii dignitas conservabitur, non militiæ disciplina; sed more latrocinii deprædatio et vastitas fiet. Regnum multiplicabitur, et decem viri occupabunt orbem, et partientur,

devorabunt; et existet alius longe potentior ac nequior, qui, tribus ex eo numero deletis, Asiam possidebit, et cæteris in potestatem suam redactis et adscitis vexabit omnem terram. Novas leges statuet, veteres abrogabit; rempublicam suam faciet; nomen imperii sedemque mutabit. Tunc erit tempus infandum et execrabile, quo nemini libeat vivere. Denique in eum statum res cadet, ut vivos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. Civitates et oppida interibunt, modo ferro, modo igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilentia et fame. Terra nihil feret, aut frigoribus nimiis, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur; ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potum salubre. His malis accedent etiam prodigia de cœlo, ne quid desit hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo pallore fuscabitur. Luna sanguine inficietur, nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus sua ratio constabit, hyeme atque æstate confusis. Tunc et annus, et mensis, et dies breviabitur. Et hanc esse mundi senectutem ac defectionem Trismegistus elocutus est. Quæ cum evenerint, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum sæculum revertatur. Inter hæc autem mala surget rex impius, non modo generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Tunc erunt lachrymæ juges, luctus et gemitus perpetes, et ad Deum cassæ preces: nulla requies a formidine, nec somnus ad requiem. Dies cladem, nox metum semper augebit. Sic orbis terrarum pene ad solitudi-

nem, certe ad raritatem hominum redigetur. Tunc et impius justos homines, ac dicatos Deo persequetur, et se coli jubebit ut Deum. Se enim dicet esse Christum, cujus erit adversarius. Ut credi ei possit, accipiet potestatem mirabilia faciendi, ut ignis descendat a cœlo, ut sol resistat a cursu suo, ut imago, quam posuerit, loquatur. Quibus prodigiis illiciet multos, ut adorent eum, signumque ejus in manu aut fronte suscipiant. Et qui non adoraverit, signumque susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille vecors, ira implacabili furens, adducet exercitum, et obsidebit montem, quo justi confugerint. Qui quum se viderint circumsessos, implorabunt auxilium Dei voce magna, et exaudiet eos, et mittet eis liberatorem.

CAP. LXXII.

Tunc cœlum intempesta nocte patefiet, et descendet Christus in virtute magna, et anteibit eum claritas ignea, et vis inæstimabilis angelorum; et extinguetur omnis illa multitudo impiorum, et torrentes sanguinis current; et ipse ductor effugiet, atque exercitu sæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris omnibus tyrannis, tradetur exustioni. Sed et ipse dæmonum princeps, auctor et machinator malorum, catenis alligatus, custodiæ dabitur; ut pacem mundus accipiat, et vexata tot sæculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressoque omni malo, Rex ille justus et victor, judicium magnum de vivis et mortuis faciet super terram; et viventibus quidem justis tradet in servitium gentes universas, mortuos autem ad æter-

nam vitam suscitabit, et in terra cum iis ipse regnabit, et condet sanctam civitatem, et erit hoc regnum justorum mille annis. Per idem tempus stellæ candidiores erunt, et claritas solis augebitur, et luna non patietur diminutionem. Tunc descendet a Deo pluvia benedictionis matutina et vespertina: et omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus; lactis et vini fontes exuberabunt; bestiæ deposita feritate mansuescent; lupus inter pecudes errabit innoxius; vitulus cum leone pascetur; columba cum accipitre congregabitur; serpens virus non habebit; nullum animal vivet ex sanguine: omnibus enim Deus copiosum atque innocentem victum ministrabit. Peractis vero mille annis, ac resoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes adversus justos, et veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam sanctorum civitatem. Tunc fiet ultimum judicium Dei adversus gentes. Concutiet enim a fundamentis suis terram, et corruent civitates, et pluet super impios ignem cum sulphure et grandine, et ardebunt, et se invicem trucidabunt. Justi vero sub terra paulisper latebunt, donec perditio gentium fiat, et exibunt post diem tertium, et videbunt campos cadaveribus opertos. Tunc fiet terræ motus, et scindentur montes, et subsident valles in altitudinem profundam, et congerentur in eam corpora mortuorum, et vocabitur nomen ejus Polyandrium. Post hæc renovabit Deus mundum, et transformabit justos in figuras angelorum; ut immortali veste donati, serviant Deo in sempiternum. Et hoc erit regnum Dei, quod finem non habebit. Tunc et impii resurgent, non ad vitam, sed ad pœnam. Eos quoque, secunda resurrectione facta, Deus

excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, et æternis ignibus traditi, merita pro sceleribus suis supplicia persolvant.

CAP. LXXIII.

Quare quum hæc omnia vera et certa sint, prophetarum omnium consonanti adnuntiatione prædicta, quum eadem Trismegistus, eadem Hystaspes, eadem Sibyllæ cecinerint, dubitari non potest, quin spes omnis vitæ ac salutis in sola Dei religione sit posita. Itaque nisi homo Christum susceperit, quem Deus ad liberationem misit atque missurus est; nisi summum Deum Christum cognoverit; nisi mandata ejus legemque servaverit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt, ut solida consequamur; spernenda terrena, ut cœlestibus honoremur; temporalia fugienda, ut ad æterna veniamus. Erudiat se quisque ad justitiam, reformet ad continentiam, præparet ad agonem, instruat ad virtutem, ut, si forte adversarius indixerit bellum, nulla vi, nulla terrore, nullis cruciatibus a recto et bono depellatur. Non se substernat insensibilibus figmentis, sed verum et solum Deum rectus agnoscat; abjiciat voluptates, quarum illecebris anima sublimis deprimitur ad terram; teneat innocentiam; prosit quamplurimis; incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit, Deo judice, pro virtutis suæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipisci.

REGULA FIDEI

APUD S. IRENÆUM.

REGULA FIDEI

APUD S. IRENÆUM

LUGDUNENSEM EPISCOPUM,

QUI

FLORUIT MEDIO SÆCULO SECUNDO.

α΄. Ἡ MEN ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα (*Vet. Interp.* παρέλαβε) τὴν εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου

Ps. cxiv. 6. Act. iv. 24. et xiv. 15.

Interpretatio Vetus.

1. Ecclesia enim per universum orbem usque ad fines terræ seminata, et ab apostolis, et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem, *qui fecit cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt:* et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam, quæ est ex virgine generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cœlos ascensionem dilecti Jesu Christi

ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν· καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἓν στόμα κεκτημένη· καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιαι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν, ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολὰς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἱδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. 1 Tim. ii. 4. καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ· (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον) οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς

mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæ, quæ in Germania sunt fundatæ ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Hiberis sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est; sic et lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde prævalet in sermone, ex iis qui præsunt ecclesiis, alia, quam hæc sunt, dicet: (nemo enim super magistrum est) neque infirmus in dicendo deminorabit traditio-

Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ,
Ephes. i. 10. ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα, καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ, καὶ σωτῆρι, καὶ βασι-
Philip. ii. 10. seqq. λεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται αὐτῷ· καὶ
Ephes. vi. 12. κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται, τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας, καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας, καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους, καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις, καὶ ὁσίοις, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς (*for.* τοῖς μὲν *Billius*) ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος, ἀφθαρσίαν δωρήσηται, καὶ δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

β'. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν

Domini nostri, et de cœlis in gloria Patris adventum ejus, ad *recapitulanda universa*, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis *omne genu curvet cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei*, et judicium justum in omnibus faciat: *spiritalia* quidem *nequitiæ*, et angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in æternum ignem mittat: justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex pœnitentia, vitam donans, incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

2. Hanc prædicationem quum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, ecclesia, et quidem in universum

θρωπότητι, μηνύειν· καὶ τίς ἑκάστης τῶν διαθηκῶν ὁ
χαρακτὴρ, διδάσκειν· καὶ διὰ τί συνέκλεισε πάντα Rom. xi.
εἰς ἀπείθειαν ὁ Θεὸς, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ, ἐξε- 32.
ρευνᾶν· καὶ διὰ τί ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ ἐγένετο,
καὶ ἔπαθεν, εὐχαριστεῖν· καὶ διὰ τί ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν Joan. i. 14.
καιρῶν ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ
τέλει ἐφάνη ἡ ἀρχὴ, ἀπαγγέλλειν· καὶ περὶ τοῦ τέλους,
καὶ τῶν μελλόντων, ὅσα τε κεῖται ἐν ταῖς γραφαῖς,
ἀναπτύσσειν· καὶ τί ὅτι (*for.* *διότι*) *τὰ ἀπεγνωσμένα*
ἔθνη, συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα
τῶν ἁγίων πεποίηκεν ὁ Θεὸς, μὴ σιωπᾷν· καὶ πῶς τὸ 1 Cor. xv.
θνητὸν τοῦτο σαρκίον ἐνδύσεται ἀθανασίαν, καὶ τὸ 54.
φθαρτὸν ἀφθαρσίαν, διαγγέλλειν· πῶς τε ἐρεῖ, ὁ οὐ Oseæ ii. 23.
λαὸς, λαὸς, καὶ ἡ οὐκ ἠγαπημένη, ἠγαπημένη, καὶ et Rom. ix. 25.
πῶς πλείονα τῆς ἐρήμου τὰ τέκνα, μᾶλλον ἢ τῆς Esai. liv. 1.
ἐχούσης τὸν ἄνδρα, κηρύσσειν. ἐπὶ τούτων γὰρ, καὶ et Gal. iv. 27.
ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ἐπεβόησεν ὁ ἀπόστολος· ὦ Rom. xi.
βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς 33.
ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ

nuntiare, et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere: et quare *conclusit omnia in incredulitatem Deus, ut universis misereatur,* exquirere: et quare *Verbum* Dei *caro factum est,* et passus est, gratias agere: et quare in novissimis temporibus adventus Filii Dei, hoc est, in fine apparuerit, et non in initio, annuntiare: et de fine, et de futuris, quæcumque posita sunt in Scripturis, revolvere: et quare desperatas gentes, coheredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere: et quemadmodum *mortalis hæc* caro *induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam,* annuntiare: et quemadmodum factus est, *qui non erat populus, populus: et dilecta, dilecta;* et quemadmodum *plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum,* præconare. In talibus enim, et in similibus eis exclamavit apostolus: *O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!* Sed

2 Cor. viii. 15. πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν, ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον, ἠλαττόνησε.

γ΄. Τὸ δὲ πλεῖον, ἢ ἔλαττον κατὰ σύνεσιν εἰδέναι τινὰς, οὐκ ἐν τῷ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀλλάσσειν γίνεται, καὶ ἄλλον Θεὸν παρεπινοεῖν παρὰ τὸν δημιουργὸν, καὶ ποιητὴν, καὶ τροφέα τοῦδε τοῦ παντὸς, ὡς μὴ ἀρκουμένους τούτους (*for.* τούτῳ *Billius*), ἢ ἄλλον Χριστὸν, ἢ ἄλλον Μονογενῆ· ἀλλὰ ἐν τῷ τὰ ὅσα ἐν παραβολαῖς εἴρηται προσεπεργάζεσθαι, καὶ οἰκειοῦν τῇ τῆς πίστεως ὑποθέσει· καὶ ἐν τῷ τήν τε πραγματείαν καὶ οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι γενομένην, ἐκδιηγεῖσθαι· καὶ ὅτι ἐμακροθύμησεν ὁ Θεὸς ἐπί τε τῇ τῶν παραβεβηκότων ἀγγέλων ἀποστασίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ παρακοῇ τῶν ἀνθρώπων, σαφηνίζειν· καὶ διὰ
2 Cor. iv. 18. τί τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, καὶ τὰ μὲν οὐράνια, τὰ δὲ ἐπίγεια εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς πεποίηκεν, ἀπαγγέλλειν· καὶ διὰ τί ἀόρατος ὢν, ἐφάνη τοῖς προφήταις ὁ Θεὸς, οὐκ ἐν μιᾷ ἰδέᾳ, ἀλλὰ ἄλλως ἄλλοις, συνιεῖν· καὶ διὰ τί διαθῆκαι πλείους γεγόνασι τῇ ἀν-

nem. Quum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat, neque is qui minus, deminorat.

3. Plus autem, aut minus secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam, non in eo quod argumentum immutetur, efficitur, et alius Deus excogitetur, præter fabricatorem, et factorem, et nutritorem hujus universitatis, quasi non ipse sufficiat nobis, aut alius Christus, aut alius Monogenes: sed in eo, quod omnia, quæ in parabolis dicta sunt, exquirere, et adjungere veritatis argumento, et in eo, ut instrumentum et dispositionem Dei in genere humano factam enarret: et quoniam magnanimus exstitit Deus, et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere: et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit, annuntiare: et quare quum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei ,non in una forma, sed aliis aliter, adesse: et quare testamenta multa tradita humano generi, an-

S. ATHANASII

EXPOSITIO FIDEI.

EX

ADMONITIONE

EDITORUM BENEDICTINORUM

IN HANC FIDEI EXPOSITIONEM.

CUM incertum sit tempus quo sequentem fidei expositionem ediderit S. Athanasius, eam aptiore loco non putamus posse collocari, quam in fronte operum quæ S. Doctor adversus Arianos conscripsit. Hæc autem duplicis sunt generis: in aliis enim fidem catholicam adversus Arianam impietatem strenue propugnat invictus Verbi defensor: in aliis vero varios gravissimosque recenset casus, quos ipse pro ejusdem fidei defensione, Arianis autoribus, constanter pertulit; ac proinde valde consentaneum videtur illam fidem primum exponi, pro cujus causa his perfunctus est laboribus quos ipse enarrat, et pleraque quæ deinceps sequuntur opera composuit. Quid hæc expositio contineat, ipse docet titulus: nempe brevis est explicatio fidei catholicæ adversus Arianos, quam quidem Facundus Hermianensis lib. XI. pro defensione trium capitul. cap. 2. Symboli expositionem appellat, quæ forte tunc fuit hujus operis inscriptio. Quin is verus sit S. Athanasii fetus nulla sane est dubitandi ratio; neque porro id probare ullo modo opus fuerit: siquidem ipse stylus, ipsa doctrina magnum Athanasium satis per se indicat.

ΤΟΥ 'ΕΝ 'ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ 'ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΙΣΤΕΩΣ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ

EXPOSITIO FIDEI.

α'. ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα ἀγέννητον Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ποιητὴν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Λόγον, Σοφίαν, Υἱὸν, ἐκ τοῦ Πατρος ἀνάρχως καὶ ἀϊδίως γεγεννημένον, λόγον δὲ οὐ προφορικὸν, οὐκ ἐνδιάθετον, οὐκ ἀπόρροιαν τοῦ τελείου, οὐ τμῆσιν τῆς ἀπαθοῦς φύσεως, οὔτε προβολὴν, ἀλλ' Υἱὸν αὐτοτελῆ, ζῶντά τε καὶ ἐνεργοῦντα, τὴν ἀληθι-*

1. Credimus in unum non-genitum Deum, Patrem omnipotentem, omnium effectorem visibilium et invisibilium, qui a se ipso habet ut sit: et in unum unigenitum Verbum, Sapientiam, Filium, ex Patre sine initio et ab æternitate genitum, Verbum vero non prolatum vel internum, non aliquid ex perfecto effluens, aut ex impatibili natura sectum vel projectum, sed Filium per se perfectum, viventem et agentem, veram Patris imaginem, honore et gloria parem: hæc est

"τήν·" ἐν ᾧ ἀνθρώπῳ σταυρωθεὶς, καὶ ἀποθανὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνελήφθη εἰς οὐρανούς· ἀρχὴ ὁδῶν κτισθεὶς ἡμῖν, ἐν τῇ γῇ ὢν, ἡμῖν Prov. viii 22. ἔδειξεν ἐκ σκότους φῶς, σωτηρίαν ἐκ πλάνης, ζωὴν ἐκ νεκρῶν, εἴσοδον ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐξ οὗ ἐκβέβληται Ἀδὰμ, εἰς ὃν πάλιν εἰσῆλθε (Adam) διὰ τοῦ λῃστοῦ, ὡς εἶπεν ὁ Κύριος, "σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν Luc. xxiii 43. "τῷ παραδείσῳ·" εἰς ὃν καὶ ὁ Παῦλος εἰσῄει· ἄνοδόν τε εἰς οὐρανοὺς, ὅπου πρόδρομος εἰσῆλθεν ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος [b], ἐν ᾧ μέλλει κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς.

β΄. Πιστεύομεν ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον 1 Cor. ii. 10. τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματίζοντες τὰ παρὰ τοῦτο φρονοῦντα δόγματα. οὔτε γὰρ Υἱοπάτορα φρονοῦμεν, ὡς οἱ Σαβέλλιοι λέγοντες μονο-

rum sumendi eam. In quo homine crucifixus et mortuus pro nobis, resurrexit a mortuis, et in cœlos assumtus est. Idem principium viarum nobis creatus, cum in terra versaretur, nobis ex tenebris lumen exhibuit, salutem ex errore, vitam ex mortuis, nec non ingressum in paradisum, ex quo Adam ejectus fuerat, et in quem idem rursus per latronem ingressus est, quemadmodum ait Dominus, *Hodie mecum eris in paradiso,* in quem etiam introivit ipse Paulus. Ascensum quoque in cœlum nobis paravit, quo præcursor pro nobis intravit Dominicus homo, in quo vivos et mortuos est judicaturus.

2. Credimus similiter in Spiritum Sanctum, qui omnia scrutatur etiam profunda Dei. Dogmatis autem omnibus quæ his contraria fuerint, anathema dicimus. Neque enim Filio-patrem agnoscimus, qui unius sit substantiæ, non vero consub-

[b] Hæc locutio in Athanasio minime culpanda est, quam nempe ipse ac post eum Epiphanius in Ancorato §. 95. et Cassianus Collat. XI. c. 13. et de Incarnatione lib. V. c. 5. et lib. VI. c. 22. forteque alii catholice usurparunt: unde ipse Augustinus, qui eam redarguit, ut vidimus, nonnulla tamen posse ratione defendi fatetur. Hi scilicet quos modo memoravimus, per *hominem dominicum* nihil aliud intelligunt, quam humanam Christi naturam, quemadmodum certe cum iidem et alii e patribus *hominem* a Verbo assumtum tam crebo dicunt, humanam tantum naturam indicant, non distinctam personam. Hinc Cassianus in his ipsis locis, ubi Nestorium duas in Christo personas inducentem refellit, iisdem illis vocibus uti minime refugit. *Edit. Bened.*

*οὐσιον καὶ οὐχ ὁμοούσιον, καὶ ἐν τούτῳ ἀναιροῦν-
τες τὸ εἶναι Υἱόν. οὔτε τὸ παθητὸν σῶμα, ὃ ἐφόρεσε
διὰ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου σωτηρίαν, ἀνατίθεμεν τῷ
Πατρί· οὔτε τρεῖς ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυ-
τὰς, ὥσπερ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων, ἐστὶ λογί-
σασθαι, ἵνα μὴ πολυθεΐαν ὡς τὰ ἔθνη φρονήσωμεν·
ἀλλ' ὥσπερ ἐκ πηγῆς ποταμὸς γεγεννημένος οὐ διῃ-
ρέθη, καί τοι δύο σχήματα καὶ δύο ὀνόματα τυγχά-
νοντα. οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ, Υἱός ἐστιν· οὔτε ὁ Υἱὸς,
Πατήρ ἐστιν. ὁ γὰρ Πατὴρ, Υἱοῦ πατήρ ἐστι· καὶ ὁ
Υἱὸς, Πατρὸς υἱός ἐστιν. ὡς γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ πηγὴ
ποταμὸς, οὐδὲ ὁ ποταμὸς πηγὴ, ἀμφότερα δὲ ἓν καὶ
ταυτόν ἐστιν ὕδωρ τὸ ἐκ τῆς πηγῆς εἰς τὸν ποταμὸν
μετοχετευόμενον· οὕτως ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν
θεότης ἀῤῥεύστως καὶ ἀδιαιρετως τυγχάνει. φησὶ γὰρ*
. xvi. *ὁ Κύριος· "ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἥκω." παρὰ
δὲ τῷ Πατρί ἐστιν ἀεὶ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πα-
τρός· οὐδέποτε δὲ ἐκενώθη ὁ κόλπος τοῦ Πατρὸς τῆς*
. viii. *τοῦ Υἱοῦ θεότητος· φησὶ γάρ· "ἐγὼ ἤμην παρ' αὐτῷ*

stantialis, ut volunt Sabelliani, qui hoc pacto Filium penitus tollunt. Neque etiam patibile corpus, quod propter totius mundi salutem gestavit, attribuimus Patri: neque tres hypostases per seipsas divisas, ut in hominibus pro natura corporum accidit, fas est in Deo cogitare, ne, ut gentes, deorum multitudinem inducamus; sed sicut fluvius, qui ex fonte genitus, ab eodem non separatur, quamvis duæ sint illorum figuræ duove nomina. Siquidem neque Pater est Filius, neque Filius est Pater; nam Pater, Filii pater est, et Filius, Patris est filius. Ut enim fons non est fluvius, neque fluvius est fons, sed uterque una et eadem est aqua, quæ ex fonte permanat in fluvium: sic divinitas ex Patre in Filium absque fluxione et divisione diffunditur. Hinc dicit Dominus: *Ex Patre exivi et venio.* Apud Patrem autem semper is est, qui est in sinu Patris: nec umquam sinus Patris Filii divinitate est exinanitus. Namque ait: *Ego eram apud eum compo-*

"ἁρμόζουσα." οὐ φρονοῦμεν δὲ κτίσμα ἢ ποίημα ἢ ἐξ οὐκ ὄντων τὸν τοῦ παντὸς κτίστην Θεὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τὸν ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, τὸν ἐκ τοῦ μόνου μόνον, ὡς (*for.* ᾧ *editores Benedictini*) συναπεγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἡ ὁμοία δόξα καὶ δύναμις· "ὁ γὰρ Joan. xiv. 9.
"ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα ἑώρακε." τὰ πάντα δηλονότι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκτίσθησαν· ἀλλ' οὐκ ἔστιν αὐτὸς κτίσμα, ὥς φησιν ὁ Παῦλος περὶ τοῦ Κυρίου, "ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα· καὶ αὐτὸς Coloss. i. 16, 17.
"ἐστι πρὸ πάντων." οὐ λέγει δὲ ὅτι πρὸ πάντων ἐκτίσθη, ἀλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἐστί· τὸ γοῦν ἐκτίσθαι, ἐπὶ πάντων κεῖται· τὸ δὲ, ἔστι πρὸ πάντων, μόνῳ τῷ Υἱῷ ἁρμόττει.

γ'. Γέννημα τοίνυν κατὰ φύσιν ἐκ τελείου τέλειόν ἐστι, πρὸ πάντων βουνῶν γεννηθὲν, τοῦτ' ἔστι πρὸ πάσης λογικῆς καὶ νοερᾶς οὐσίας, ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶν[c] "πρωτότοκον πάσης κτίσεως." ἀλλὰ πρωτό- Coloss. i. 15.
τοκον εἰπὼν, δηλοῖ μὴ εἶναι αὐτὸν κτίσμα, ἀλλὰ γέν-

nens. Nec vero sentimus creatum aut factum, aut ex nihilo esse rerum omnium creatorem Deum, Dei Filium, ex existente existentem, ex solo solum, cui ab æternitate ex Patre par gloria et virtus simul ingenita est: nam qui videt Filium, videt et Patrem. Nempe omnia per Filium creata sunt: at non ipse res est creata, uti his verbis docet Paulus; *Quia in ipso creata sunt omnia, et ipse est ante omnia.* Non autem dicit eum ante omnia creatum esse, sed esse ante omnia. Hoc igitur verbum, creatum esse, de omnibus quidem dicitur: sed esse ante omnia soli utique Filio congruit.

3. Ille itaque fetus est natura perfectus ex perfecto, ante omnes colles genitus, hoc est, ante omnem naturam ratione et intelligentia præditam, quemadmodum alibi Paulus eum vocat *primogenitum omnis creaturæ.* Verum cum primogenitum dixit, illum non creatum esse, sed fetum esse Patris significa-

c Ita MSS. nonnulli. In edito additum est αὐτὸν ὁ Παῦλος.

νημα τοῦ Πατρός· ξένον γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ λέγεσθαι κτίσμα. τὰ γὰρ πάντα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἐγεννήθη· διὸ πρωτότοκός ἐστι πάσης κτίσεως ὁ Θεὸς Λόγος, ἄτρεπτος ἐξ ἀτρέπτου. ἔστι τοίνυν τὸ ὃ δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε σῶμα, κτίσμα, περὶ οὗ λέγει Ἱερεμίας κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευ-
xxxviii. *τῶν ἔκδοσιν· "Κύριος ἡμῖν ἔκτισεν εἰς καταφύτευμα "σωτηρίαν καινὴν, ἐν ᾗ σωτηρίᾳ περιελεύσονται ἄν-"θρωποι." κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, περὶ τοῦ αὐτοῦ ῥητοῦ κεῖται· "ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ." ἡ δὲ κτισθεῖσα ἡμῖν εἰς καταφύτευμα σωτηρία, καινὴ καὶ οὐ παλαιὰ, ἡμῖν τε καὶ οὐ πρὸ ἡμῶν, Ἰησοῦς ἐστιν, ὁ κατὰ τὸν σωτῆρα γενόμενος ἄνθρωπος*[d]*, ὃς ἑρμηνεύεται πῇ μὲν σωτηρία, πῇ δὲ σωτήρ· ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σωτῆρος ἡ σωτηρία, ὃν τρόπον ἐκ τοῦ φωτὸς ὁ φωτισμός. ἡ οὖν ἐκ τοῦ σωτῆρος σωτηρία κτισθεῖσα καινὴ, καθὼς λέγει Ἱεριμίας, ἔκτισεν ἡμῖν σωτηρίαν*

vit. Siquidem alienum est ab ejus divinitate, rem creatam ipsum dici. Omnia enim a Patre per Filium creata sunt: solus autem Filius ab æternitate ex Patre genitus est, unde Deus Verbum primogenitus est omnis creaturæ, immutabilis ex immutabili. Itaque corpus quod quidem propter nos assumsit, res creata est, de quo dicit Jeremias juxta Septuaginta interpretum editionem : *Dominus creavit nobis in plantationem salutem novam, in qua salute homines circumibunt.* Interprete autem Aquila : *Creavit Dominus novum in femina.* Creata porro nobis in plantationem salus nova et non antiqua, nobis et non ante nos, Jesus est, qui, quatenus Salvator, factus est homo, quæ quidem vox, *Jesus,* aliquando salus, aliquando salvator redditur. Est autem ex Salvatore salus, ut ex lumine illuminatio. Itaque nova ex Salvatore creata salus, ut loquitur Jeremias, nobis salutem novam creavit. Vel, ut vertit

[d] Hanc scripturam invenisse constat Facundum Hermaniensem in lib. XI. *Pro Defensione trium Capitul.* cap. 2. ubi vertitur, *Jesus, qui juxta Salvatorem factus est homo.*

καινὴν, καὶ ὡς Ἀκύλας φησὶν, "ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ," τουτέστιν ἐν τῇ Μαρίᾳ. οὐδὲν γὰρ ἐκτίσθη καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ, εἰ μὴ τὸ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας τεχθὲν ἄνευ συνουσίας κυριακὸν σῶμα, ὡς καὶ ἐν Παροιμίαις ἐκ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ λέγει, "Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ." (Prov. viii. 22.) οὐ λέγει δὲ, πρὸ ἔργων ἔκτισέ με, ἵνα μή τις εἰς τὴν θεότητα τοῦ Λόγου ἐκλάβοι τὸ ῥητόν.

δ'. Ἑκάτερα τοίνυν τὰ περὶ τὸ κτίσμα ῥητὰ, σωματικῶς εἰς τὸν Ἰησοῦν γέγραπται· ἀρχὴ γὰρ ὁδῶν ἐκτίσθη ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος, ὃν εἰς σωτηρίαν ἡμῖν ἐφανέρωσε. "διὰ τούτου γὰρ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔχομεν προσαγωγήν." (Ephes. ii. 18.) αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ὁδὸς, ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάγουσα ἡμᾶς. (Joan. xiv. 6.) ὁδὸς δὲ σωματικόν τί ἐστι θέαμα, ἥτις ἐστὶν ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος. τὰ πάντα γοῦν ἔκτισεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐκ ὢν κτίσμα, ἀλλὰ γέννημα. οὐδὲν γὰρ τῶν κτισμάτων ἔκτισέ τι ἴσον ἢ ὅμοιον ἑαυτῷ· πατρὶ δὲ ἔοικε τὸ γεννᾶν, τεχνίτῃ δὲ τὸ κτίζειν. ποίημα γοῦν ἐστι καὶ

Aquila, *Creavit Dominus novum in femina*, id est, in Maria. Nihil enim novum in femina creatum est, nisi dominicum corpus, quod Maria virgo absque concubitu peperit, ut ex persona Jesu in Proverbiis legitur: *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua.* Non dicit, ante opera creavit me, ne quis id ad divinitatem Filii referret.

4. Utrumque ergo illud de re creata dictum, de Jesu secundum corpus scriptum est. Siquidem principium viarum creatus est dominicus homo, quem nobis nostræ salutis procurandæ causa exhibuit. Nam per ipsum habemus accessum ad Patrem: ipse enim est via quæ nos ad Patrem ducit. Via autem corporeum quiddam est quod oculis cernitur, estque ipse dominicus homo. Omnia ergo creavit Verbum Dei, quod ipsum non creatum est, sed genitum. Namque nulla res creata aliquid æquale vel simile sibi ipsi potest creare: sed patris est generare, et artificis creare. Itaque res facta et cre-

1 Cor. i. 30. κτίσμα, τὸ ὃ δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε σῶμα ὁ Κύριος "[e] ὃς "ἐγεννήθη ἡμῖν," ὥς φησιν ὁ Παῦλος, "ἀπὸ Θεοῦ "σοφία καὶ ἁγιασμὸς καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀπολύτρω-"σις." καίπερ πρὸ ἡμῶν καὶ πάσης κτίσεως σοφια τοῦ Πατρὸς ἦν ὁ Λόγος καὶ ἔστι. τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπόρευμα ὂν τοῦ Πατρὸς, ἀεί ἐστιν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ πέμποντος Πατρὸς καὶ τοῦ φέροντος Υἱοῦ, δι' οὗ ἐπλήρωσε τὰ πάντα. ὁ Πατὴρ συνέχων (*for.* οὖν ἔχων) ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, ἐγέννησε τὸν Υἱὸν, ὡς ἔφαμεν, καὶ οὐκ ἔκτισεν, ὡς ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς, καὶ ὡς βλαστὸν ἀπὸ ῥίζης, καὶ ὡς ἀπαύγασμα ἀπὸ φωτὸς, ἃ οἶδεν ἡ φύσις ἀδιαίρετα· δι' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, κράτος, μεγαλοσύνη πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Op. S. Athanasii edit. Benedictin. Paris. 1698. vol. I. p. 99.

Ephes. i. 23.

ata est corpus, quod propter nos gestavit Dominus, *quod genitum nobis est*, ut ait Paulus, *a Deo sapientia et sanctificatio et justitia et redemptio;* quamvis ante nos atque rem quamlibet creatam et fuerit et sit Verbum, Patris sapientia. Sanctus autem Spiritus qui a Patre procedit, semper est in manibus Patris mittentis, et ferentis Filii, per quem scilicet omnia replevit. Pater igitur qui ex se-ipso esse, ut ita loquar, continet, Filium, uti diximus, genuit, non creavit, non secus ac fluvium ex fonte, germen ex radice, et splendorem ex luce, quæ individua esse, natura ipsa agnoscit. Per ipsum autem sit Patri gloria, potestas et majestas ante omnia sæcula, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[e] Ita Apostoli textus cum impressus tum MStus pro edito ὅ.

INDEX

RERUM ET PHRASIUM.

INDEX

RERUM ET PHRASIUM.

B.

C.

D.

F.

H.

I.

M.

N.

P.

T.

X.

Z.

CORRIGENDA.

Pag. 13. lin. 2. distinguend. post ἁγνείᾳ. P. 15. l. 3. 2 Cor. *pro* 1 Cor. P. 26. l. 15. Thomam Phillipps. P. 37. l. 6. Extare αὐτῷ in MS. Eusebii Norfolc. post vidi. P. 77. lin. antepenult. Fabricii hæc nota omissa est. ' Smyrneum Noetum fuisse ait ' etiam Theodoretus lib. III. Hæret. Fab. cap. 3. et Damascenus ' sect. 57. qui solet Epiphanium sequi, et tamen apud Epipha- ' nium hæresi 57. legas Noetum fuisse Ἀσιανὸν τῆς Ἐφέσου πό- ' λεως.' P. 104. l. 13. comma post *parabolæ* ponendum. P. 111. l. 18. post *virginitati* (*for.* virginitate) inserend. P. 128. l. 23. strui *pro* instrui. In cap. quoque 23. hoc verbum extat. P. 132. l. 7. post *diversa* (*for.* a diversa) inserend. P. 142. l. 26. qui delend. P. 143 l. 8. mendacitati *pro* mendicitati. P. 149. l. 27. post *quam sumus* (*for.* quam quod sumus) inserend. P. 159. l. 16. Imprimendum erat, quosdam (*for.* quasdam) turpitudinis natos (*for.* notas). P. 162. l. 25. et *pro* ex. P. 169. l. 26. scripta *pro* scriptis. P. 201. l. 11. ab ima pag. *citra* pro *cita*. P. 202. l. 30. *in* unis. P. 204. l. 3. ab ima pag. sibilatæ *pro* sibi latæ. P. 211. l. 31. Adde post *Sic edit. princeps*, nisi quod multas pro nullas habet. P. 212. l. 6. ab ima pag. pro verbis, primus proposuerat Latinius, scribe, suggessit Latinio margo principis editionis. P. 216. l. 11. Adde post hunc librum, atque illum. P. 237. l. 19. Nota interrogandi post *impunitus*. P. 246. l. ult. ἐγχωρίους *pro* ἐνχωρίους. Typothetæ jam prius correxi errorem p. 325. P. 258. l. 11. Adde esse post *ita*. P. 263. l. 14. Post *induitur* (*for.* induit) inserend. P. 266. l. 13. tolle punctum post *magna*. l. 18. in perpetuo *pro* incipere. P. 267. l. 17. Post *invitat*; intersere (*for.* irritat). P. 269. l. 13. Nota interrogandi post *communis*. P. 273. l. 20. Delendum verbum *est*. P. 278. l. 26. reformari *pro* transformari. P. 293. l. 1. possessionum *pro* possessionem. P. 307. l. 8. ab ima pag. malum *pro* mulum. P. 320. l. 18. MStus Novi Collegii 2. *pro* MSti Collegii 2 et 3. P. 321. l. 16. MSti 3 Novi Coll. *pro* ejusdem MSti; l. 17. secundum *pro* tertium. P. 323. l. 6. *Melioris obsequii et fidei fortioris*, pro, sed ordine vocum mutato, *fortioris fidei*. P. 324. l. 24. Repone, Habet *talis ut fuerat* codex Novi Coll. 1. *pro* Habent &c. P. 329. l. 18. 284 *pro* 254. P. 352. l. 5. homousion *pro* homoousion. P. 355. l. 13. προϊόντος *pro* ποοϊόντος. P. 378. l. 4. ἡμῶν *pro* ὑμῶν. P. 395. l. 17. κοσμικῆς *pro* κοσμικης. P. 446. l. 14. Germaniciæ *pro* Germanicæ. P. 461. l. 3. Alexandrum *pro* Alexandrinum. P. 470. l. 14. ab ima pag. Hic *pro* Hoc. P. 514. l. 10. ab ima pag. corrigend. V. *pro* III. et, 28 *pro* 2. P. 560. l. 27. annonæ *pro* annorum.

